

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV
2004–2005

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Szerkesztőbizottság

Buday-Sántha Attila, az MTA doktora

Erdősi Ferenc, az MTA doktora

Horváth Gyula, az MTA doktora

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI KARA

REGIONÁLIS POLITIKA ÉS
GAZDASÁGTAN DOKTORI ISKOLA

ÉVKÖNYV 2004–2005

III. kötet

Környezetvédelem, regionális
versenyképesség, fenntartható
fejlődés c. konferencia előadásai

AZ ELEKTRONIKUS VÁLTOZAT A MŰ KÉZIRATÁT TARTALMAZZA

Pécs, 2005

© Pécsi Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara
© Szerzők

A kötetet szerkesztette

Glück Róbert

Gyimesi Gergely

A tanulmányokat lektorálta

Hanyecz Lajos, Gazdag László

Gyimesi Gergely, Lóránd Balázs, Veszélka Mihály

Az angol nyelvű összefoglalókat lektorálta

Bakucz Márta és

Clifford Sheperd Chadwick

ISSN 1588-5348

A szedés és a tördelés az MTA Regionális
Kutatások Központjának a munkája
Műszaki szerkesztő: Frick Dorottya
Borító: Pinczehelyi Sándor
Nyomta és kötötte a Sümegi Nyomdaipari,
Kereskedelmi és Szolgáltató Kft., Pécs

A regionális versenyképesség tényezői Magyarországon szekció

A területi fejlődés ágazati komponensei szekció

Szekcióelnök: Gazdag László, CSc

Társelnökök: Rechnitzer János, DSc

Losoncz Miklós, CSc

Titkár: Lóránd Balázs, Veszelka Mihály

TARTALOM

1. <i>Losoncz Miklós</i> : Befektetésösztönzés és regionális versenyképesség Magyarország EU-csatlakozása után	7
2. <i>Gazdag László</i> : Világgazdasági korszakváltás	17
3. <i>Major Gyöngyi</i> : Versenyképesség: Új kihívások és régi kánonok	30
4. <i>Farkas V. Péter</i> : Monetáris politika, árfolyam, versenyképesség	40
5. <i>Marselek Sándor – Vajsz Tivadar – Pummer László</i> : Magyarország régióinak összehasonlítása, a különbségeket okozó tényezők vizsgálata	49
6. <i>Ferkelt Balázs</i> : A közös monetáris politika hatása a területi egyenlőtlenségekre és a regionális versenyképességre	58
7. <i>Czira Tamás</i> : A fenntarthatóság integrálása a nemzeti területpolitikába	67
8. <i>Grosz András</i> : Klaszteresedési folyamatok Magyarországon – különös tekintettel az autóiparra	75
9. <i>Deákné Gál Anikó</i> : A külföldi tőke (FDI) szerepe a Nyugat-dunántúli régióban	87
10. <i>Budai Ákos</i> : A közúti közösségi közlekedés aktuális kérdései Magyarországon	96
11. <i>Molnár András</i> : A közlekedési szövetségek szerepe a fenntartható fejlődésben	105
12. <i>Orbán Péter – Nacsa János</i> : A Közép-magyarországi régió fejlesztési stratégiája az új nemzeti fejlesztési tervben	115
13. <i>Egyed Krisztián</i> : A települések mint lakóhelyek versenyképessége	130
14. <i>Bakucz Márta</i> : Gondolatok a város és a környező régió fejlesztésének egy sajátos lehetőségéről	136
15. <i>Bessenyei István</i> : Nagyvállalatok a regionális növekedési lehetőségek határán	146
16. <i>Makra Zsolt</i> : Kockázati tőke és regionális fejlődés	156
17. <i>Jász Krisztina</i> : A szociális tervezés regionális sajátosságai	166
18. <i>Gergely Sándor</i> : Egy nemzeti kisvállalkozás-támogató rendszer (NEKTÁR) hatása a versenyképességre	173

19.	<i>Jámborné Antal Erika:</i> A vállalati kormányzás és a fenntarthatóság kapcsolata	185
20.	<i>Horváth Béla:</i> Szuburbanizációs index újszerű meghatározása a budapesti agglomerációban – esettanulmány	195
21.	<i>Lóránd Balázs:</i> Regionális fejlesztés értékelésének lehetőségei – elméletek, európai uniós gyakorlat és továbbfejlesztési módok	205
22.	<i>Járosi Péter:</i> A térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellek alkalmazási lehetőségei a regionális politikában	214
23.	<i>Domboróczky Zoltán:</i> A településmarketing tervezésének intézményi és személyi korlátai	224
24.	<i>Hutkai zsuzsanna:</i> Magyarország konvergencia-programjának értékelése	232
25.	<i>Koppány Krisztián:</i> A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélységének összefüggései stock-flow konzisztens endogén pénz modellben	242
26.	<i>Rubaj Anita:</i> A lisszaboni stratégia foglalkoztatási célkitűzései, megvalósulásuk akadályai	252
27.	<i>Wagner András:</i> Az ágazati és a regionális tervezés összhangjának kérdései	261
28.	<i>Csizmadia Gábor:</i> A Dél-dunántúli régió versenyképességét befolyásoló geográfiai tényezők	270
29.	<i>Glück Róbert:</i> A területi versenyképesség és az egészségügy kapcsolata	278
30.	<i>Koltai Zoltán:</i> A magyarországi városok versenyképességének megítélése napjainkban – ahogy a lakosság látja	287
31.	<i>Pintér Éva:</i> Konvergencia a finanszírozási ágazatban	297
32.	<i>Géró Imre:</i> A magyar fogyasztási szövetkezeti kereskedelem szervezeti innovációjának és versenyképességének főbb sajátosságai a rendszerváltás óta	307
33.	<i>Czagány Gábor:</i> A magyarországi keresztény felekezetek szerepe egy globalizálódó társadalomban	317
34.	<i>Kőfalvi Tamás:</i> Az egészségügyi rendszer diszfunkcionális működésének kihatásai a versenyképességre	327

1. BEFEKTETÉSÖSZTÖNZÉS ÉS REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG MAGYARORSZÁG EU-CSATLAKOZÁSA UTÁN

Losoncz Miklós,

a közgazdaság-tudomány kandidátusa, kutatásvezető, főiskolai tanár
GKI Gazdaságkutató Rt., Modern Üzleti Tudományok Főiskolája

BEVEZETÉS

Az EU-csatlakozási okmány 2004. május 1-jei hatályba lépése után Magyarországon módosultak a bel- és külföldi tőkebefektetések szabályozási feltételei. E tanulmány azt elemzi, hogy a szabályozási változások hogyan érintik Magyarország relatív nemzetközi versenyképességét a külföldi működőtőke-vonzás terén. A tanulmány középpontjában a regionális versenyképesség áll.

TÁRSASÁGI NYERESÉGADÓ-KEDVEZMÉNYEK

Az Európai Unióban az adókedvezmény állami támogatásnak minősül, ezért nemzetállami szinten is vonatkozik rá a közösségi versenyjog és versenypolitika [2]. Az adókedvezmények nyújtását közösségi jogszabályok szabályozzák. A csatlakozási tárgyalások során az Európai Bizottság Magyarország esetében is vizsgálta az állami támogatásokat és kedvezményeket, és arra a következtetésre jutott, hogy azok nem voltak teljesen összhangban a vonatkozó közösségi jogszabályok rendelkezéseivel. A korábbi magyar befektetésösztönzési rendszer szerint kiemelkedő nyereségesség esetén előfordulhatott, hogy a kedvezményezett vállalat az adókedvezmény ideje alatt a befektetett összegnél többet kap vissza adókedvezmény formájában, ami nem felelt meg a közösségi jogszabályok rendelkezéseinek.

A 2002 végéig hatályos szabályozást 1997. január 1-jétől vezették be, és a 3–10 milliárd forint közötti összegű termék-előállítást szolgáló beruházáshoz kapcsolódó adókedvezményekre vonatkozott.¹ A 100 százalékos társaságiadó-kedvezményt a létszámfeltétel teljesítése esetén, a törvényben leírt definíció és

¹ Az adókedvezményt a társasági adóról és az osztalékadóról szóló, évente aktualizált 1996. évi LXXXI. törvény tartalmazza.

összeg szerinti beruházás üzembe helyezését követő 10 adóévben vehetik igénybe a vállalatok. A kedvezmény igénybevétele automatikus volt. 2002-ig regisztrációs kötelezettség sem volt előírva. 2003. január 1-jétől viszont ezekre az adókedvezményekre már nem lehetett jogot szerezni. Helyettük a közösségi jogszabályoknak megfelelő fejlesztési adókedvezmény lépett életbe.

A 2003. január 1-jéig hatályban volt rendszert nem is lett volna szabad bevezetni. Az 1991 decemberében aláírt és 1994. január 1-jén hatályosult Európai Megállapodás jogharmonizációval foglalkozó részében (67–69. cikk) ugyanis Magyarország vállalta, hogy gazdasági jogszabályait lehetőség szerint közelíti a közösségi jogszabályokhoz. Az 1997. január 1-jén bevezetett adókedvezmények viszont ellentétben álltak a közösségi szabályozás betűjével és szellemével.

Az EU-csatlakozást követő szabályozást két, a csatlakozási szerződés hatálybalépése után életbe lépett kormányrendelet tartalmazta.² A kedvezmények és a beruházás közötti arányszámot úgy kell meghatározni, hogy a támogatás összegét el kell osztani a beruházási költséggel. A számlálóban az az összeg szerepel, amelyet az adott cégnek 2003. január 1. és a beruházásra vonatkozó megállapodás végéig adóként fizetnie kellene. A nevezőben kell feltüntetni azt, hogy 1997 óta az adott cég összesen milyen halmozott értékű beruházást hajtott végre, illetve 2005 végéig milyen további befektetéseket szándékozik megtenni. Az utóbbira vonatkozóan a Pénzügyminisztérium közzéteszi a számba vehető költségek listáját. 2002 végéig minden érintettnek jeleznie kellett további beruházási szándékát, 2003 elején pedig mellékelnie kellett a részletes, költségtényezőket is felsoroló beruházási terveket. A jogosultság a következő esetekben áll fenn:

- a 2000 előtti beruházások esetében az arányszám nem nagyobb, mint 0,75, azaz 75 százalék;
- a 2001. január 1. és 2002. december 31. között végrehajtott beruházások esetében az arányszám nem nagyobb, mint 0,5, azaz 50 százalék;
- az érzékeny szektorokban (autóipar) a mutató 0,3, illetve 0,2 (azaz 30, illetve 20 százalék) a beruházás időpontjától függően.

A 2003. január 1-je után megkezdett beruházások esetén az állami támogatás jelenértéken nem haladhatja meg a fejlesztési programra vonatkozóan ténylegesen felmerült, a 275/2003 kormányrendeletben definiált beruházási érték, költség, ráfordítás és személyi jellegű ráfordítás összegének az egyes régiókra meghatározott támogatási intenzitással számított értékét.

² 163/2001. (IX. 14.) Korm. rendelet a vállalkozásoknak nyújtott állami támogatások tilalma alóli mentességek egységes rendjéről, 162/2001. (IX. 14.) Korm. rendelet a fejlesztési adókedvezményről. Ez utóbbi helyébe lépett a 275/2003. (XII. 24.) Korm. Rendelet a fejlesztési adókedvezményről.

A támogatási intenzitás értékei az egyes régiókban a következők:

- Észak-Magyarország, Észak-Alföld, Dél-Alföld, Közép-Dunántúl, Dél-Dunántúl tervezési-statisztikai régiókban, valamint a Nyugat-Dunántúl tervezési-statisztikai régió celdömölki, letenyei, őriszentpéteri, tétii, vasvári és zalaszentgróti kistérségében 50 százalék;
- Nyugat-Dunántúl tervezési-statisztikai régióban – az előző pontban foglalt kivételekkel – 45 százalék;
- Pest megyében 40 százalék;
- Budapesten 35 százalék.

Ha az adózó a kérelem benyújtásakor támogatási szempontból kedvezményezett vállalkozásnak minősül, akkor a támogatási intenzitás 15 százalékponttal nagyobb, mint ami az egyes régiókra vonatkozik.

Nagyberuházás esetén a támogatási intenzitás

- 100 százaléka engedélyezhető jelenértéken 50 millió eurónak megfelelő forint összegig;
- 50 százaléka engedélyezhető jelenértéken 50 és 100 millió eurónak megfelelő forintösszeg közötti részre;
- 34 százaléka engedélyezhető jelenértéken 100 millió eurónak megfelelő forintösszeg feletti részre.

Bizonyos szektorokban a támogatási intenzitás 30 százalékanak megfelelő támogatási intenzitás engedélyezhető (gépjármű, motor fejlesztése, gyártása, összeszerelése) 50 millió eurónak megfelelő forintösszegű beruházás esetén, illetve akkor, ha a kért adókedvezmény meghaladja az 5 millió eurónak megfelelő forintösszeget.

Ez a gyakorlat Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásával van hatályban, a csatlakozási okmányban és a hazai jogszabályokban (a társaságiadó-törvényben) rögzített feltételek szerint. (A kis- és középvállalkozásokra ez a szabályozás nem vonatkozik, e cégek az eredeti feltételek mellett vehetik igénybe az adókedvezményt, illetve az Európai Unióban is magasabb az adókedvezmény felső szintje, mint a nagyvállalatok esetében.) Bár a kedvezményekre pályázni kell, tehát egyedi elbírálás alapján ítéli meg a kormány azokat, a jogszabály szerint ha a vállalkozás az adókedvezményre vonatkozó feltételeket teljesíti, akkor a kormány nem mérlegelhet. Ez az EU-konform kedvezmény nem 10, hanem csak 5 évig vehető igénybe.

Ami a szabályozási változások gazdasági hatásait illeti, a társasági nyereségadó-kedvezmények körében a közösségi szabályozás által érintett 48 külföldi nagyvállalat túlnyomó része (háromnegyede) a 75, illetve 30 százalékos beruházási kedvezményt élvező regionális kategóriába tartozik. Ez azt is jelenti, hogy sok nagyvállalat legkésőbb 2011-ig élvezheti az adómentességet. Ha a beruházás-intenzitási képlet számlálójába már 2001. január 1-jétől be kellett volna számí-

tani a kapott adómentesség halmozott értékét, akkor ez 120 milliárd forint kedvezmény sorsát érintette volna hátrányosan, azaz ennyit kellett volna visszafizetniük az érintett nagyvállalatoknak. A szabályozás változása azon külföldi cégek számára hátrányos, amelyek vagy viszonylag csekély összeget ruháztak be Magyarországon, vagy óriási (a befektetett tőkét meghaladó összegű) nyereséget értek el.

Az új beruházásokat végrehajtó vállalatok számára rövid távon az előző rendszerhez képest nem hátrányosabb a beruházásiadó-kedvezmény. Az indulás utáni években ugyanis a beruházások még veszteségesek, nyereség csak később keletkezik. Kormányzati számítások szerint egyébként már 2004-ben mintegy 60 milliárd forint maradt a vállalkozásoknál az új típusú adókedvezmény eredményeként.

A természetben nyújtott támogatásokkal kapcsolatos előnyök (közművesített ingatlan rendelkezésre bocsátása például az ipari parkokban, az infrastruktúra fejlesztése stb.) meghaladhatják a későbbi adókedvezmények értékét. A korábbi rendszerhez képest hátrány, hogy a fejlesztésiadó-kedvezmény nem 10, hanem csak 5 adóévben vehető igénybe.

A társasági nyereségadó-kedvezmények szabályozásának beszűkülésével megnő az egyéb eszközök jelentősége, így a beruházásösztönzés szolgálatába állítható az amortizációs politika. Az Európai Unió legtöbb tagállamában a gyorsított amortizáció lehetővé teszi a gépbszerzési költségek 30–50 százalékának a leírását. Ausztriában, Finnországban, Dániában az állagfenntartási tartalék intézménye azt jelenti, hogy a szerzési és újraelőállítási költségek közötti különbséget le lehet írni az adózás előtti nyereségből. A nyereség 50–75 százaléka adózás előtt tartalékba helyezhető, ami később – kormányzati engedéllyel – felhasználható beruházásra. A beruházási szabad tartalék értelmében a szerzési érték alapján számított amortizáció 120–150 százalékát lehetett elszámolni.

A magyar beruházásösztönzési rendszer viszonylag új eleme az adómentes fejlesztésitartalék-képzés lehetősége. A vállalkozások adóévenként nyereségük 25 százalékáig, de legfeljebb 500 millió forintig fejlesztési tartalékot képezhetnek adózás előtti eredményükből. A vállalkozásoknak a lekötött összeget a lekötés évében és az azt követő 4 évben kell beruházásra fordítaniuk. Ha ez nem történik meg, akkor a határidő lejárta után a 16 százalékos társasági nyereségadókulcs szerint kell adózni az elkülönített összeg után. Emellett meg kell fizetni az önellenőrzési pótlékot is. Ez a lehetőség a kis- és közepes méretű vállalkozások beruházásait fogja a legnagyobb mértékben serkenteni.

HELYI ADÓK, ADÓKEDVEZMÉNYEK ÉS ÖSZTÖNZŐK

Az egyéb adók közül azokat célszerű áttekinteni, amelyek közvetlenül érintik a vállalatok nemzetközi versenyképességét, és regionális vonzataik is vannak. Ezek közül a leglényegesebbek a helyi adók, azok közül is az iparüzési adó. Az

iparüzési adó az 1991. évi bevezetés után árbevétel-arányos adóként, egyfázisú helyi forgalmi adó módjára indult, majd a bevételek fokozatos nettósításának eredményeként egyre inkább a jövedelemadókhöz közelít, bár az adó alapja továbbra sem az eredmény, hanem az eladott áruk beszerzési értékével, a közvetített szolgáltatások értékével és az anyagköltséggel korrigált árbevétel [3]. Az állandó tevékenység évi maximális adómértéke az adóalap 2 százaléka. Az iparüzési adó legfőbb hátránya az, hogy mivel alapja nem a nyereség, hanem a korrigált árbevétel, ezért a nem nyereséges vállalkozásokat is adóztatja.

Magyarország EU-csatlakozása után hatályba lépett szabályozás erősen szűkítette az önkormányzatok mozgásterét az adókedvezmények nyújtása terén. Differenciálásra, versenyelőny szerzésére egyre szűkebb területen van lehetőség. Egy-egy önkormányzat azzal tehet szert előnyre a tőkebevonás terén, hogy a törvényben megjelölt felső értéknél alacsonyabban szabja meg az iparüzési adó kulcsát. Így az iparüzési adót nem az adóalap 2 százalékában, hanem ennél alacsonyabb szinten írja elő.

Az önkormányzati döntéseket ma nagymértékben "determinálja" a PM által alkalmazott adóerőképesség-számítás, ami – kis leegyszerűsítéssel – azt jelenti, hogy a szabályozásnál 1,3 százalékos adómértékig kész ténynek veszik az iparüzési adóból származó bevételeket (ezzel a nagyságrenddel csökkentik az állami támogatást), s az önkormányzatok csak az 1,3 százalék feletti iparüzési adóbevétellel rendelkezhetnek szabadon. A többi adónem esetében viszont már nem lehet differenciálni, tehát egyetlen adómértéket kell meghatározni az iparüzési adó, illetve a vállalkozók kommunális, építmény- és telekadója esetében. A differenciálást korlátozza viszont az a körülmény, hogy az önkormányzatoknak kiadásaik fedezésére minden lehetséges adóbevételre szükségük van. Az iparüzési adó rátájának mérséklése a hatályos és a várható jogi szabályozástól függetlenül is az önkormányzatok bevételeit csökkenti. Az adókulcsot csak akkor lehet mérsékelni, ha egyéb intézkedések eredményeként az önkormányzatok adóbevétele nem csökken. Adókedvezmények nyújtására csak a gazdagabb önkormányzatok képesek, ami a rosszabb gazdasági helyzetben lévő települések helyzetét rontja a tőkebevonás terén.

Szakértői becslések szerint egyes településeken a helyi iparüzési adó olyan mértékű elvonást jelent bizonyos vállalkozók számára, ami az egyes ágazatok sajátosságaitól függően 15–20 százalékos társasági nyereségadó hatásával egyenértékű a vállalkozás jellegétől (termelés, szolgáltatás, kereskedelem) és a tevékenység munkaerő- és tőkeigényétől függően. Ez az adónem nem csekély mértékben semlegesíti Magyarországnak az alacsony társasági nyereségadó-kulccsal kapcsolatos relatív nemzetközi versenyképességét. Ugyanakkor valamit javít a helyzeten az, hogy 2004-től az iparüzési adó alapját a befektetett pénzügyi eszközök és a kamatbevételek 50 százalékával lehet mérsékelni. Ezen túlmenően szintén 2004-től az iparüzési adó 25 százalékával lehet csökkenteni

az adózás előtti eredményt. Ugyanakkor az iparüzési adó olyan adónem, amely ráfordításként elszámolható adómegettakarításra ad lehetőséget. Az iparüzési adó alapjával azonos mértékű a 2004-ben bevezetett innovációs járulék. Ezt ellensúlyozza némileg, hogy a vállalatok az egyszer már költségként elszámolt kutatás-fejlesztési ráfordításokat levonhatják adóalapjukból.

Az iparüzési adó jobban szolgálná a beruházások ösztönzését akkor, ha azt nem az árbevételre, hanem az eredményre vetítenék. A változtatást az is sürgeti, hogy az iparüzési adó jelenlegi formájában nem szektorsemleges, ezzel potenciálisan alkalmas a piac torzítására, továbbá forgalmi adó jellege ellentétes lehet a harmonizált közösségi forgalmiadó-rendszer követelményével.

Mind szélesebb körben terjed az a felismerés, hogy a regionális fejlesztéshez nem kizárólag közvetlen, vissza nem fizetendő állami támogatásra van szükség, aminek forrásfedezete rendszerint nem biztosítható, hanem főként arra, hogy az önkormányzatok maguk is vállaljanak részt tőkerészesedés formájában különböző projektekből. Az állami és önkormányzati tulajdonosi részesedés – még ha névleges is – garanciát jelent az adott projektumba befektetni kívánó – elsősorban külföldi – vállalkozóknak. Ezáltal az önkormányzat nemcsak sajátos finanszírozói, hanem katalizátori funkciót tölt be a beruházásokban.

Az önkormányzat néhány év múlva eladhatja részesedését, üzleti alapon, magasabb áron, mint amennyiért vásárolta azt. Az önkormányzatok számára a közvetlen tulajdonosi részvétel azért előnyös, mert míg a hitel után kamatot kell fizetniük, addig a tőkerészesedés szerzése nem jár kamatfizetési kötelezettséggel.

A települési önkormányzatok betelepítési potenciálja nem csekély mértékben javítható ingatlanfejlesztés révén is. Az ingatlanfejlesztés azonban tőkeigényes tevékenység, amelynek kockázatai is vannak (például nem vagy csak hosszú idő múlva sikerül értékesíteni azt az ingatlant, amelybe az önkormányzat nagyobb összeget fektetett). A betelepítési potenciál erősítése érdekében lehet kombinálni az önkormányzati részesedés megszerzését és az ingatlanfejlesztést. Így például az önkormányzatok ingatlant apportálhatnak projektekből, vagy eredeti állapotban, fejlesztés nélkül, vagy valamilyen infrastrukturális vagy egyéb fejlesztéssel. A betelepítési potenciál javítása ezekkel a módszerekkel csak akkor eredményes, ha az önkormányzatoknak vannak megalapozott, konzisztens közép- és hosszú távú fejlesztési terveik.

További változás, hogy az önkormányzatok 2003. március 31-től csak a 2,5 millió forint árbevételt meg nem haladó vállalkozásoknak adhatnak adókedvezményt. 2002. december 31-ig hatályon kívül kellett helyezni azokat az önkormányzati határozatokat, amelyek határozatlan időre adtak adómentességet, illetve adókedvezményt a vállalatoknak. A határozott időre szóló adókedvezmények 2007 végéig maradhatnak hatályban, így ezek a kedvezmények a hazai jogszabályok alapján eddig az időpontig változatlan formában vehetők igénybe.

A közösségi támogatási rendszerre áttérő, társaságiadó-kedvezményrel rendelkező vállalatok szintén igénybe vehetnek helyi adókedvezményt, de azt bele kell számolni az összes támogatásba.

Helyi iparüzési adót alig szednek az EU-tagállamok. Magyarországon kívül Franciaországban, Luxemburgban, Olaszországban és Spanyolországban kell helyi iparüzési adóval számolniuk a vállalkozásoknak. A mérték Franciaországban helyhatóságtól függő, így 1,5 és 4 százalék között mozog az adókulcs. Luxemburgban létezik egy 3 százalékos alap, amely 2 százalékra is lemehet, de elérheti a 3,5 százalékot is. Olaszországban a helyi adó általában 4,25 százalék, amelytől az önkormányzatok ± 1 százalékkal térhetnek el. Spanyolországban csak 1 millió euró árbevétel felett kell helyi adót fizetni, a mérték az elhelyezkedéstől és a tevékenységi körtől függ. A maximum adó nem haladhatja meg a társaság nettó profitjának 15 százalékát. Azokban az EU-tagállamokban, ahol a vállalkozások nem fizetnek helyi adót, ott az önkormányzatok döntően a lakosság befizetéseiből finanszírozzák kiadásait.

Az egy-egy vállalatra vonatkozó egyedi infrastruktúra-fejlesztéssel kapcsolatos közösségi jogi problémákat hidalják át az ipari parkok. Az ipari parkokban közművesített területek várják a hazai és a külföldi befektetőket, az ingatlanfejlesztés eredményeinek igénybevételére minden olyan vállalat jogosult, amely eleget tesz az ipari park által támasztott követelményeknek. Az ipari parkok különösen a közepes méretű külföldi vállalatok beruházásainak az ösztönzésére alkalmas. Ez a vállalati kör ugyanis nem szívesen kezdi a külföldi beruházást építkezéssel. Az ipari és innovációs infrastruktúra, azon belül az ipari parkok fejlesztésének kormányzati ösztönzése kiemelt feladat a 2004 és 2006 közötti időszakra szóló Nemzeti Fejlesztési Terv gazdasági versenyképesség operatív programjában.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A közösségi jogszabályoknak megfelelő fejlesztési adókedvezmény várható hatása a beruházásokra és a magyar gazdaság nemzetközi versenyképességére a külföldi működőtőke-vonzásban meglehetősen ellentmondásos. A konstrukció kétségtelen előnye az átláthatóság, az összehasonlíthatóság és bizonyos értelemben a versenysemlegesség. Az Európai Unió 25 tagállamában ugyanaz a rendszer van érvényben, a feltételek átláthatók és összehasonlíthatók, a rendszer versenysemleges, mert nem tesz lehetővé diszkriminációt az EU-tagállamok között. E rendszer hatálya az EU-hoz 2007-ben csatlakozó Romániára és Bulgáriára is ki fog terjedni. A rendszer teljes mértékben összhangban van a közösségi versenyjog azon rendelkezésével, amelyek tiltják az egységes piacon folyó versenyt torzító eszközök, adók, adókedvezmények nyújtását. Megvalósult tehát a teljes harmonizáció ebben a rendszerben [1].

A dolog természetéből adódóan a versenysemlegességből az is következik, hogy az egyes EU-tagállamok nem tehetnek szert versenyelőnyre egymás rovására az adókedvezmények szabályozása terén, azaz a szabályozási feltételek változtatásával nem ösztönözhetik a bel- és külföldi beruházásokat nemzeti eszközökkel. Ez a szabályozás tehát megszünteti a versenyt az egyes tagállamok között a beruházási adókedvezmények terén.

A fejlesztési adókedvezmény további előnye, hogy a reálszférába történő beruházásokat ösztönzi. A rendszer lényegéből következik ugyanis az, hogy csak azok a vállalkozások vehetik igénybe és kaphatják meg, amelyek reálszférába ruháznak be. A rendszer nem támogatja az adóoptimalizációt, azaz azt a törekvést, hogy a vállalati nyereséget a legalacsonyabb adókulcsú országokban mutassák ki különféle pénzügyi manőverekkel anélkül, hogy mindez érintené a reálszférát [4].

A fejlesztési adókedvezményeket a Közösség a regionális politika szolgálatába állította, amelynek célja a különböző régiók fejlettségi szintjében megmutatózó különbségek és a kedvezőtlen adottságú régiók elmaradottságának a csökkentése. Ebből az következik, hogy a közösségi fejlesztési adókedvezmények nem vagy a korábbi magyar rendszernél kevésbé alkalmasak a bel- és külföldi beruházások ösztönzésére az országos vagy a közösségi átlagnál dinamikusabban fejlődő régiókban. A beruházásösztönzés feltételei tehát romlanak a fejlettebb, dinamikus magyar régiókban a korábbihoz képest. Ha a beruházásokat meghatározó egyéb feltételeket átmenetileg figyelmen kívül hagyjuk vagy azonosaknak tekintjük, akkor Magyarország különböző támogatásintenzitási mutatóval rendelkező régiói más EU-tagországok ugyanilyen mutatójú régióival versenyeznek.

A fejlesztési adókedvezmény mértéke a beruházás nagyságával csökken, azaz meghatározott nagyságrendek átlépésével csökken az igénybe vehető támogatási intenzitás. E mögött a közösségi regionális politika ama feltételezése húzódik meg, amely szerint a kis és a közepes méretű vállalkozások képezik a gazdasági elmaradottság mérséklésének motorját, e cégek a harmonikus növekedés hordozói, következésképpen e cégek fejlődését célszerű ösztönözni. Ez azt jelenti, hogy a fejlesztési adókedvezmények rendszere nem vagy mérsékelten preferálja a nagyberuházásokat, amelyeket a dolog természetéből adódóan nagyvállalatok hajtanak végre. Ez egyrészt kedvező Magyarország szempontjából nemzetközi összehasonlításban, mert a világ vezető nagyvállalatai már itt vannak, ha meg kívánnak jelenni a környező országokban (például Romániában), akkor ezt csak kisebb mértékű adókedvezmény igénybe vételével tehetik meg. Másrészt viszont a fejlesztési adókedvezmények jelenlegi rendszerében Magyarország vonzereje csökken a nemzetközi nagyvállalatok telephelyválasztásában, legalább is az adókedvezmények tekintetében.

A fejlesztési adókedvezményre vonatkozó közösségi szabályozás nemzetközi összehasonlításban, azaz harmadik országokkal összehasonlítva nem túlságosan versenyképes a külföldi működőtőke-beruházások vonzása terén. Ez nem meglepő, hiszen a szabályozásnak a regionális különbségek mérséklése és a belső piacon az adókedvezmények körében folyó verseny kiküszöbölése a célja. Ennek ellenére várhatóan csekély mértékben érinti Magyarország vonzerjét harmadik országok nagyvállalatainak befektetési terén. Mivel a szabályozás mind a 25 EU-tagállamra kiterjed, ezért nem nagyon van választásuk akkor, ha az Európai Unió piacára kívánnak belépni a közvetlen beruházás segítségével. Ha nagyobb adókedvezmény reményében nem EU-tag európai országban hajtják végre a beruházást, akkor meg kell fizetniük a vámot abban az esetben, ha az EU piacára bevinni szándékozott áru helyi hozzáadottérték-tartalma nem éri el az előírt mértéket. Az esetleges adókedvezményt a vámfizetési kötelezettség ellensúlyozza vagy semlegesíti. Ez nem érvényes akkor, ha a harmadik országok nagyvállalatai nem piacszerzési, hanem egyéb okokból (stratégiai előny szerzése, a termelési tényezők alacsony költségszintjének kiaknázása stb.) kívánnak működőtőke-beruházást végrehajtani.

Olyan körülmények között, amikor a fejlesztési adókedvezmény egységes szabályozása nem teszi lehetővé versenyelőnyök megszerzését a külföldi működőtőke-bevonásban, felértékelődik a decentralizált ösztönzők jelentősége. A települési önkormányzatok versenyképességét, ezáltal a regionális versenyképességet is korlátozza azonban a nem a nyereségre, hanem a korrigált árbevételre vetített iparűzési adó. Az EU-tagságból adódó szabályozási korlátoktól függetlenül az önkormányzatok alulfinanszírozott költségvetése nem teszi lehetővé széles körű befektetésösztönzés finanszírozását. A mozgástér az ipari parkok létesítéséhez, ingatlanfejlesztéshez, önkormányzati vagyonelemek, különösen ingatlanok üzleti vállalkozásokba való beviteléhez kapcsolódik.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Erdős G. – Földes G. – Öry T. – Véghelyi M. (1999): **Az Európai Közösség adójoga**. Budapest, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó, 279 p.
- [2] Fazekas, J. (2002): **Az európai integráció alapszerződésai. 2. A Római, a Maastrichti, az Amszterdami és a Nizzai Szerződések hatályos és összehasonlító szövege**. Budapest, KJK–KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., 325 p.
- [3] Galántainé, Máté Zs. (2004): **Adó(rendszer)tan. EU-konform magyar adók**. Aula Kiadó, Budapest, 325 p.
- [4] Losoncz Miklós (2004): A külföldi működő tőke áramlását meghatározó néhány tényező és az ösztönzéssel szembeni követelmények az EU-tagság fényében. **Külgazdaság**, XLVIII. évf., 5. szám, 20–38. pp.

SUMMARY

The objective of the paper is to analyse the effects of Hungary's accession to the EU on the promotion of foreign direct investment (FDI) in general and regional competitiveness in particular. The adoption of the Community's uniform system of development subsidies (which are based on intensity ratios depending on the per capita GDP of the individual regions) has narrowed the room for manoeuvre in investment promotion relative to the preceding period. It is, clearly, not possible for Hungary and the new Central, Eastern and Southern European member states to acquire a competitive edge in improving the regulatory environment for attracting FDI. Under these circumstances, other means of FDI promotion are increasing in importance, such as accelerated depreciation and decentralised incentives available to local authorities. Since the principles of regulation of corporate tax allowances at regional or local level are the same in the EU and Hungary, the business-unfriendly local corporation tax needs to be abolished, or, at least, reformed. The driving force for the improvement of regional competitiveness could be the a more intensive establishment of industrial parks, combined with the direct involvement of regional authorities in real estate development - including "in-kind" contributions, which could later be sold as the project in question becomes profitable.

2. VILÁGGAZDASÁGI KORSZAKVÁLTÁS

Gazdag László

egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

A XIX–XX. század fordulóján, 1880–1914 között lezajlott a komplex technikai-technológiai és tudományos forradalom, amelynek során kialakultak a XX. század tudományos és technikai alapjai. Villamos áram, vegyipar, információátvitel (telefon, rádió, stb.), belsőégésű motor, relativitáselmélet, kvantumfizika, stb.

Mindezek következtében összezsugorodott a Földgolyó, a perifériák beleptek e nemzetközi munkamegosztásba, „hozták” az olcsó és korlátlan munkaerőre alapozott olcsó és korlátlan nyersanyagot és energiát.

Output oldalon a népességrobbanás a piacok állandó tágulását is eredményezte, megszűnt a piackorlát.

Ezt a trendet megzavarta a két világháború és közte a nagy válság, így csak a II. világháború után tudott kifutni.

A „túl” olcsó nyersanyag és energia (valamint munkaerő) miatt felpuhultak a hatékonysági korlátok, pazarlóvá és környezetszennyezővé vált a gazdaság. A primér nyersanyag és energia olcsósága miatt nem volt versenyképes a melléktermékek hasznosítása, beléptünk a „hulladékorszakba”.

A túltermelési válság elkerülésére kialakult a keynesi állami beavatkozás modellje, azonban ennek a gazdasági alapja az olcsó nyersanyag és energia volt. Ez tette lehetővé a paternalista, újraelosztó, felduzzadt állam „luxusát” a fejlett országokban. Vagyis a nyugati jóléti piacgazdaság alapja a harmadik világ kizsákmányolása volt! De az olcsó nyersanyag és energia, valamint a lenyomott bérek jelentették az alapját az olyan állami dominanciára épülő rendszereknek is, mint a fasiszmus és a szocializmus.

Az 1973-as olajválsággal véget ért az olcsó nyersanyag és energia korszaka, és így kicsúszott a talaj a paternalista államra alapozott rendszerek (szociáldemokrácia, fasiszmus, szocializmus) alól. Nyugaton a konzervatív kormányok (a monetarista, neoklasszikus elméletre alapozott gazdaságpolitika) vezették ki a társadalmat a válságból, keleten és a harmadik világban viszont nem ment végbe a világgazdasági korszakváltás. Ez utóbbi régiókban így állandósultak az egyensúlyi zavarok és egyéb válságjelenségek.

KOMPLEX TECHNIKAI-TECHNOLÓGIAI FORRADALOM, 1880–1914, ÉS HATÁSA A VILÁGGAZDASÁGRA

A XIX. század közepére, utolsó harmadára a gőzgépben rejlő lehetőségek kimerültek:

1. Rossz hatásfokú volt, a bevitt energia nyolc százalékát lehetett csak hasznosítani.
2. A teljesítménye, méretei nem voltak növelhetők egy határon túl, mert a megnövekedett felületen akkora lett a hőveszteség, hogy fajlagos hatékonysága ugrásszerűen romlott.
3. Az ellenkező irányú fejlesztés, vagyis a méretek kicsinyítése szintén fizikai korlátokba ütközött.

A nagy áttörés a komplex technikai-technológiai forradalommal következett be a XIX–XX. század fordulóján, kb. 1880–1914 között. Ebben a szakaszban egymásra torlódtak a korszakalkotó innovációk, és ez a robbanásszerű technikai megújulás alapozta meg az egész XX. századi gazdasági-társadalmi dinamikát.

Ennek a komplex forradalomnak az elemei a következők, főbb vonalakban:

1. Az elektromos áram és alkalmazásai.
2. A vegyipar kezdetei. Műanyagok, műtrágyák.
3. Kép- és hangrögzítés. Fotózás és fonográf. Film.
4. Telefon, távíró, rádiózás. A távközlés forradalma.
5. Belső égésű motor. A közlekedés, szállítás forradalma. Autó és repülőgép.

Az egymásra torló, egymást kiegészítő korszakalkotó találmányok egymást segítették az alkalmazásban. Például a belső égésű motor elképzelhetetlen elektromosság (gyújtás) nélkül.

THOMAS A. EDISON 1879-ben megalkotja az első villamos erőművet és a szénszálas izzólámpát. 1876-ban ALEXANDER G. BELL megalkotja a telefont, 1878-ban Edison fonográfja először rögzíti az emberi hangot. 1895-ben a LUMIÈRE testvérek első mozgóképfelvételét egy gyárból kiáramló munkásokról.

Elkezdődik a műtrágyagyártás ipari méretekben, létrejönnek az első műanyagok, lezajlik a vegyészet nagy forradalma.

1886-ban az Ottó motor, amely először gázzal működött, majd petróleummal. (Ekkoriban a benzint egyszerűen elégetik, mint a petróleumgyártás értéktelen és veszélyes melléktermékét!) KARL FRIEDRICH BENZ előállítja az első, még háromkerekű autót, mindenféle automobil őst. Egyébként NIKOLAUSZ A. OTTÓ oldja meg az elektromágneses gyújtást 1884-ben, e nélkül létre sem jöhetett volna a belsőégésű motor. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert ennek a komplex technikai-technológiai forradalomnak fontos sajátossága, hogy az egymástól

függetlennek tűnő alapinnovációk között szoros „kereszthatás” figyelhető meg, egymást kiegészítik.

1892-ben megjelenik a belsőégésű motor egy újabb változata, a Dieselmotor, RUDOLF C. DIESEL találmánya. A belsőégésű motorok eredményeként javul a teljesítmény, jelentősen csökkenteni lehet az erőt adó szerkezet méreteit, így megkezdődhet az országúti közlekedés forradalma.

1903. december 17-én az Észak-Karolinai Kitty Hawk tengerparti homokdűnéiről a levegőbe emelkedik a WRIGHT-fivérek repülőgépe, 12 másodperc alatt megtéve nem egészen negyven métert a levegőben.

Időközben működni kezd POPOV és MARCONI találmánya a rádió: Új-Fundland partjaitól induló rádióhullámokat sikerül fogni Angliában 1901-ben. A század első éveiben lefektetik az első tenger alatti telefonkábeleket. A távközlés forradalmát látjuk tehát kibontakozni: fölgyorsul az információáramlás.

A TUDOMÁNY EREDMÉNYEI

A komplex technikai-technológiai forradalommal egy időben zajlik a tudomány komplex forradalma. Ugyanakkor sajátos módon azt látjuk, hogy a technikai fejlődés megelőzi a tudomány fejlődését. Mit jelent ez? Olyan technikai alkalmazásokra kerül sor, amelyek tudományos háttere akkor még nem tisztázott. Tipikus példa erre EDISON villamos centráléja. A Menlo parki varázslónak fogalma sincs arról, hogy mi is az, az „áram”, hiszen az elektront csak 1897-ben fedezi föl J. J. THOMSON és PHILIP LENARD.

Jellemző a tudomány lemaradására, hogy LORD KELVIN „kiszámítja”: a levegőnél nehezebb test nem emelkedhet a levegőbe a fizika törvényei szerint. Szerencsére a WRIGHT-fivérek igen „tudatlanok” voltak a tudományok terén...

A tudomány nagy forradalmát 1865-ben JAMES C. MAXWELL skót tudós indítja el, amikor FARADAY „mező” elméletét matematikai formába önti négy differenciálegyenlet formájában. Döbbenetes tény, de a négy Maxwell-egyenletben szinte benne van az „egész” huszadik század: levezethető belőle a villamos erőmű, az izzólámpa, a rádió, a televízió, a röntgenkészülék, de még az elektromos számítógép is.

Majd RUDOLF H. HERTZ fogja kimutatni 1886-ban az elektromágneses hullámokat, már MAXWELL halála után.

1887-ben ABRAHAM MICHELSON és EDWARD MORLEY elvégzi híres kísérletét: kimutatják, hogy nem létezik az abszolút nyugvó, szuperfinom közeg, az éter. Ebből a megfigyelésből született meg a Lorentz-kontrakció és abból pedig a speciális relativitáselmélet.

1895-ben az akkor már 50 éves W. KONRAD RÖNTGEN fölfedezi a híres X-sugárzást. 1896-ban HENRI A. BECQUEREL fölfedezi a radioaktív sugárzást.

1900 decemberében MAX PLANCK az abszolút fekete test sugárzásának problémáját kutatva, bevezeti az energiakvantum fogalmát. Az energia diszkrét adagokban, kvantumokban terjed. 1905-ben ALBERT EINSTEIN publikálja a speciális relativitáselméletet, az $E = mc^2$ képletet, a fotonelméletet és az atomok létét először bizonyító dolgozatát a Brown-mozgásról.

1911-ben ERNST RUTHERFORD fölfedezi az atommagot. 1912-ben ROBERT A. MILLIKAN megméri az elektron töltését. 1911-ben a holland H. KAMERLINGH-ONNES fölfedezi a szuperfolyékonyságot és a szupravezetést.

1913-ban megszületik a Bohr-féle atommodell, az atommaggal, és a körülötte ellipszis pályákon keringő elektronokkal. 1916-ban megszületik a korszak tudományos eredményeit betetőző általános relativitáselmélet, amely tulajdonképpen Einstein gravitáció elmélete.

EINSTEIN szerint a gravitáció nem „erő”, mint NEWTONnál, hanem a négydimenziós tér–idő kontinuum görbülete.

Még a húszas évekre áthúzódik a kvantummechanika, de nagyjából az 1916-os évvel, az általános relativitáselmélet megszületésével „lerakásra kerültek” a XX. század tudományos alapjai! Ehhez a további évtizedek már nem sokat tesznek hozzá, legalábbis ami a fundamentális felfedezéseket illeti! Lehet hogy meglepő, kedves olvasó, de azt állítom, hogy 1916 után már alapvető új dolgokat nem fedezett föl a tudomány, csupán a XIX–XX. század fordulóján elért eredményeket „ragozzuk” tovább, alkalmazzuk az élet különböző területein. Talán csak JAMES WATSON és FRANCIS CRICK „kettős spirálja”, a DNS-molekula felfedezése 1953-ban, tekinthető újabb fundamentális eredménynek a tudományban.

Valójában az emberek a technikai-technológiai fejlődést keverik össze a tudomány fejlődésével, innen a tudomány robbanásszerű haladásának képzete korunkban, az egész XX. században.

Vegyük észre: egy mai Formula-1 versenyautó ugyanazon az elven működik, mint BENZ első háromkerekű, Ottó-motorral hajtott autója 1886-ban.

A XX. században eljutottunk a Holdra, szerkezeteink túlhaladtak a Naprendszer határán, de ez inkább technikai és nem tudományos teljesítmény.

Az információrobbanás sem azonosítható önmagában a tudomány robbanásszerű fejlődésével!

HATÁS A GAZDASÁGI FEJLŐDÉSRE

A sok fundamentális innováció közül ki kell emelni a belső égésű motort! Ezek révén ugyanis egy nagyon könnyen, olcsón bányászható, könnyen, olcsón szállítható és feldolgozható energiaforrás került be főként a közlekedés-szállítás rendszerébe: a kőolaj. A hatások is nagyságrendileg javult majdhogynem: a

gőzgép a bevitt energia nyolc százalékát hasznosította, az új energiaforrás és szerkezet révén viszont a hatásfok 30% fölé emelkedett.

Mindennek az eredménye a szállítás, a közlekedés olcsóbbodása, robbanásszerű fejlődése lett. Ugyanakkor a XX. század első felében az új innovációkra alapozott gazdaságfejlődési trend nem tudott „normális” módon kibontakozni, nem tudta magát „kifutni”, mert megzavarta három esemény: a két világháború, és közte a '29–33-as nagy világválság.

Igazából tehát csak a II. világháború után tudott ez az új gazdaságfejlődési korszak kibontakozni. Az olcsó közlekedés, szállítás, valamint az információáramlás robbanásszerű fejlődése miatt összezsugorodott a földgolyó.

Ennek viszont az a következménye, hogy a perifériák beléptek a nemzetközi munkamegosztásba. Korábban hiába alakult ki a gyarmati rendszer, például 1938-ban a Föld lakóinak egynegyede a brit uralkodó alattvalója, ezek a térségek tovább alusszák Csipkerózsika álmukat! India, a brit korona gyémántja ugyan adót fizet a brit kincstárnak, azonban a szubkontinens négyszázezer falva még nem része a világgazdaságnak, a világpiacnak. Ekkoriban az indiai, a kínai, afrikai, de akár a japán falvak is nagyjából ugyanazt a képet mutatják, mint három-négyezer éves ábrázolásokon: a technikájuk, életmódjuk szinte semmit sem változott. Önellátó, naturáltermelő, zárt, archaikus közösségek ezek (ne feledjük: az emberiség nagyobbik része!), faekével, kasztrendszerrel, feudális kötöttségekkel, vagy éppen törzsi szinten, analfabétizmussal, magas halandósággal, éhínséggel, stb.

A II. világháború után viszont ezek a közösségek gyorsan szétesnek, a családok bekapcsolódnak a piacgazdaságba, igaz, gyakran még évtizedekig faekével túrják a földet, de már piacra viszik a terményt, és piacról vásárolják a ruhát, lábbelit, az egyszerű földművelő eszközöket. A patriarchális házi és falusi kisipar hamarosan eltűnik világméretben, hogy napjainkra mindössze ősköveltként, zárványként egzisztáljon tovább, az etnográfusok „csemegéjeként”, egészen félreeső területeken.

A perifériák a piacgazdaságba hozzák az olcsó, korlátlan munkaerőre alapozott olcsó, és korlátlannak tűnő nyersanyagokat. Ásványi nyersanyagok, érc, energiahordozók, valamint agráreredetű ipari nyersanyagok és az élvezeti cikkek, mint a dohány, kakaó, kávé, tea, citrusfélék, banán, stb.

A másik oldalról nézve a piacgazdaságba belépett perifériák korlátlan piacot is „hoznak” a fejlett országok feldolgozóipari termékeinek. Ugyan a fajlagos fogyasztása e tömegeknek kicsi, ám a bruttó fogyasztás már jelentős! Az eredmény: a világgazdaság korlátlan bővülése évtizedeken át a II. világháború után. Öngerjesztő folyamat ez: az életkörülmények javulása, az infrastruktúra fejlődése, az orvosi ellátás, az oktatás fejlődése népességrobbanást indít el a perifériákon, így bővített ütemben termelődik újra az olcsó munkaerő, valamint a fogyasztói piac. Output oldalról nincs korlát, véget ért a klasszikus túltermelés.

si válságok kora, input oldalról pedig adott a termelés bővítésének gerjesztője: az olcsó, végtelennek tűnő nyersanyag és energia.

1950-ben a világ GDP-je, bruttó hazai terméke összesen 5 billió (5000 milliárd) dollár. 2000-ben már meghaladta a 30 billió (30 000 milliárd dollárt változatlan (1950-es) árakon, tehát meghatszorozódott fél évszázad alatt. Vagyis az emberiség a civilizáció kezdetétől (a suméroktól, Kr. e. 3500-tól) számítva 5500 év alatt érte el az 5 billió dolláros gazdasági összteljesítményt, utána viszont fél évszázad alatt sikerült ezt meghatszorozni!

A század dinamikáját jól jellemzi az a tény, hogy motoros repülővel az ember először abban az évszázadban emelkedett a levegőbe (1903), amelyikben aztán eljutott a Holdra.

NEGATÍV HATÁSOK

Ugyanakkor vegyük észre azt, hogy az olcsó, korlátlan energia és nyersanyag felpuhította a hatékonysági korlátokat. A szocialista országokban és a harmadik világban az alacsony bérszínvonal tovább lágyította ezeket a korlátokat, és ez jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fejlett Nyugat és a világ többi része között tovább nőtt a technológiai rés. Az alacsony bér nem jelentett versenyelőnyt, ellenkezőleg, hátrányba hozta ezeket a régiókat.

A hatékonysági korlát felpuhulása fékezte a technikai haladást (nem kényszerített az ilyen irányú erőfeszítésre), ez főként a szocialista országokban figyelhető meg. Lehetett növekedni fejlődés nélkül is. Másrészt pazarlóvá és környezetszennyezővé vált a gazdaság.

Mint arra BUDAY-SÁNTHA ATTILA *Környezetgazdálkodás* c. művében (Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2002, 115–116. o.) rámutat arra, hogy a „túl” olcsó primer nyersanyag és energia miatt a melléktermék mindenütt értéktelen, sőt, környezetet károsító hulladékká vált. (Főtermék centrikus fejlesztés.) Ugyanis a melléktermékpályák zárása, a melléktermék újrahasznosítása versenyképtelen volt az olcsóbb primer nyersanyagokkal és energiahordozókkal szemben. Meghatározóvá vált a „használd és dobd el” filozófiája, valamint a rövid távú gondolkodás. Ágazatcentrikus lett az erőforrás allokáció és a beruházási döntés mechanizmusa, minden beruházás vezérlő elve az adott ágazat szempontjából nézett optimalizáció volt, függetlenül az adott terület teherviselő képességétől.

A RÁDÖBBENÉS KORSZAKA

1952 telén elviselhetetlen szmog ülte meg Londont, pár nap alatt négyezer ember halt bele a légúti betegségekbe.

1959-ben Japánban a Minamotó-öbölben borzalmas betegség szedte áldozatait. Kiderült, hogy egy vegyi gyár szerves higanyvegyületet eresztett titokban az öbölbe.

Az 1960-as évek elején a „habzó Rajna” és a „lángoló Mississippi” sokolta a közvéleményt, de halott folyóvá vált a Ruhr, a Temze, a Szajna, stb. is.

1960-ban az NSZK-ban a szülészeti klinikákon megmagyarázhatatlan „járvány” ütötte föl a fejét, egyetlen év alatt kb. 10 000 torzszülött csecsemő született. Ez volt a hírhedt Contergan-botrány. A Bayer cég terhes nők részére kifejlesztett nyugtatója okozta a tragédiát.

Hamarosan következett a DDT-botrány. A klórozott szénhidrogénekből álló DDT és HCH nevű rovarirtó szerek, amelyek idegmérgek voltak, a melegvérű állatokra és az emberre – úgy tűnt – nem veszélyesek. A DDT-nek, HCH-nak köszönhetjük, hogy a II. világháború után nem tört ki olyan pusztító járvány, mint az I. világháború utáni „spanyolnátha” (valójában influenza) járvány, amely több embert ölt meg, mint maga a háború.

A klórozott szénhidrogének kiváló rovarirtóknak bizonyultak, alkalmazták őket a harmadik világban is, ahol jelentősen csökkentették a kártevők pusztítását és így hozzájárultak az éhínség legyőzéséhez. Másrészt már úgy tűnt, hogy a harmadik világ népeit sújtó krónikus betegségek (malária, Dengie-láz, sárgaláz, stb.) leküzdése is lehetővé vált e szerek révén.

Csakhogy kiderült, hogy ezek a szerek nem bomlanak le és felhalmozódnak a melegvérű állatok zsírszövetében. Megtalálták a DDT-t a déli-sarki pingvinek zsírszövetében is. Bizonyos koncentrációt elérve a klórozott szénhidrogének megzavarják a kalcium anyagcserét, és kötőszöveti rákot okoznak. A kalcium anyagcsere zavarása különösen a madarak esetében volt látványos: lágyhájú, és ezért életképtelen tojásokat tojtak.

1962-ben RACHEL CARSON kiadta a „The silent spring” (Néma tavasz) c. könyvét, amelyben azt a víziót vetítette előre, hogy még néhány év, és csöndes lesz a tavasz, mert nem lesz madárdal, a madarak ugyanis kipusztulnak.

1967-ben, elsőként a világon (!), Magyarországon hoztak törvényt a DDT és HCH betiltásáról, amely intézkedés 1968. január elsejével lépett életbe.

1966-ban KENNETH BOULDING megírta „A Föld úrhajó eljövendő közgazdaságtana” c. könyvét, amelyben átveszi SMITH találó hasonlatát. BOULDING javasolja az erőforrások megadóztatását, hogy ne legyen semmilyen erőforrás „szabadon szaporítható, ingyenes jószág”.

1968-ban AURELIO PECCEI megalapítja a Római Klubot, tíz országból 3-3 tudóst meghívva. PECCEI a torinói Fiat művek egyik igazgatója volt korábban, így „belülről” ismeri a nagy ipari konszernnek környezetromboló tevékenységét. A Római Klub első hat jelentése keltette a legnagyobb visszhangot.

1969-ben U. THANT, az ENSZ burmai nemzetiségű főtítkára egy beszé-
dében javaslatot tett az első környezetvédelmi világértekezlet összehívására,
amely össze is ült Stockholmban, 1972-ben, 116 ország részvételével.

Ennek a húszéves évfordulóján tartották meg a Riói Környezetvédelmi
Világkonferenciát 1992-ben, ahol 175 ország képviseltette magát, majd pedig
egy újabb évtizeddel később, 2002-ben az újabb világértekezletet Johannes-
burgban.

Közben újabb figyelmeztető katasztrófák történnek! 1976-ban a sevesoi
tragédia Észak-Olaszországban, ahol egy vegyiparban történt robbanás során a
rendkívül veszélyes, rákkeltő és mérgező dioxin került a levegőbe, Seveso köz-
séget ki kellett végleg telepíteni.

1979-ben, Baselben egy vegyi gyárban bekövetkezett baleset miatt el-
szennyeződik a Rajna.

1984, az indiai Bhopál: „a vegyipar Csernobilja”. A Union Carbide ame-
rikai növényvédőszer-gyárban bekövetkezett robbanás miatt négyezer ember hal-
meg és tízezrek egészsége károsodik.

1986. április 26-án éjjel a Kijevhez közeli 4000 megawattos csernobili
atomerőmű egyik ezer megawattos blokkjában következik be közönséges gáz-
robbanás egy felelőtlenül végrehajtott, teljesítményhajtású kísérlet során. A
reaktort hatalmas szarkofággal zárják le.

Az 1970-es években végbemegy időközben a környezetvédelem intézmé-
nyesülésének folyamata, megszületnek állami szinten a megfelelő intézmények,
létrejön a jogi szabályozás, a környezetvédelem ügye bevonul a politikába,
részben a „zöld mozgalmak” révén, részben úgy, hogy a nagy hagyományos
pártok programjának részévé válik.

Az 1980-as években megkötik a legfontosabb nemzetközi egyezményeket
a különböző természeti elemek (levegő, víz, stb.) védelmére. Az Európai Unió
elődje, az Európai Közösség alkotmányába (Single European Act, Egységes
Európai Okmány) 1986-ban bekerül az a gondolat, hogy a fenntartható fejlődés
érdekében a környezetvédelem ügye megelőz minden más szempontot, így a
gazdasági (infláció, növekedés, munkanélküliség), szociálpolitikai, politikai
szempontokat is.

1973: AZ OLAJVÁLSÁG

A korlátlan és pazarló, valamint környezetromboló exponenciális növekedésnek
az 1973 októberében kitört olajválság vet véget. 1973. október 6-án kitör a jom
kippur háború, a legnagyobb zsidó ünnep (jom kippur) idején ANVAR SZADAT
egyiptomi elnök váratlanul támadást intéz az 1967-es hatnapos háború óta lezárt
Szezei-csatorna teljes hosszában az áttörhetetlennek kikiáltott BEN GURION
vonal ellen. Az arab államok olajembargót hirdetnek az Izraelt támogató nyuga-

ti államokkal szemben, államosítják a kitermelést. Az olaj ára 1972–1980 között négy hullámban a 32-szeresére emelkedik a világpiacon és eléri a 36 \$/barrel árat. Az olajárrobbanás hamarosan általános energia- és nyersanyagár robbanásba megy át, véget ér az olcsó nyersanyag és energia korszaka.

Hirtelen napvilágra kerülnek a világgazdaság rejtett strukturális problémái, hatalmas szerkezeti változások kezdődnek a világgazdaságban. Leépül a „gyárkéményes” ipar és felépül a romjain a „brainigényes”, „fehérköpenyes” gazdaság.

Vegyük észre, hogy az olajválság (általános energia- és nyersanyagválság) újra megkeményítette a hatékonysági korlátokat. A fejlett nyugati világban ehhez hozzáadódott a magas bérszínvonal, amelyet a szakszervezetek ereje miatt a válság ellenére sem sikerült csökkenteni reálértékben. Ezek a kőkemény hatékonysági korlátok idézték elő a világgazdasági korszakváltást, a minden ediginél erőteljesebb technikai megújulást.

Ezzel szemben a harmadik világ és a szovjet tömb országai mintegy „rajta ragadtak” az olcsó nyersanyag és energia, valamint az alacsony munkabér által meghatározott növekedési pályán. Ebből csakis az egyensúly (tartós!) felborulása, a gazdaság kimerülése következhetett. Eladósodás, politikai rendszerváltás! Ne feledjük, hogy nem csupán a szovjet tömb omlott össze 1989–92 között! A perifériákon is eltűntek a katonai diktatúrák, szélsőjobbaldali rezsimek az 1980-as években.

A TREND ANOMÁLIÁI

Az 1880–1980 közötti évszázados fejlődési trendnek érdekes anomáliáit láthatjuk. A felszálló ág rendkívül elnyúlik, egészen 1973-ig, tehát 9 évtizeden át tart. Mint láttuk, ennek az oka a század első felében halmozódó „zavaró mozzanatok”, mint a két világháború, és közte a nagy világválság. A leszálló ág rövid (1973–1980 közöttre tehető), ám rendkívül drasztikus, amikor a trendvonal drámaian megtörik és valódi „leszálló ágba” megy át, vagyis ténylegesen is csökken a világgazdaság teljesítménye.

Az 1980-as években végbemegy a fejlett nyugati államokban a világgazdasági korszakváltás, átalakul a gazdaság makroszerkezete, és ezzel kezdetét veszi az újabb felszálló ág. Csakhogy ez az új felszálló ág egyelőre a régi bázison bontakozik ki, tehát a XIX–XX. század komplex technikai-technológiai forradalma idején kialakult bázison. Azzal, hogy véget ért az olcsó energia és nyersanyag korszaka, átrendeződött a gazdaság makroszerkezete, újabb fejlődési trend kezdetéhez érkeztünk, ám látni kell, hogy ez az új felszálló ág csak akkor lesz tartós, ha időben megszületnek az új alapinnovációk, amelyek gyökereken új tudományos eredményekre épülnek. Lehet, hogy sokaknak meglepő, amit állítok: ezek az alapinnovációk még nem születtek meg, és ha elmarad a megje-

lenésük, akkor a mostani dinamikus fejlődési trend ismét meg fog törni, jelentkezni fognak a kifulladás jelei.

Egyelőre úgy tűnik, hogy a XXI. század meghatározó tudományága a mikrobiológia, és főként a genetika lesz, de talán áttörést fogunk hamarosan elérni az új energiaforrások terén.

A SZOCIÁLIS PIACGAZDASÁG KIALAKULÁSA ÉS GAZDASÁGI ALAPJAI

Az 1929–33-as nagy világválság hatására fölerősödött az állami beavatkozás és jövedelem újraelosztás eszméje és gyakorlata, amelynek legfőbb elméleti megalapozója JOHN MAYNARD KEYNES volt.

KEYNES abból indul ki, hogy a jövedelmek emelkedésével nem tart lépést a fogyasztás bővülése, ugyanis egy jövedelemszint fölött nő a megtakarítási hajlam (jövőről való gondoskodás, stb.). A megtakarított jövedelmek a bankokon keresztül a termelőkhez áramolnak, ami tovább lendíti a termelést, miközben a fogyasztói kereslet bővülése ezzel nem tart lépést. Kialakul a túltermelési válság. KEYNES javaslata: az állam vonja el adók formájában a jövedelmek egy részét és fordítsa improduktív beruházásokra, vagyis fektesse be az oktatásügy, az egészségügy, a nem termelő szolgáltatások területén.

FRANKLIN DELANO ROOSEVELT (elnök: 1933–1945) valósítja meg ezt a gazdaságpolitikát először az USA-ban. Vegyük észre, hogy itt a szociáldemokrata jóléti állam modelljéről van szó, vagyis a szociáldemokrata jellegű gazdaságpolitika első alkalmazása éppenséggel az Egyesült Államokban valósult meg.

Az sem véletlen, hogy a XX. században ennyire teret nyertek az újraelosztó, paternalista állam modellek, mint amilyen a fasizmus, a szocializmus, vagy a szociáldemokrácia. (Ugyanakkor viszont az is törvényszerű volt, hogy az olajválság után, annak eredményeként, ezek a modellek gazdasági értelemben is csődbe jutottak, és letűntek a történelem színpadáról. A fasizmus és a szocializmus veresége mellett a klasszikus szociáldemokrata jóléti állam is visszaszorult, megkezdődik az elosztó rendszerek átfogó reformja, a hatékonysági korlátok itt is megjelennek!)

A II. világháború után a fejlett nyugati világban általánossá vált a szociáldemokrata modell, a „konzervatív” pártok is előszeretettel alkalmazták. A „szociális piacgazdaság” kifejezés egyébként az 1960-as évek elején LUDWIG ERHARD nyugatnémet kancellár szájából hangozott el először.

Azonban egy valamit ne felejtünk el: a nyugati jóléti állammodell luxusának gazdasági alapja input oldalról az olcsó energia és nyersanyag, amit viszont a harmadik világ alulfizetett munkavállalói biztosítottak. Tehát a nyugati jóléti paternalista állam modell gazdasági alapja a harmadik világ tömegeinek kizsákmányolása volt!

ELSŐ FÁZIS: SÜNDISZNÓ ÁLLÁS SZINDRÓMA

Az olajválság után tulajdonképpen kicsúszott a szociáldemokrata jóléti állam modell alól a gazdasági talaj, nem véletlenül következett be hatalomváltás a nyugati világban: az 1980-as években mindenütt konzervatív kormányok kerültek hatalomra, akik előszedték a fiókból a neoliberais, neoklasszikus, monetarista recepteket, elkezdték látványos kivonulásukat a gazdaságból.

Először a szociáldemokrata kormányok védekeztek: igyekeztek megmenteni a bajba jutott, konzervatív, energia- és nyersanyagfaló, valamint kitermelő ipari vállalatokat (kohászat, bányászat, stb.). Adókat már nem emelhetek, azok így is túl magasak voltak! Így maradt a költségvetési deficit, ami viszont fölpörgette az inflációt. Egyszerre jelent meg az infláció, a munkanélküliség és a recesszió, vagyis a bekövetkezett a közgazdák rémálma: a *stagfláció*.

MÁSODIK FÁZIS: VILÁGGAZDASÁGI KORSZAKVÁLTÁS

Jöttek a konzervatív kormányok, amelyek az inflációt tették meg az egyes számú közellenségé, a munkanélküliség és a recesszió helyett. Az infláció letörése a kisember jövedelmének és a piacnak a stabilizálását eredményezte, vagyis a válság kellős közepén nőni kezdtek a reálbérek, javult az életszínvonal. Az erős pénz megkeményítette a hatékonysági korlátokat, kikényszerítette a makroszintű szerkezetváltást, vagyis a világgazdasági korszakváltást. Ehhez viszont elengedhetetlen előfeltétel volt a tulajdonviszonyok korábbi évtizedekben végbement átalakulása: a prosperitás időszakában emelkedő jövedelmekből jelentős tömegek részvények formájában eszközölték megtakarításaikat, vagyis a tőke szétkenődött, szétterült, a sokmillió kistrésztulajdonos lett a társadalmi termelő tulajdon legfőbb birtoklója. A kistrésztulajdonos tud gyorsan reagálni: ha lemegy pl. az acélipari részvények árfolyama, akkor eladja azt, és helyette elektronikai, számítástechnikai vállalatok részvényét veszi meg.

Vegyük észre, hogy éppen ezt a gyors, hatékony tőkemozgást gátolja a túlkonzentrált tulajdon (pl. Magyarországon!), mert a vállalat kevés tulajdonosa megmenteni igyekszik bajba jutott cégét, és nem felszámolni részvényeladás útján. Tehát a makroszintű szerkezetváltást akadályozza a tulajdon túlzott koncentrációja!

A konzervatív kormányok végrehajtották tehát a világgazdasági korszakváltást, mégis megtört hatalmi monopóliumuk az 1990-es években: sok helyen visszajöttek a szociáldemokrata kormányok. Vajon miért? A magyarázat ropant egyszerű: végbement a szociáldemokrácia látványos metamorfózisa, földadták addigi elveiket, átvették a neoklasszikus monetarista recepteket, és így visszatérhettek a hatalomba. Ma már a szociáldemokraták is a pénzstabilitást tekin-

tik az első számú célnak, és minden más szempontot e mögé helyeznek, így a munkanélküliség és a recesszió elleni harcot is!

Napjainkban a nyugati világban a választásokon nem „oldalak”, ideológiák küzdenek. Az egyes pártok gazdaságpolitikájában szinte semmi érdelemes különbséget nem látunk. A választások átalakultak szimpla négyévenkénti hatalomkontrolláló technikává, semmi több.

Az eddig leírtakból jól érzékelhető, hogy még a XX. század nagy politikai „mozgásai” és strukturái is milyen szoros összefüggést mutatnak az olcsó nyersanyag és energia korszakával, illetve e korszak végével.

Amíg olcsó a nyersanyag és az energia, addig puhák a hatékonysági korlátok, rejtve maradnak a gazdaság strukturális problémái. Mindenki a növekedésre koncentrál, vagyis kialakul a *növekedésfétis*. (A „minél nagyobb a növekedés, annál jobb” rögeszméje.) A szocialista országokban és a harmadik világban az olcsó bérek még tovább puhítják a hatékonysági korlátokat. Jellemzővé válik az erőforrásokkal (természeti kincsekkel, tőkével, munkaerővel) való pazarló gazdálkodás. A pazarló társadalom sajátja a pazarló, túlméretezett, újraelosztó államapparátus működése, ami viszont konkrét politikai rendszerekhez köthető.

Az olajválsággal kezdődő, általános energia- és nyersanyagválsággá mélyülő strukturális válság kihúzza tehát a talajt e hagyományos „keynesi” politikai rendszerek lába alól. Keleten a szovjet tömb látványosan összeomlik, Nyugaton a hagyományos szociáldemokrácia teret veszít, illetve alapvető metamorfózison megy át: föladja „osztálypárt” jellegét és így tér vissza a hatalomba az 1990-es években! Ezek a nyugati szociáldemokrata pártok már szimpla választási („polgári”) pártok, vagyis semmi baloldali lózung, a gazdaságpolitikájuk semmiben sem különbözik a „konzervatív” pártokétól.

FUKUYAMÁNAK nem lett ugyan igaza, a történelem nem ért véget, de az ideológiák és politikai oldalak harcának igen. Négyévenként a hatalmat kontrollálják a választók, és semmi több!

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Baka Judit – Gazdag László (2002): **A hárompólusú világ erővonalai**. Pécsi Egyetemi Kiadó, Pécs.
- [2] Bessenyei István (1995): **A gazdasági növekedés alapvető elméletei**. Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs.
- [3] Bod Péter Ákos (2004): A félig ismert és félreismert szociális piacgazdaság. **Valóság**, 5.
- [4] Buday-Sántha Attila (2002): **Környezetgazdálkodás**. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

-
- [5] Galbraith, Kenneth (1970): **Az új ipari állam.** Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- [6] Gazdag László (1988): Utólérési törekvések és elszalasztott esélyek Magyarországon az elmúlt évszázadban. **Közgazdasági Szemle**, 3.
- [7] Gazdag László (1990): A leértékelés paradoxon. **Bankszemle**, 1.
- [8] Gazdag László (1995): **Átváltozások az Elbától keletre és nyugatra.** Szenci Molnár Kiadó, Budapest.
- [9] Gazdag László (1999): A fogyasztás és felhalmozás természetes rátája. **Gazdaság és Társadalom**, 1–2.
- [10] Gazdag László (2002): A hiányzó egyenlet probléma. **Pénzügyi Szemle**, 10.
- [11] Gazdag László (2004): A globalizáció csapdája. **Valóság**, 5.
- [12] Friedman, Milton (1986): **Infláció, munkanélküliség, monetarizmus. Válogatott tanulmányok.** Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- [13] Kaposi Zoltán (1998): **A XX. század gazdaságtörténete I. 1914–1945.** Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- [14] Kaposi Zoltán (2001): **A XX. század gazdaságtörténete II. 1945–1990.** Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- [15] Keynes, J. Maynard (1965): **A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete.** Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- [16] Pollard, Sindney (1992): **The development of the British Economy 1914–1990.** Fourth edition. Chapman and Hall, London, United Kingdom.
- [17] Simonyi Károly (1998): **A fizika kultúrtörténete.** 4. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.

3. VERSENYKÉPESSÉG: ÚJ KIHÍVÁSOK ÉS RÉGI KÁNONOK

Major Gyöngyi,
a közgazdaság-tudományok magisztere, főiskolai docens
Dunaújvárosi Főiskola,
Szabadkai Műszaki Főiskola

BEVEZETÉS

A legnagyobb kockázatot az jelenti, hogy egy szakadékot két részletben akarunk átugrani. (Lloyd George)

Létezésmodellünk fenntarthatatlansága szembesít bennünket gondolkodásunk – tudásunk – igazságaink beszűkültségével. A természettudományok már elérték a saját maguk által definiált kompetenciájuk határáig s a valóság további feldolgozásához valami egészen más látásmód, módszertan szükségességéről, paradigmaváltás időszerűségéről beszélnek. Ugyanakkor a tudomány létezésünk innovációjával is egy új paradigmát ösztönöz. Létezésünk eddig vélt rendező elveivel már képtelenek vagyunk új valóságunkat – a párhuzamos aktualizációinkat, az egymásmelletiséget – megragadni. A tudomány zsákutcában vergődik, hiszen az adott módszertani keretek fogságában képtelen az immár megtapasztalt egyidejűséget értelmezni, a kitörési kísérletek azonban halványak maradnak.

A fenntarthatóság legnagyobb kihívása a tudomány szembesülése önmagával és igazságaival. A válság, amelyet érzékelünk az elme – téves tudásunk kivetülése. A külső válság a belső tükre. A mechanikai gondolkodásmód lencselátású távlata nem tudja a kizárólagosság egységét kezelni. A fenntarthatatlanság az „A vagy nem A” kizárólagosságán terebélyesedő „Vagy Civilizáció” egyszólamú kicsengése – fejlődésképtelenség, a nagy folytonosság megmerevedése. A megtermékenyítés hiánya: pontba szűkülés. Válság. Az elme eltévelyedettsége behatárolta a végtelent. A ráció horizontjába szűkülve, rideg és életképtelen közegbe szorulunk, bezártságba, mert a rációra szűkített emberképünk megfosztotta az embert az élettől. A célt a harc eszközzévé degradálta, aminek következtében az egyensúlytalanság egzisztenciális úrjében egyre mélyebbre süllyedünk.

A menedzsment a versenyképesség kritériumainak redefiniálásával újraértelmezi magát a létezést is, hiszen az új információ-, tudásalapú gazdaságban már nem folytatható a megszokott üzletmenet. Az értékalapú döntések prioritása életképtelenné teszi az önző racionalitásra épülő modelleket, s a gazdaság szubjektumát, az embert, kiemeli a leegyszerűsített gondolati sémából. A közgazdaságtan ennek ellenére mereven ragaszkodik eleve beszűkített, immár tapasztalatiilag is túlhaladott igazságaihoz.

Az új gazdaság dimenziójában minden megrögzöttség megszűnik, az elme megrögzöttségén kívül. Lebegő hardwert megkövesíteni igyekvő softwer. Paradoxon. A párhuzamos aktualizációk civilizációjának kapujában vagyunk. Kapuban, melyen kiléphetünk vagy beléphetünk – szempont kérdése. A lényegi kihívás azonban a kapu elvonatkoztatása. Az egylényegűség: az, hogy tudásunkat sikerül-e egy magasabb rendű valóság szolgálatába kristályosítanunk.

A tanulmány a fenntarthatatlanságot a szellemi bezártság összefüggésében vizsgálja, megkísérelvén a tudomány, filozófia zárt körén kívül elhelyezkedő szellemi erőt, a kvantumtoleranciára épülő új létezéselmélet alaptéziseit megragadni. „Végső soron nem a technológia – legyen az akár mikrochip vagy a globális telekommunikációs hálózat – az új gazdaság színtere. Ez a hely az emberi elme” (Alan Webber Harvard Business Review).

A LÉTEZÉS INNOVÁCIÓJA

Az elme képtelen követni a technika fejlődését, s ezért nem tudja kézben tartani a rendelkezésre álló erőket sem. Ugyanakkor megtagadni sem tudja őket, hiszen már lényegének részévé váltak. A világegyetemről alkotott hagyományos elképzelések most arra kényszerítik a tudósokat, hogy kezdjék meg egy gyökeresen új világmodell definiálását. S igaz, hogy először a csillagász veszi észre, hogy jön az új fény – a világfordulás sodrával mindenek átértékelése, miután azonban az új gondolkodás elhozza a fordulatot a természettudományban, a társadalomnak és társadalomtudományoknak is meg kell újulniuk.¹

A társadalomtudományok gondolati síkja egyre inkább a létezés tanulmányozására szűkül, ennek következtében pedig az ésszerűtlent – az önzés kizárólagosságát – titulálták ésszerűvé. A modern nyugati filozófia medrében a közgazdaságtan skizofrén állapotba juttatta az emberiséget, hiszen nem különböztetvén meg a piac törvényét az Univerzumétól, a relatív racionalizmust abszolút racionalizmusként² tüntette fel. A gazdasági lényre korlátozott ember ma az idő és a tér kontingenciájában vergődik. Fenntarthatatlan valóságban.

¹ Bővebben lásd: TARNAS, R. [14]

² A közgazdaságtan az önzés és kooperáció egylényegűségét elmosva, az önzés kizárólagosságát hirdette, aminek következménye a kiszakítottág illúziója, ami a megteremkenyülésig el nem jutó tagadás – egyensúlytalanság, fejlődésképtelenség.

A közgazdaságtan éppen a verseny glorifikálásával szüntette meg a harc teremtő erejét, a megtermékenyítést, s megkövesedvén a nulla-összegű játékában, valójában a csökkenő stock-kategóriájává tette azt /a harcot/. Ezért a közgazdaságtan képtelen a dinamikus egyensúly fenntartására és a lét harmóniájának újratereztetésére. „Az a kísérlet, hogy a közgazdaságtan diszciplináját – ami a művészet és tudomány egy sajátos keveréke – a fizikához és a kémiához hasonlatos tiszta tudománynak tekintsék oda vezetett, hogy a közgazdaságtan ma ott tart, hogy menekül a realitások elől, – írja PAUL HELLYER [3].

Maga az információs technológia realitása kérdőjelezi meg a gazdasági elmélet kiindulópontjait, az új jelenségek már nem kezelhetők a meglévő közgazdasági eszköztárral. A piac definiálja újra önmagát. A verseny elmélete tovább folyt önmagán.³ „Manapság ... felül kell vizsgálni hagyományos ismereteinket arról, hogy miként versenyeznek egymással vállalatok és nemzetek” – állítja PORTER [9]. Paradoxon, hogy éppen a laissez faire, laissez passer zászlaja alatt tagadjuk meg a piactól, hogy új realitásába evezzen: a versengő-együttműködés dimenziójában való kiteljesedését. A piacgazdaságnak és a technika-civilizáció fejlődésének összefüggését megértvén leplezzük le, hogy a verseny kikényszerítve, ösztönözve a technika fejlődését, egyre komplexebb realitást teremtett az emberiségnek, miközben az mára történetiségének egyedülálló szakaszában találja önmagát. Az emberi szükségletek kielégítésének a piac, a csere továbbra is megkerülhetetlen eleme, csak hogy e csere egyidejű versengő és kooperáló jellege is felszínre tör. Az egylényegűség létezését, a létezés egylényegűségét immár megtapasztalhatja az ember. A kizárólagosság gondolati köre pedig nem fedi ezt az újonnan /általánosságban/ megtapasztalt valóságot.

Az információs technológia hálózati gazdaságot és társadalmat teremtett, amelyben egyszerre kell versengeni és együttműködni. Új formában – párhuzamos aktualizációban – léteünk. Az, hogy egyé válunk-e a technika fejlődésével, a Fejlődéssel, amelyen kívül maradtunk, hogy beilleszkedhessünk az új – párhuzamos – realitásba, az egy új tudatállapot, tudatváltás – tudatunk és tudományunk kvantumugrásának – függvénye. A szellemi fejlődés pillanata, amikor a végesnek képzelt és annak elfogadott fizikai világban való létezésünket a végtelenségbe olvasztjuk /vissza/. Az individuum kozmikus egyedüllétét visszanyerve – feloldódásban való félelmén felülemelkedve – megérti, hogy az egyéni beteljesülés a kölcsönös függésben található meg. A fenntartható létezésmodell kiindulópontja a tudomány e tudatváltásra alapozó paradigmaváltásával körvo-

³ Az információs technológia egyszerre gerjeszti és korlátozza a versenyt. D'AVENI, R. A. [2] mentén jogosan beszélhetünk hiperversenyről, hiszen az imateriális gazdaságban a versenynek fokozódik az a tulajdonsága, hogy információkat generál és dinamizálja a gazdaságot. Ugyanakkor azok a vállalatok, amelyek gyorsan tudnak reagálni, magukhoz ragadják a felhasználókat, ami koncentrált ágazati szerkezethez vezet s a piac domináns vállalatok befolyása alá kerül.

nalazhatja önmagát. A kizárólagosság logikájára épült Vagy-civilizáció a megtermékenyülés képtelenségében sodorta magát veszélybe, a fenntarthatóság feltételeként magunk mögött kell hagynunk az „A est non nonA” logikát. Hogy kitágulhasson, mint űr az elme.

Paradoxon, hogy a bináris logika beteljesedése nyitja meg a létezés új dimenzióját: az egylényegűség megtapasztalását. Párhuzamos aktualizációt lehetővé téve, a dualitás túllép saját kizárólagosságán, arra kényszerítve az embert, hogy újradefiniálja önmagát és igazságait. A "hiperdinamikus" létezés fenntarthatósága új egyensúlyi pontot kíván: a káosz peremén való létezés új egyensúlyelméletét, mert a kibillent világkép technikai, társadalmi és természeti elemeinek korábban definiált egyensúlyát felfalta a technika civilizációja. A technikai innovációk, amelyek a versenyképesség alaptényezői voltak az ipari korban, amikor a piac megkerülhetetlenné kezdett válni az emberi egzisztencia szemszögéből, tényleges innovációt sürget. A gondolkodás innovációját.

PARADIGMAVÁLTÁS

Az átalakulás, amely ma a gazdaságban zajlik, arra kezd bennünket kényszeríteni, hogy átgondoljuk értékeinket, igazságainkat: Önmagunkat – az önalkotó kozmikus folyamat szubjektumát. Az erő rendszerének – a gépnek – létrejöttével képesekké lettünk kiterjeszteni önmagunkat. A gép miközben egyre alacsonyabb létállapotba juttat bennünket egyre szabadabbá tesz tértől és időtől is „A tudomány legnagyobb jótéteménye, megannyi adománya közt a legkívánatosabb – a tiszta anyagi hasznán messze túlmenően – az, hogy a teljes kozmikus és történelmi folyamat egyre szélesebb megvilágításával átalakítja az emberi tudatot, s hogy felruházza az embert azzal a képességgel, hogy *egész lényével* részt vegyen e folyamatban.” [7] Mert a lelkét és szellemét veszített, tárgyiasult és tömegesült közösség Praktikumának kezeléséhez szellem kell: a reményre riasztó megigéző végzet.

A tudásunk tükrében elsilányuló érzések a fenntarthatóság feltételévé lépnek elő. A kiüresedés mértékében azonban növekszik a beszűkítés büntudata is. „Most el kell kezdeni azokon a társadalmi találmányokon gondolkodni, amelyekkel elaltathatjuk a tigrist, hogy leszállhassunk a hátáról”. [4] Rettegésbe küldtük az életet, s most magunk is remegünk. Csakugyan civilizációnk egyik legnagyobb tévedése lenne a vak bizalom a technológiában? LAO CE azt mondja, hogy „*aki messzire akar jutni, az lovát nem ostorozza halálra.*”

A tudományt mindaddig értéknek kell tartanunk, amíg a világról való ismereteinket gyarapítja, amint azonban a technikai fejlődés előmozdítását tekinti legfőbb céljának, aszerint kell dicsőretre méltónak vagy kárhóztatandónak tartanunk, mire használják ezt a bizonyos technikát. „A technika önmagában semleges, se nem jó, sem rossz, és amikor el akarjuk dönteni, hogy alapján mit te-

kintünk értékesnek és mit nem, döntésünk alapja nem lehet maga a tudomány: valami másban kell gyökereznie.” [12]

A közgazdász hivatása tudományát az emberiség szolgálatába állítani.⁴ Az értékek definiálása ezen a ponton válik megkerülhetetlenné, amit ma úgy nevezünk, hogy fenntarthatatlan világ. A fenntarthatósághoz vissza kell térnünk helyzetünk javításának (bettering our condition)⁵ kérdésköréhez. A jobbhoz definiálnunk kell, mit értünk jó alatt. „Legyünk ismert és megbecsült emberek, tekintsenek ránk elégedettséggel és helyesléssel ...a hiúság érdekel bennünket nem a jólét vagy a gyönyör...A hiúság mindig azon a hiten alapul, hogy figyelemmel és helyesléssel találkozunk. A gazdag ember büszke a gazdagságára, mert észreveszi, hogy ezzel magára vonja a világ figyelmét.” [13]

A közgazdaságtan a kozmikus értékrend mentén kénytelen újrafogalmazva önmagát⁶ – ez a feltétele annak, hogy saját produktumunknak érezhessük világunkat (ami viszont a fenntarthatóság feltétele). Lassan eszközzé degradálhatjuk azt, amit sokáig célnak tituláltunk. „A huszadik századra különösképpen az ipari társadalmak fordultak erősen a kognitív, a racionális és a logikus tények felé, ami pusztító következményekkel járt: az etikai (akár vallásos, akár másféle) korlátokat szinte teljesen nélkülöző tudomány hozzásegített az emberi történelem legerőszakosabb és leginkább környezetpusztító évszázadának megszületéséhez. Civilizációnk feladata, hogy újra integrálja a társadalom szívéét és esztét.” [5]

Szédületes zendülésbe hajszoltuk létezésünket, ám a technika civilizációját és a marginalizált emberi sorsokat ugyanazon felhajtó erők hozták a felszínre. S miközben csodálatra méltó a technikai fejlődés sebessége, nem is véletlenül mondta ki az Intel elnöke „Lobbanjon lángra az út a nyomunkban”⁷ elképesztő a *fejlődés* aránytalansága – az 1820-as évi 3:1 arány mára 82:1.

HELLYER [3] szerint a világgazdaság csak akkor aknázhatja ki a benne rejlő lehetőségeket, ha forradalmi módon megváltozik az azt irányító emberek szíve és gondolkodásmódja. Az utánunk jövő generációknak a piacgazdaság realitásai közé kell átültetniük szüleik szép szólamait a tisztességről, a méltanyosságról és a részvétről. Egyesek erkölcsi kötelességnek tekintik a cselekvést, mások viszont a józan ész diktátumának tartják.

⁴ Ezt sokan elmondták, számomra a legkedvesebbek PIGOU [8] professzor szavai: „A tudományunkban óhajtott tudás révén talán enyhíthetünk a szegénységen, nyomorúságon. Igyekezzünk megszabadulni a sötétségtől, törekedjünk a fényre! Ennek keresése a feladvány...”

⁵ ADAM SMITH gondolatát idézi SALVUCCI, P. [13] SMITH, A.: Theory of Moral Sentiments. In: The Works of Adam Smith, with an Account of his Life by Dugald Stewart, in Five Volumes, Reprint of the Edition 1811–12. Aalen 1963.

⁶ Individuum és Univerzum egylényegű „érdekei” mentén

⁷ Idézi RIDDERSTRALE, J. – NORDSTROM, A. K. [10]

Létezésünk innovációja valójában az *individuum Univerzummal való megtermékenyülését* jelenti, ami sokkal több, mint a száműzött erkölcs visszafogadása, pontosabban az 1903-ban levetkőzött erkölcs újbóli felöltése a közgazdaságtan részéről⁸. A tudat kvantumugrása, egy új – az emberi méltóság – értékrendszerbe – Tudásba kristályosodva. Ez a közgazdaságtan transztudományba való szublimálódása: a hitből táplálkozó létezés/elmélet/. A fenntarthatóság egy új – spirituális közgazdaságtan, egy új létezéselmélet definiálásának függvényében találhatók. Az elméleti elemzés képessége, a gyakorlati érzék és a képzeletgazdag előrelátás ritka szintézissé egyesül. A szintézis el nem érése: fenntarthatatlanság – szakadékba zuhanás.

A magasabb rendű fejlődés kicsengéseként rátalálunk arra az univerzális eszmére, amely a létezőt önnön lényegiségévé alakítva, minden és mindenki iránti könyörületesség gyakorlására tesz képessé. Magunk és mások iránti tiszteltet: Önuralomra – Kvantumtoleranciára. Az idő gyorsulása paradox módon a lassulását is magába foglalja. A felszínnek való megfelelés, a sikeresség és versenyképesség feltétele. Önlényünkre találásunk. A harc és a boldogság egylényegűségének dimenziója. A harmónia: És-létezés, amikor felszín és mély egyaránt elégedettségét fejezi ki. Ráébredünk a fa annál magasabbra nőhet, minél mélyebben van a gyökere.

A valóság és lehetőség összetettebb és gazdagabb dimenziója az intellektus és a morál egylényegűségét értelmezni képes ember – az intelligens természet élettere, ahol az intellektus a kozmikus gyökeret, a fényt keresve – a legmagasabb rendű szellemi erő megnyilvánulására lel: ahol a morál tudatosodik. A fényt sokáig magunkon kívül kerestük, azonban „amit a nemes ember keres az magában van, amit viszont a közönséges ember keres az másokban van” (KONFUCIUSZ) A tudomány száműzte az erkölcsöt, majd amikor megkeresésére indult, eltitkolta a célt. Inkább az eszközt definiálta célként. S beleveszve az irány nélkülségbe, elpazarolta a csillagokat, elpazarolta a színeket és a harmóniát. Mindent, amit az ember lelke legmélyén nem tudott megőrizni. Önmagát.

„Ha az Út nincs ott születésüknél, akkor lehet számtalan törvény az országban, a zűrzavar mégsem kerülhető el – mondhatjuk KONFUCIUS mentén.

ÉRTÉKALAPÚ VERSENYKÉPESSÉG

Hiperdinamikusan lebegő létezésünket már nem értelmezhetjük jól megtervezett, szabályozott mechanikus gépezetként, az agyalapú társadalom – a kreativitás császársága, a káosz peremére juttatott bennünket. Az agyalapú társada-

⁸ Mint ismeretes a közgazdaságtant a 19. századig a tudományos élet képviselői a filozófia egyik ágának tekintették. Egészen 1903-ig, amikor az erkölcsstantól elkülönített közgazdasági kurzust kezdtek oktatni a camridge-i egyetemen.

lomban a megkövesedett szabályok áthágása és újak felállítása kelt csodálatot: a normáltság út a semmibe. Az az épelméjű, aki belsejében meg tudja őrizni az örületet (VALÉRY).

Paradox módon az új technológia univerzáló és individualizáló. Úton vagyunk a személyre szabott (de-massified) társadalom felé. Felértékelődik a személyiség, az egyediség: aki le tudja magát csupaszítani önmagáig az remélhet sikert és boldogságot. Az új immateriális gazdaságban a versenyképesség láthatatlan és megfoghatatlan előnyökből kovácsolható, rivaldafénybe juttatva így az individualitást, az önfejlesztés és önkibontakoztatás igényét. Az És-civilizáció a Káosz és Rend tökéletes szimbiózisa – a káosz peremén való létezés dimenziója: az egyensúly és egyensúlytalanság egylényegűségének megta-pasztalása: ami az időbeliségben elkülönült, az az örökkévalóság pillanatában, a káosz peremén egymásra lel. A gyorsuló létezés egyensúlyi pontja a Mozdulat-lanság.

A civilizációk közös magja: az örökkévalóság szeretete – a szeretet örök-kévalósága. Az emberi civilizáció komplex rendszerré fejlődött, ennek a rendszernak biztonságos hajózását a kozmikus értelem és a kozmikus intuíció duettje vezetheti. “Amikor szavak nélkül vagy becsületes, amikor adakozás nélkül vagy jóteknony és amikor harag nélkül vagy félelmetes, az az égi elme működő hatalma” (LAO CE).

Az információs technológia megváltoztatja létezésünk alapfeltételét: Új Tériidő szerkezetet tár fel, amelyben a paradox létezés élménye közvetlen tapasztalati valósággá lesz. Miközben a határtalan tér mindeddig öntudatlan képzetét észleljük, statikus térszféránk egyre erőteljesebben zsugorodik össze. Telítetlen Zsúfoltság. Az új térszférában túllépünk önnön térhatárainkon – Önma-gunkon. *Tériidő szerkezetünket minimalizálva – maximalizáltuk azt.*

Az ipari gazdaság piacát a klasszikus közgazdaságtan még modellbe tudta helyezni.⁹ Az információgazdaságban két elv működik egyszerre. A verseny és az együttműködés elv lüktetésének egylényegű igazsága, amely csak a kettős igazság teóriájával érthető meg. Minden magában foglalja önmaga ellentétét is. Az új gazdaság dimenziója az anyag, az állagiság képzetének fogságából menekíti ki az embert.

A létezés egylényegű dimenziójában: az És-reáltságban a közgazdaságtan csak önmagán felülemelkedve lesz képes megújulni, definiálva az Intelligens természet káosz peremén való létezésének új harmóniáját: *kvantumtoleranciát.*

⁹ Jóllehet “évekkel azután, hogy a mechanisztikus dogma már elvesztette uralkodó pozícióját a fizikában és szorítása enyhült a filozófia világán, a neoklasszikus iskola alapítói a mechanika mintájára akkor fogtak hozzá a közgazdaságtudomány kimunkálásához” ROEGEN, N. G. [11]

Mi vezérelje hát az új közgazdaságtant?¹⁰ Az egyenesség igazsága az önző kooperáció realitásában. A paradoxon paradigmája – a paradigma paradoxona. A kettős igazság teóriája:

– A kettős igazság első szintjén azt mondani, hogy a gazdaságot a verseny mozgatja, alapértelmű igazság. Azt mondani pedig, hogy a gazdaságot az együttműködés mozgatja, igazság magasabb értelemben.

– A kettős igazság második szintjén azt mondani, hogy a gazdaságot a verseny mozgatja, s azt mondani, hogy a gazdaságot az együttműködés mozgatja, egyformán alapértelmű igazság. Azt mondani pedig, hogy a gazdaságot se nem a verseny se nem az együttműködés mozgatja, igazság magasabb értelemben.

– A kettős igazság harmadik szintjén azt mondani, hogy a gazdaságot se nem a verseny se nem az együttműködés mozgatja, alapértelmű igazság. Azt mondani viszont, hogy a gazdaságot se nem a verseny, se nem az együttműködés, se nem a nem-verseny se nem a nem-együttműködés mozgatja, igazság magasabb értelemben.

A verseny paradox módon egyszerre falta fel és értékelt fel az embert. A kompetitív előnyök nem nehezebbek, mint egy pillangó álma. „Alapozz a modern technológiára és egy hat éves gyermek fantáziájára.”¹¹

Ma már a technológia nélkülözhetetlen az emberiség fennmaradása szempontjából, hiszen sokkal tágasabbá teszi világunkat, mint amilyenek sejtettük: megnyitja az ész-kategóriái által el nem érhető dimenziókat. Ebben az új realitásban „a feeling fontosabb, mint a szavak, az érzéki élmények többet érnek, mint a nyelv elvontsága... A gitárok kifejezőbbek, mint a szavak, melyek már öregek, és amelyek iránt joggal vagyunk bizalmatlanok.” [15] Azt, ami már nem emberi mértékre van szabva, aminek megértéséhez új perspektíva szükséges: Új, születőben lévő látásmód, amelyet THOMAS BERRY [1] kultúrtörténész kife-

¹⁰ Merthogy a közgazdaságtanról elmondható „... átkozottul sokat tudunk, ami nem is igaz” FRANK KNIGHT közgazdászot idézik HEYNE, P. – BOETTKE, P. – CHITKO, D. [6]

A közgazdaságtan bírálatáról egyre többet olvashatunk. Az Economic Impact (US Information Agency, 12. sz. 1975/5 . [16]) ünnepelt közgazdászok beismerésének megdöbbentő áttekintését kínálja arról – néhányan közülük a legerőteljesebben matematikai beállítottságúak –, hogy írásműveik haszontalanok, ha nem egyenesen félrevezetőek. Érdemes a Nobel-díjas FOGEL szavait is felidézni: „A tétel az hogy a szakma a gazdaság mögött kullog, sokkal inkább, mint ahogyan kellene. Bizonyos mértékig olyan gazdaságfelfogásba és olyan analitikus technikákba vagyunk belegabalyodva, amelyek valamikor a század első harmadában fejlődtek ki, abban az időben, amikor a közgazdaságtan modern diszciplínaként felbukkant.” FOGEL-t idézi SZABÓ KATALIN. [17]

¹¹ NICOLAS HAYEK, svájci iparmágnás, a SWATCH csoport tulajdonosának szavai szavai [18]

jezésével jogosan *új történetnek* nevezhetünk. Olyan emberek történetének, akik a maguk /vélt/ korlátozottságukat – önzésük kizárólagosságát – túl tudják lépni. Az intelligens természet története.

“*Magadra szabadítottad a tigriseket, Magaddal bírsz ím igazán*” (VANKÓ GERGELY).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Berry, T. (1996): Ethics and Ecology. **Harvard Center on Environmental Values**. 9 April 1996.
- [2] D’Aveni, R. A. (1995): Coping with Hypercompetition. Utilizing the New 7S’ Framework. **Academy of Management Executive**, Vol. 9. No.3. August 1995
- [3] Hellyer, P. (1998): **A globális pénzügyi válság túlélése – avagy a remény gazdaságtana**. Altern-csoport Gondola ’96 Kiadó.
- [4] Gábor, D. (2001): **Találjuk fel a jövőt!** Novofer Alapítvány.
- [5] Gardner, G.: A vallás szerepe a fenntartható világ építésében. In: **A világ helyzete 2003. A washingtoni Worldwatch Institute jelentése a fenntartható társadalomhoz vezető folyamatról**. Föld Napja Alapítvány.
- [6] Heyne, P. – Boettke, P. – Prychitko, D. (2004): **A közgazdasági gondolkodás alapjai**. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- [7] Mumford, L. (2000): **A gép mítosza. Európa**, Budapest.
- [8] Pigou, A. C. (1920): **The Economics of Welfare**. London Macmillan.
- [9] Porter, M. E. (1998): Clusters and the New Economics of Competition. **Harvard Business Review**, Vol. 76. 1998.
- [10] Ridderstrale, J. – Nordstrom, A. K. (2001): **Funky business. A tehetség táncoltatja a tőkét**. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó.
- [11] Roegen, N. G. (2004): Az entrópia törvénye és a gazdasági probléma. In: **Természet és gazdaság**. (Ed: Pataki, Gy.–Takács–Sánta A.) Typotex Kiadó, Bp.
- [12] Russel, B. (1996): **A hatalom és az egyén**. Kossuth Kiadó.
- [13] Salvucci, P. (1976): **Adam Smith politikai filozófiája**. Gondolat, Bp.
- [14] Tarnas, R. (1995): **A nyugati gondolat stációi**. AduPrint, Budapest.
- [15] Yonnet, P. (1985): **Jeux, modes et masses**. Gallimard.
- [16] **Economic Impact** US Information Agency, 12. sz. 1975/5.
- [17] Szabó Katalin: **Intézmények a gazdaságba**. http://www.uni-corvinus.hu/download/OHG_IntezmenyekOHG.ppt
- [18] Nicolas Hayek <http://www.iqc.hu/content.php?GRP=MON>

SUMMARY

As a direct consequence of the (parallel) realisation and competition promoted by today's information technology, temporal and spatial relativity, the paradox of human existence, have emerged. The mind is trapped, so making the civilisation of absolutism (the "Or-civilization") unsustainable. The only realistic future view for human - the intelligent - nature may be the "And-civilization". The global information-economy model will be displaced by a new, trans-disciplinary theory - a new theory of being.

4. MONETÁRIS POLITIKA, ÁRFOLYAM, VERSENYKÉPESSÉG

Farkas V. Péter

egyetemi tanársegéd

Széchenyi István Egyetem, Közgazdaságtani Tanszék

AZ ÁRFOLYAMKOCKÁZAT ÉS AZ ÁRFOLYAMRENDSZEREK

A gazdaságot jellemző kockázatok közül az egyik kiemelt kockázat az árfolyam ingadozása. A kockázat jellemzője az, nem kizárólag a külkereskedelemmel foglalkozó gazdasági egységeket érinti, hanem áttételesen a gazdaság minden egységére hatással bír. Ezen kockázat mértéke eltérő lehet az alkalmazott árfolyamrendszer függvényében.

Az árfolyamrendszerek tipizálása

A nemzetközi valutaalap az árfolyamrendszereket nyolc csoportja osztja:

1. Önálló valuta nélküli rendszerek
2. Valutatanács rendszerek (Currency board, CBA)
3. Hagyományos rögzítés (legfeljebb $\pm 1\%$ -os ingadozási sávval)
4. Vízszintes sávos rendszerek ($\pm 1\%$ -nál nagyobb ingadozási sávval)
5. Csúszó leértékelés
6. Csúszó sáv
7. Irányított lebegtetés
8. Tiszta lebegtetés

Az első két rendszer (legalábbis bizonyos kereskedelmi relációkban) megszünteti az árfolyamkockázatot. Az eurózónán belüli vállalatok közötti kereskedelemben, vagy egy valutatanácsot működtető ország és a rögzítés bázisául szolgáló térség vállalatai között nincs árfolyamkockázat. Ez természetesen kizárja az esetleges árfolyamnyereséget is, de ami fontosabb: megszünteti az árfolyamvesztés kialakulásának lehetőségét és stabilitást, kiszámíthatóságot visz a rendszerbe.

A másik végletet az utolsó két rendszer jelenti, amelyeknél nincs bejelentett árfolyamcél, az árfolyamot a piac mozgásai alakítják¹. Ez a gazdasági szereplők számára nagyfokú árfolyamkockázatot jelent.

A középső négy rendszerben van árfolyamkockázat, ugyanakkor annak mértéke ismert, meghatározható szintre korlátozódik. Ezen rendszerek mindegyike sávós rendszer, a nemzeti fizetőeszköz értékének elvi határait tehát az árfolyamsáv szélei jelentik. A gazdasági egységek tehát pontosan tudják, hogy legalább és legfeljebb mennyit kapnak, illetve mennyit kell fizetniük egységnyi külföldi devizáért.

Az egyes rendszerek hatásosságának, alkalmazhatóságának megítélésében bekövetkező változások nyomon követhetők a világon alkalmazott rendszerek arányaiban bekövetkezett átrendeződésekben.

Árfolyamrendszer	1991	1999	2003
Fix rendszerek	16%	24%	26%
Köztes rendszerek	62%	34%	30%
Lebegő rendszerek	22%	42%	44%

1. táblázat: Az alkalmazott árfolyamrendszerek arányainak változása

Forrás: FISCHER (2001), IMF (2003)

Látható, hogy az elmúlt másfél évtizedben a szélső árfolyamrendszerek együttes aránya 38%-ról 70%-ra emelkedett, míg a köztes árfolyamrendszerek (sávós rendszerek és csúszó rendszerek) aránya 62%-ról 30%-ra esett vissza. Ezt a jelenséget mutatja be FISCHER (2001) az ún. lehetetlen hármas segítségével. Szerinte a világ gazdaságban a növekvő tőkemobilitás hatására a köztes árfolyamrendszerek nem tarthatóak, valamilyen szélső rezsím nyújt csak megfelelő háttérrel a gazdaságok számára.

A magyar gazdaság szempontjából – a gazdaságpolitika alakítási szempontjából – kiemelt jelentősége a köztes árfolyamrendszereknek van. Az egységes európai pénzt használó országoknak a közös valuta bevezetése előtt legalább két évet kellett eltölteniük egy ilyen rendszerben, s ez az elvárás megjelenik az új tagállamokkal, köztük hazánkkal szemben is.

Az új tagországok által alkalmazandó árfolyamrendszer az ERM2 (Exchange Rate Mechanism) a korábbi ERM utódja. Az ERM eredetileg $\pm 2,25\%$ -os ingadozási sávval működött: a rendszerben részt vevő valuták keresztárfolyamai, valamint az ECU-ben mért árfolyam maximálisan ekkora mértékben inga-

¹ Az irányított lebegtetésnél a központi bank, bár nem jelent be hivatalosan árfolyamcél, fenntartja a jogot, hogy beavatkozzon a devizapiacra, ha azt egyéb céljai (pl. inflációs cél teljesülése) szempontjából szükségesnek tartja.

dozhatott. Az 1990-es években kialakuló valutaválság hatására azonban a sávot ± 15 -os szélességűre növelték, ez a szélesség maradt érvényben az euró bevezetéseig, s ezt örökölte az ERM2 rendszer is. 1999-től az ERM-nek négy tagja lehetett volna: Görögország, Dánia, az Egyesült Királyság, valamint Svédország. Utóbbi kettő azonban nem vett részt a rendszerben, Görögország pedig az euró készpénzben való megjelenésének idejére ledolgozta hátrányát s így már nem maradt tag az ERM-ben. Az euró megjelenése után elinduló ERM2-ben tehát Dánia egymagában maradt tag, további résztvevők az EU keleti bővítése után jelenhettek meg.

A magyar gazdaságpolitika, ezen belül főleg a monetáris politika alakítására az ERM2 alapvető hatással volt. Az ERM2 egyértelműen a köztes árfolyamrendszerek közé tartozik. Azok közé tehát, amelyek egyre kevésbé népszerűek, hisz részarányuk másfél évtized alatt felére csökkent. Ebbe a rendszerbe fog eljutni a magyar fizetőeszköz is.

ÁRFOLYAMRENDSZEREK MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a rendszerváltás után a gazdasági szereplők számára kiszámíthatatlan árfolyamrendszer működött. A forint árfolyamát egy valutakosárhoz képest állapították meg, s amikor a gazdaságirányítás szükségesnek ítélte, előre be nem jelentett időpontban és mértékkel leértékelte a forintot. A rendszer működésében jelentős problémákat okozott az önmagát beteljesítő leértékelési várokozás. A forint leértékelésére irányuló várokozás hatására a gazdasági szereplők forintalapú befektetéseiket devizára váltották. Ennek hatására nyomás alakult ki a forintpiacon, amelyet a jegybank devizapiaci intervencióval (devizaeladásból finanszírozott forintvásárlással) oldott, hiszen az árfolyam gyakorlatilag rögzített volt. A devizatartalékok mértéke ugyanakkor korlátot szab az intervenció lehetséges nagyságának. Az erős spekuláció tehát azt jelenti, hogy tartósan kell a devizapiacon interveniálni, ehhez pedig jelentős devizatartalékra van szükség. A leértékelésre irányuló spekuláció végül kikényszeríti a leértékelést, hiszen a jegybank nem tudja korlátlan ideig védeni devizája árfolyamát.

Ez a rendszer 1995-ig működött, 1990 és 1995 között 22 alkalommal került sor leértékelésre, amelyeknek átlagos nagysága 3,3% volt.

1995-ben a gazdaságban kialakuló számos probléma megoldására az akkori kormányzat bevezette a Bokros-csomagot, amelynek fiskális intézkedésein kívül kereskedelempolitikai és monetáris politikai intézkedései voltak. A kialakuló magas infláció letörésére bevezetett új árfolyamrendszer a csúszó leértékelése volt.

Ebben a rendszerben a jegybank előre bejelenti a forint leértékelésének havi ütemét, amely napi leértékelések formájában történik meg. A rendszerhez egy árfolyamsáv tartozik. A jegybank a sáv közepéről, a sáv szélességéről, va-

lamint a leértékelés ütemről határozott. A sáv szélességén a rendszer működése során nem változtattak, a középárfolyam pedig mindig az aktuális havi leértékelési ütemből kiszámított napi leértékeléssel került korrigálásra. Az infláció nagysága a rendszer bevezetésekor 30% körül mozgott, a cél az áremelkedés lassulásának elérése volt. A leértékelés kezdő mértéke havi 1,9% volt. A rendszerben a nominális horgony szerepét a nominális árfolyam töltötte be: ez volt az a változó, amelyik (legalábbis a jegybank reményei szerint) képes volt a gazdasági szereplők nominális várakozásainak lehorgonyzására. A csúszó leértékeléses rendszer viszonylag hamar hitelessé vált, így az infláció üteme gyorsan csökkent. 1998 végére az inflációs ráta egyszámjegyűvé vált, azonban az 1995 és 1998 közötti dinamikus inflációcsökkenési pálya 1999-ben megakadt, s az inflációs ráta 10% körül ingadozott. Az inflációs ráta csökkenésével párhuzamosan a forint havi leértékelési üteme fokozatosan csökkent, 2001-ben egészen 0,2%-ig. A forint árfolyamát a sávon belül (amelynek szélessége $\pm 2,25\%$ volt) a piaci mozgások határozták meg, a sávszéleken azonban a jegybank beavatkozott. A rendszerben a forint árfolyama gyakorlatilag szinte végig az erős sávszél közelében alakult.² Ez alól kivételt az ázsiai, vagy a brazil válság, valamint az orosz adósságválság jelentett. 2001-ben a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium úgy döntött, hogy megváltoztatja a forint árfolyamrendszerét.³

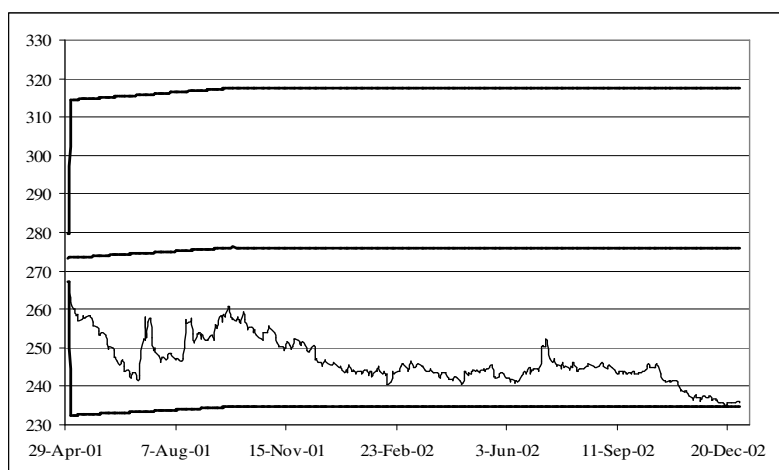
A SÁVOS ÁRFOLYAMRENDSZER TAPASZTALATAI

2001. május 4-én az árfolyamsávot $\pm 15\%$ -ra szélesítették, ugyanakkor megmaradt a csúszó leértékelés rendszere. Augusztusban pedig október 1-jei hatállyal megszüntették a forint leértékelését, ezzel a rendszert egy klasszikus sávos árfolyamrendszerre alakították át. A sáv közepét 276,1 Ft/euróban határozták meg, az erős sávszél 234,69 Ft/euró, míg a gyenge sávszél 317,52 Ft/eurós árfolyamnál került rögzítésre.

Az 1. ábrán jól látható, hogy a sávnyitás után a forint árfolyama gyakorlatilag azonnal erősödni kezdett. Az erősödés mértéke nagyon rövid idő alatt elérte a 10%-ot, ami már komoly gondokat is okozott. Az erős forint – bár nagyban hozzájárult az inflációcsökkenéshez – problémákat jelentett a fizetési mérleg szempontjából.

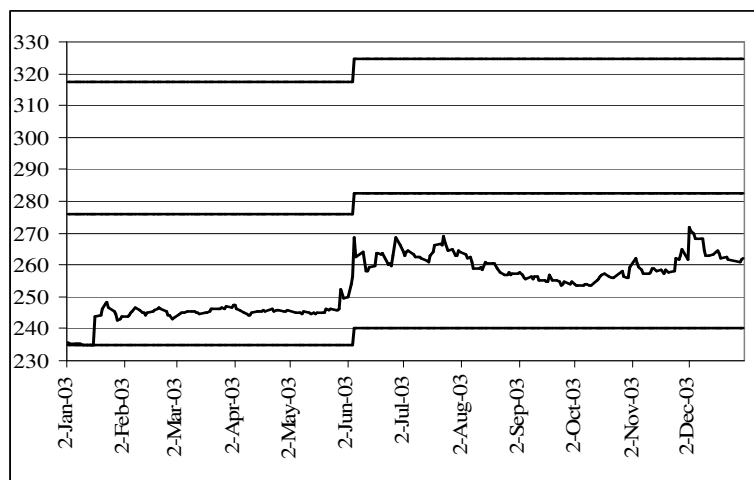
² MNB sajtóközlemény, 2003. augusztus 21. 2. pont.

³ A rezsiváltással kapcsolatos érdekesség, hogy az 1998-as kormányváltás után a kormányzat részéről elhangzottak olyan vélemények, hogy szükség lenne a csúszó leértékeléses rendszer megszüntetésére, amelyet azonban Surányi György, a jegybank akkori elnöke nem tartott kivitelezhetőnek. Amikor viszont már Surányi javasolta a változtatást, azt a kormányzat nem volt hajlandó elfogadni. Az akkori kormány által kinevezett új jegybankelnök ugyanakkor mandátumának elején megváltoztatta a rendszert.

1. ábra: A HUF/EUR árfolyam alakulása 2001–2002-ben
 Forrás: MNB

A 2002. év végére a forint már az árfolyamsáv erős szélét ostromolta. A folyamat folytatódott 2003 elején, amikor már spekulációs hullám is elindult a forint árfolyamrendszere ellen.

2. ábra: A HUF/EUR árfolyam alakulása 2003-ban
 Forrás: MNB

Az árfolyam 2003. év eleji erősödését teljes mértékben megmagyarázza az országba érkező külföldi tőke mennyisége. Ez jól nyomon követhető a fizetési mérleg alakulásában, valamint a (fizetési mérlegből változásából egyértelműen származtatható) devizatartalékok változásában. 2002. decemberében a devizatartalékok állománya 9,92 milliárd euró volt, 2003. január 31-re ez 14,2 milliárd euróra emelkedett.

A csúszó leértékeléses rendszer 2001. májusi 4-i sávnitására képest 2003. január 16-ra nominális értelemben 12,75%-ot erősödött. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az árfolyam a korábbi szűk sáv erős szélé után (273,43 Ft/euró) az immár jóval szélesebb árfolyamsávnak is elérte az erős szélét (234,69 Ft/euró).

Az erőteljes monetáris lazítás hatására (a jegybanki alapkamatot a korábbi 8,5%-ról 200 bázisponttal, 6,5%-ra csökkentette a jegybank, továbbá a kamatfolyosót a spekulációs hullám előtti $\pm 1\%$ -ról $\pm 3\%$ -ra szélesítették) a januárban beérkezett külföldi tőke jelentős része elhagyta az országot, ami a forint gyengülését eredményezte. Az árfolyam az események után a 245 Ft/eurós szint körül stabilizálódott.

A forint folyamatos erős értéke elindította a csúszó leértékeléses rendszerben 10% körül megakadó infláció csökkenését: 2001. májusában megfigyelt 10,8%-os éves pénzromlással szemben 2003. januárban már csak 4,7%-os a 12 havi infláció mértéke.

A kialakult helyzetben egyre erősebb nyomás nehezedett a jegybankra és a kormányzatra, az exportőrök jövedelmezőségét tartósan negatívan befolyásolta az árfolyam. 2003. június 10-én a „jegybank a kormány kérésére elfogadta az árfolyamsáv 2,26%-os eltolását, hogy elkerülhetővé tegye az árfolyam túlzott erősödését és hozzájáruljon a hazai gazdaság versenyképességének javításához.”

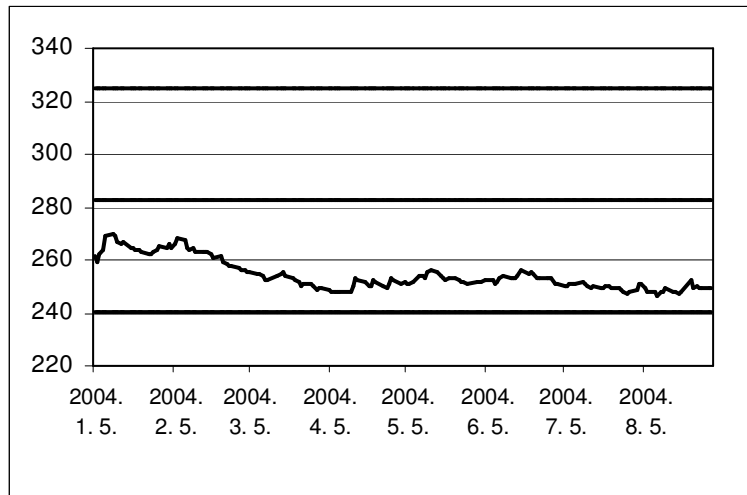
A lépést erőteljes forintgyengülés követte, amely ugyan az exportőrök szempontjából kedvező jelenség, ugyanakkor mértéke miatt már veszélyeztette a 2003. évi inflációs cél teljesülését: a sáveltolás előtt stabilan 250 Ft/€ alatt tartózkodó árfolyam a 260 Ft/€ szint környékén állt meg. Emiatt az év eleji beavatkozással ellentétes irányú lépésre kényszerült az MNB: a 6,5%-os alapkamatot 9,5%-ra emelte a további gyengülés megakadályozása érdekében. A kamatemelés után az év hátralévő részében az árfolyam átlagosan 260,1 Ft/€ volt.

Ebben azonban már benne van a novemberben kibontakozó újabb problémák generálta árfolyamgyengülés hatása is. A harmadik negyedéves költségvetési statisztikák nyilvánosságra kerülése után (amikor már látszott, hogy a költségvetés nem lesz tartható, s a választási év után a következő évben is a várakozásokat jelentősen meghaladó hiányt sikerül produkálni) a külföldi befektetők elkezdtek az év eleji spekulációs hullám során bent ragadt, s állampapírba fektetett pénzüket kivonni a piacról.

Az állampapírpiacra ez erőteljes hozamemelkedést jelentett, amellyel párhuzamosan a forint jelentősen gyengült. A folyamat mindkét aspektusa kedvezőtlen volt: az állampapír-piaci hozamok emelkedése megdrágította az állami túlköltekezés finanszírozását (ami tovább rontja a költségvetés pozícióját), a forint gyengülése pedig egyértelművé tette, hogy nem tartható a 2003. évre kitűzött inflációs cél.

A megoldás újabb restriktív lépés volt: a 9,5%-os kamatszintet a monetáris hatóság 12,5%-ra emelte fel. Az új intézkedés hatására a forint árfolyama stabilizálódott és magyar fizetőeszköz értéke lassú erősödésnek indult a közös európai pénzzel szemben.

A 2004. évben az azt megelőzőhöz képest igazából semmi érdekes nem történt árfolyam-politikai szempontból. Az MNB az infláció csökkenéséhez, valamint a nemzetközi kamatvárakozásokhoz hangoltan több lépésben csökkentette az irányadó kamatlábat. A csökkentések mértéke először 25 bázispont volt (két alkalommal) majd a tartósan mutatózó árdinamika-enyhülés hatására két alkalommal 50 bázispontos kamatvágást hajtottak végre. A 2004. év végére az

3. ábra: A HUF/EUR árfolyam alakulása 2004-ben

Forrás: MNB

árfolyam a 250 Ft/€ szint környékére ért vissza, gyakorlatilag oda, ahol a 2003. júniusi sáveltolás előtt volt, a kamatláb viszont az akkori 6,5% helyett 2004. végén még mindig 9,5%-on állt.

A 2005. évben az infláció év eleji erőteljes csökkenésének jegyében indult. A 2005. februári 3,2%-os inflációs ráta a rendszerváltás óta a legkisebb érték. A lassuló ütemű pénzromlás lehetővé tette, hogy a jegybank február 22-

én 75, majd március 30-án 50 bázispontos csökkentést hajtson végre. A nemzetközi kamatemelési várakozások hatására az április 26-i kamatvágás már csak 25 bázispontot tett ki.

A forint árfolyam 2005-ben is stabilan az árfolyamsáv erős oldalán található. Az első négy hónapban az átlagos árfolyam 245 Ft/€ volt, ami a sávközéptől 12,91%-os távolságnak felel meg.

Érdekesség az éven belül március elején jelent meg, amikor a nemzeti valuta újra az árfolyamsáv erős szélének közvetlen közelébe került. Ekkor a nemzeti ünnep miatti munkaszüneti napok kapcsán már olyan vélemények is megjelentek, hogy a forint a külföldi tőzsdéken akár ki is léphet az intervenciós sávból. A jegybank ekkor nem is tudott volna közvetlenül beavatkozni, egyetlen lehetősége a külföldi tőzsdéken való kereskedés lett volna. A lépésre végül nem került sor, mert a régióból történő tőke kivonás hatására a forint (a többi középkelet-európai valutával együtt) érezhetően, 241 Ft/€-ről 247 Ft/€-ra gyengült.

A továbbiakban a monetáris politikában nem számíthatunk meglepetésekre: ha a nemzetközi környezet nem változik érezhetően, akkor a hozamgörbében már megjelenő kamatcsökkenés fog lezajlani. Az árfolyam alakulását számos tényező befolyásolhatja, az viszont biztosnak tűnik, hogy a forint kurzusa az erős sáv szél és 260 Ft/€ között alakul (ez utóbbi árfolyam az, ahol a jegybank várhatóan beavatkozna az inflációs cél védelme érdekében).

IRODALOM

- [1] Farkas V. Péter (2004): **Exchange Rate Regimes: Theory and Practice. Monetary Union and Hungary.** Bamberg Economic Research Group, Public Economic Series, Volume 7. pp. 191–212.
- [2] Fischer, Stanley (2001): **Exchange Rate Regimes: Is the Bipolar View Correct?** In: *Journal of Economic Perspectives*, 15, 3–24.
- [3] IMF (2003): **Annual Report.**
- [4] MNB (2001) **Közlemény a Monetáris Tanács augusztus 21-ei üléséről.**
- [5] MNB (2002): **Monetáris politika Magyarországon.**
- [6] MNB (2003): **Közlemény a Monetáris Tanács június 10-i üléséről.**
- [7] MNB (2005): **hu0303_sav[1]** adattábla az árfolyamról.
- [8] MNB (2005): **hu0201_fogyarindex[1]** adattábla az inflációról.

SUMMARY

This paper examines the role of exchange-rate fluctuation in the Hungarian economy. First, I describe the exchange rate classification of the International Monetary Fund, and I show that, in the last decade, the intermediate exchange rate regimes have become less favourable and that both the fixed and floating regimes have become more popular among the leading central banks.

This is important, since Hungary has an intermediate exchange rate regime, which is a classical horizontal band against the euro. The National Bank of Hungary and the government have opted for this exchange rate arrangement, because of its total compatibility with ERM2 - which we will have to join prior to the introduction of the common European currency.

In the final part of the paper, the exchange rate fluctuation of the Hungarian forint is described.

5. MAGYARORSZÁG RÉGIÓINAK ÖSSZEHASONLÍTÁSA, A KÜLÖNBSÉGEKET OKOZÓ TÉNYEZŐK VIZSGÁLATA

Marselek Sándor

CSc, főiskolai tanár

Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös

Vajsz Tivadar

CSc, egyetemi docens

Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös

Pummer László

Dr. univ., főiskolai adjunktus

Károly Róbert Főiskola, Gyöngyös

ÖSSZEFOGLALÁS

A világgazdaságban lejátszódó és hazánkba is begyűrűző folyamatok hatása következtében megváltoztak a regionális gazdaságtan alakító tényezői, a regionális politika alapelvei és feltételei, amelyekhez a terület-, illetve vidékfejlesztési tevékenységnek is alkalmazkodnia kell, összhangban az EU legfontosabb alapelveivel is.

A regionális kutatásoknak – főleg az Európai Unióval összefüggésben – napjainkban több tényező is különös aktualitást ad. A rendszerváltást követő társadalmi-gazdasági átalakulás az ország különböző térségei között korábban is meglévő feszültségeket még élesebben felszínre hozta. A kilencvenes évekbeli gazdasági visszaesés, majd növekedés regionális megoszlása nem volt egyenletes. Így például az egy főre jutó GDP alakulásában a Közép-magyarországi és a Nyugat-dunántúli régiókban az országos átlagot meghaladó értékek mutatkoznak, míg a Közép-dunántúli, a Dél-alföldi és a Dél-dunántúli régiók mutatói kisebb, az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régiók mutatói nagyobb mértékben maradnak el az országos átlagtól.

Célunk, hogy a bekövetkező változások bemutatásán túl azok gazdasági hátterét is feltárjuk, s a változást alapvetően meghatározó tényezők közötti összefüggéseket elemezzük.

BEVEZETÉS

Magyarország 2004. május 1-jén az EU tagjává vált. A csatlakozások előkészítésének fontos feladata volt a unió ötfokozatú terület beosztási rendszerének megfelelő hazai területi rendszer kialakítása. Hazánkban a regionális politika és a területi tervezés alapját a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. Törvény és az Országos Területfejlesztési Koncepcióról szóló 35/1998. (III. 20.) OGY számú országgyűlési határozat adja. Ennek megfelelően 7 db tervezési-statisztikai régió került kialakításra, amely a területbeosztás európai gyakorlatával harmonizál.

A nemzeti szint és az országok önállóságának viszonylagos leértékelődése miatt gyorsuló ütemben növekszik a regionális szint és a regionális közigazgatás szerepe. A magyar közigazgatás jelentős kihívás előtt áll, változási irányait a külső elvárások és a belső lehetőségek határozzák meg a jövőben.

Az 1972-es párizsi csúcsertekezleten a tagok elkötelezték magukat a közösségen belüli regionális és strukturális aránytalanságok csökkentésére.

Magyarország régiói között jelentős különbségeket figyelhetünk meg. Főleg az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régió lemaradása számottevő. A piacgazdaság viszonyai között az elmaradott nehéziparral vagy fejletlen mezőgazdasággal rendelkező területek a változások veszteseivé váltak. A fejlődési övezetekben és a Budapesthez közel levő kistérségekben prosperáló területek is kialakulhatnak, de az Alföld egyelőre vesztesnek tűnik.

A régió- (vagy regionális) fejlesztés arra irányul, hogy az adott területi egységnek a többiekhez viszonyított lemaradását mérsékelje vagy felszámolja (SARUDI, 2003).

A regionális politika jelenti egyrészt a gazdasági folyamatok által kiváltott negatív jelenségek (munkanélküliség, jövedelmi differenciák) mérséklését, másrészt az innovatív gazdasági tevékenységek (szolgáltatóipar, technológia megújulás, az európai termelési és piaci hálózatokhoz való kapcsolódás) elterjedése előtti akadályok felszámolását.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A régiók közötti különbségek bemutatásához változókat vontunk be. A kialakított adatbázisból rendelkezésünkre álló SPSS 11.0 matematikai-statisztikai programcsomaggal főkomponens analízist futtattunk le. A főkomponens-analízissel arra kerestük a választ, hogy a vizsgálatba vont változókra jellemző kapcsolatok milyen háttérváltozókkal írhatók le, másrészt a változókkal jellemzett régiók közötti különbségek a faktorváltozókkal hogyan definiálhatók és mivel magyarázhatók.

A régiók közötti különbségeket grafikusán bemutatjuk. A tanulmány az NKFP-2004/4014-04 OM kutatási feladat teljesítése során készült.

A TÉMA KIFEJTÉSE

1. Regionális különbségek hazánkban

A regionális fejlesztés csak a statisztikai adatok elemzése után történhet. A régiók népmozgalmi adatait az 1. táblázat mutatja be.

Megfigyelhető, hogy a lakónépesség – Közép-Magyarország kivételével – minden régióban csökken, a vándorlás pedig a fejletlen régiókból a fejlettek felé irányul.

Régió	Terület km ²	Lakónépesség az év végén		Népsűrűség az év végén fő/km ²	Természetes szaporodás, ill. fogyás (-)	Belföldi vándor- lási kü- lönbözlet (+, -)
		fő	Az előző év %-ában			
Közép-Magyarország	6 919	2 829 704	100,2	409	-10 870	8 285
Közép-Dunántúl	11 117	1 112 984	99,9	100	-3 953	743
Nyugat-Dunántúl	11 329	1 003 185	99,9	89	-4 520	1 427
Dél-Dunántúl	14 169	983 612	99,4	69	-4 966	-1 217
Észak-Magyarország	13 430	1 280 040	99,3	95	-5 669	-3 938
Észak-Alföld	17 729	1 547 003	99,5	87	-4 153	-4 449
Dél-Alföld	18 339	1 360 214	99,5	74	-7 316	-851
ORSZÁG ÖSSZESEN	93 030	10 116 742	99,7	109	-41 176 ^{a)}	-
Ebből: megyék összesen	92 504	8 411 433	99,9	91	-32 180	10 279

^{a)} Tartalmazza a külföldi és ismeretlen lakóhelyűek és a hajléktalanok adatait is.

1. táblázat: Népeség, népmozgalom, 2003
Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 2004

A régiók foglalkoztatási lehetőségei fejlettségüktől függően jelentős eltéréseket mutatnak. Az elmaradott régiókban az agrárfoglalkoztatás aránya lecsökkent és sajnálatos, hogy az ipar és a szolgáltatás nem tudott annyi új munkahelyet teremteni, hogy a munkanélküliség magas aránya csökkenjen. Ezt a gondot csak fokozza a rendkívül alacsony aktivitási arány (2. táblázat).

Az agrártermelésben meghatározó Észak-Alföld és Dél-Alföld aktivitási aránya csak 50% körüli. Ez azért nem kívánatos, mert a vidékfejlesztés hosszú távú eredményességének egyik meghatározó eleme a mező- és erdőgazdaság foglalkoztató szerepének fenntartása. Úgy gondoljuk, a tartós munkanélküliség vállalásának anyagi terhe és morális kára nagyobb annál, mint amit a nagy élőmunka igényű célirányosan támogatott városokba áramlása és a munkanélküliek számának ilyen növelése mindenképpen elkerülendő és ezért anyagi áldozatokat is hozni kell.

Régió	Foglalkoztatott	Munkanélküli	Gazdaságilag aktív	Gazdaságilag nem aktív	Aktívítási arány, %	Munkanélküiségi ráta, %	Foglalkoztatási arány, %
	1000 fő						
Közép-Magyarország	1205,6	50,7	1256,3	930,0	57,5	4,0	55,1
Közép-Dunántúl	476,0	22,9	498,9	361,5	58,0	4,6	55,3
Nyugat-Dunántúl	425,9	20,5	446,4	326,9	57,7	4,6	55,1
Dél-Dunántúl	357,9	30,8	388,7	368,8	51,3	7,9	47,2
Észak-Magyarország	437,3	47,0	484,3	478,3	49,8	9,7	45,0
Észak-Alföld	534,0	38,7	572,7	590,0	49,3	6,8	45,9
Dél-Alföld	485,2	33,9	519,1	513,9	50,3	6,5	47,0
ORSZÁG ÖSSZESEN	3921,9	244,5	4166,4	3578,5	53,8	5,9	50,6
Ebből: megyék össz.	3172,8	216,1	3388,9	3022,7	52,9	6,4	49,5

* A KSH munkaerő-felmérése alapján

2. táblázat: A 15–74 éves népesség gazdasági aktivitása, 2003*
Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 2004

A bruttó hozzáadott érték a gazdasági ágak főbb csoportjai szerint és regionálisan is jelentős eltéréseket mutat. Az ipar és szolgáltatás terén Közép-Magyarország aránytalan túlsúlya szembeötlő (3. táblázat).

A Közép-Magyarország Régió területe Budapestet is magába foglalja. Területileg az ország legkisebb régiója, de itt él a népesség több mint egynegyede, itt koncentrálódik a GDP 44%-a, a működő vállalkozások 39, ezen belül a külföldi érdekeltségű vállalkozások 61, ezek saját tőkéjének 66%-a (KOVÁCS, 2003). Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl ipara jelentős, főleg a gépipar, de a vegyipar, élelmiszeripar, textilipar is kiemelkedő eredményt mutat. A GDP több mint 64%-át ezek a régiók állítják elő. Ebben a három régióban az átlagosnál gyorsabb a növekedés, magasabb a gazdaság aktivitás és az átlagosnál alacsonyabb a munkanélküliség. Észak-Alföld és a Dél-Alföld a magyar mezőgazdaság bruttó hazai termékének 45%-át állítja elő.

A statisztika szerint a szántóföldi növények 60%-át a Dél-alföldi, Észak-alföldi és Dél-dunántúli régiókban termesztjük, gyümölcssterületeink 39%-a az Észak-alföldi régióban van és jelentős erdőterületekkel az Észak-magyarországi, Nyugat-dunántúli és Dél-dunántúli régiók rendelkeznek. A szőlőterületek 55%-a a Dél-alföldi és Észak-magyarországi régióban van, míg gyepterületeink 44%-a a Dél-Alföldön és Észak-Alföldön található (MARSELEK, 2004).

A nagyobb hozzáadott érték tartalmú termékek, előállítására kell törekednünk – régióként differenciáltan – jövedelemtermelésünk növelése érdekében (MAGDA–MARSELEK, 2004). A kívánatos jövőképbe egy profit- és exportorientált

Régió	Mezőgazdaság, vadgazdálkodás, erdőgazdálkodás, halászat	Ipar	Építő- ipar	Szolgáltatások	Ágazatok összesen (alapáron)
Közép-Magyarország	61 274	1 218 217	334 901	5 140 118	6 754 510
Közép-Dunántúl	62 372	545 722	80 361	754 093	1 442 548
Nyugat-Dunántúl	63 430	561 442	81 898	808 471	1 515 241
Dél-Dunántúl	79 335	250 146	70 682	655 979	1 056 142
Észak-Magyarország	49 938	396 041	66 926	687 685	1 200 590
Észak-Alföld	104 160	386 969	77 349	893 401	1 461 879
Dél-Alföld	123 839	327 866	76 097	848 922	1 376 724
ORSZÁG ÖSSZESEN	544 348	3 686 403	788 214	9 788 669	14 807 634
Ebből: megyék össz.	524 777	2 829 682	550 895	5 556 947	9 462 301

3. táblázat: A bruttó hozzáadott érték a gazdasági ágak főbb csoportjai szerint, 2002

Forrás: KSH Statisztikai Évkönyv, 2004

hatékonyságra és versenyképességre törekvő agrárgazdaság illik (ABAYNÉ–MARSELEK, 2002).

A régiók közötti reális különbségek sok összetevő alapján elemezhetők. 26 változó bevonásával főkomponens analízist végeztünk. Rangsoroltuk a mutatók értéke alapján a régiókat és a különböző mutatók alapján kapott rangsor átlagát és szórását mutatjuk be az 1. ábrán.

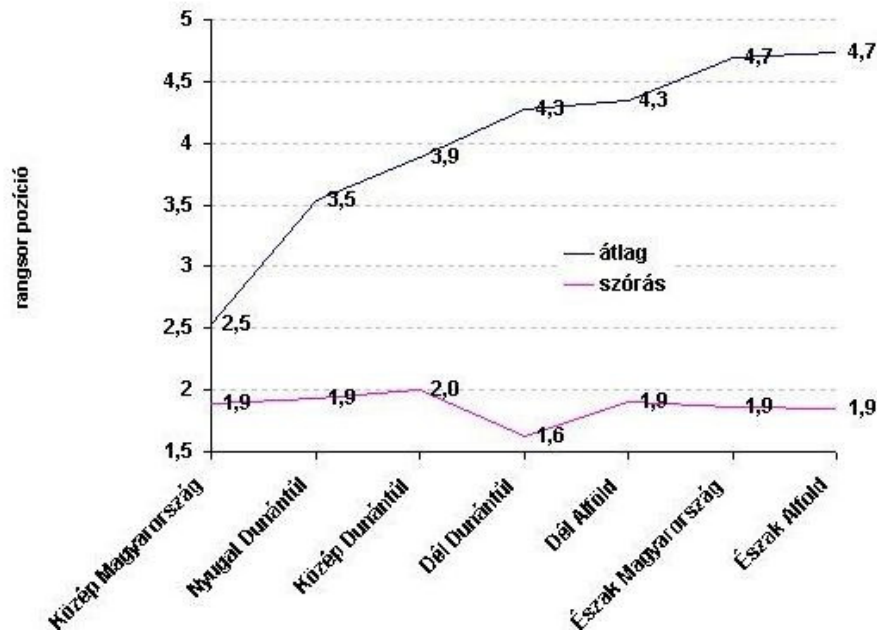
A régiók rangsora és a különbségek jól láthatók. Azért a rangsor alapján készítettük el a régiók osztályozását, mert bármilyen elv alapján végezzük el a rangsorolást, a régiók pozíciója ebben nem változik.

Figyelemre méltó, hogy az ábrázolt rangsort a vizsgálatba vont 26 változó közül teljes mértékben 7 mutató erősíti meg:

- az egy főre jutó GDP,
- a belföldi vándorlási különbözet,
- a csatornázott lakások aránya,
- az 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma,
- az 1000 lakosra jutó telefonfővonal száma,
- a nettó jövedelem (Ft/fő),
- a beruházások értéke (Ft/fő).

A rangsor megerősíti a már korábban elvégzett regionális elemzést, és jól érzékelteti a különbségeket.

Nem elemeztük részletesen, de a megyei statisztikai adatok azt mutatják, hogy a régiók egyes területei között is jelentős különbségek vannak. A fejlesztési

1. ábra: A mutatók rangsorátlaga és szórása
Forrás: Saját összeállítás.

források elosztása pusztán csak a NUTS-II szinthez rendezve csak akkor mérhető a régiók közötti társadalmi és gazdasági különbségeket, ha azokban a megyei szintű és kistérségi interregionális különbségeket is figyelembe veszik (LÖKÖS L. – LÖKÖS K. 2003).

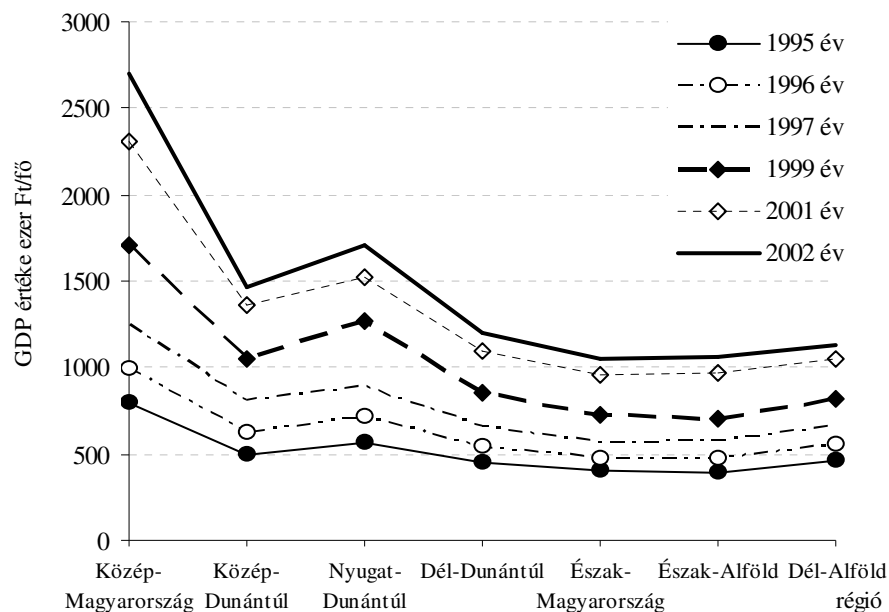
A régiók közötti különbségeket markánsan jellemzi az egy főre jutó GDP alakulása és változása 1995–2002 évek során. A különbségek erősen növekedtek, Közép-Magyarország termelése egyre jelentősebb, míg Észak-Magyarország, Észak-Alföld és Dél-Alföld egyformán alacsony szintre került (2. ábra).

A növekedés alapja a beruházás. Ezen a téren hasonló a helyzet az Észak-magyarországi és alföldi régiók jelentősen lemaradtak (3. ábra).

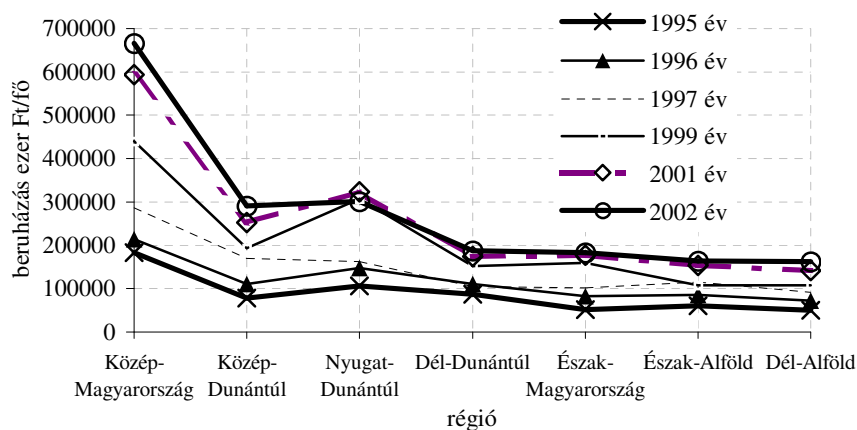
2. Regionális különbségek értelmezése az Európai Unióban

A mai értelemben vett regionális politika az európai integráció első szakaszában nem szerepelt az aláírók célkitűzése között. A Római Szerződés (RSZ) második cikkelye ugyan rögzíti, hogy a „szerződés célja a tagállamok harmonikus fejlődésének elősegítése és az életminőség javítása”, de konkrét regionális politika létrehozására irányuló célkitűzés nem szerepel benne. Az alapító tagállamok a Római Szerződésben (123. cikkely) létrehozták az Európai Szociális Alapot, amely korlátozott hatáskörrel és hatásfokkal finanszírozta a munkaerő felzár-

kóztatásával és átképzésével kapcsolatos intézkedéseket. Létrehozták az Európai Beruházási Bankot, amely részt vett az elmaradottabb régiók programjának – adott esetben gazdasági felzárkóztatást szolgáló – finanszírozásában.

2. ábra: Az egy főre jutó GDP alakulása
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1995,...2002.

3. ábra: Az egy főre jutó nemzetgazdasági beruházás
Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv, 1995,...2002.

A hat alapító tagállam Európának szinte a legfejlettebb területeit foglalta magában, ezért nem volt szükséges a regionális politika. Néhány kivételtől eltekintve (pl. Olaszország) nem voltak jelentős regionális különbségek.

Az Európai Közösség létrehozásakor az ott dolgozó szakembereknek az volt a véleményük, hogy az egyes területek közötti viszonylag csekély különbségek az integráció elmélyülésével el fognak tűnni. Úgy gondolták, hogy a termelési tényezők akadálymentes vándorlása, a munkabérek és az egyéb termelési eszközök relatív olcsósága következtében az elmaradt területek komparatív előnyökre tesznek szert. A komparatív előnyök segítségével pedig minden jelentősebb állami beavatkozás nélkül utolérjük az elmaradott területeket.

A hatvanas évek eleje még a fellendülés időszaka volt, ezért úgy látszott, igazuk van a szakembereknek. A hatvanas évek közepére azonban egyes területek ezen előnyök ellenére is leszakadtak, akadályozva ezzel az európai integráció fejlődését. A hatvanas évek közepén és a hetvenes évek elején az európai integráció folyamatában visszaesés történt.

A nemzeti szuverenitás szempontjából érzékeny, a gazdasági fejlődésre kedvezően ható régiók szerinti felosztásra szükség van. Ez már nyilvánvalóvá vált. Pénzügyi szempontból jelentős forrásokat mozgat meg az egyes területek fejlesztése.

A területi egyenlőtlenségek a regionális tudomány elképzelése szerint a gazdasági és társadalmi fejlődés természetes velejárójaként foghatók fel. ENYEDI (1993) úgy látja, hogy az egyenlőtlenségek kialakulása mögött a gazdaság maximális hatékonyságra való törekvése is áll, tehát az egyenlőtlenségek abból is keletkeznek, hogy a gazdaság optimális elhelyezkedését keresi.

A területi egyenlőtlenségek csak akkor igényelnek beavatkozást, ha esélyegyenlőtlenségek alakulnak ki, azaz az adott területen élők másokhoz képest tartósan rosszabb megélhetési, kulturális, karrierépítési és más esélyek közé kerülnek (SARUDI, 2003).

Az EU egyik legfőbb célja az eltérő fejlettségű területek egymáshoz közelítése, ennek érvényesítésére az unió aktív struktúrapolitikát érvényesít. Az EU öt célra összpontosított. Az első az elmaradt régiók fejlődésének és alkalmazkodásának elősegítése. Az ebbe való besorolás kritériuma, hogy egy meghatározott terület GDP-je az uniós átlag 75%-a alatt legyen. Ezért áttörés értékű volt, hogy Budapest is a kedvezményezetttek közé került, hiszen Budapest GDP-je meglehetősen nagy (2003-ban az uniós átlag 81%-a a Közép-magyarországi régió). A második célkitűzés az ipar hanyatlása által érintett régiók, kisebb térségek átalakítása. A harmadik a hosszú távú munkanélküliség leküzdése. A negyedik célkitűzés a munkásoknál – a nőknek és férfiaknak egyaránt – az iparban történő változásokhoz való alkalmazkodás megkönnyítése. Az ötödik pedig a mezőgazdasági területek fejlődésének, szerkezetátalakításának elősegítése. Az unió ezekre a célokra strukturális alapokat működtet.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Abayné Hamar E. – Marserek S. (2002): **A magyar mezőgazdaság helyzete és jövőképe.** III. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok, Mezőtúr. 2–9. p.
- [2] Enyedi Gy. (szerk.) (1993): **Társadalmi, területi egyenlőtlenségek Magyarországon.** KJK, Budapest.
- [3] Faragó L. (1994): **Adalékok a területfejlesztéssel kapcsolatos fogalmak vitájához.** Tér és Társadalom 3–4. sz. 23–29. p.
- [4] Ifj. Lökös L. – Lökös K. (2003): **Területi differenciálódás hatása a térségi fejlettségi rangsorra.** Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén. Tudományos Konferencia, Debrecen. (CD lemezen)
- [5] Magda S. – Marserek S. (2002): **Az agrártermelés elemzése Magyarországi régiókban.** XXIX. Óvári Tudományos Napok. 175. p. (1–5. p. CD lemezen)
- [6] Magda S. – Marserek S. (2004): **Régiók agrártermelésének összehasonlítása és értékelése.** Tudományos Konferencia, Keszthely. (CD lemezen)
- [7] Sarudi Cs. (szerk.) (2003): **Térség- és vidékfejlesztés.** Agroinform Kiadó, Budapest. 1–308. p.

SUMMARY

The conditions and principles of regional policy have changed due to new processes in economic life both worldwide and in Hungary. Rural development, of course, has to adapt to these new conditions in accordance with the main EU principles.

Several factors currently give particular topicality to regional research work - especially in respect of the European Union connection. The economic-social changes that followed the change of regime put an even greater emphasis on the regional differences of the country than before, and the economic decline of the 1990s and the regional distribution of growth were uneven. For example, in the central and western regions of the country, GDP per capita values above the national average appeared, the indices for Central Transdanubia, for the Southern Great Plains and South-Transdanubia were below the average to a minor extent; whilst those for North Hungary and the Northern Great Plain lagged behind quite considerably.

Our goal is not only to present these changes, but also to highlight their economic background and to analyse correlations among basic factors.

6. A KÖZÖS MONETÁRIS POLITIKA HATÁSA A TERÜLETI EGYENLŐTLENSÉGEKRE ÉS A REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉGRE

Ferkelt Balázs

főiskolai adjunktus, PhD-hallgató

Budapesti Gazdasági Főiskola, Külkereskedelmi Főiskolai Kar

Pécsi Tudományegyetem

Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

BEVEZETÉS

A Gazdasági és Monetáris Unió harmadik szakaszának kezdetével, 1999. január elsején az Európai Unió új integrációs fokozathoz érkezett, amely a tagországok számára az önálló nemzeti monetáris politika megszűntével, közösségi szintre helyezésével jár együtt. Az Európai Unióban mind tagországi, mind pedig regionális szinten igen komoly területi egyenlőtlenségek figyelhetők meg. A kérdés az, hogy egy független, nemzetek feletti intézményhez tartozó politikaterület mennyiben képes az egyes országok, régiók eltérő helyzetét, monetáris szabályozási igényét figyelembe venni. Az elemzés tárgya, hogy biztosítja-e a monetáris integráció megvalósítása a konvergencia erősödését az Európai Unióban vagy sem. Amennyiben nem, az a területi egyenlőtlenségek növekedéséhez és a regionális versenyképességbeli különbségek fokozódásához vezet, ami további közösségi szintű területi kiegyenlítő mechanizmusok létrehozását követelheti meg. Az eurózóna egészét tekintve egy-egy tagország „régióknak” minősíthető. A hatások jelentős része tagállami szinten elemezhető. Tanulmányomban megvizsgálom a monetáris integráció bevezetésének legfontosabb hatásait a konvergencia szempontjából, majd pedig σ -konvergencia számítást végzek tagállami és regionális szinten egyaránt.

A MONETÁRIS UNIÓ HATÁSAI

A tranzakciós költségek megszűnése

A tranzakciós költségek megszűnése az Európai Bizottság becslése szerint [1] 15 milliárd ECU-s (eurós) megtakarítást jelent évente, ami a 90-es évek elején a 12 tagú integráció esetében is már a GDP 0,4 százalékát jelentette. Ezen tétel 25

százaléka a banki műveletek költségeihez, míg 75% közvetlenül a kereskedelemhez kapcsolódik. Mindez a tagországok egymás közötti kereskedelmére, a turizmusra, a portfólió-befektetésekre és a működő tőkeáramlásra gyakorolhat serkentő hatást. A monetáris integráció ezen előnye azonban az egyes tagországok között meglehetősen egyenlőtlenül oszlik meg: a kisebb, nyitott, kevésbé fejlett országok esetében, a GDP-hez mérten több mint 1 százalékot is elérhet a tranzakciós költségek mértéke, így ezen országok relatív megtakarítása nagyobb lehet. Önmagában tehát a tranzakciós költségek megszűnése a tagországok közötti egyenlőtlenségek kialakulásának irányába hat, de tekintettel arra, hogy elsősorban a fejletlenebb tagországok számára relatíve nagyobb költségmegtakarítást jelent, így – ha szerény mértékben is – de a különbségek csökkenését okozhatja.

Az árfolyam-ingadozásból származó bizonytalanságok megszűnése

A nominális árfolyam ingadozásának megszűnése a hagyományos elméletek alapján megkönnyíti, serkenti a kereskedelmet, mivel költségcsökkentő tényezőnek tekinthető. Az árfolyam-ingadozások közül itt a rövid távú, váratlan, kevésbé kiszámítható típust kell elsősorban vizsgálni. A vállalatokat lebegő (és meglehetősen volatilis) árfolyam esetén kockázatkerülő magatartás jellemzi, ezért árfolyam-biztosítást kötnek, ami drágítja a kereskedelmet.

Az árfolyam-volatilitás kereskedelemre gyakorolt hatását ROSE [2] gravitációs modell keretében, 186 országra vonatkozóan vizsgálta. A volatilitás csökkenése a vizsgálat szerint a kereskedelmet 13 százalékkal növeli, míg egy közös pénz bevezetése akár 335 százalékos növekedést is eredményezhet, országonként eltérő mértékben. PERSSON [3] részben joggal bírálta ROSE számításait, miszerint a 186 országon végzett vizsgálat nehezen feleltethető meg egy kis létszámú, fejlett országokból álló monetáris integráció létrehozása által gyakorolt hatásoknak. PERSSON hasonló fejlettségű és szerkezetű országokat vizsgálva 13–65 százalékos változást prognosztizált.

Az árfolyamhatás is eltérő mértékben jelentkezik az egyes tagországokban, függ a más tagországokkal folytatott kereskedelem intenzitásától, a valuta árfolyamának korábbi volatilitásától, a vállalatok átlagos méretétől, és a pénzpiac fejlettségétől.

Árszint-stabilizáció, az inflációs ráták konvergenciája

Az árstabilitás a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés feltételének is tekinthető. Számítások szerint, melyek az Európai Bizottság elemzésének alapjául is szolgáltak, 10 százalékos anticipált infláció 0,3 százalékos növekedési, jóléti veszteséget von maga után. [4] Az igazi veszélyt az előre nem látott (nem anticipált) inflációs ráta jelenti. Minél magasabb az inflációs ráta, annál nagyobb

annak változékonysága, és a gazdasági szereplők számára az előre nem jelzett infláció veszélyesebb és költségesebb.

A közös európai monetáris politika legfontosabb célkitűzése az árstabilitás megvalósítása, a 2% alatti átlagos harmonizált fogyasztói árszínvonal-változás elérése. Az árstabilitás célkitűzésének megvalósítása és a jegybanki függetlenség között pozitív kapcsolat mutatható ki a nemzetközi tapasztalatok alapján. Mindezek alapján joggal feltételezhető, hogy a monetáris integrációban egy stabilitásorientált, függetlenséggel bíró, nemzetek feletti jegybank hiteles monetáris politikája középtávon sikeresen hozzájárulhat az árstabilitás megvalósulásához. Az egyes tagországok között azonban igen jelentős különbségek figyelhetők meg: az inflációs averzió szintjében, a kezdeti inflációs ráta nagyságában, a bérszínvonal rugalmasságában. Mindezek következtében az inflációs ráta csökkenése az egyes országokban különböző hatásokkal és költségekkel jár. Az inflációscsökkentés költségei meglehetősen nehezen határozhatóak meg, és a közgazdaságtan egyik legvitatottabb tételére, a PHILLIPS-görbére vezethetőek vissza. Rövidtávon semmiképpen nem várható az inflációs ráták kiegyenlítődése: Ennek egyik oka, hogy az árrendszer rugalmassága a nominális árfolyamváltás megszűntével kiigazítási eszközként funkcionálhat. Másrészt a termékár-kiegyenlítődése rövidtávon különböző árszínvonal-növekedési ütemet feltételez. A harmadik ok pedig egyrészt a tagországok eltérő gazdasági növekedési ütemében, ehhez kapcsolódóan pedig a BALASSA–SAMUELSON hatás létezésében keresendő, a kevésbé fejlett, gyorsabban növekvő, periferikus országok „non-tradable” szektorának magasabb ár-, termelékenység- és jövedelemnövekedésének köszönhetően. Mindezek azonban nem kérdőjelezzik meg az inflációs ráták középtávú kiegyenlítődéset, de rövidtávon divergenciát okozhatnak.

Az irányadó kamatlábak egységesítése, kamatláb-konvergencia

A nemzetek feletti, független jegybank által irányított monetáris politika önálló, egységes eszköztárral rendelkezik. Ezen eszköztár elemei közül az egységes irányadó kamatlábat kialakító közös kamatláb-politikát emelném ki. Az egységes irányadó kamatláb kialakításának következtében az egyes országok eltérő növekedési, inflációs, foglalkoztatási hatásokkal kell, hogy számoljanak. Írország esetében például 3 hónap leforgása alatt több mint 3 százalékponttal, Portugáliában és Spanyolországban pedig 1–1,5 százalékponttal csökkent a kamatláb a monetáris integráció megvalósításának eredményeként.

A kamatláb-módosítás gazdasági növekedésre gyakorolt hatásait illetően több számítást végeztek és több modellt kidolgoztak. Az EU Bizottság makroökonómiai modellje szerint egy 1 százalékpontos kamatláb-változtatás a GDP-t egy kétéves intervallumban 0,4 százalékponttal módosítja. Az IMF modellje lényegesen nagyobb reálgazdasági hatással (0,6 százalékpontos) számol, de hangsúlyozza, hogy mind a hatás nagysága, mind pedig időpontja és időtartama az

egyes nemzetgazdaságok esetén jelentős eltérést mutat. [5] Mindezeket túl figyelembe kell venni a kamatláb-módosítás hatását az államháztartás adósságtörlesztő kiadásaira, ami szintén országonként eltérő jelentőséggel bír, az államadósság eltérő mértéke, illetve szerkezete miatt.

Az irányadó kamatláb ugyan befolyást gyakorol az egyes tagországok hosszú lejáratú kamatlábjaira, azokat azonban elsősorban a piaci szereplők, a kereslet-kínálat alakulása határozza meg. Éppen ezért ezen hosszú lejáratú kamatlábak konvergenciája esetlegesen hosszú távon várható.

Az önálló monetáris politika, az árfolyam-politikai eszköztár elvesztése

A monetáris politikán belül a legfontosabb veszteségként a szakirodalom az árfolyam-politikai szuverenitás megszűnését tartja számon, de nem szabad elfeledkeznünk olyan fontos eszközökről sem, mint a kamatláb- vagy a kötelező tartalékráta-politika.

A nemzeti szintű árfolyam-politika elvesztése olyan gazdaságpolitikai eszköztől fosztja meg az egyes tagországokat, amely sokkhatás esetén kiigazító mechanizmusként szolgálhat. A monetáris integrációt közösségi szintű és országspecifikus sokkok egyaránt érhetik. Az országspecifikus sokk jellegéből adódóan aszimmetrikus, míg a közösségi (szektorspecifikusnak is nevezhető) sokkhatás egyaránt lehet szimmetrikus és aszimmetrikus is. Az árfolyam-politika, mint eszköz átmeneti, országspecifikus, keresleti típusú sokkhatások esetén lehet eredményes. Fontos hangsúlyozni a keresleti és az átmeneti jelzőket. Kínálati sokkhatás esetén mélyebbre ható, szerkezeti átalakulásra van szükség. [6] Az árfolyam-politikai eszköz használata átmeneti megoldásként alkalmazandó, az árfolyam-leértékelődés valóban exportserkentő, exportjövedelem-növelő hatású, de az infláció növekedéséhez vezethet.

Az egyes országok eltérő monetáris politikai céljaiból fakadó sokkok lehetőségére megszűnik a monetáris integráció létrehozásával, mégis nő az aszimmetrikus sokkok veszélye, ha az egységes monetáris politika mellett különböző irányú költségvetési politikák vannak jelen, vagy ha az országok növekedése, konjunkturális helyzete eltérő, tekintettel arra, hogy ezen tagállamok eltérő monetáris politikai szabályozást, irányadó kamatlábat igényelnek. Az egyes tagországok hajlama az aszimmetrikus sokkokra eltérő, és sokkfelszívó képességük is különböző. Sokkfelszívó hatása lehet a rugalmas munkaerőpiacnak (mindez megfelelő bérrugalmasságot és/vagy nagyfokú munkaerő-mobilitást feltételez), a nemzeti költségvetési politikának, de a közösségi regionális politikának, a közös költségvetésnek is.

Az európai integrációban az aszimmetrikus sokkok mérséklését nehezíti, hogy nem létezik egy egységes, mobil munkaerőpiac, és a bérek rugalmassága is alacsony és országonként eltérő mértékű. CADIOU, GUICHARD és MAUREL vizsgálatai szerint még szimmetrikus, közösségi sokk esetén is eltérően reagálnak az egyes országok. Mindez a divergencia erősödésének irányába mutat. [7]

Nemzeti költségvetési politikák

A monetáris integráció megvalósítása a nemzeti fiskális politikákra, azok játéktérére is komoly hatást gyakorol. Mint ahogy az előző alfejezetben említésre került, aszimmetrikus sokk esetén a költségvetési politika sokkfelszívó eszközként működhet. Az egyik ország költségvetési politikai intézkedései viszont a többi tagországra is hatást gyakorolnak. Mindezek miatt egy monetáris unióban szükség van költségvetési fegyelemre és a költségvetési politika koordinációjára. Amennyiben az adott integrációban nincs közös, nemzetek feletti gazdaságpolitika jelentős mértékű közös költségvetéssel, akkor a nemzeti költségvetési politikák közötti együttműködés nem kerülhető meg. Izolált költségvetési politikai akciók ugyanis a monetáris unió egészét tekintve szuboptimális megoldáshoz vezethetnek. Nemcsak a nemzeti fiskális politikák között, hanem a közös monetáris politika és a költségvetési politikák között is ajánlott az összhang megteremtése. Az államháztartási hiány, az államadósság mértéke hatást gyakorol a közös pénz árfolyamára és a közös irányadó kamatlábra is. A költségvetési politikák együttműködése, a költségvetési fegyelem megvalósítása gyakorlatilag a szűkülő fiskális politikai mozgásteret is jelenti. Az egyes tagországokat ez a hatás eltérő módon érinti, az eltérő államháztartási helyzet, államadósság, az eladósodásra való hajlam szempontjából. Mindez egyenlőtlenségek kialakulása, illetve erősödése irányába hathat. Megnehezíti a helyzetet, hogy az Európai Unióban jelenleg sincsen, és a jövőbeni tervek között sem szerepel egy közös gazdaságpolitika létrehozása, a közösségi költségvetés pedig meglehetősen szerezény, mérete megközelítőleg a GNP 1 százalékának felel meg.

Seigniorage-bevétel-kiesés

A közös pénz bevezetésével a pénzteremtés kizárólagos joga az Európai Központi Bank kezében van, ez a bevételi forrás kikerül a nemzeti hatáskörből. A seigniorage-bevétel mértéke jelentős mértékben függ az inflációs rátától, magas infláció esetén a pénzteremtésből származó bevétel a GDP 2-3 százalékát is elérheti. Egy ország költségvetési politikája is befolyásolhatja a bevétel nagyságát, a pénzkibocsátással történő deficitfinanszírozás, a jegybanktól felvett hitel segítségével seigniorage realizálható [8].

A seigniorage mértéke jelentős eltéréseket mutatott az Európai Közösség országaiban. Míg Németország és Franciaország esetében a 80-as évek végén alig haladta meg a GDP 0,5 százalékát, addig Portugáliában és Görögországban a GDP 2 százalékát is elérte. Általánosan megállapítható, hogy az alacsonyabb fejlettségi szintű, periférián található országban lényegesen magasabb a seigniorage mértéke. A pénzteremtésből származó bevétel-kiesés eltérő hatással van az egyes tagországokra, és éppen a kevésbé fejlett országokra gyakorol kedvezőtlenebb hatást. A bevétel-kiesés ellensúlyozására az egyes tagállamok az adóemelés, vagy a költségvetési megszorítások eszközét alkalmazhatják.

A jelenlegi Gazdasági és Monetáris Unióban a Maastrichti Szerződés szabályozza a seigniorage-bevételek megosztását. Eszerint a pénzkibocsátásból származó nettó nyereségnek 20 százaléka kerülhet a közös tartalékalapba az Európai Központi Bank határozata alapján. A fennmaradó nyereségrész az eurózónában résztvevő tagországok (tőketulajdonosok) között kerül felosztásra, 50 százalékban a lakosság, 50 százalékban pedig a GDP nagysága alapján. [9] Mindez azt jelenti, hogy a monetáris integráció bevezetésével a tagországok nem a teljes bevételtől esnek el, sőt az euró nemzetközi szerepének fokozódásával a seigniorage-bevétel növekedése is bekövetkezhet. Másrészt viszont a nyereségfelosztási rendszer nem felel meg az egyes tagországok korábbi bevételeinek, illetve a pénzforgalomnak. (Ezt a rendszert fokozatosan vezetik be, 2002 és 2007 között átmeneti szabályozás van érvényben.)

Nemzetközi valutalét

Egy nagy, erős gazdasági háttérrel rendelkező integrációs szervezet keretei között bevezetett közös valuta világvalutává válhat, de a regionális valuta szerepre mindenképpen predesztinált. Egy pénzeszköz nemzetközi valutává válásának több feltételét is megkülönböztethetjük, mint például az országcsoport gazdasági, politikai vezető („domináns”) szerepe, stabil gazdasági háttér fejlett pénz- és tőkepiaccal, stabilitásorientált monetáris politika. [10] A nemzetközi valutalét növeli az adott valuta iránti keresletet. A megnövekedett kereslet következtében nő a pénzkibocsátás, ami közösségi szinten a seigniorage-bevétel növekedését eredményezi. Ebből a bevételnövekményből az egyes tagországok eltérő mértékben részesülnek. Az új valuta nemzetközi kereskedelemben történő elterjedése a tagországok vállalatai számára is fokozatos tranzakciós költségcsökkenéssel járhat. Ezzel szemben a nemzetközi valutalét árfolyam-felértékelődést is maga után vonhat, amely az exportorientált országok harmadik országok piacaira jutási esélyeit ronthatja. Ez a hatás szintén eltérő módon érinti az egyes tagországokat, nyitottságuk, illetve az integráción kívüli kereskedelmük függvényében.

KONVERGENCIAVIZSGÁLAT AZ EURÓZÓNÁBAN

A területi különbségek, egyenlőtlenségek csökkentését a nemzetközi és hazai szakirodalomban σ - és β -konvergenciával egyaránt elemzik. A monetáris integrációt illetően indokoltabbnak tartom a σ -konvergencia számítását, tekintettel arra, hogy itt nem egy adott szinthez történő felzárkózásnak kell a középpontban lennie, sokkal inkább az egyenlőtlenségek csökkenésének, egy homogén gazdasági tér kialakulásának. Az 1. táblázat az eurózóna tagországainak egy főre jutó GDP adataiból számított relatív szórás (1) és σ -konvergencia (2) értékeket mutatja.

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
(1)	0,23	0,24	0,25	0,21	0,3	0,3	0,29
(2)	0,207	0,218	0,225	0,2537	0,27	0,26	0,26

1. táblázat: Egy főre jutó GDP-adatok relatív szórása és σ -konvergenciája az eurózóna tagországai között

Forrás: Az Eurostat [11] adatai alapján saját számítások.

1997 és 2002 között a 2000-es esztendő kivételével folyamatosan nőtt, illetve stagnált az egy főre jutó GDP-értékek relatív szórása. A σ -konvergencia értéke 1997 és 2001 között folyamatos emelkedést mutatott, ami a konvergenciafolyamat gyengülését jelenti, 2002 és 2003-ban minimális csökkenés, illetve stagnálás volt tapasztalható. Mindez azt jelenti, hogy tagállami szinten a konvergenciafolyamat erősödése nem mutatható ki.

A regionális szintű (NUTS II.) vizsgálatnál egyrészt az egy főre jutó, folyó áron számított GDP szolgált a számítások alapjául, másrészt pedig az egyes régiók fejlettsége (egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP-je) az Európai Unió átlagának (EU15=100) százalékában kifejezve. A 2. táblázat 1995 és 2002 között mutatja be az egy főre jutó, folyó áron, 1995-ös népességadatokon alapuló GDP alapján számított relatív szórás (1) és σ -konvergencia (2) értékeket.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
(1)	0,368	0,354	0,358	0,356	0,359	0,357	0,350
(2)	0,389	0,368	0,371	0,364	0,363	0,358	0,347

2. táblázat: Egy főre jutó, folyó áron számított GDP-értékek relatív szórása (1) és σ -konvergenciája (2) az eurózóna régióiban

Forrás: Az Eurostat [12] adatai alapján saját számítások.

A relatív szórás az eurózóna régiói között 1996 és 2002 között meglehetősen változatos képet mutat. Csökkenés, stagnálás és emelkedés egyaránt megfigyelhető a vizsgált időszakban. A σ -konvergencia mutató a konvergencia erősödésére utal 1995 és 1997 között, az 1998-as évben a konvergencia gyengülése figyelhető meg, míg 1999-től kezdve ismét fokozatos erősödést tapasztalhatunk.

A 3. táblázatból látható, hogy 1999-ig a relatív szórás és részben a σ -konvergencia is csökkenő tendenciát mutatnak, ami a különbségek csökkenésére utal. Ezzel szemben 1999 után mindkét mutató folyamatos emelkedésnek indult, ami a divergencia folyamatára utal. Összességében tehát megállapítható, hogy a tagállami mellett regionális szinten sem mutatható ki egyértelműen a konvergencia erősödése, ami a közös monetáris politika hatékonyságát negatívan befolyásolhatja.

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
(1)	0,281	0,283	0,277	0,271	0,282	0,284
(2)	0,2712	0,285	0,271	0,266	0,269	0,271

3. táblázat: Egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számított GDP-értékek relatív szórása (1) és σ -konvergenciája (2) az eurózóna régióiban
 Forrás: Az Eurostat adatai [13] alapján saját számítások.

ÖSSZEGZÉS

A monetáris integráció bevezetése, az ebből származó előnyök és hátrányok, eltérő mértékben jelentkeznek az egyes tagországokban, régiókban. Egyes hatások, mint például a tranzakciós költségek csökkenése, vagy a kamatlábak konvergenciája a területi egyenlőtlenségek mérséklődése, míg az árfolyam-politikai eszköztár elvesztése, az aszimmetrikus sokkok veszélyének növekedése inkább a különbségek növekedése irányába hat. A monetáris unió gazdaságtana, hatásainak elemzése nem bizonyítja a konvergencia folyamatának erősödését. A tagállami és regionális szinten végzett számítások (relatív szórás, σ -konvergencia) alapján szintén kijelenthető, hogy a Gazdasági és Monetáris Unió 1999-es bevezetése óta nem igazolható a konvergencia erősödése. Mindez jelentősen megnehezíti a közös monetáris politika feladatát, amely nem képes a különböző fejlettségi szintű tagországok, régiók eltérő monetáris szabályozási igényeit figyelembe venni. Mindez tovább növelheti a területi egyenlőtlenségeket és a regionális versenyképességbeli különbségeket.

JEGYZETEK

[1] EC (1990)	[8] Erdős (1998)
[2] Rose (2000)	[9] Wonke (2002)
[3] Persson (2001)	[10] Schäfer (1999)
[4] EC (1990)	[11] Eurostat (2005)
[5] Ferkelt (2001)	[12] Eurostat (2005)
[6] Lőrinczné (2001)	[13] Eurostat (2005)
[7] Cadiou-Guichard-Maurel (2000)	

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Cadiou-Guichard-Maurel (1999): **Disparities institutionelles et flexibilité des marchés du travail dans l'UE**. In: *Économie et statistique*. 2000. 2/3. 49–63 pp.
- [2] Erdős, T. (1998): **Infláció**. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [3] European Commission (1990): **One Market, One Money**. Brussels.

- [4] Ferkelt, B.(2001): **Az Európai Központi Bank és a szupranacionális monetáris politika aktuális problémáiról.** In: *Külgazdaság* 2001/2. 62–74. o. <http://epp.eurostat.cec.eu.int> 2005. 03. 12.
- [5] Lőrincné, I. H. (2001): **Pénzügyi integráció Európában.** Budapest, KJK.
- [6] Persson, T. (2001): **Currency Union and Trade: How Large is the Treatment Effect?** In: *Economic Policy*, Vol. 30., 435–448. pp.
- [7] Rose, A. (2000): **One Money, One Market: The Effect of Common Currencies on Trade.** In: *Economic Policy*, April 2000, 7–33. pp.
- [8] Schäfer (1999): **Zur zukünftigen Rolle des Euro im internationalen Finanz- und Währungssystem.** In: R. Caesar, H-E. Scharrer (szerk.): *Ökonomische und politische Dimensionen der Europäischen Wirtschafts- und Währungsunion.* Baden-Baden, Nomos Verlag, 253–268 pp.
- [9] Wonke (2002): **Seigniorage: Theorie und Empirie des staatlichen Geldschöpfungsgewinn.** <http://www.wonke.de/publicationen/seigniorage.pdf> 2005. 04. 12.

SUMMARY

With the commencement of the third phase of the Economic and Monetary Union on January the 1st, 1999, the European Union arrived at a new stage of integration. For member countries, monetary integration accompanies the phasing-out of sovereign national monetary policy (including, among others, exchange rate policy) simultaneously elevating it to community level. In the European Union we can see significant differences both at regional and national level. One important issue in this concerns the extent to which a policy belonging to an independent, supranational institution can take into account the diverse positions of member countries and regions as well as their monetary regulatory expectations. Is monetary integration capable of reducing inequalities, i.e. of enhancing convergence? This study features the different kinds of impact of monetary integration (i.e. the elimination of transaction costs, the reduction of uncertainties due to exchange rate fluctuations, the convergence of interest rates, the risk of asymmetric shocks, impacts on national budgets and changes in seigniorage revenue) on individual member countries as well as on regions. Other than in these areas, one cannot detect definite σ -convergence in respect of countries or regions following the introduction of the euro. What all this might entail is a need to strengthen the role of regional equalisation mechanisms in the EU.

7. A FENNTARTHATÓSÁG INTEGRÁLÁSA A NEMZETI TERÜLETPOLITIKÁBA

Czira Tamás

tervező-elemző, PhD-hallgató

VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Közhasznú
Társaság, Stratégiai Tervezési Igazgatóság

BEVEZETÉS

Az 1998-ban az Országgyűlés által elfogadott Országos Területfejlesztési Koncepció (OTK) a rendszerváltozás után az első olyan átfogó fejlesztéspolitikai koncepcionális dokumentum volt, amely deklarált céljaiból adódóan sok vonatkozásban az ágazati és megyei, regionális fejlesztéspolitikai tervek és programok tartalmát is orientálta. Fontos érdeme volt, hogy a szűkebb értelemben vett területfejlesztési politikán túl horizontális elvi alapokon a különböző ágazatok fejlesztéspolitikájának területi koordinációját is célul tűzte ki. Mindezekon túl megjelent az első OTK fejlesztéspolitikai célkitűzései között a fenntartható fejlődés elve érvényesítésének szándéka, ez azonban nem hatotta át az egész dokumentumot, és többnyire csupán a környezetvédelmi célkitűzések mellé társítva jelentek meg a fenntarthatósági szempontok.

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény rendelkezései alapján 2004-ben elkészült a területi folyamatok alakulásáról és a területfejlesztési politika érvényesüléséről szóló országgyűlési jelentés, valamint a OTK teljesülésének felülvizsgálata. E két – szakmailag széles körben egyeztetett dokumentum – megállapításai alapján megkezdődött a regionális, társadalmi és tudományos szereplőkkel közösen a tervezési munka az OTK megújítására. Ennek eredményeként jelenleg végső egyeztetési fázisba jutott a területi politika céljait hosszútávra meghatározó, megújított OTK készítésének folyamata.

Az országos területfejlesztési koncepció készítése során az egyik legvitatottabb, de egyben legeltökéltebben és legsokoldalúbban meghatározni kívánt és végül alapelveként, átfogó célként és a részcélokban is hangsúlyosan megjelenő tervezési rész a fenntarthatóság szerepeltetése az OTK-ban.

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS MINT TERÜLETPOLITIKAI ALAPELV ÉS STRATÉGIAI IRÁNYVONAL

A megújított OTK tervezete elkötelezi magát a fenntartható fejlődés elvének érvényesítése mellett a területfejlesztési célkitűzések és tevékenység minden szintjén, ezért a koncepció egyik alapelveként is meghatározza a fenntartható fejlődést. E szerint a fenntartható fejlődés célja a társadalom fenntartása, és létfeltételeinek javítása, aminek csak úgy lehet megfelelni, ha a gazdasági folyamatok nem veszélyeztetik a természeti és épített környezetet, és nem okozzák az erőforrások kimerülését, valamint nem járnak az értékhozó kultúrák eltűnésével. A fenntartható fejlődéshez szükséges a természeti és épített környezet magas szintű védelme, a természeti és kulturális örökség körültekintő kezelése és fejlesztése, a természeti erőforrásokkal való takarékos bánásmód, a gazdaság fejlesztésének a helyi, valamint táji és természeti adottságokkal összhangban történő biztosítása, valamint az elmaradott térségekben élők és a hátrányos helyzetűek életesélyei növelésének megteremtése. Ezek hangsúlyos figyelembevételre a hazai területpolitika számára azért is fontos, mert az Európai Unióhoz történő csatlakozás megköveteli a területi tervezésben a meghatározó közösségi politika átvételét, ugyanakkor a nemzeti sajátosságokkal történő gazdagítását is.

Az Európai Unió területfejlesztési szempontú jövőképét az 1999 májusában, a területi tervezésért felelős miniszterek potsdami informális találkozásán elfogadott *Európai Területfejlesztési Perspektíva (ESDP)* vázolja fel, amely az 1994 évben Lipcsében tartott informális ülésen elhangzottakat is figyelembe az EU területi politikáját illetően három fő irányvonalat határozott meg:

- Kiegyensúlyozott, policentrikus városhálózat kialakítása, valamint a város–vidék kapcsolat megújítása;
- Infrastrukturális ellátottság és a tudáshoz való hozzáférés terén az esélyegyenlőség biztosítása;
- *Fenntartható fejlődés, prudens menedzsment, természeti és kulturális örökség védelme.*

Az ESDP azon az uniós célkitűzésen alapul, amely kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődést kíván elérni, különösen a társadalmi és gazdasági kohézió erősítése révén. Ennek megfelelően az ESDP három alapvető célkitűzése:

- a társadalmi-gazdasági kohézió;
- a fenntartható fejlődés;
- és az európai térség kiegyensúlyozott versenyképességének megteremtése.

Az Európai Tanács 2000-ben *lisszaboni* ülésén azt a stratégiai célt tűzte ki, hogy az Európai Uniónak 2010-re a világ legversenyképesebb és legdinamikusabban fejlődő tudás alapú társadalmává kell válnia. A lisszaboni határozato-

kat megerősítő *barcelonai döntések* szerint a tudásalapú és megújuló társadalom eléréséhez elengedhetetlen a társadalmi és gazdasági kohézió erősítése. A társadalmi szolidaritás és esélyegyenlőség érdekében a minőségi egészségügyi és szociális szolgáltatások legszegényebb rétegekre koncentráló fejlesztése, a hátrányos helyzetűek és kirekesztettek reintegrációja hozzájárul a területi különbségek mérsékléséhez, az életkörülmények, életminőség javulásához, így ezek a fenntarthatóság társadalmi dimenziójának alapjait is jelentik.

A fenntartható fejlődést az Európai Tanács 2001-es *göteborgi* tanácskozásán széleskörűen értelmezték, annak környezeti, társadalmi és gazdasági vonatkozásait egyaránt hangsúlyozva. Legfontosabbnak az élhető környezet megteremtését, a természeti erőforrásokkal való takarékos és hatékony gazdálkodást, a gazdasági fejlődés fenntarthatósági kritériumainak meghatározását, az üzembe helyezett fejlesztések működtetésének fenntarthatóságát, a leromlott urbanizált, illetve a falusi térségekben élők életesélyeinek komplex, integrált javítását tartották.

A regionális tervezésért felelős miniszterek Európai konferenciája (CEMAT – European Conference of Ministers responsible for Regional Planning) 2000-ben *Hannoverben* megtartott 12. ülésén meghatározták az európai kontinens fenntartható területfejlesztési irányelveit, amelyeket 2003-ban a 13. konferencián, a *Ljubljana-i Nyilatkozatban* is megerősítettek:

- A területi kohézió elősegítése a régiók kiegyensúlyozott társadalmi-gazdasági fejlődésével és a versenyképesség növelésével;
- Kiegyensúlyozott és policentrikus városhálózat, és új típusú város-vidék kapcsolatok kialakítása;
- Az elérhetőség transzeurópai és regionális feltételeinek javítása;
- Az információhoz és tudáshoz való egyenlő hozzáférés biztosítása;
- A természeti erőforrások és természeti örökség felelősségteljes kezelése, védelme;
- A környezet védelme, kármentesítés és az ésszerű területhasználat biztosítása;
- A kulturális örökség értéknövelő kezelése és fenntartható fejlesztése,
- Az energiabiztonság és hatékonyság növelése, a megújuló energiák részarányának növelése;
- A térségi adottságokhoz illeszkedő fenntartható turizmus kialakítása;
- A környezeti katasztrófák elleni integrált megelőző védekezés.

Az új OTK tervezésekor a fenntartható fejlődésről kialakított, és a területpolitikát meghatározó EU-s irányelveket, valamint az uniós környezetpolitika környezetvédelmi akcióprogramjaiban megtestesülő és az EU Fenntartható Fejlődés Stratégiájában lefektetett szempontokat integrálva végeredményben a fenntartható fejlődés a magyar területpolitika egyik legfontosabb horizontális elveként áthatja a koncepció egészét.

FENNTARTHATÓ TERÜLETI FEJLŐDÉS ÉS ÖRÖKSÉGVÉDELEM

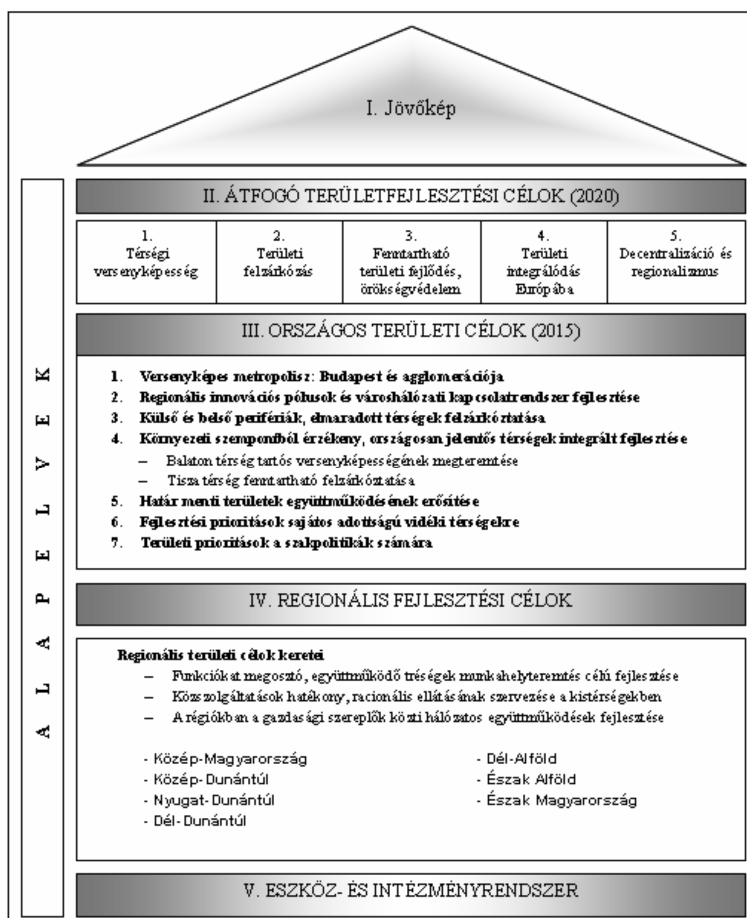
A koncepció tervezete azonban sokkal tovább megy és a magyar területpolitikát 2020-ig meghatározó öt átfogó cél közé is beemeli a fenntarthatóságra törekvés gondolatkörét és elkötelezi magát a *fenntartható területi fejlődés* érdekében.

A fenntartható térségfejlődés célja, hogy a fejlődés térségenként oly módon valósuljon meg, hogy a környezeti, kulturális és természeti értékek védelme mellett biztosítsa a lakosság életminőségének fenntartását és javítását, az életminőség javulását eszközként szolgáló gazdaság számára alapot biztosító természeti erőforrások harmonikus és kíméletes igénybevételét, figyelembe véve a régiók sajátos adottságait, hagyományait, azokat helyben értéké alakítva. Mivel a gazdaság azokat az erőforrásokat használja, amelyeket a társadalom és a környezet állít elő és termel újra, a jólétet biztosító hosszú távú fejlődés érdekében kulcsfontosságú ezen újratermelő folyamat fenntarthatóságának biztosítása. Ehhez és ennek érdekében is kell óvni, illetve fenntartható módon használni természeti környezetünk erőforrásait, megőrizni a biológiai sokféleséget és a kulturális sokszínűségét.

Az OTK-nak – a hazai fenntartható fejlődési stratégiai szempontjaival¹ is összhangban – célja, hogy a társadalmi jólét elérése és megtartása érdekében folytatott gazdaságfejlesztés a természeti erőforrások javuló hatásfokú felhasználása, a környezetterhelés korlátozása, csökkentése mentén menjen végbe. Egyúttal a gazdasági fejlődésnek elő kell segítenie – egyéb társadalmi követelmények mellett – a szociális kohézió erősödését az ország térségein belül.

A fenntarthatóság mindig meghatározott térbeli keretekben – *térség, régió* vagy *földrajzi táj* – vagyis területi megközelítéssel teremthető meg. Ebből adódóan a területfejlesztés különösen erős hatással van a fenntarthatóság megvalósulására vagy ellehetetlenülésére. Az egyes térségi rendszerek nagymértékben támaszkodnak a helyi erőforrásokra, melyek kiaknázása így fokozott óvatosságot, fenntarthatósági koordinációt kíván. A gazdaság rendszerszemléletű fejlesztése során általában is hangsúlyosan kell figyelembe venni az értékhordozó kultúrák, az ökoszisztémák sokszínűségének megőrzését, a környezet és a tájak eltartóképességét, mivel – az etikai megfontolásokon túl – ezek erőforrásokat is jelentenek.

¹ Az európai ügyekért felelős tárca nélküli miniszter és a környezetvédelmi és vízügyi miniszter közös 2005. évi rendelete a fenntartható fejlődés stratégiájára vonatkozó szempont- és követelményrendszer, valamint a stratégia kidolgozásának tartalmi és szervezeti kereteiről.

1. ábra: Az új Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK) célrendszere
 Forrás: Az új OTK munkaverziója, VÁTI Kht.

A fenntartható fejlődés szempontjait figyelembe vevő területi fejlesztéspolitikai alapfeltételei:

- a környezeti szakpolitika fokozott integrációja a területi fejlesztésekben, a szakpolitikák irányelvei összhangjának megteremtése a különböző területi szinteken,
- egyensúly biztosítása a környezet eltartóképességét figyelembe vevő gazdaságfejlesztés, a környezet védelme és a társadalmi kohézió erősítése között,
- integrált térség-specifikus fejlesztéspolitikai érvényesítése (szektorok, politikák, intézményi keret),

- a helyi közösségi szerveződések, társadalmi, szellemi, kulturális javak helyi erőforrásokra alapozott megőrzése és hasznosítása, a lakosság helyben tartása és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése érdekében,
- a fejlesztések során a táji, környezeti, természeti és egyéb helyi adottságoknak megfelelő termelési módok előnyben részesítése, a környezetkímélő termelési, közlekedési rendszerek előtérbe helyezése,
- a potenciális szennyezőforrásként jelentkező szennyvíz és hulladék korszerű, az elérhető legjobb technikával megvalósuló kezelése,
- mindezek érdekében a térségek speciális adottságainak teljes körű feltárása.

A fenntartható fejlődés elveit figyelembe vevő térségfejlesztés azonban csak akkor érheti el a célját, ha az ágazatok céljait átszövő és a területi értékekre és adottságokra alapozó fejlesztéspolitikaként működik. Ezt biztosítja a részvételi elvű tervezés, amely kifejezett sajátossága a területi tervezési rendszereknek, s amellyel biztosítható, hogy a területfejlesztési tevékenység a szakpolitikák összehangolása révén, megelőzze és kivédje a környezeti (természetes és antropogén eredetű) kockázatokat, hosszú távon is életképes, az értékeket, és a megújuló, valamint az eltartóképességet figyelembe vevő beavatkozásokat támogasson, valamint a térségi és helyi adottságokra építkező munkahelyteremtő, lakosságmegetartó beavatkozásokat részesítsen előnyben. Így teremthető meg a fenntartható térségfejlődés érvényesítéséhez elengedhetetlen, a nyilvánosság széles körét érintő, közvetlen érdekelttség is.

Az átfogó célon belül további részcélokat nevesít az új OTK tervezete:

- A táji természeti örökség helyi-térségi megőrzése és hasznosítása;
- A táji kulturális örökség és a társadalmi identitás helyi-térségi értéknövelő kezelése és erősítése;
- Az erőforrások fenntartható használatát biztosító fejlesztéspolitika megvalósítása.

Az új OTK-ban különleges szerepet kap a tájban, mint funkcionális tervezési területben való gondolkodás, amely nélkül nehezen megvalósítható a fenntartható térségfejlődés. A természeti-környezeti, kulturális-társadalmi-gazdasági adottságok területi szerveződése alkotja a tájat, amely nem társadalomszervezési, fejlesztési, hanem funkcionális területegység. A *táji örökség* komplex kategória, több területspecifikus természeti, kulturális elemet egyesít magában. A területfejlesztés szempontjából kiemelt fontosságú, hogy a táj egységes területi keretet nyújt ezen értékeknek, ez a fenntarthatósági gondolatok terét is megadja. Két nagy alapkategóriája: a *táji természeti* és a *táji kulturális örökség* a legtöbbször szoros kölcsönkapcsolatban áll egymással.

A koncepció a részcélokon keresztül határozza meg azokat az elvárásokat, amelyet a nemzeti területpolitikának a jövőben a beavatkozási területek minden szintjén figyelembe kell vennie. A természeti örökségben, a védett természeti értékekben, és a természeti erőforrásokban rejlő térségfejlődési potenciál elsősorban a turizmuson, az energiagazdálkodáson, a megújuló energiák elterjesztésén, valamint a tájgazdálkodáson, környezetbarát termelésen keresztül hat a fenntartható fejlődésre. De a fenntartható térségfejlődést szolgáló alapfeltételek közé tartozik a környezetvédelmi infrastruktúrák kiépítése, és a szennyezett területek kármentesítése, valamint komplex programok keretében a természeti katasztrófák elleni hatékony védelem is.

Ezekon kívül a leginkább újszerű, és a fenntarthatóságtól elválaszthatatlan egység a kulturális örökség és a társadalmi identitás regionális fejlődésben betöltött szerepét azonosító és e területek hasznosítását szorgalmazó célterület.

A táji *kulturális örökség*² megőrzése, értékeinek kiteljesítése és a társadalmi identitás térségi erősítése a fenntarthatóság fontos tényezői, hiszen a jövő generációja számára őrzik meg a múlt és a jelenkor értékeit, ezzel biztosítva a tudás és hagyományok térségi jellegzetességeinek fennmaradását.

A kulturális örökséggel kapcsolatosan a területfejlesztés célja különösen a népi építészet, a kézművesség és gazdálkodási kultúra megmaradásának elősegítése, a különböző településtípusokat és tájakat egyedi arculatúvá tevő építészeti stílusok és településkarakterek fennmaradásának biztosítása, az UNESCO Világörökség területek egyedi értékeire alapozott turisztikai fejlesztése, a civil kezdeményezések támogatása és a lakosság aktivizálása a helyi és térségi érdekérvényesítés és döntéshozatal folyamatában, valamint a nemzetiségi térségek, települések arculatának erősítése, a határozott táji karakterisztikájú nemzetiségi kultúrák megmentése.

A FENNTARTHATÓSÁG ÉRVÉNYESÍTÉSE A TERÜLETPOLITIKA SZINTJEIN

Az OTK célrendszeréből következik, hogy az átfogó célokban megfogalmazott prioritások az országos területpolitikai célokban, a régiók stratégiáiban, valamint az ágazatok számára készülő területi ajánlásokban is meg kell jelenjenek a térségek és térségi rendszerek adott szintjein. Ennek megfelelően a fenntartható területi fejlődés társadalmi, gazdasági, környezeti irányelvei megjelennek Budapest és agglomerációja, a növekedési pólusok és tengelyek, az elmaradott térségek és a határ menti területek fejlesztési célkitűzéseiben egyaránt. A kör-

² A táji kulturális örökség – mely magában foglalja az anyagi-történelmi (építészeti, műemléki, régészeti, tájhasználati, népművészeti, folklór) és a szellemi-kulturális örökséget – egyfajta kulturális „hozzáadott értéként” közvetlenül vagy közvetetten szellemi, kulturális vagy tárgyi-anyagi erőforrás, mint ilyen gazdasági tényező.

nyezeti szempontból érzékeny, országosan jelentős térségek (Balaton és Tisza-térség) fejlesztése kapcsán kijelölt célok talán a legjobb példái annak, miként is kell a modern területfejlesztésnek a többgyökerű problémával, ugyanakkor különleges fejlődési potenciállal is rendelkező térségeket fenntartható módon, a gazdasági felzárkóztatást, a társadalmi kohéziót erősítve és az integrált környezet-, víz- és tájgazdálkodást tartalmazó komplex, kiemelt programok révén fejleszteni. Ezekben a térségekben modellértékűen valósítható meg az ágazatok céljait átszövő és a területi értékekre és adottságokra alapozó fejlesztéspolitika, amely a részvételi elvű tervezéssel biztosíthatja a fejlesztések fenntarthatóságát és a kiegyensúlyozott területi fejlődést.

Összességében – a nemzeti területpolitika új stratégiai keretei közt – remény van arra, hogy a fenntartható fejlődést szolgáló területfejlesztés a jövőben katalizátora lesz a környezeti problémákat megoldó, a természeti rendszereket és értékeket megóvó, a kulturális örökségértékeket megvédő és fejlesztő, valamint a tájak erőforrásaira alapozó fejlesztéspolitikának és az ezeket magukba integráló regionális, térségi fenntarthatósági stratégiáknak és programoknak.

SUMMARY

In this study, I present the new National Regional Development Concept - with its focus on sustainable development – which will determine the goals of national spatial policy for the next fifteen years.

The principle of sustainable development is one of the most important concepts in the document, but, in addition to this, sustainable development is an independent overall goal and features in national spatial policy goals, in regional goals and in the spatial proposal for sectoral policies.

The purpose of sustainable regional development is that, in every region, development should be realized in such a way that, in addition to the protection of environmental, cultural and the natural values, it guarantees the sustainability and enhancement of the quality of life for the inhabitants. This function is, of course, the responsibility of the economy, but it is also important at the same time to use natural resources prudently and to take into account a region's own endowments, traditions, and convert those into value.

Guidelines for sustainable development are featured among the goals of national spatial policy, and concern distinctive, specific regional issues, such as the Budapest agglomeration, the underdeveloped regions, the special rural territories and the Balaton and Tisza regions.

8. KLASZTERESEDESI FOLYAMATOK MAGYARORSZÁGON – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ AUTÓIPARRA

Grosz András

tudományos segédmunkatárs

MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet

BEVEZETÉS

A regionális klaszterek és a gazdasági fejlődésben, valamint a gazdaságfejlesztésben betöltött szerepük iránti érdeklődés az elmúlt években rendkívüli mértékben megnőtt mind a tudományos berkekben, mind a gazdaságfejlesztéssel foglalkozó szakemberek, illetve a vállalkozásokat vezető menedzserek körében. Az egyre növekvő figyelem elsősorban a globalizált világ gazdaságában a régiók közötti, valamint a nemzetközi verseny intenzitásának fokozódásában, a tradicionális regionális fejlődési modellek és regionális politikák egyre nyilvánvalóbb hiányosságaiban, valamint a vállalkozások és iparágak világszerte tapasztalható sikeres klasztereinek megjelenésében keresendő. A kérdéskör középpontba helyeződésének a klaszter alapú gazdaságfejlesztési politikák előtérbe kerülése és terjedése mellett valószínű robbanás tapasztalható a regionális klaszterekkel és a klaszteresedéssel, mint folyamattal foglalkozó szakirodalom területén is.

Tanulmányom célja a klaszteresedési folyamatok és a klaszter orientált fejlesztési politika magyarországi megjelenésének témakörében végzett kutatásaim legfontosabb eredményeinek bemutatása, különös tekintettel a klaszteresedési folyamatára, szakaszaira, a klaszter fejlesztési politika legfontosabb sajátosságaira, valamint hazai lehetőségeire, eszközeire. A klaszteresedési folyamat és annak segítésének szemléltetése érdekében egy konkrét példát kiemelve, az autóipar sajátosságain keresztül, annak eddigi eredményeire és várható jövőbeli folyamataira koncentrálnék.

A REGIONÁLIS KLASZTER ÉS A KLASZTERESEDEÉS

A nemzetközi szakirodalomban – és annak alapján a hazai munkákban is – a klaszter fogalmával kapcsolatban szinte egyetlen dologban mutatkozik egyetértés, mégpedig abban, hogy a klaszter fogalmát illetően nincs egyetértés, hiszen az a vizsgálat dimenziójától és a megközelítés módjától függően viszonylag

széles skálán változhat. Ennek megfelelően vagy általános érvényű, de ugyanakkor a speciális sajátosságokat elfedő, vagy pedig néhány közös jellemzőn alapuló, de más és más szempontokat a középpontba helyező egymástól különböző, definíció adható [1, 2, 5, 6, 8, 10].

A különböző fogalmak, és megközelítések felhasználásával és szintetizálásával azt mondhatjuk, hogy a klaszterek az egy iparágban, egy értékláncrendszer mentén szerveződő, egymással kapcsolatban álló gazdasági szereplők és nonprofit intézmények, szervezetek olyan területileg koncentrált együttműködési rendszere, amely jelentősen hozzájárul mind az abban résztvevők, mind az egész régió, térség versenyképességének növekedéséhez. A koncepció meghaladja az egyszerű horizontális kapcsolatok hálózatát, amely az egyazon piacon és iparágban érdekelt vállalkozások különböző típusú együttműködésében realizálódik (közös K+F, marketing, értékesítési politika). Sokkal inkább egy ágazatok közötti hálózat, amely az értékláncnak egy speciális kapcsolata vagy tudásbázisa mentén elhelyezkedő, de egymástól különböző, vagy egymást kiegészítő vállalkozásokat foglal magában. A klaszter fogalma egyben egy folyamatot a klaszteresedés folyamatát is jelenti. Mely alatt azt az általában több évtizedes fejlődést értjük, amely során egy-egy meglévő lokális tudás, vagy kompetencia, illetve bizonyos szektorok, tevékenységcsoportok területi kompetenciájából, több fejlődési lépcső során kialakul az a klasszikus értelemben vett regionális és iparági klaszter, amely a szinergiahatások, folyamatos tudás és információáramlás, szoros együttműködési kapcsolatrendszer révén képes hosszú távon biztosítani a lokális versenyelőnyt, és folyamatosan megújulni.

A regionális és iparági klaszterek szakirodalmi megfogalmazása és értelmezése mellett a klaszter, illetve a klaszter orientált fejlesztés egyre gyakrabban szerepel területfejlesztési, vállalkozásfejlesztési, vagy átfogó gazdaságfejlesztési eszközként. Az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában a 90-es évek óta az egyik legmeghatározóbb gazdaságfejlesztési irányzat a hálózat- vagy klaszterorientált fejlesztés. A klaszteresedés elősegítése melynek célja egy adott iparágban belül, vagy értéklánc mentén szerveződő vállalkozások (kis- és középvállalkozásoktól a nagy multikig), az állami és a magánszféra berkein belül működő kutatóintézetek és oktatási intézmények, gazdaságfejlesztési és területfejlesztés szervezetek, valamint a legkülönbözőbb szolgáltatásokat nyújtó cégek közötti együttműködési kapcsolatok elmélyítése, intenzifikálása, valamint a közös kutatási projektek kezdeményezése és finanszírozása. E folyamat elősegítésének egyik legfontosabb eszközként valamilyen konkrét intézményesült formában működő szervezetet, intézményt hoznak létre a szereplők, sokszor valamely területfejlesztéssel, gazdaságfejlesztéssel foglalkozó már meglévő szervezet bázisán. Ezeket a szervezeteket többnyire „klaszter”-nek nevezik.

A klaszteresedési folyamat eredményeként, a létrejövő együttműködési kapcsolatoknak, a vállalkozások közötti technológia és tudásátadásnak, a rejtett

tudásnak köszönhetően nő a vállalkozások hatékonysága, eredményessége, ami hozzájárul nemcsak a cégek, de az egész térség gazdaságának versenyképességéhez. A klaszteresedési folyamat során a régióban létrejön egy olyan gazdasági-innovációs milió, környezet, ahol a rendelkezésre álló, magasan képzett munkaerő tudása, az itt lévő cégek iparági kompetenciája, tapasztalata és kapcsolatrendszere nagymértékben hozzájárul új vállalkozások megtelepedéséhez.

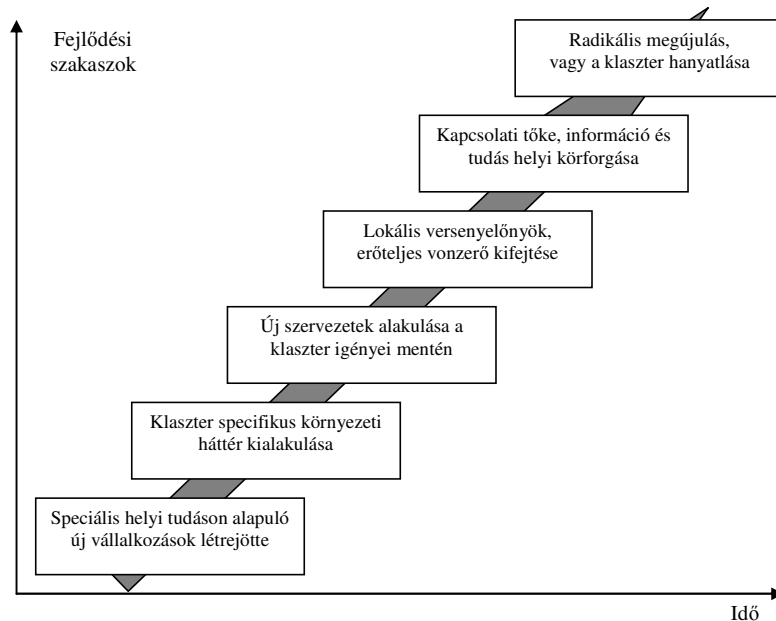
A KALSZTERESEDÉSI FOLYMAT SZAKASZAI

A regionális klaszterek létrejötte, kialakulása és fejlődése, maga a klaszterizáció egy viszonylag hosszú ideig, sokszor több évtizedig tartó fejlődési folyamat, amely során természetesen meghatározhatók bizonyos – a klaszterek többsége esetében előforduló és megfigyelhető – közös szakaszok, fejlődési lépcsőfokok. Az Európai Bizottság számára készítette Observatory kutatásnak az európai regionális klaszterekkel foglalkozó tanulmánya alapján szeretnénk a következőkben ezt a folyamatot összefoglalni [1]. A bemutatásra kerülő fejlődési folyamat természetesen elméleti megközelítésű, a legtöbb klaszter esetében megfigyelhető hasonló sajátosságú mozgásirányok és strukturális változások eredményeként kerültek megfogalmazásra. Egy-egy klaszter fejlődése nem biztos, hogy teljes mértékben követi ezeket a lépcsőket, de a folyamat mozgatórugója minden bizonnyal hasonló (*1. ábra*).

A klaszteresedési folyamat elindítója valamilyen speciális, lokális tudáson, vagy kompetencián alapuló úttörő vállalkozások, sok esetben spin-off vállalkozások megjelenése egy adott térségben. A gazdasági tevékenység koncentrációjának megindulását kíséri az iparág specifikus környezeti háttér kialakulása, amely során megkezdődik egy klaszterre jellemző specifikus kapcsolódó és háttériparág kialakulása, létrejön egy speciális, hasonló tudással, ismerettel és képzettséggel rendelkező munkaerőbázis. A fejlődés további biztosítása érdekében ezt követően olyan új, addig még nem lévő szervezetek, vagy intézmények kerülnek megalapításra, amelyek legfontosabb feladata a klaszterhez tartozó vállalkozások számára nyújtandó egyedi, speciális igények felmérése, valamint az egyedi igények alapján speciális szolgáltatások nyújtása, a versenyképesség lokális háttérfeltételeinek biztosítása által.

A gazdaság területi koncentrációja és a létrejött specializált fizikai és humán infrastruktúra által biztosított milió olyan lehetőségeket nyújt a vállalkozások számára, amely eredményeként a klaszter erőteljes vonzó hatást gyakorol a szélesebb környezetére. Számos klaszteren kívüli vállalkozás dönt a klaszter által „uralt” térségbe település mellett, míg a térség továbbra is ideális feltételeket nyújt új vállalkozások létrehozásához. A klaszteresedési folyamat eredményeként létrejön a földrajzi közelségen és a folyamatos személyes kapcsolatokon alapuló kapcsolati tőke a klaszterben résztvevő vállalkozások és nem profit

orientált különböző típusú szervezetek és intézmények között, ami az információáramlás és a tudás helyi körforgásának erősítését szolgálja.

1. ábra: A klaszteresedési folyamat szakaszai

Forrás: Regional Clusters in Europe (2002) alapján saját szerkesztés.

Végül, mint általában az életciklusok, életgörbék esetében (termék életciklus, vállalati életgörbe) a klasztereknél is sok esetben tapasztalható a hanyatlás szakasza, amely egy olyan periódusát jelenti, amikor a klaszter addigi fejlődési üteme megtorpan, alapvető, radikális változtatásokra van szükség mind az adott kulcsiparágban, mind az egyes vállalkozások, szervezetek és intézmények működésében annak érdekében, hogy a hosszú távú versenyképesség újra biztosítható legyen. Amennyiben ezeknek a kihívásoknak nem képes megfelelni az adott klaszter, akkor elkerülhetetlen a klaszter visszafejlődése, esetleges megszűnése. Ugyanakkor a mindennapi életben számos olyan példát találunk, amikor egy-egy klaszter képes volt válaszolni, radikálisan megújítani a vállalkozások gazdasági tevékenységét, valamint a cégek és a különböző intézmények, szervezetek közötti kapcsolatrendszer átstrukturálni, egyszóval újraklaszterizálódni (pl. svájci óragyártás megújulása a távol-keleti kvarcóraipar kihívására, Detroit környéki autógyártás átalakulása a fordista paradigma alkonyát követően [11]).

BERG–BRAUN–WINDEN munkája alapján a hazai szakirodalomban Lengyel is a klaszteresedés ciklikusságával, egyfajta életciklusával ért egyet [5], mely a kritikus tömeg megjelenéséből kiindulva, a specializáció elindulásával a tudás túlcsoportulásának a megjelenésével és egyfajta klaszterszerkezet kialakulásával lehetővé teszi a klaszter vállalatai számára a magasabb minőségű termékekkel, szolgáltatásokkal történő piaci megjelenést. Ez a folyamat egyértelműen a klaszter megerősödéséhez, új vállalkozások folyamatos megjelenéséhez, valamint a meglévő szereplők terjeszkedéséhez vezet. Lengyel szerint a klaszterek életciklusát azok vezértermékének, alkalmazott technológiájának életciklusa, valamint a külső piaci feltételekben történő radikális változások határozzák meg [5]. Ezek függvényében Lengyel az előzőekben ismertetett hat fejlődési lépcsőfokot összesen négy életciklus szakaszban sűríti össze: (1) az embrionális, vagy induló szakasz; (2) a növekedési, vagy fejlődő szakasz; (3) az érett, vagy fejlett szakasz; valamint (4) a hanyatló szakasz.

A KLASZTERESEDÉS ELŐSEGÍTÉSÉNEK POLITIKAI ESZKÖZEI

A klasszikus értelemben vett, jól működő regionális és az iparági klaszterek kialakulása, maga a klaszteresedés, mint a bevezetőben már említettük és az előzőekben is láthattuk egy hosszú folyamat eredménye. A különböző szektorok, tevékenységi területek területi koncentrációja mértékének, az együttműködési kapcsolatok mélységének, a klaszter által biztosított szinergiahatások nagyságának, valamint az egyes szereplők közötti információ és tudásáramlásának függvényében a klaszteresedésnek eltérő fejlettségi szintet képviselő fokozatai, lépései vannak. Az agglomerációs és szinergiahatások eredményeként egy olyan önfenntartó folyamatról van szó, mely egy bizonyos kritikus tömeg elérését követően automatikusan a klaszteresedés irányába, az adott szektor speciális igényeinek kielégítését biztosító szolgáltatások, infrastruktúrák, háttériparágak, illetve szervezetek és intézmények kialakulásához, és a klaszter tevékenységéhez való aktív hozzájáruláshoz vezet, amely eredményeként fokozatosan mélyülnek és bővülnek a klaszter által biztosított előnyök.

Természetesen ez a folyamat a tudatos gazdaságfejlesztési, területfejlesztési és vállalkozásfejlesztési politika segítségével ösztönözhető, felgyorsítható. A klaszteresedés automatikus folyamatának elősegítése, támogatása jelenti azt a klaszter orientált, vagy klaszter vezérelt politikát, amelynek alapjait a posztfordista paradigmán alapuló klaszter szemlélet adja meg, és elsődleges célja egyfelől az önfenntartó, önmagát erősítő klaszteresedési folyamatok előtt álló akadályok megszüntetése, másfelől pedig annak stimulálása a klaszteresedéshez szükséges speciális infrastruktúrák, intézmények és szervezetek létrehozásának elősegítésével, támogatásával. A fejlett országokba a klaszter orientált politika számára a beavatkozási lehetőségek és az alkalmazható eszközök és intézmények

széles tárháza került kidolgozásra az elmúlt évtizedben. Sok esetben a klaszter orientált politika legfontosabb eszköze a tudás, a tudásáramlás és hasznosulás, a kutatás-fejlesztési tevékenység, valamint általában a magasabb hozzáadott értékű tevékenységek előtérbe kerülését szolgáló technológia politika és innováció politika, a regionális innovációs rendszer elemeinek szektorspecifikus fejlesztése.

A klaszter orientált politikának, valamint a klaszteresedési folyamatot támogató eszközök alkalmazásának különös jelentősége van fejlődő országokban, vagy periférikus térségekben, hiszen ezen gazdaságokban általában halmozottan jelentkeznek azok az akadályok, illetve hátráltató tényezők, melyek késleltethetik, vagy sok esetben gátolhatják az öngerjesztő folyamat beindulását, illetve egyik fejlettségi szintről a másikra történő átmenetet. A periférikus térségekben és a fejlődő országokban jelentősen akadályozhatják a klaszteresedést a fizikai infrastruktúrákban megmutatkozó hiányosságok, hiszen a közlekedési és kommunikációs infrastruktúra, megfelelő logisztika nélkülözhetetlen a szoros együttműködési kapcsolatok kialakulásához. Ugyancsak problémákhoz vezethet a vállalkozások számára rendelkezésre álló, és hozzáférhető tőkejavakban megmutatkozó hiányosság. A klaszterek egyik éltető eleme a folyamatos megújulási készség, innovatív ötletek megvalósítása és aktív kutatás-fejlesztési tevékenység, ami azonban jelentős speciális tőkeszükséglettel párosul, igényli a speciális tőkejavak elérhetőségének biztosítását (pre-seed capital, seed-capital, üzleti angyalok, kockázati tőke stb.).

További korlátozó tényező a megfelelő kompetencia, szakértelem, megfelelő specializált munkaerőpiac hiánya. Amennyiben a térségben az oktatás, felsőoktatás és a szakképzés területén nem figyelhető meg a specializáció, nem képes a kulcsiparág ez irányú szükségleteit. Sok esetben jellemző, hogy a betelepülő (főleg külföldi) vállalkozások nem bíznak a helyi munkaerőpiacban, ami korlátozza a helyi munkaerőnek a tapasztalatszerzési lehetőségét. Végül veszélyként értékelhető a bezártság, a regionális elszigeteltség, a világ vezető térségeitől, és a globális piacoktól való távolság, amely korlátozhatja a széleskörű nemzetközi kapcsolatok kialakulását és a klaszteren kívüli információkhoz való hozzájutást és a benchmarkingot.

Klaszterek csak klaszter alapú gazdaságpolitika esetén képesek megerősödni, ami feltételezi a döntéshozatal bizonyos fokú decentralizációját. Nélkülözhetetlen, hogy a regionális klaszter fogalom, és a klaszter szemlélet teljes mértékben áthassa a teljes döntéshozatalt. A klaszter alapú regionális gazdaságfejlesztési stratégia lényege, hogy azokat a klaszter specifikus fejlesztéseket kell támogatni, amelyek a régió klasztereinek versenyelőnyeit megerősítik, hiszen regionális szinten a versenyelőnyt csak ezekkel lehetséges támogatni (kulcságazatok, klaszterek pozícióinak megerősítése, regionális szintű és iparágakra specializálódott fejlesztési szereplők). Az államnak nemzeti és regionális és helyi szinten egyaránt jelentős szerepet kell vállalnia a speciális, klaszterek igényei

szerinti szolgáltatásokat felvállaló és azokat biztosító szervezetek, intézmények (sok esetben klaszter menedzsment szervezetek, de lehetnek bármilyen szakmai szövetségek, egyesületek, vagy technológiai, innovációs központok) működtetésében, vagy legalábbis azok elindításában. Alapelv továbbá, hogy nem lehet erőltetni a klaszterek létrejöttét, csak a létező, vagy potenciális, illetve kezdeti, embrionális fázisban lévő regionális klaszterek támogatása megengedett.

KLASZTERESEDÉS SEGÍTÉSE MAGYARORSZÁGON

Magyarországon a klaszteresedés és a regionális és iparági klaszterek jelentősége egyértelműen a 90-es évek utolsó éveiben kezdett gyökeret verni, bár már bizonyos elemzésekben és vizsgálatokban – elsősorban az ország nyugati felében – a 90-es évek közepén is megjelent a fogalom, és az általa képviselt területi koncentráción alapuló együttműködési hálózatok erősítése. A hazai elméleti szakirodalom, néhány hazai iskola, szakértői csoport munkájának köszönhetően viszonylag gyorsan képes volt a fejlett nyugati országokban is újszerűnek mutató modell adaptálására, aminek eredményeként mára már szélesnek mondható hazai forrás áll a klaszterek iránt érdeklődők számára rendelkezésre. Ugyanakkor a modell hazai adaptációjának hiányosságaként értékelhető, hogy az elsősorban a klaszterek és a klaszteresedés elméleti háttérére koncentrált, míg az empirikus felmérések, és a hazai folyamatok figyelemmel kísérése háttérbe szorultak.

Magyarországon több szektor területén is megfigyelhetők a klaszteresedés irányába mutató tendenciák. A gépipar területén ebben meghatározó szerepet játszik az elmúlt 15 évben hazánkba települt külföldi vállalkozások koncentrációja, valamint az igény a duális gazdaságszerkezet oldására, a külföldi és a hazai vállalkozások közötti együttműködési kapcsolatok fokozására. Ugyanakkor hasonló klaszteresedésnek lehetünk tanúi olyan iparágakban is, melyek életében a külföldi tőkeberuházások szerepe jóval kisebb, vagy szinte elhanyagolható. Ezek elsősorban valamilyen helyi, térségi kompetenciára alapulnak, és inkább a kis- és középvállalkozások fejlesztésének, támogatásának egyik eszközeként látják a klasztereket (pl. fa- és bútoripar, turizmus, élelmiszeripar bizonyos területei, stb.).

A klaszter orientált fejlesztés, a kialakulófélben lévő klaszterek támogatása egyértelműen tetten érhető valamennyi régió területfejlesztési programjában, illetve sok esetben kisebb egységek fejlesztési elképzeléseiben (megyei, kistérségi, néha városi szinten is), aminek eredményeként megpróbálják támogatni a klaszter kezdeményezéseket. Ezzel szemben a központi kormányzat kevésbé volt képes magáévá tenni a klaszterek fejlesztését, valamint a klaszter orientált szemléletet, annak ellenére, hogy a Széchenyi Terv keretében külön pályázati lehetőség támogatta a klaszter szervezetek létrehozást és működését. Ennek kö-

szönhetően hazánkban a klaszter kezdeményezések egyértelműen inkább alulról felfelé irányuló törekvésekként jelennek meg, melyek megpróbálták tevékenységükhöz különböző forrásokból támogatáshoz jutni.

Magyarországon a gazdaságfejlesztési politika nem rendelkezik tudatos klaszter politikával, nem történt meg a hazai gazdaság alapos, klaszter szempontú feltárása, mely során meghatározásra kerülhetek volna azok az ágazatok, tevékenységi csoportok, amelyek ilyen irányú fejlesztést igényelnének, illetve nem történt meg ezen kulcságazatok csomósodási pontjainak, területeinek meghatározása sem, amely megalapozhatta volna a klaszter orientált politika kialakulását, egy tudatos program kidolgozását. A tudatos kormányzati politika hiányát megpróbálták a régiók orvosolni, aminek eredményeként több régióban történtek kísérletek ezen vezérágazatok feltárására, és speciális igényeik kielégítésére fókuszáló intézkedések és eszközök előtérbe helyezésére. Ezzel szemben a külföldi példák azt mutatják, hogy a legsikeresebb országokban a klaszter szemlélet szinte tökéletesen adaptálódott azok gazdaságfejlesztési, technológia, vagy innovációs politikájába. Természetesen kisebb, centralizált államokban ez a központi kormányzat gazdaság, technológia és innovációs politikáját jelenti, míg a decentralizáltabb államokban, ahol a tartományok, régiók jelentős területi autonómiával rendelkeznek saját politikájukra vonatkozóan.

Az elmúlt öt évben Magyarországon közel 30 klaszter kezdeményezés született azzal a céllal, hogy egy új szervezet létrehozásával, vagy valamely már működő területfejlesztési, vállalkozásfejlesztési intézményen belül viszonylag önálló menedzsment működtetésével megpróbáljanak egy-egy kiválasztott ágazat fejlődését speciális szolgáltatásokkal elősegíteni. Ezen szervezetek létrehozásában meghatározó szerepet a vállalkozások mellett általában a regionális fejlesztési tanácsok, ügynökségek, a vállalkozásfejlesztési alapítványok, vagy szakmai szervezetek szövetségek játszottak, míg az állam minimális mértékű pénzügyi támogatással próbálta segíteni az alulról érkező kezdeményezéseket. Összehasonlítva ugyanakkor a hazai szervezeteket hasonló külföldi példákkal, tevékenységük messze nem éri el azt a mélységet, amellyel eredményesen képesek lennének a klaszteresedési folyamat akár középtávú látványos javítására. A klaszter kezdeményezések stagnáló tevékenysége elsősorban a szervezetek folyamatos pénzügyi problémáira vezethetőek vissza.

Míg a sikeres külföldi példák azt mutatják, hogy erőteljes állami (tartományi, regionális) támogatást élveznek, ami lehetővé teszi, hogy a klaszter szervezetek első 3–5, vagy akár több évében a vállalkozásoktól származó bevételek nélkül működtessenek komoly, sok esetben 6–8 főt foglalkoztató menedzsmentet a legkülönbözőbb szakértők foglalkoztatásával és nyújtsanak speciális szolgáltatásokat a megcélzott vállalkozások számára általában a piaci ár alatt. Ezzel szemben Magyarországon a központi kormányzat tudatos klaszter politikájának hiánya, valamint a területi szereplőknek a forrás decentralizáció miatti elégtelen

financiális háttere eredményeként, nem beszélve a hazai gazdaságfejlesztési és vállalkozásfejlesztési szervezetek akut forráshiányáról azt mondhatjuk, hogy a klaszter szervezetek és a klaszter vezérelt politika pénzügyi háttere teljesen bizonytalan. A hazai klaszter kezdeményezések többsége így mindössze 1-2 fő állandó munkatársat képes foglalkoztatni, akik mindennapi munkájának nagy részét a folyamatos forráskeresés, a működéshez nélkülözhetetlen háttérfeltételek biztosítás képezi, és jóval kevesebbe energia marad a vállalkozásokkal való foglalkozásra, a tényleges klaszter szolgáltatások megszervezésére és nyújtására.

KLASZTERESEDÉSI FOLYAMATA AZ AUTÓIPARBAN

„A gazdasági klaszterek leggyakrabban olyan térségekben alakulnak ki, ahol vállalkozások kritikus tömege biztosítja a skálamegtakarítást, erős tudományos és technológiai bázis áll rendelkezésre és a meglévő kulturális miliő elősegíti az innovációt és a vállalkozást.” [1]

A klaszteresedési folyamat Magyarországon talán az autóiparban tart a leginkább előrehaladott állapotban [3, 4]. Az autóipar, illetve az ahhoz kapcsolódó háttéripár területi koncentrációja egyértelműen megfigyelhető, magtértségét az Észak-Dunántúl – különösen Győr-Moson-Sopron, Vas, Komárom-Esztergom és Fejér megye – jelenti. Ez az iparági koncentráció, mint kritikus tömeg tökéletes alapot biztosíthat egy hazai autóipari klaszter kialakulásához. Ugyanakkor be kell látni, hogy ma még nem beszélhetünk egy kifejlett autóipari klaszterről, sokkal inkább olyan potenciális klaszternek kell tekinteni, amely bár rendelkezik a sikeres klaszterek létrehozásához mindenképpen szükséges elemek, tényezők többségével, azonban ezeket az elemeket még el kell mélyíteni, és ki kell szélesíteni annak érdekében, hogy a pozitív agglomerációs hatások és szinergiahatások érezhetővé váljanak. Ennek oka elsősorban a meglévő, a térségben már letelepedett vállalkozások közötti beszállítói és kutatás-fejlesztési együttműködések, közös innovációs projektek alacsony foka, a gazdasági szféra és a tudományos kutatóintézetek, egyetemek együttműködési kapcsolatainak mélysége és intenzitása, és ennek következtében a vállalkozások közötti információ és tudásáramlás korlátozottsága.

A klaszteresedési folyamathoz nélkülözhetetlen elemek között kell megemlíteni az iparág koncentrációja mellett, a régióban található felsőfokú intézményeket, melyek speciális képzési programjukkal, valamint kutatási területükkel képesek megfelelni az autóipari vállalkozások igényeinek. Elsősorban a győri Széchenyi István Egyetemre mint felsőoktatási bázisra kell gondolni, de mindenképpen figyelembe kell venni a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemet, valamint kisebb mértékben a Veszprémi Egyetemet is. A felsőoktatási intézmények és a gazdasági szféra közötti kapcsolat mélyülése terén ugyanakkor számos pozitív folyamat indult meg az elmúlt években. A Széchenyi István Egyetem alapító tagként csatlakozott a Pannon Autóipari Klaszterhez

(PANAC), folyamatosan bővítette a vállalkozásokkal együttműködési kapcsolatrendszerét, melyben különösen fontos szerepet játszik az Audi. Az egyetem és a PANAC részvételével folyamatban van egy Járműipari és Logisztikai Kooperációs Kutatóközpont létrehozása, mely kifejezett célja az egyetemi kutatások és az észak-dunántúli autóipar közötti kapcsolatrendszer mélyítése.

Az Észak-dunántúli régióban, különösen két meghatározó ipari központjában Győrben, és Székesfehérváron igen hosszú múltra tekint vissza a gépipari, azon belül is a járműipar. A térség szektorban meglévő hagyományai, innovációs tradíciója arra predesztinálja a térséget és azon belül is az autóipart, hogy a jövőbeli fejlesztések és a versenyképesség javításának a középpontjában a már meglévő és az újonnan kialakításra kerülő hálózati együttműködések helyezze. Ennek fényében az autóipari beszállító vállalkozások letelepítése érdekében, és az autóiparon belüli input-output kapcsolatok javítása érdekében tervben van egy győri Autóipari Beszállítói Park az ipari park részvételével, valamint a térségben meglévő kompetenciák összegyűjtése és a vállalkozások számára történő rendelkezésre bocsátása érdekében a győri egyetem, az ipari park a klaszter szervezet és az innovációs központ egy Mechatronikai Kompetencia Központ létrehozását kezdeményezi.

Mindeközben a speciális szolgáltatások megjelenése mellett a vállalatok tevékenységében is megfigyelhetők a klaszteresedés irányába mutató jelek. A térség adottságainak megváltozásával a korábbi alacsony bér- és telepítési költségen alapuló előnyök kihasználása által meghatározott telepítési döntéseket a magasabb hozzáadott értéket képviselő folyamatok telepítése, a logisztikából, illetve az együttműködési kapcsolatokból, beszállítói hálózatok létrehozásából fakadó előnyök kiaknázása válthatja fel. Az ez irányba történő lépések közül elég, ha csak a fejlesztési tevékenységek megjelenését (Knorr-Bremse: termékfejlesztő központ, Audi: motorfejlesztő központ, Luk-Savaria: fejlesztési tevékenység telepítése, Magna Steyr: fejlesztési központ, WET Automotive: K+F központ), vagy a hazai beszállító cégek felkutatására és fejlesztésére irányuló kezdeményezéseket említjük (Suzuki, Audi, Opel). Végül a klaszteresedési folyamathoz jelentős mértékben hozzájárul a folyamat erősítését, ösztönzését célul maga elé tűző önálló klaszter szervezet, a már említett Pannon Autóipari Klaszter létrejötte és tudatos stratégián alapuló munkája.

Mindezeket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy bár a hazai autóipar területi koncentrációja még nem tekinthető egy jól működő klaszternek, ugyanakkor a meglévő erőforrások, a speciális környezeti milió folyamatos kialakulása, az iparág specifikus szolgáltatások megjelenése, valamint a gazdaságfejlesztési és vállalkozásfejlesztési szervezetek tevékenysége eredményeként egy fejlődő klaszternek lehetünk tanúi. Ez a fejlődő klaszter egy tudatos klaszter orientált politika megvalósításával, a helyi, iparági, alulról szerveződő kezdeményezések érvényesülésével középtávon egy a nemzetközi versenyben is koncentrált előnyöket biztosítani képes jól működő regionális klaszterré válhat.

IRODALOM

- [1] **Boosting Innovation: The Cluster Approach.** (1999) Paris, Organisation for Economic Co-operation and Development.
- [2] Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) (2002) **Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek.** Szeged, JATEPress.
- [3] Grosz A. (2002) **Klaszter kezdeményezések Magyarországon. A Pannon Autóipari Klaszter (PANAC).** In: Mezei C. (szerk.) *Évkönyv 2002.* Pécs, PTE Közgazdaságtudományi Kara Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola. 189–211. p.
- [4] Grosz A. (2003) **Cluster Initiatives in Hungary – the Case Study of Pannon Automotive Cluster (PANAC).** = European Spatial Research and Policy, 10. (1) 49–71. p.
- [5] Lengyel I. (2002) **A klaszterek fejlesztésének általános tapasztalatai.** In: Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.) *A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben.* Győr, Régió Art Kiadó. 169–190. p.
- [6] Lengyel I. – Rechnitzer J. (szerk.) (2002) **A hazai építőipar versenyképességének javítása: klaszterek szerepe a gazdaságfejlesztésben.** Győr, Régió Art Kiadó.
- [7] Porter, M. E. (1998) **Clusters and the New Economics of Competition.** = Harvard Business Review, Nov–Dec. 77–90. p.
- [8] Porter, M. E. (2000) **Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy.** = Economic Development Quarterly, 14. (1) 15–34. p.
- [9] Porter, M. E. (2000) **Locations, Clusters, and Company Strategy.** In: Clark, G. L. – Feldman, M. P.–Gertler, M. S. (eds.) *The Oxford Handbook of Economic Geography.* Oxford, Oxford University Press. 253–274. p.
- [10] **Regional Clusters in Europe. Observatory of European SMEs, 3.** (2002) Luxembourg, European Commission Directorate General Enterprise.
- [11] Tichy, G. (1998) **Clusters: Less Dispensable and More Risky than Ever.** In: Steiner, M. (ed.) *Clusters and Regional Specialisation on Geography Technology and Networks.* London, Pion Limited. 226–225. p.

SUMMARY

Over the last ten years an interest in regional clusters and their role in economic development has emerged among economic enterprises and regional development players alike in the academic world. Globalisation, the growing importance of competitiveness and the shortcomings of the traditional regional development models are the most important factors in the arrival of the cluster at the centre of interest. The aim of this study is to present the most important results of the author's research work in the field of clusterisation processes and the appearance of the cluster-oriented development policy in Hungary. It lays special emphasis on the different levels of the clusterisation process and the possible tools and policies to stimulate this long-term automatism. After an interpretation of the clusterisation process, the author focuses on the Hungarian cluster initiatives, the adaptation of the cluster approach in Hungary and the cluster-based policy at local, regional and governmental level. Finally, we examine the Hungarian automotive industry and the clusterisation process in this sector, which could develop from its current potential or development phase and become, even in the medium-term, a highly efficient regional cluster.

9. A KÜLFÖLDI TŐKE (FDI) SZEREPE A NYUGAT-DUNÁNTÚLI RÉGIÓBAN

Deákné Gál Anikó

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

A magyar gazdaság fejlődésében, szerkezetének kedvező átalakulásában meghatározó szerepe van a külföldi befektetéseknek (foreign direct investment, FDI). Magyarország 1989-ben a térségben elsőként nyitotta meg gazdaságát a külföldi közvetlen befektetések előtt. Hosszú idő óta változatlan területi megoszlásnak lehetünk tanúi a külföldi tőke vonatkozásában, amely Budapest és a környező agglomerációs terület hatalmas fölényét mutatja a többi országrészhez képest. A Dunántúlon telepedett le 2002 végéig a külföldi tőke 24%-a, a három alföldi régióban mindössze 13%-a található. A Nyugat-dunántúli régió fejlődése a többi régióhoz viszonyítva sok tekintetben példásnak mondható.

A rendszerváltást követően igen jelentős külföldi tőke áramlott be hazánkba, és a nemzetgazdasági teljesítmények növelésében számottevő szerephez jutott. 1990 végén a magyarországi FDI-állomány a GDP 1,7%-át érte el. Ma ez az arány meghaladja az 50%-ot. 1997 óta a magyar vállalati szektor hozzáadott értékének és nettó árbevételének mintegy felét külföldi befektetések segítségével realizálták, míg a beruházások teljesítményértékének ennél magasabb hányadát – 2000-ben 57%-át – valósították meg külföldi tőke segítségével.

A külföldi érdekeltségű vállalkozások terjedésére ösztönzően hatott a privatizáció, valamint a külföldi tőke letelepedéséhez nyújtott több kedvezmény is. A külföldi befektetések megjelenése általában mindenhol mérsékelte a munkanélküliséget, fokozta az exportorientációt, valamint a vállalati működés hatékonyságát (BERETVÁS 2002).

Az 1993–2000 közötti években a vállalati beruházások 50–60%-át a külföldi működő tőke nagy arányú beáramlása fedezte, ez a hányad a legutóbbi években csökkent. Magyarország részesedése a Közép- és Kelet-Európában működő külföldi tőke állományából 1990-ben 15,5, 1995-ben 29,4, 2000-ben 15,0, 2001-ben 14,7% volt. E csökkenés annak tudható be, hogy a külföldi tőkének a régió országai közötti megoszlásában az is lényeges szerepet játszott és játszik,

hogyan hol mikor került/kerül sor nagyobb arányú privatizációra, ez milyen lehetőségeket kínál. E tekintetben a magyar gazdaság az előző években a régió többi országához, például Cseh- és Lengyelországhoz viszonyítva igen előnyös helyzetben volt, ez mára megfordult (Román 2003). Ehhez még az is hozzájárult, hogy a legutóbbi években az addig viszonylag alacsony munkabérlétségek is határozottan növekedni kezdtek. Jelenleg térségünk legnagyobb versenytársa Kína.

MŰKÖDŐ TŐKE BEÁRAMLÁS A 90-ES ÉVEKTŐL NAPJAINKIG

A kilencvenes években a tőkebeáramlás egyik fő formája a *privatizáció* volt. A magánosítás folyamata a régió országai közül hazánkban indult meg a legerőteljesebben. A privatizáció *1995-ben érte el csúcspontját*, amikor stratégiai energetikai vállalatok értékesítésére is sor került. A 90-es években összességében privatizáció keretében 4,7 milliárd euró működő tőke áramlott hazánkba.

Az állami vállalatok külföldiek által történő felvásárlása mellett regionális összevetésben jelentős mértékű *zöldmezős beruházás* történt Magyarországon. Az *első befektetési hullámban*, a kilencvenes évek első felében a fő vonzerőt az olcsó, a magas munkanélküliség következtében nagy számban rendelkezésre álló munkaerő jelentette. Ebben az időszakban 5,2 milliárd euró zöldmezős beruházás történt Magyarországon. A feldolgozóiparon belül jobbra az alacsony hozzáadott értékű összeszerelő tevékenység, a bér munka dominált. A termékek döntően exportra kerültek, a külkereskedelmi forgalom ennek hatására gyors ütemben növekedett, 1995-ben az export 51%-át külföldi érdekeltségű vállalkozások bonyolították. A megtelepedett külföldi tőke ugyanakkor még nem tudott kellő mértékben beágyazódni a magyar gazdaságba, a növekedést a szigetszerűen működő multinacionális vállalatok generálták, a magyar kis- és közepes vállalatok beszállítóként még nem játszottak jelentős szerepet. Az *ágazati megoszlást* tekintve 1995 végén a külföldi tőke 41%-a a feldolgozóiparban, 14%-a pedig a villamosenergia-, gáz-, gőz- és vízellátás ágazatban összpontosult. A *területi eloszlás* nagyon koncentrált volt: Budapest részesedése 57%, Nyugat-Dunántúl 12% volt, a legalacsonyabb pedig Dél-Dunántúl (3,8%).

Az 1995 utáni *második hullámban* már egyre inkább a képzett, megfizethető munkaerőre, a stabil gazdasági környezetre építve érkeztek a befektetők. Az alacsony társasági adó és a befektetési kedvezmények vonzóvá tették Magyarországot a régióban. Az ország központi és nyugati régiójában a viszonylag fejlett hálózati infrastruktúra nagyban elősegítette a befektetések felfutását. Exportorientált autóiipari, elektronikai, illetve növekvő mértékben pénzügyi, szolgáltatóipari befektetések jellemezték ezt az időszakot. *2000-ben már az export 73%-át bonyolították a külföldi érdekeltségű vállalkozások*. A területi koncentráció lényegében nem változott, 2000 végén Közép-Magyarországon működött

a külföldi tőke 67%-a (Budapesten az 58%-a), a második Nyugat-Dunántúl 11%-kal, míg az utolsó a leszakadó Dél-Dunántúl 2%-kal. (GKM 2004)

A zöldmezős beruházások mellett ugyanakkor a régióban elsőként a működő tőke áramlásban növekvő szerephez jutott 1997-től az *újrabefektetett jövedelem*. 1997–2000 között már a részvénytőke-befektetések több mint kétharmadát érte el az újrabefektetett jövedelem formájú beáramlás. Évente átlag közel 1,1 milliárd euró befektetés történt ilyen formában Magyarországon. A folyamat mögött ugyanakkor nemcsak horizontális, hanem vertikális tevékenységbővítés is meghúzódik. A visszaforgatott jövedelem felhasználásával magasabb hozzáadott értékű munkafolyamatok, illetve kutatás-fejlesztés Magyarországra telepítése indult meg számos nagyvállalatnál, amit a kormányzati befektetésösztönzési politika is támogatott.

2001–2002 között gyakorlatilag nem történt privatizáció. Ebből kifolyólag a működő tőkebeáramlás forrása csak a zöldmezős beruházás és az újrabefektetett jövedelem volt. A 2001–2003. évi adatok szerint az összesen 3,7 milliárd euró értékű részvény és egyéb részesedés formájú közvetlen tőkebefektetésből a legtöbb Németországból (901 millió euró, 24,4%), Ausztriából (650 millió euró, 17,6%), Japánból (362 millió euró, 9,8%) és az Egyesült Államokból (301 millió euró, 8,1%) érkezett Magyarországra.

Általánosságban elmondható, hogy a külföldi működő tőke hullámzására ható tényezők a beruházó és fogadó országok gazdasági dinamizmusa, a gazdasági átalakulás különböző foka és a különböző gazdaságpolitika.

A Nyugat-dunántúli régió helyzetképe

Magyarországon gazdaságilag nyugat-kelet hanyatlás mutatkozik. A nyugati régió, a főváros, Budapest mellett, az ország gazdaságilag legdinamikusabb régiója. A külföldi direktbefektetések Magyarország fontos növekedési tényezője és fejlődési mutatója, mivel nagyságrendileg több, mint tőkeátcsoportosítás (know-how transfer).

A régió gazdasági fejlődését és helyzetét értékelve – gazdasági elemzések adataira is – támaszkodva megállapítható, hogy annak ellenére, hogy egyértelműen megjelentek a modern gazdaságra jellemző jegyek, még jelentős számban megtalálhatók a megkésett fejlődésre utaló tényezők is. A központi régió után a Nyugat-dunántúli régióban a legmagasabb az egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) mutatója. Ma már elmondható, hogy a régió összetett és több lábbon álló gazdasági szerkezettel rendelkezik.

A külföldi tőke területi megoszlását tekintve változatlanul a Középmagyarországi régió vonzereje a legnagyobb: itt koncentráldott 2002 decemberéig az országba érkezett külföldi tőke 63,5%-a. Ezt követi Közép- és Nyugat-Dunántúl (8,4 illetve 13,3%), valamint Észak-Alföld (5,2%). A mutató értéke a Dél-Dunántúlon volt a legalacsonyabb, 2,0%. A korábbi évekhez képest Közép-

Magyarország és Dél-Alföld tekintetében csökkent a külföldi befektetések részaránya, a többi régióban nőtt (1. táblázat).

Régió	2000	2002
Közép-Magyarország	68,9	63,5
Közép-Dunántúl	6,4	8,4
Nyugat-Dunántúl	12,6	13,3
Dél-Dunántúl	1,8	2,0
Észak-Magyarország	3,7	4,7
Észak-Alföld	3,4	5,2
Dél-Alföld	3,2	2,9
Összesen	100,0	100,0

1. táblázat: A külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi tőkéjének megoszlása területi egységenként
Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

A külföldi tőke főváros és megyék közötti eloszlása még nagyobb aránytalanságokat mutat. Budapest túlsúlya mellett – 2002-ben 51,9%- nagyobb értéket mutat Pest (11,6%), Győr-Moson-Sopron (8,3%) és Vas megye (4,5%). Minimális külföldi tőkét investáltak viszont Tolna, Nógrád, Zala, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Bács-Kiskun, Békés, Somogy megyébe, ahol a külföldi befektetések megyénkénti aránya az országos 1%-át sem érte el.

A szervezetek száma Dél-Dunántúl és Észak- illetve Dél-Alföld tekintetében magasabb százalékot tett ki, mint e szervezeteken belül a külföldi tőke részaránya (2. táblázat). A legszembetűnőbb Dél-Dunántúl, ahol az ország külföldi érdekeltségű vállalatának 5,2%-a található, a külföldi befektetések részaránya országos viszonylatban csupán csak 2,0%-os. Ennek épp a fordítottja látszik a dunántúli területeken, ahol a szervezetek és a részesedés megoszlást nézve megállapítható, hogy kevesebb vállalkozás több külföldi részarányal bír. Közép-Magyarország esetében például a vállalkozások 60,3%-a 63,5%-os külföldi tőkét koncentrálnak.

A régióba történő külföldi tőkebehozatal

Ha a Közép-magyarországi régió dominanciáját nem vesszük számításba, akkor a fentiekből kitűnik, hogy a Nyugat-dunántúli régió jelentős helyet foglal el a külföldi tőkebehozatalban. A 2002. évi adatok szerint a külföldi érdekeltségű vállalkozások tizede a régióban működött. (A saját tőkén belüli külföldi részesedés alapján pedig 13,3%-uk.) A multinacionális nagyvállalatoktól a néhány

Régió	Szervezetek számának megoszlása, %	Saját tőke, Mrd Ft	Ebből: külföldi részesedés, Mrd Ft	Külföldi befektetés aránya, %
Közép-Magyarország	60,3	5812,2	4455,1	63,5
Közép-Dunántúl	6,5	618,9	587,8	8,4
Nyugat-Dunántúl	10,1	988,6	933,2	13,3
Dél-Dunántúl	5,2	169,0	143,7	2,0
Észak-Magyarország	3,0	463,3	331,0	4,7
Észak-Alföld	8,7	398,2	363,4	5,2
Dél-Alföld	6,2	253,7	206,5	2,9
Összesen	100,0	8703,9	7020,7	100,0

2. táblázat: A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma és jegyzett tőkéje régiók szerint, 2002

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

fős cégekig minden vállalati forma megtalálható a régióban. A külföldi beruházók jelenléte a forrásbővítésen és a közvetlen foglalkoztatási gondok enyhítésén túl a fejlett technológia, know-how, munkakultúra behozatalát is jelenti. A külföldi zöldmezős beruházások közül az Audi Motor Hungária Kft, a Philips Elektronikai és Mechanikai Kft, a VAW Alumíniumtechnikai Kft, a General Motors, Rába Haszongépjármű Rt, Flextronics International Kft, Opel Magyarország Autóipari Kft a legjelentősebb. 2002 végén 2593 vállalkozás – a társas vállalkozások 8,5%-a – működött részben vagy teljes egészében külföldi tőkével (3. táblázat).

A vállalkozásokba befektetett külföldi tőke az 1993. évi 53,4 milliárd Ft-ról a 2001. év végéig közel 234,3 milliárd forintra bővült¹. A növekedés az időszakon belül nem volt egyenletes. A tőkegyarapodás az előző évihez mérten – elsősorban az energiaipar privatizációja kapcsán – 1995-ben volt kiemelkedő (60,6 Mrd Ft). Jelentős nagyságrendű növekedés volt 1996–1997–1998-ban is (41,1, illetve 39,5%). 2000 végén viszont a régióban működő külföldi tőke állománya 5,2%-kal, 12,2 milliárd forinttal alacsonyabb volt az egy évvel korábbinál. Ebben szerepet játszott az is, hogy több külföldi érdekeltségű cég profilváltást, szervezeti átalakítást hajtott végre. A visszaesés döntő része a hazai többségi tulajdonú és a külföldi többségi tulajdonú vállalkozásoknál mutatkozott, a 100%-ban külföldi tulajdonban lévőköt kevésbé érintette.

¹ A KSH a külföldi tőke állományának meghatározásakor a külföldire jutó jegyzett tőke helyett a külföldire jutó saját tőke alkalmazására tért át 2002-ben. A módszertani változás hatása jelentős: a könyv szerinti adatokból számolva e körben a saját tőke értéke mintegy 50-95%-kal magasabb a jegyzett tőkénél. Így az elemzésnél csak a 2001-ig terjedő mint releváns időszakot veszem figyelembe.

Év, december 31.	Vállalkozások száma	Jegyzett tőke ²	Ebből külföldi befektetés	Külföldi befektetés aránya a jegyzett tőkéből, %	Egy vállal- kozásra jutó külföldi befektetés, M Ft
		milliárd Ft			
1993	2006	74,2	53,4	72,0	26,6
1994	2371	93,4	73,4	78,6	31,0
1995	2953	189,5	134,0	70,7	45,4
1996	2955	197	143,0	72,6	48,4
1997	2944	249,3	184,1	73,8	62,5
1998	2944	279,1	223,6	80,1	76,0
1999	2792	306,1	235,9	77,1	84,5
2000	2713	288,5	223,7	77,5	82,4
2001	2564	286,9	234,3	81,7	91,4
2002	2593	988,6	933,2	94,4	359,9

3. táblázat: A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma és jegyzett/saját tőkéje a régióban
Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

A külföldi érdekeltségű vállalkozások jegyzett tőkéjéből a külföldi részesedés aránya – kisebb ingadozásokkal – 1993–2001 között 72%-ról 81,7%-ra emelkedett. Az országos átlag 2001-ben 86,9% volt. Az országos átlagnál kisebb érték egyértelműen a Zala megyében mutatkozó alacsony (56,2%-os) külföldi tőke részarányának tudható be.

A külföldi befektetések egy vállalkozásra jutó átlagos értéke régióinkban 2001-ig szinte töretlenül nőtt. A 2001. évi 91,4 millió Ft a 1993-as évinek több mint a háromszorosa.

A külföldi tőke tulajdoni és gazdasági ágak szerinti megoszlása

A 4. táblázat adataiból jól látható, hogy a külföldi tőke teljes körű, de legalábbis többségi tulajdonlásra törekszik. Nyugat-Dunántúlon 2002 végén a kizárólag külföldi érdekeltségű vállalkozásokban összpontosult az összes külföldi befektetés 83%-a. A külföldi többségi tulajdonban lévők 15,2%-ot birtokoltak. A hazai többségi tulajdonú vállalkozások a működő külföldi tőkeállomány kevesebb, mint 2%-ával rendelkeztek.

² 2002 évtől a jegyzett tőke helyett saját tőkével.

⁴ A külföldi többségi tulajdonú vállalkozásokban a külföldi tőke aránya a jegyzett tőkének több mint 50%-a.

Év, december 31.	Kizárólag külföldi	Külföldi többségi ⁴	Hazai többségi ⁵	Összesen
1995	41,1	38,7	20,2	100,0
1996	44,4	36,9	18,7	100,0
1997	44,9	38,0	17,1	100,0
1998	44,1	51,0	4,9	100,0
1999	50,1	36,9	13,0	100,0
2000	44,8	50,7	4,5	100,0
2001	78,1	17,5	4,4	100,0
2002	83,0	15,2	1,8	100,0

4. táblázat: A jegyzett külföldi tőke megoszlása tulajdon szerint a Nyugat-dunántúli régióban

Forrás: KSH Területi Statisztikai Évkönyvek.

A külföldi tőke fajlagos értéke a régióban 1995–2002-ben a 100%-ban külföldi tulajdonú vállalkozásoknál volt a legmagasabb. Csúcspontját 2002-ben érte el, amikor megközelítette a 387 millió forintot. A hazai többségi tulajdonú vállalkozások esetében az említett időszakban nagymértékű hullámzást tapasztalhatunk. 2002-ben egy ilyen vállalkozásra átlagosan 44,4 millió Ft külföldi tőke jutott.

Gazdasági ág	A Nyugat-dunántúli régióban (%)		Országosan (%)	
	2002	2003	2002	2003
Mezőgazdaság	0,62	0,6	1,25	0,6
Ipar	81,4	94,1	50,9	49,7
Építőipar	0,12	0,2	1,0	0,9
Kereskedelem, javítás	1,2	0,97	11,7	9,8
Szálláshely-szolg. vendéglátás	0,4	0,2	1,1	0,8
Szállítás, raktározás, posta	0,66	0,7	10,0	8,7
Ingyanügyletek, gazdasági szolg.	12,5	2,8	11,2	16,9

5. táblázat: A külföldi befektetések megoszlása gazdasági ágak szerint
Forrás: KSH Statisztikai Évkönyvek.

⁵ A hazai többségi tulajdonú vállalkozásokban a külföldi tőke 10–50% közötti.

Az idősorban történő összehasonlítás részben korlátozott, de a végbement folyamatokat jól tükrözi. A régiós adatok 1993–1997-ben a kettős könyvvitelt vezető vállalkozásokra vonatkoznak, és nem tartalmazzák a pénzügyi tevékenység és kiegészítő szolgáltatásai gazdasági ág adatait. 1998-tól az adatok teljes körűek, a 10% alatti részesedésű és az off-shore vállalkozások nélkül.

A Nyugat-dunántúli régióban a külföldi tőke a gazdaság minden területén kisebb-nagyobb mértékben megtalálható. 2003-ban a befektetések 94,1%-a működött az iparban, 2,8%-a az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatások, közel 1%-a a kereskedelem, javítás területén. Az ágazati összetételt 2003-ban jelentősen befolyásolta, hogy az ipar területén jelentősen megnőtt, illetve a gazdasági szolgáltatások terén jelentősen csökkent az előző évihez képest a külföldi befektetések összege. Győr-Moson-Sopron és Vas megyékben a regionális gazdaság motorja elsősorban az ipar. Ez a két megye iparban foglalkoztatottak arányával – 40% és 49% – Magyarország hagyományosan ipari régiói közé tartozik. Győr-Moson-Sopron megyében figyelhető meg a kilencvenes évek óta, Budapest mellett, a legintenzívebb beruházási tevékenység.

Országosan a külföldi tőke gazdasági ágankénti megoszlásában a termelőágazatok – főként az ipar – részaránya jóval kisebb, míg a szolgáltatásoké magasabb, mint a régióban. 2003-ban a mezőgazdaság, az ipar és az építőipar részesedése egyaránt csökkent, ugyanakkor nőtt a pénzügyi szektor és az ingatlanügyletek, gazdasági szolgáltatás ágak aránya.

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarország erős versenyre számíthat a régióban a külföldi tőke vonzása tekintetében. Pozitív tényezőnek tekinthető, hogy a várakozások szerint folytatódik a különféle üzleti szolgáltatások kihelyezésének tendenciája, amely területen megvalósuló befektetések fogadásában hazánk is kedvező pozíciót érhet el.

Magyarország egyik fő vonzereje a jövőben földrajzi helyzete lehet. Megfelelő minőségű és kiterjedtségű hálózati infrastruktúra kiépítése révén Kelet és Nyugat közötti fordítókoronggá válhatunk. Amennyiben előnyös feltételeket tudunk kínálni, akkor a kereskedelem és a logisztika területén vezető pozícióba kerülhetünk a régióban.

Várható, hogy a jövőben a nagybefektetések mellett egyre nagyobb mértékben a kis- és közepes vállalatok befektetései adják majd a hazai tőkebeáramlás jelentős részét. EU-csatlakozásunk után a német kis- és középvállalatok potenciális, költséghatékony befektetési terepként tekintenek a régió országaira, így hazánkra is. Magyarország ideális terep lehet mind a nagy, mind a közepes vállalati kör számára a délkelet-európai piacokra való bejutás útjának kiindulási állomásaként is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Beretvás Mihályné (2002): A külföldi tőke Győr-Moson-Sopron megye gazdaságában. **Területi Statisztika**, 5. sz. 466–470. o.
- KSH (2002): A Nyugat-dunántúli régió gazdasága az ezredfordulón. KSH, Zalaegerszeg, október
- KSH (2003): A külföldi működő tőke Magyarországon 2000–2001. KSH, Budapest
- KSH (2004): A külföldi működő tőke Magyarországon 1995–2002. KSH, Budapest
- KSH Területi Statisztikai Évkönyvek, Megyei Statisztikai Évkönyvek (Zala, Vas, Győr-Moson-Sopron).
- Román Zoltán (2003): Munkatermelékenység és foglalkoztatás a magyar gazdaságban.
www.nilo.hu/index.php?akt_menu=158&hir_reszlet=36
www.gkm.hu/data/38090/FDI

SUMMARY

FDI plays a significant role in the development of the Hungarian economy. The first country in the region to do so, Hungary opened its economy to foreign investors in 1989. However, the distribution of foreign capital is very unbalanced, and Budapest and its agglomeration have an enormous superiority in the attraction of FDI compared to the other regions. Immediately following the Central Hungarian Region, Western Transdanubia attracts most FDI, and 10 percent of the companies with foreign shareholdings are located in this region. From the multinational companies to tiny entities with only a few employees, a wide range of companies can be found here. If we look at changes in capital of the companies over a twelve-year period, we can note a huge increase in 1995. However, this was due to an increase in the number of companies, but, rather, to privatisation in Hungary peaking in that year. This rise in foreign investment slowed significantly in 2000.

Companies with one hundred percent foreign ownership enjoy 83 percent of all foreign investment, whilst those with a minority foreign shareholding attract less foreign investment.

A remarkable 94 percent of all foreign investment finds its way into the industrial sphere.

10. A KÖZÚTI KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON

Budai Ákos

jogi szakokleveles közgazdász,
a Miskolci Egyetem III. éves PhD-hallgatója

BEVEZETÉS

A fenntartható fejlődés a szociális és környezetvédelmi szempontok érvényesítésén keresztül azt jelenti, hogy nem csak a gazdasági növekedés nagysága, hanem minősége is hangsúlyt kap a gazdaságpolitikai döntéshozatal során.

Az Európai közösség keretein belül a közlekedés területén a fenntartható fejlődés kérdéseivel 1999-ben a helsinki találkozót foglalkozott. Megállapítást nyert, hogy a közúti és légi közlekedés előretörésének évek óta észlelhető tendenciája összeegyeztethetetlen a fenntartható fejlődés követelményrendszerével.

Ezek alapján nem meglepő, hogy az Európai Unió jövőképét és cselekvési programját a közlekedés területén megfogalmazó Fehér könyvben hangsúlyos szerepet kap a környezetvédelmi és életminőségi szempontból a közforgalmú közlekedés kérdése [1].

Az utóbbi évtizedekben, de kiemelten az 1990-es évek közepe óta hazánkban is jelentős változások figyelhetők meg a közlekedés területén. A közúti és az egyéni közlekedés térnyerése feltartóztathatatlanul folytatódik és határozott intézkedések nélkül a folyamat – az életszínvonal, a személygépkocsival való ellátottság várható növekedésére tekintettel – megállíthatatlan [2, 3].

A fenntartható fejlődés szempontjából Magyarországon is kiemelt jelentőségű kérdés az attraktív közösségi közlekedés, ennek eléréséhez, illetve fenntartásához azonban a mai rendszer lényeges változtatására van szükség [4].

A KÖZÚTI KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉS (VOLÁN TÁRSASÁGOK) AKTUÁLIS KÉRDÉSEI MAGYARORSZÁGON

A közösségi közlekedés területén jelentőségéhez képest – még a szakmai berkeken belül is – meglehetősen kevés szó esik a menetrendszerinti autóbusz közlekedésről. E terület kiemelkedő jelentőségét könnyű belátni, ha figyelembe vesszük, hogy

- egyrészt a magyarországi települések autóbuszjáratokkal csaknem teljes körben elérhetőek, míg vasúti összeköttetése csak alig több mint a települések harmadának van,
- másrészt vasúttal döntően a nagyobb lélekszámú települések érhetőek csak el, így az autóbusz közlekedés szerepe még hangsúlyozottabb a kistelepülések esetében, ahol egyébként a település lakóinak közlekedésre való ráutaltsága (munkába járás, oktatás, egészségügyi ellátás stb.) a helyi infrastruktúra hiányában különösen nagy.

Az egyes települések közötti közúti közforgalmú közlekedésben a Volán társaságok szerepe domináns, a helyközi járatok döntő hányadát valamely Volán társaság biztosítja. Menetrendszerinti helyi autóbusz közlekedés ma Magyarország 110 településén van, melynek több, mint 90%-át a 24 Volán társaság valamelyike biztosítja. Egy átlagos munkanapon 30 ezer helyi és 43 ezer helyközi járatot indítanak a Volán társaságok [5].

Év	Utasszám millió főben			Teljesített utaskilométer millió ukm-ben		
	Összesen	Ebből Volán-cégek		Összesen	Ebből Volán-cégek	
1999	1501	816	54,4 %	6241	2953	47,3%
2000	1516	931	61,4%	6494	3385	52,1%
2001	1511	925	61,2%	n. a.	3361	n. a.

1. táblázat: A helyi autóbusz közlekedés teljesítményének alakulása

Év	Hasznos kilométer teljesítmények ezer km-ben		
	Helyközi közlekedés	Helyi közlekedés	Összesen
2000	364 048	68 321	432 369
2001	366 095	67 937	434 032

2. táblázat: A helyi és helyközi (távolsági) autóbusz-közlekedés teljesítményének alakulása

A Volán társaságok számára korábban sorsdöntő időszaknak tűnt a 2004. év a várt Európai Unió csatlakozással, az ebből adódó, tovább nem halogatható szabályozórendszeri reformokkal. A szektor alapproblémája a kiszámítható és tervezési szempontból biztonságot nyújtó jogszabályi környezet, a szolgáltató cégek jogait és kötelezettségeit egyértelműen rögzítő szerződéses viszonyok hiánya, a finanszírozási kérdések megoldatlansága volt. Ha a csatlakozás után egy év elteltével számba vesszük és értékeljük a változásokat, összességében azt

állapíthatjuk meg, hogy az Európai Unió csatlakozás ellenére a cégcsoport gazdasági környezetében nemhogy sorsdöntő pozitív változások következtek be, hanem az eredményes működés feltételei egyenesen nehezedtek. Az EU-konform szabályozórendszer kialakítása törvényi szinten ugyan megtörtént, közszolgáltatási szerződéses rendszer jött létre a szolgáltató cégek és az állam, illetve érintette önkormányzatok között, de a legfontosabb gyakorlati kérdések továbbra is nyitva maradtak.

A hatályos európai uniós szabályozás két legjelentősebb jogforrása a közúti közösségi közlekedés területén a piacra jutást szabályozó irányelv és tanácsi rendelet, illetve „*A tagállamok eljárásáról a vasúti, közúti közlekedésben és a belvízi hajóközlekedésben nyújtott közszolgáltatások területén*” címet viselő tanácsi rendelet [6]. (A piacra jutást szabályozó irányelv magyar jogrendszerbe történő beépítése már korábban megtörtént „*Az autóbusszal végzett belföldi és nemzetközi személyszállítás szakmai feltételeiről és engedélyezési eljárásáról*” szóló 49/2001. (XII. 22.) KöViM rendelettel, ezért ennek elemzésétől most célserű eltekinteni.)

A menetrendszerinti személyszállítás közszolgáltatási szegmensének szabályozását tartalmazó ma hatályos rendelet a piaci viszonyok érvényre juttatásának céljából a személyszállítási szolgáltatók számára történő közszolgáltatási kötelezettség előírásának megszüntetését szorgalmazza. A közszolgáltatási kötelezettség fogalmát a rendelet úgy definiálja, hogy az olyan kötelezettség, amelyet üzleti érdekeire tekintettel a szolgáltató cég nem, vagy nem az elvárt mértékben, feltételek mellett végezne el. Azokra az esetekre, amikor az erre jogkörrel rendelkező hatóság megítélése szerint bizonyos szükségesnek ítélt közösségi közlekedési szolgáltatások megléte ezt kívánja, a rendelet a közszolgáltatási kötelezettség létét jogosnak ítéli meg, amely a hatóság által előírt üzemeltetési, szállítási és tarifális kötelezettséget jelent a szolgáltató számára, ugyanakkor a szolgáltató megfelelő kompenzációra is jogosult.

A rendelet szerint a szolgáltató a számára okozott gazdasági hátrány bemutatásával kezdeményezheti az illetékes hatóságnál valamely általa ellátott szolgáltatási feladat megszüntetését. A hatóság mérlegeli, hogy az adott közlekedési szolgáltatás megszűnése milyen következményekkel jár, és ha ez közérdeket sértene, a közösség számára legkevésbé költséges módon gondoskodni köteles az adott szolgáltatás fennmaradásáról. Ez esetben szóba jöhet más szolgáltató kötelezése, más közlekedési eszköz igénybe vétele, vagy a szolgáltatás nyújtásának pénzügyi ellentételezése. A kompenzáció mértékét az határozza meg, hogy mekkora veszteséget jelent az adott szolgáltatás az azt ellátó cég számára.

Szociális, környezetvédelmi, vagy várostervezési szempontok figyelembe vételével lehetőség van helyi, vagy regionális tömegközlekedést bonyolító szolgáltatók esetében a rendelet hatálya alóli kivonással a közszolgálati kötelezett-

séget úgy fenntartani, hogy az nem egy-egy veszteséges vonalra, hanem az egész közlekedési szolgáltató társaságra vonatkozik.

Fontos megemlíteni, hogy folyamatban van az EU-ban a közlekedési közszolgáltatások kérdésének újraszabályozása, amelynek ismert tervezete a szabályozott verseny irányába történő elmozdulás igényével készült [7].

A hazai szabályozás eddig hiányzó 2004. évben megvalósult két nagyjelentőségű eleme „Az autóbusszal végzett menetrend szerinti személyszállításról” szóló 2004. évi XXXIII. törvény, valamint a helyközi közlekedés vonatkozásában a Volán társaságok és az Állam, a helyi közlekedés esetében pedig a Volán társaságok és az érintett helyi önkormányzatok közötti közszolgáltatási szerződések megkötése.

A törvény 2004. május 1-jén, az európai uniós csatlakozás napjával lépett hatályba, legfontosabb szabályai az ellátási felelősséggel, a szolgáltató kiválasztásának módjaival, a közszolgálati szerződés formai és tartalmi elemeivel, a közszolgáltatási kötelezettséggel és az alvállalkozók bevonásával kapcsolatosak [8]. A közszolgáltatási szerződések megkötésére decemberben került sor.

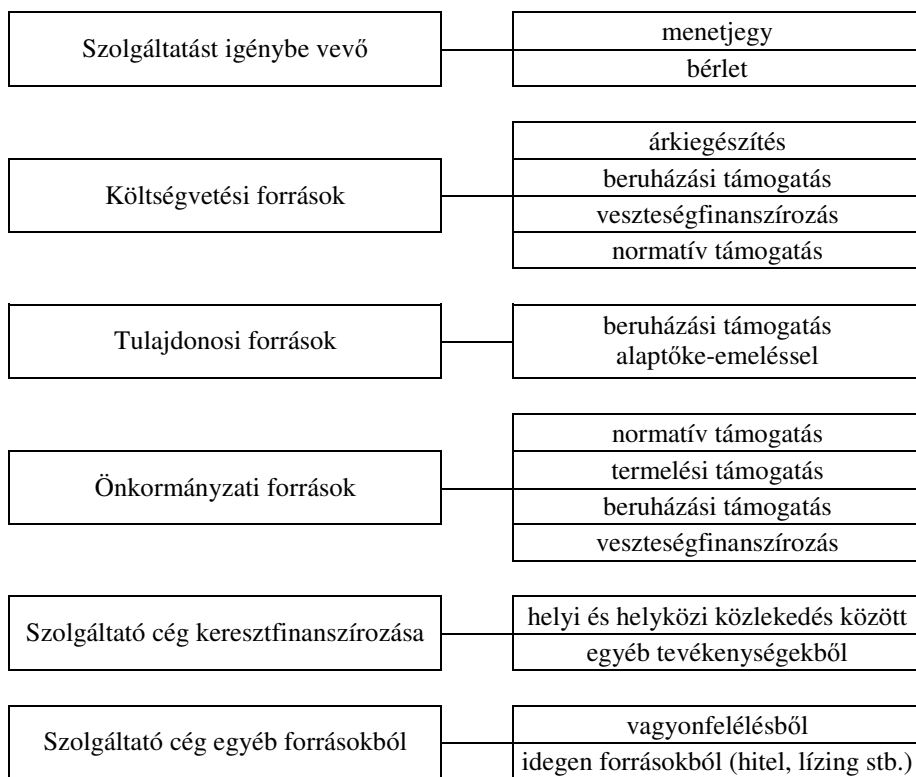
Az új szabályozó rendszer, az új törvény két igazán neuralgikus pontja az alvállalkozók bevonásának témaköre és a finanszírozási kérdések. Az alvállalkozók kötelező bevonásának lehetősége egyfajta pótmegoldásnak tűnik, kísérlet arra, hogy a verseny lehetőségét – a jelenlegi szolgáltatás fennmaradásának biztosítása érdekében a Volán társaságokkal végül is megkötött – hosszú időtartamú közszolgáltatási szerződések esetén is meg lehessen teremteni. Ugyanakkor pont az alvállalkozók bevonásának kötelező jellege vezethet oda, hogy nem a hatásként várt versenyelénkítésből adódó költséghatékonysági eredmények jelentkeznek, hanem a bevonási kötelezettség teljesítésének kényszeréből fakadó, gazdasági érdekekkel ellentétes irracionális megoldások. Az alvállalkozók bevonását nyilvánvalóan nem lehetne sablonszerű kötelezettségként kezelni függetlenül az adott térség közösségi közlekedési igényeitől, a szolgáltatást nyújtó Volán cég gazdálkodási sajátosságaitól, illetve attól, hogy az adott területen egyáltalán szolgáltatást nyújtani képes alvállalkozó létezik-e.

A finanszírozási kérdések megoldása évek óta a legnagyobb horderejű kérdés.

A jelenlegi finanszírozási rendszernek 5 szereplője van, de pontosabb képet alkothatunk a kérdésről, ha a finanszírozás forrásai alapján 6 elemre bontjuk a rendszert.

A szolgáltatás igénybevevőivel kapcsolatban annyit érdemes megjegyezni, hogy számukra a megállapított tarifák már ma is sok esetben túl magasak és ez tükröződik is az utóbbi két évben érezhető utas szám csökkenési folyamatban. Ugyanakkor a rendszer az Európai Unióban is csak részben épül a szolgáltatást igénybevevők általi finanszírozásra. (Az attraktív közösségi közlekedés

egyik döntő eleme, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei számára elfogadható tarifák mellett lehessen igénybe venni.)

1. ábra: A közösségi közlekedés finanszírozása Magyarországon

A költségvetés szerepvállalása igen jelentős ma is. Egyrészt a fogyasztói árkiegészítés rendszerén keresztül támogatja a tömegközlekedés igénybevehetőségét (a szolgáltató cégek számára ez az utas szám növekedését keresztül jelentős, hiszen az árkiegészítés a megállapított tarifa mértékéig egészíti ki a viteldíjbevételt, tehát önmagában nem többletforrás), másrészt a 1994 és 2003 között a Gazdasági és Közlekedési Minisztériumon keresztül összesen 18,3 Mrd Ft-tal támogatta a társaságok autóbusz beszerzéseit. A normatív támogatás 2004-ben jelent meg, a helyi közlekedés ellátását igyekszik támogatni az érintett önkormányzatokon keresztül [9]. A Volán társaságok szempontjából 2004-ben kisebb jelentőségű volt, hiszen az igényekhez képest amúgy is szerény összeg döntő részét a BKV kapta. 2005. évre a költségvetés 15 Mrd Ft normatív támogatást tartalmaz a helyi közlekedés finanszírozására, a tényleges folyósítás felté-

teléül szabja ugyanakkor, hogy az egyes helyi önkormányzatok a támogatás összegével megegyező mértékű saját forrással vegyenek részt a finanszírozásban. A tavalyi tapasztalatok azt mutatják, hogy a normatív támogatási kassa kétharmadát a BKV viszi el, majd jönnek az önkormányzati tulajdonú egyéb közlekedési cégek igényei. Bizonytalanok tűnik, hogy a Volán társaságok által helyi közlekedési szolgáltatással ellátott települések képesek lesznek-e a megfelelő saját rész előteremtésére, vagyis a cégek hozzájuthatnak-e a helyi közlekedés finanszírozására szánt állami forrás rájuk eső – igencsak szerény – részére. Külön kérdés természetesen, hogy milyen magatartást tanúsítanak majd azok az önkormányzatok, amelyek ellátási felelősségi területén önkormányzati és Volán cég egyaránt működik.

2005. évre a költségvetésben összességében 100 M Ft-tal szereplő veszteségfinanszírozási kassa teljesen új elem a finanszírozásba, megjelenését az Európai Unióhoz való csatlakozás kényszerítette ki. Bár az új magyar törvény önálló fejezetben foglalkozik a közszolgáltatási kötelezettséggel és az ehhez kapcsolódó veszteségkiegyenlítéssel, de ezzel együtt is szabályozatlan ezen új finanszírozási csatorna gyakorlati működése. Az összeg nagyságrendje jól jelzi, hogy valódi veszteségfinanszírozásra 2005. évben nem lehet számítani. Mivel az atraktív közösségi közlekedés Magyarországon sem képzelhető el veszteséges feladatok ellátása nélkül (gondoljunk csak a zsáktelepülésekre, kistelepülésekre ellátására, nagyvárosi helyi közlekedésre) ezen kérdés szabályozása az új törvényben nem maradhatott volna az elmélet, illetve a vonatkozó, de kellő mélységű szabályozást, megfelelő részletezettségű eljárásrendet ugyancsak nem tartalmazó EU-irányelvre való utalás szintjén. A veszteségkiegyenlítés számviteli rendjének, számítási módjának ismerete elengedhetetlen lenne.

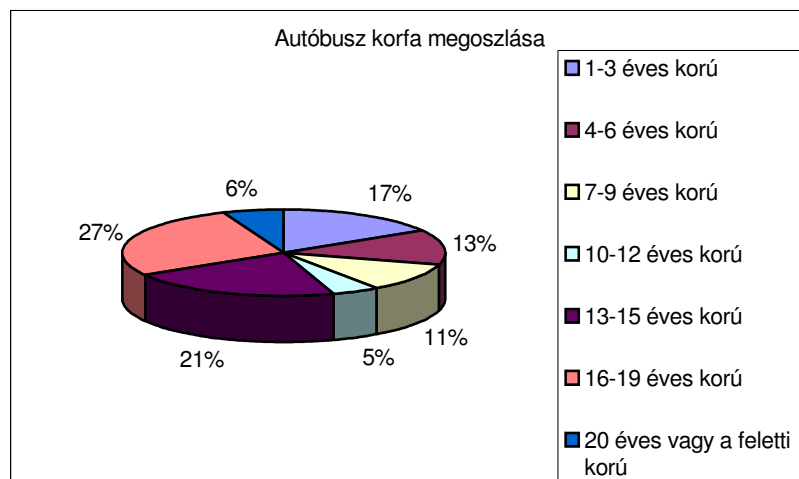
A Volán társaságok többségi tulajdonosa az Állami Privatizációs és Vagyonkezelő Rt. Az ÁPV Rt. az utóbbi években jelentős, de az igényekhez képest eltörpülő összeggel 18,2 Mrd Ft-tal támogatta a társaságok autóbusz-beszerzését, és egyéb kisebb beruházási céljait. Bár a cégeknek juttatott tulajdonosi támogatások összege évről évre nőtt, ezzel párhuzamosan a GKM támogatása egyre csökkent, illetve 2004. évre teljesen meg is szűnt.

Az önkormányzati forrásokat részben már érintettük, részükről a veszteségkiegyenlítés és a normatív támogatás próbája a 2005. év lesz (2004. évben csupán az állami forrásokat továbbították az érintett közlekedési társaságokhoz). Az önkormányzatok folyamatosan nehezedő költségvetési helyzetét ismerve nincs esélye, hogy az önkormányzatok tényleges veszteségkiegyenlítésre lennének hajlandók. (Kérdéses persze, hogy a Volán társaságok, melyek vezető testületeiben az önkormányzatokhoz kötődő tagok szép számmal találhatók, kezdeményezik-e egyáltalán egyes helyi közlekedési szolgáltatások kapcsán a veszteségtérítést.) Ugyancsak kérdéses, hogy a korábbi években nyújtott termelési és beruházási támogatásaikat szinten tudják-e tartani.

A szolgáltató cégek szerepe a közlekedési rendszer finanszírozásában, de fogalmazhatnánk úgy is, hogy a finanszírozatlanságból adódó helyzet menedzselésében, az elmúlt években egyre nő. Egyrészt általában a nyereségesen működtethető helyközi közlekedésből igyekeznek forrásokat átcsoportosítani a helyi közlekedésre, másrészt egyéb bevételeiket (vagyontárgy értékesítés, ipari tevékenység, üzemanyag értékesítés, idegenforgalom, stb.) hasznosítják. A rendszerben egyre fontosabb szerepet játszik a hitelfelvétel, a különböző kényeszerű lízing konstrukciók.

Az elmúlt években észlelt, de különösen a 2004. évi gazdálkodási tendenciák szomorú képet mutatnak. Csaknem valamennyi társaságnál számottevő volt az utasszám és az értékesítési volumen csökkenése, több cég vonalhálózatának racionalizálására kényszerült, egyes kistelepüléseken hétvégén megszűnt a tömegközlekedési szolgáltatás. A költségnövekedés messze meghaladta az árbevétel növekedését, folytatódott az eladósodás, a járműpark előregedése, tervezett költségcsökkentő, vagy éppen szolgáltatási színvonalat növelő beruházások maradtak ismételtelen el. Ha nem folytatódott volna a még meglévő vagyontárgyak értékesítése, a Volán cégcsoport számvetési vesztesége akár milliárdos nagyságrendű is lehetett volna [10].

A helyzetet jól szemlélteti a Volán társaságok autóbuszparkjának állapota.

2. ábra: Az autóbuszok életkorának megoszlása a Volán portfólió esetében

A közel 7000 darabos autóbuszpark átlagéletkora – a kívánatosnak ítélt 8 év helyett – folyamatos öregedés mellett ma már megközelíti a 12 évet. A társaságok nem rendelkeznek megfelelő saját forrással a szükséges nagyságú beruházások finanszírozásához, így az új autóbusz beszerzések száma – dacára annak, hogy évek óta költségvetési és tulajdonosi forrásból is kapnak rekonstruk-

ciós támogatást, illetve erre a célra fordítható tőkeemelést a cégek – nem éri el az egész állomány 6%-át.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összességében a közúti közösségi közlekedés gazdálkodási környezetében, szabályozórendszerében bekövetkezett változások nem jelentettek megoldást az alágazat régóta meglévő, és folyamatosan súlyosbodó problémáira. A feladatok továbbra is adóttak. A fenntartható fejlődés szempontjából kiemelkedő jelentőségű az attraktív közúti közösségi közlekedés. Az attraktivitás megteremtése a közösségi közlekedés valós reformját igényli, ez utóbbi pedig nem képzelhető el kiszámítható, a tényleges költségeket és szükséges fejlesztéseket fedező finanszírozási rendszer kialakítása nélkül.

IRODALOM

- [1] Az Európai Közösségek Bizottsága (2001): **Fehér könyv** Európai közlekedéspolitika 2010-ig: itt az idő dönteni COM (2001) 370.
A Közlekedési és Vízügyi Minisztérium és Magyar Kereskedelmi és Ipar-kamara közös kiadványa Budapest 2002.
- [2] Erdősi Ferenc (2002): **Európa közlekedése és a regionális politika** Dialóg Campus Budapest–Pécs
- [3] Illés Iván (2002): **Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón** Dialóg Campus Budapest–Pécs
- [4] Gazdasági és Közlekedési Minisztérium: **Magyar közlekedéspolitika 2002–2015.**
- [5] dr. Marcsa Ildikó: **A Volán társaságok részvétele a helyi és regionális autóbusz-közlekedésben.** Városi Közlekedés 2002/6
- [6] **EU Tanács:** A tagállamok eljárásáról a vasúti, közúti közlekedésben és a belvízi hajóközlekedésben nyújtott közszolgáltatások területén c. az 1893/91/EGK. sz. rendelettel módosított 1191/EGK. sz. rendelet. Az Európai Közösségek Hivatalos lapja
- [7] **Verordnung des Europäischen Parlament und des Rates** über Massnahmen der Mitgliedstaaten im Zusammenhang mit Anforderung des öffentlichen Dienstes und der Vergabe öffentlicher Dienstleistungsaufträge für den Personenverkehr auf der Schiene, der Strasse und auf Binnenschiffahrtswegen KOM (2002) 107 2000/0212 (COD) Elérhetőség: www.europ.eu.int/eur-lex
- [8] Az autóbusszal végzett menetrend szerinti személyszállításról szóló **2004. évi XXXIII. törvény.**

- [9] **2003. évi CXVI. tv.** a Magyar Köztársaság 2004. évi éves költségvetéséről és az államháztartás három éves kereteiről
- [10] Az egyes Volán társaságok éves beszámolóí alapján

SUMMARY

Within the framework of the European Community the issues of sustainable development in the field of transport were dealt with in the Helsinki Protocol in 1999. Based on the conclusions of the conference it is not surprising that in the White Book specifying the vision and action plan of the EU in the field of transport, the issue of public transportation the point of view of environmental protection and the quality of life has assumed major importance.

In Hungary the significance of public transportation, especially b road, is readily understood, given a basic knowledge of characteristics of the settlement structure and of Hungary's relative backwardness compared to the more developed EU countries - both in terms of living standards and of the extent of car ownership. Almost all Hungarian settlements can be reached by scheduled bus services, whilst little more than a third have rail links. On such a basis, public transport without scheduled bus services is totally inconceivable. Despite this, the present economic situation and regulatory environment of the Volán companies who provide most of these services is rather controversial.

Notwithstanding Hungary's EU accession, the economic difficulties of the Volán group have worsened. Although a regulatory system which conforms with EU requirements has been created, the most important practical questions are still to be answered, and the postponement of the planned privatisation of the group has left the uncertainties of the companies' ownership untouched.

In terms of sustainable development, attractive public transport is of particular importance in Hungary, but, in order to realise, and especially to maintain this in the long-run, significant further reforms of the regulation system are needed, and in this process, we should take into account pan-European trends and development concepts. At the same time, domestic reform scarcely seems feasible if responsibilities for providing services and the corresponding financial resources are not delgated to regional level. Also essential are the establishment of rational fare-regulation system and the measuring of transport performance by means of an intelligent ticket- and pass-system and travel allowances.

11. A KÖZLEKEDÉSI SZÖVETSÉGEK SZEREPE A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉSBN

Molnár András

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

A terület- és településfejlesztés egyik legfontosabb feladata a kitűzött gazdasági-társadalmi feladatok meglévő közlekedési infrastruktúrához igazítása, ill. a célkitűzések teljesítéséhez szükséges közlekedési – azon belül is tömegközlekedési – hálózat kialakítása.

A XX. század második felében a nagyvárosi régiók gazdasági potenciálja hatalmas motorizációs robbanást idézett elő, amely ma már a további fejlődés gátja. A globalizáció előnyei mellett számos negatív elem is megjelent: torlódások, környezetszennyezés, ökoszisztémák fokozottabb igénybevétele [7], pedig a modern „területfejlesztés nem korlátozódhat kizárólag a lakosság anyagi igényeinek kielégítésére, hanem a lehető legjobb környezeti feltételek biztosítása is feladata”. [4] Az utasok már nem homogén tömegként viselkednek, egyre inkább heterogén fogyasztók, növekvő igényekkel.

A közlekedés növekedése meghaladja az Európai Unióban a GDP növekedésének arányát, különösen a közúti közlekedés bővülése rendelkezik rendkívül magas növekedési rátával. Ám a régiók mobilizációját nem lehet az autóhasználatra építeni, annak társadalmi költségei jóval magasabbak, negatív környezeti hatása sokszorosa a többi közlekedési módhoz képest. Olyan megoldásokat kell találni, amelyek a közlekedés folyamatossága mellett nem rontják az élet minőségét. Ezek egyike a közlekedési szövetség.

Előadásom célja bemutatni és értékelni a közlekedési kooperációk kialakulását, elemezni lehetséges hatásait. Kiemelten megvizsgálni, hogy milyen szerepet tölthet be egy régió életében egy ilyen jellegű együttműködés.

A KÖZLEKEDÉS HELYZETE ÉS TENDENCIÁI

Az 1970-es évekig a közlekedési problémák megközelítési módjában a legtöbb országban uralkodó volt a növekedésre alapozott hagyományos hivatalos (állami, regionális) közlekedéspolitika. Legfőbb szempontjuk, hogy a gazdasági növekedés folyamatos legyen, a termelés mind magasabb mennyiségi és minőségi szintet érjen el. Ennek „eredményei”:

- a közúti (és légi) közlekedés hegemoniája, a vasúti közlekedés marginálissá válása (fejlett és fejletlen országokban egyaránt),
- súlyos ökológiai állapot (a fejletlen országok sűrűn települt térségeiben).

Az 1980/90-es években a legelterjedtebbek a környezeti szempontokat érvényesítő, de a növekedés igényéről nem lemondó („felvilágosult”) közlekedéspolitikák [4]. Ezek párhuzamosan jelentkeztek a fenntartható fejlődés elméletének előretörésével.

A személyszállítás területén a közúti közlekedés aránya egyre inkább növekvő, a már korábban csatlakozott országok tekintetében (autóbusz-közlekedéssel együtt) majdnem eléri a 90%-ot [1]. Magyarországon nem ilyen rosszak a „viszonyok, azonban ez annak köszönhető, hogy alacsonyabb a motorizáció foka. Sajnos, ezen a téren a jövőben kiegyenlítődés várható...”

A személygépkocsi-forgalom az EU szárazföldi személyszállításában meghaladja a 80%-ot. (Azt már csak zárójelben merem megjegyezni, hogy ezzel párhuzamosan a fejlődő világban a vasúti részesedés 50%-ról 10%-ra esett az elmúlt évtizedekben, és az autós mobilitás ott is eléri a 40%-ot [7].

Főként a személyautó-közlekedés túlzott mértékű súlyának káros hatása, hogy a közlekedési kibocsátások az összes kibocsátás igen magas arányát képviselik: az összes ólomkibocsátás mintegy 90%-át, a NO_x-kibocsátások 50%-át, és az illékony szerves vegyületek kibocsátásának körülbelül 30%-át. Továbbá a közlekedési szektor – főként a közúti és a légi közlekedés – a zajproblémák legnagyobb forrása. [2, 10]

A közlekedés napi energiafogyasztása átlagban egy-egy liter benzin, vagy dízelolaj a hatmilliárd Föld lakóra vetítve. Az előrejelzések szerint a következő években tovább nő a belsőégésű motorok üzemanyag-felhasználása, különösen a fejlődő világban. [7] A közúti és légi közlekedés jelenlegi trendje egyre alacsonyabb hatékonysághoz, szennyezéshez, pazarláshoz, egészségkárosodáshoz, általános gazdasági veszteséghez vezet.

Az Unió számos térségében olyan helyzet alakult ki, ahol – főként a nagyobb városi és ipari területeken és a főbb közlekedési útvonalak mentén – a közutak használata aránytalan, a hatalmas forgalom, torlódások, össze nem hangolt infrastruktúra-tervezés a jellemző. A meglévő kapacitás alacsony hatékonyságú használata miatt a kiegyensúlyozatlanságok váltak a közlekedési piac jellemzőivé. Azok a területek, amely nem tartoznak a közlekedési hálózatok (pán-európai folyosók) „főáramába” jelentősen lemaradtak a fejlődésben; az itt élő emberek mobilitáshoz való joga jelentősen sérült.

A személygépkocsival való ellátottság fejlődésével, valamint a rendszer-váltást követő gazdasági-társadalmi változásokkal a hazai közforgalmú személyszállítás nagy veszteségeket szenvedett. Ezek okai a következők:

- az egyéni közlekedés előretörése, ezáltal a közforgalmú személyszállítás térvesztése,
- a városi személyszállítási tevékenység tulajdonlásában bekövetkezett változás; az államiból városi tulajdonba adás és az átadás módja,
- nem volt következetes a tevékenység szabályozása, nem született meg a személyszállítási törvény.

2001. szeptember 12-én jelent meg a White Paper: European Transport Policy, melynek alcíme a Time to decide (Itt az idő dönteni) volt. Ahhoz képest, hogy az 1957-ben született Római Szerződés alapelvei között az áruk, javak, munkaerő és tőke szabad áramlását hirdette, levonható tanulságként, hogy ötven év alatt a közlekedés (és főként annak infrastruktúrája) nem tudott lépést tartani a gazdasági és társadalmi igények fejlődésével. A dokumentum célkitűzései a személyszállítás területén [11]:

- Intermodalitás a személyi közlekedésért, magáért az emberekért.
- A közlekedők jogainak és kötelezettségeinek tisztázása.
- A városi közlekedés racionalizálása.

Ezeket a célkitűzéseket a hazai közlekedés- és területfejlesztés (Nemzeti Fejlesztési Terv, a Magyar Közlekedéspolitikai, ill. a jelenleg társadalmi egyeztetés alatt álló Kormányzati Városi Közlekedési Konceptió) is átvette.

A REGIONÁLIS KÖZLEKEDÉSI SZÖVETSÉGEK DEFINIÍCIÓJA, KONCEPCIÓJA

A Fehér Könyv nem említi tételesen a közlekedési szövetségeket, ennek háttere, hogy egyrészt az Unióban ezek formája rendkívül eltérő. Másrészt a kooperációk már az 1960-as évek második felével elkezdtek működni, így hazánkkal ellentétben már nem a „piaci” megjelenés, piacra jutás korszakát érik.

A hazai közlekedésfejlesztési dokumentumok már megoldási alternatívaként, javaslatként említik több helyen. Személyes véleményem szerint a definícióban is érzékeltetni kell, hogy nem csak politikai döntés alapján jöhet létre a kooperáció és itt is fel kell tüntetni, hogy a közlekedési problémákat csak a területfejlesztéssel összhangban lehet megoldani.

Ezek alapján regionális közlekedési szövetség alatt értem egy adott régió, kistérség vagy terület közlekedési szereplőinek komplex együttműködését, melynek feladata, hogy a régió céljaival összhangban annak tömegközlekedését optimalizálja a résztvevők tevékenységének összehangolásával. Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Németországon, Ausztrián és Svájcban kívül a „szövetség” fogalma nem létezik, bár vannak azzal részben összemérhető jellegű és hasonló együttműködések.

A szövetség tagjai lehetnek: közlekedési vállalatok, önkormányzatok, az állam, utazó magánszemélyek, tanácsadó szervezetek, területfejlesztési tanácsok, intézmények, utazási irodák, fuvarozó társaságok, oktatási intézmények, egyéb cégek, stb. A legfontosabbak azonban mindenképpen a közellátásért felelős szereplők és közlekedési szolgáltatók szerepvállalása. Előbbi, mint finanszírozó, utóbbi, mint magát a szolgáltatást végző jogi személyek vesznek részt.

A közlekedési szövetségek létrejöttéhez a területi önkormányzatoknak főzödnek a legnagyobb érdekeik, mert nekik egyrészt a lakossági érdekeik miatt a közforgalmú közlekedés javítását a saját ügyüknek kell tekinteniük, és ha például a közlekedési vállalat tulajdonosaként finanszírozási feladatokat is el kell látniuk, akkor a gazdasági eredmény javításában is érdekelték.

Fontos hangsúlyozni, hogy a résztvevő vállalkozások nem veszítik el önállóságukat a kooperáció létrejöttével. Továbbra is önálló jogi személyként működnek, csak szerződések kapcsolják össze a szövetségeket.

A KÖZLEKEDÉSI SZÖVETSÉGEK CÉLKITŰZÉSEI, FELADATAI

Minden egyes közlekedési szövetséget külön kell értékelni ahhoz, hogy célrendszerét bemutathassuk és értékelhessük. Mindegyik különböző területeken működik, ezért mindegyiknek van egy-egy speciális attitűdje, egyéni célkitűzése. Ha mégis általános célokat kell meghatározni [9]:

- A régió tömegközlekedésének koordinálása, fejlesztése és menedzselése a minőség javításával, ügyfélközpontúvá tétele.
- A régió gazdasági-társadalmi fejlesztése, összehangolva a régióra alkalmazott területfejlesztési stratégiával, a területi kohézió erősítése.
- A tömegközlekedés racionálisabbá tétele a térségben (útvonaltervezés, kapacitáskihasználás javítása, stb.), olcsóbbá tétele (közös jegyrendszer, megfelelő konstrukciók kialakítása).
- A vasúti közlekedés újralesztése. A közúti személygépjármű-közlekedés visszaszorítása, de legrosszabb esetben is arányának maximalizálása a modal split tekintetében.
- Az együttműködéssel szinergiák keltése és ezzel párhuzamosan az egyes közlekedési vállalatok működésének javítása (benchmarking).
- A regionális turizmus koordinálása, segítése.

Minden cél elsődleges, de van egy elem, amit kiemelnék: a vasúti közlekedés újralesztése. A közlekedési szövetségek ezt a jelenleg kevésbé kihasznált forrást akarják kihasználni, lényegében a kötött pályás közlekedést helyezik előtérbe. Azokon a területeken, ahol ez a technológia előnyösen alkalmazható, ott ezt a közlekedési formát helyezik előtérbe, míg az autóbuszok ráhordó és elhordó funkcióval rendelkeznek. A közlekedési szövetségek feladatai lehetnek: a

menetjegyrendszer fejlesztése, a fejlett útvonaltervezése, közlekedési beruházások véleményezése, közlekedési szaktanácsadás, stb.

A szövetségek kialakulásával a közforgalmú kistávolságú (társégi: regionális és/vagy elővárosi-környék és helyi-települési) személyközlekedés igényeinek kiszolgálási területe a korábbiakhoz képest teljesen nagyobb méretűvé, azaz új nagyságrendűvé és társégi szerkezetűvé válik.

A szövetségek felépítése, célrendszere, tevékenysége rendkívül eltérő lehet, befolyásolhatja főként: a földrajzi szerkezet, a térstruktúra, a működési részterületek, a kooperációs és a szerződéses formák.

Nyugat-Európában már az 1960-as évektől megjelentek kezdeményezések a kooperációk kialakítására, de a szövetségalakítások „virágkora” az 1990-es évek első felére tehető. Európában, s főként a nyugati országokban rendkívül elterjedt szervezeti forma a közlekedési ágazatban. Megtalálhatjuk Nagy-Britanniában (Greater London), Dániában (pl. Greater Copenhagen), Németországban (pl. Hamburger Verkehrsverbund), Svájcban, Svédországban (mindegyik tartományban!), Csehországban (Prága, Olomouc, Zlín), Spanyolországban (Barcelona) is. A regionális közlekedési szövetségekhez hasonló kooperációs formák találhatóak az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Japánban.

A szövetségek kialakulásában fontos szerepet játszottak a politikai döntéshozók is. Az európai társadalmi-gazdasági változásokkal kapcsolatban kiemelt szubszidiaritás megvalósítását követelték a közlekedés területén. Ha már a közlekedési beruházások hatalmas költségekkel járnak, azok a szintek is működjenek közre a közlekedés fejlesztésében, akik igénylik a változásokat. Ezért új jogszabályokat fogalmaztak meg, mely a közlekedés regionalizálását – s így közlekedési szövetségek létrehozását – segítették elő (A közlekedési szolgáltatások regionalizálási rendelete (a tagállamok eljárásáról a vasút, közúti és belvízi közlekedés területén nyújtott közszolgáltatásokról, Európai Gazdasági Közösség Tanácsának 1191/69. sz. döntése, majd módosítása (1893/91. rendelet); COM 1992, Fehér- és Zöld-könyvek).

Mielőtt az első közlekedési szövetség létrejött a közlekedési szereplők már korábban keresték az együttműködés lehetőségeit. Így jöttek létre az eseti jellegű kooperációk, az értékesítési társulások, a tarifaközösségek, a közlekedési közösségekhez, utóbbi a közlekedési szövetségek előszobájának tekinthetők.

A KÖZLEKEDÉSI SZÖVETSÉGEK SZEREPE A RÉGIÓK FEJLŐDÉSÉBEN

A regionális fejlődés és elemzések egyik legfontosabb kérdése, hogy miből állapítható meg, hogy egy régió milyen fejlődési pályán áll. Ehhez azonban komplex összefüggésrendszer kialakítása szükséges. A regionális közlekedési szövetségek és egyéb kooperatív formák csak abban az esetben fejthetik ki maximális

hatásukat, amennyiben a működéshez szükséges körülmények rendelkezésre állnak.

A regionális fejlesztési célok megvalósítása általában három eszközzel történhet: pénzügyi ösztönzők, központi szabályozás, vagy infrastrukturális beruházások segítségével [6]. Amikor extenzív közlekedési fejlesztésekről beszélünk, általában új hálózati elemek kialakítására gondolunk, de ezen a téren is újat hoz a közlekedési szövetség koncepciója, hiszen maga a tárgyi beruházás csak másodlagos szerepet játszik. Hiszen elsősorban szervezési változásokat hoz: hogyan lehet főként a meglévő kapacitásokat jobban kihasználni.

Két kontextusban fejthetik ki hatásukat a területfejlesztés, illetve a településfejlesztés terén: vertikálisan, amikor a kiszolgált területen a strukturális elemek vagy alrendszerek (tevékenységek, az erőforrások, az intézmények) összekapcsolásával, illetve horizontálisan, amikor más térségekkel kapcsolatban javítja a térség elérhetőségét.

Természetesen nemcsak a közlekedési szövetségek hatnak a térség szerkezetére, hanem fordítva is. A települések, kistérségek funkcióinak változásai minőségileg is befolyásolhatják a közlekedést. Egy adott térségen (országon, régió) belül a településhálózat a közlekedési hálózat alakulására hatását az urbanizáció mértékén, a településhálózat sűrűségén és formáján, és a települések hierarchiáján keresztül fejtheti ki [3]. A tömegközlekedés hatékonyságának fejlődésével jelentősen bővíthet az a terület, ami a lakossági mobilitás növekedését okozhatja. Ez egyik oldalról azt jelenti, hogy a településén élők életminősége javul, hiszen egységnyi idő alatt nagyobb távolságokra eljuthatnak (rövidebb várakozási idők, összehangolt menetrend, útvonaltervezés lehetősége), megszerzett képességeiket több potenciális munkahelyen tudják alkalmazni. Másik oldalról viszont a települések nyíltabbá válásával (nagyobb távolságra nyúló munkavállalás), a lakótelepülésen, a kistérségben eltöltött idő jelentősen csökkenhet. A kisebb települések még inkább alvóvárosokká válhatnak (különösen az agglomerációkban), a településszerkezet további centralizálásával járhat. Nagyon fontos a két hatás ellensúlyozásának kiegyensúlyozott támogatása, összehangolva a területfejlesztés alapelveivel. Egy régió közlekedési kapcsolatai kétféle szinten értelmezhetők: a regionális külső (interregionális) kapcsolatok, valamint a régió belüli (intraregionális) kapcsolatok kategóriájában [5]. A beruházások általában az első kategória céljait segítik, a jelenlegi infrastruktúra mentén letelepítve a tőkét és az újonnan születő vállalkozásokat, a régió belüli nem csökkennek a különbségek. Így a regionális-térségi versenyképesség a területek közötti versenyben elért sikerként (jobb életminőség) értelmezi. A közlekedés hatása úgy értelmezhető, mint versenyképességi tényező, amennyiben ehhez a "sikerhez" hozzájárul. Igazi magasrendű versenyelőnyt csak speciális (egyes ágazatokban, vagy ágazatok között létező) közlekedési megoldás jelenthet, ezeket kell főként támogatnunk. A közlekedési szövetségek megfelelnek

ezeknek az elvárásoknak, hiszen gyakran találkozhatunk közigazgatási határokat átlépő megoldásokkal (például határ menti régiók együttműködése), de a régiókon, kistérségeken belüli mobilitás színvonalát is fejlesztik a személyközlekedésben. Minél erősebb a forgalom és koncentráció az egyes régiókban, annál magasabb a kooperáció igénye.

ERDŐSI [3] szerint a közlekedési beruházások, infrastruktúra értékelését két szinten kell elvégezni: egyrészt az infrastruktúra tulajdonságai szintjén, másrészt a vizsgált terület szintjén. Az infrastrukturális tulajdonságok esetében véleménye szerint a közlekedési infrastruktúra gazdasági jelentőségének értékelésekor a beruházási célját kell meghatározni, amihez három alapvető kérdés megválaszolása szükséges. Ezekre a közlekedési szövetségek kapcsán a következők jelentik a helyes választ:

1. „Mennyire van szükség a közlekedési pályák kiépítésére a közlekedés szűk infrastrukturális kapacitásának helyi, regionális vagy országos szintű felszámolásához?” (Természetesen a kooperációk esetében a kérdés úgy szól, mennyiben szükséges a kooperációk létrehozása a különböző területi egységek szintjén.).

Főként a nagyvárosokban, a nagyvárosi régiókban és agglomerációkban a közlekedési infrastruktúra elérte telítettségi fokát. A folyamatos torlódások, a fokozódó zaj- és környezetszennyezés és motorizáció miatt új megoldások szükségesek, mert a közúti infrastruktúra további bővítésének lehetőségei kifulldtak. Ezért indokolt a közlekedési szövetségek támogatása, ill. ezért van előtérben folyamatosan a Budapesti Közlekedési Szövetség kialakítása.

2. „Mennyire képes a közlekedési infrastruktúra kiépítése a forgalomkelten túlmenően még további regionális fejlődési impulzusokat is kiváltani?”

A közlekedési szövetségek számos téren váltanak ki új „impulzusokat”. Ezek közül talán a legfontosabb az, hogy a területi és közlekedési koncepciók összehangolásának igényét erősíti (partnerség elve). Kihangsúlyozza, hogy csak az integrált megközelítés vezethet a legjobb megoldásokhoz.

Megvalósítja a szubszidiaritás elvét, hiszen a közlekedési szövetségek kialakításában a lakosság, a közlekedési vállalatok, és a helyi önkormányzatok kezébe kerül a megoldási lehetőségek kialakítása.

Akár sikeres a koncepció gazdaságilag és a területi kohézió tekintetében, akár nem, a számítástechnikai háttér segítségével fontos információkat szerezhetünk a személyközlekedés költségszerkezetéről.

3. „Mennyire idéz elő a közlekedési infrastruktúra kiépítésének adott fajtája és mérete olyan környezetterheléseket, amelyek az ember egészségének kockáztatásával, a természetes ökoszisztémák megzavarásával vagy a tájkép eltorzításával jár?”

Erre könnyebb a válasz, hiszen a közlekedési szövetségek egyik alapvető célkitűzése, hogy a környezeti terheléseket csökkentse, javítsa a biztonságot. Új

kapacitásokat számottevő mértékben nem alakít ki, csak abban az esetben hajt végre egy közlekedési szövetség nagyobb beruházásokat, amennyiben azzal jelentős mértékben racionalizálná a térség közlekedését. Ezek a beruházások, illetve a résztvevő közlekedési cégeknél jelentkező investíciók rövid távon kedvezőtlenül negatívan érinthetik a környezet épségét, de a hosszú távú eredmények ezt teljes mértékben ellensúlyozzák. Alapvetően megfelel az elképzelés a fenntartható fejlődés – fenntartható mobilitás dualitásának.

A vizsgálódás másik fontos eleme az, hogy mekkora területen hajtjuk végre a vizsgálatot, mekkora területen fejti ki hatását a közlekedési megoldás. A regionális fejlődés és a közlekedési infrastruktúrával ellátottság közötti összefüggés-elemzés egyik legnagyobb problémája a megfelelő területegységek alkalmazása. A legfontosabb cél, hogy az elérhetőséget maximalizáljuk. Ezalatt azt értem, hogy lehetőség szerint az adott település/kistérség lakosai minél távolabbi térbeli pontokat legyenek képesek elérni (természetesen az idő, költség, minőség függvényében legalább azonos színvonalon)

A második kérdéskört úgy is értelmezhetjük: Hol, mekkora területen érdemes kialakítani a szövetségeket? A kooperációs terület határát, amelyen belül a tömegközlekedési kiszolgálást biztosító vállalatok összehangolt együttműködését kívánjuk elérni, a következő követelmények alapján indokolt kialakítani:

- azok a települések várhatóan mindenféleképpen a szövetségbe tartoznának, amelyekből kiinduló, jelentősnek tekinthető utasáramlatok közvetlenül vagy átszállással tudnak céljukig eljutni,
- olyan területek bekapcsolása célszerű, amelyek között áttekinthető gazdasági, közigazgatási és intézményi kapcsolatrendszert kívánunk létrehozni,
- a területhatárt közlekedési üzemi szempontok is befolyásolhatják (pl. vonat-visszafordítási lehetőség).

NOVY szerint [8] AXEL CAPRASSE és FRITZ PAMPEL megközelítését a legoptimálisabb alkalmazni. CAPRASSE a következő elv szerint alakítaná ki a közlekedési kooperációkat: „Két vagy több közlekedési vállalati együttműködésének csak akkor van értelme, ha a vállalatok közlekedési eszközei között jelentős az átszállási igény és a közlekedési kapcsolatok egy bizonyos intenzitást érnek. Az integráció csak ott indokolt, ahol említésre méltó ingázóáramlat van. Az együttműködési térség pedig rendszerint ott végződik, ahol az ilyen forgalmi áramlatok intenzitása alábbhagy”. PAMPEL szerint a „mindenkori együttműködés hatáskörzeteként egy olyan területet kell kijelölni, amelyben az összefüggő és rendszeres közlekedési kapcsolatok egy bizonyos minimális méretet érnek. Ezzel kapcsolatosan a területfejlesztési szempontokra is tekintettel kell lenni. A terület kijelölésénél a politikai határokat a közlekedési elvárások alá kell rendelni.

KONKLÚZIÓ

A regionális együttműködések egy új gondolkodásmódot indítanak el: felvetik és egyre fontosabbá teszik a térségi szemléletét, a települések szövetségének, együttműködésének igényét. Ha ezek hatékonyan működnek, megvalósítható a szubszidiaritás elve a centralizációs törekvésekkel szemben, befolyásolhatjuk azt, hogy mi történik a térségünkben. A közlekedési szövetségek is ezen az elven működnek: céljuk az, hogy kihangsúlyozzák, hogy minden ember alapvető szabadságjoga a szabad mobilitás. A koncepció megközelítése korábban kizárólag műszaki-pénzügyi forgalmi szempontból történt, tanulmányom célja az volt, hogy bemutassa, hogy a területfejlesztés aspektusából vizsgálva is hatékony alternatívát jelenthet korunk közlekedési problémaira. Ezt a szemléletet tovább kell vinni a közlekedésfejlesztés következő lépcsőire, csak így tudjuk országainkat, régióinkat, a vidéket, ahol élünk olyanná alakítani, melyben a mindennapi élet élvezhető marad.

A nemzetközi eredmények azt mutatják, hogy a koncepció működőképes, ám Magyarországon egyelőre csak elképzelések születtek. Fontos azonban nem elfelejteni azt, hogy a közforgalmú közlekedés nem válhat a kísérletek játszótervé és ezért a közlekedési szövetség létrehozásához csak hálózatot, viteldíj-rendszert és menetrendet integrálva szabad hozzákezdeni.

Természetesen a közlekedési szövetségek koncepciója, mint ötlet nemcsak Budapest vonatkozásában merült fel, hanem számos más nagyobb magyar város esetében. Úgy gondolom, hogy a Budapesti Közlekedési Szövetség realizálódása jelentős lökést adhatna más kooperációk kialakulására. Úgy gondolom, hogy nagyobb városaink (Győr, Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs) és régióink esetében a szövetségi módszer jelentősen fejleszthetné a tömegközlekedést.

IRODALOM

- [1] Benedek, J. (2002): **A MÁV Rt. finanszírozása.** Városi Közlekedés, 5.
- [2] Buday-Sántha, A. (1993): **Környezetgazdálkodás.** Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó
- [3] Erdősi, F. (2000): **A kommunikáció (közlekedés-távközlés) szerepe a terület- és településfejlesztésben.** Váti Kht.
- [4] Erdősi, F. (2000): **Európa közlekedése és a regionális fejlődés.** Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- [5] Erdősi, F. (2002): **Gondolatok a közlekedés szerepéről a régiók/városok versenyképességének alakulásában.** Tér és Társadalom, 1.
- [6] Horváth, Gy. (2001): **Európai regionális politika.** Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó

- [7] Mészáros, P. (2004): **Fenntartható közlekedésfejlesztés a globalizáció világában.** Közlekedéstudományi Szemle, 2.
- [8] Novy, M. (1998): **A közlekedési szövetség rendszerű együttműködések Európában.** Városi Közlekedés, 3.
- [9] Rixer, A. – Suhai, F. – Tóth, L. (1999): **A nagyvárosi közlekedési szövetség-gek létrehozásának céljai és koncepcióelemei.** Városi Közlekedés, 4.
- [10] **The European Spatial Development Perspective** (1997). Brussels, European Commission
- [11] **White Paper – Europe transport policy for 2010: time to decide (2001).** Luxembourg, Office for Official Publications of the European Communities, European Commission

SUMMARY

One of the most important tasks in spatial- and regional development is the harmonisation of the planned social-economical targets and of the transport – specifically, the mass transport infrastructure. In the second half of the 20th century, the large metropolitan regions mushroomed in terms of road traffic, but today we see this as a barrier to development. Any advantages of globalisation are out-weighed by disadvantages (traffic-jams, environmental pollution, etc.). In the European Union, the increase in the ratio of transport (mainly car transport) exceeds that of GDP-growth. For the regions, however, there are new solutions to this problem, the main one of which is regional co-operation. The aim of my presentation is an introduction and analysis of these forms of co-operations and their effects, and I attempt to evaluate their roles and activities in the field of regional development.

12. A KÖZÉP-MAGYARORSZÁGI RÉGIÓ FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA AZ ÚJ NEMZETI FEJLESZTÉSI TERVBEN

*Dr. Orbán Péter
Dr. Nacsa János*

GAZDASÁGI JELLEMZÉS

A Közép-magyarországi régió az ország gazdaságilag legfejlettebb térsége. A régióban koncentrálódik az országban bejegyzett külföldi tőke több mint 62%-a, a regisztrált vállalkozások 40%-a, valamint a foglalkoztatottak 30%-a, és itt valósult meg a beruházások mintegy fele. A relatív fejlettség ellenére a régió jelentős belső egyenlőtlenségekkel küzd, mely nagyrészt a Budapesti Agglomeráció és Pest megye külső területei közötti kettőségekben csúcsosodik ki. A szolgáltatások részesedése a foglalkoztatásban Budapesten 79%, Pest megyében az országos átlaghoz közeli 60,3%.

A Közép-magyarországi régióban képződik a magyarországi GDP mintegy 45,6%-a. Az arány 1998-ban 42% volt, így a régió gazdasági súlyának növekedését jelzi az arány további növekedése. Az egy főre jutó GDP a Közép-magyarországi régióban az ország átlagának 164%-a, ami a 1998 (148%) adathoz képest jelentős növekedés.

A régióon belül erős területi egyenlőtlenség mutatkozik: az itt koncentrálódó gazdasági potenciál a főváros meghatározó szerepére vezethető vissza. A régiós GDP 79%-át Budapest, 21%-át Pest megye adja (ez az arány az elmúlt négy évvel ezelőtti állapothoz képest 2%-os javulást mutat Pest megye javára). Az egy főre jutó GDP a megyék átlagához viszonyítva Budapesten 275%, Pest megyében 114%. Pest megye mutatói mindenképpen javulást mutatnak az 1998-as országos adatokhoz képest. A regionális bruttó hozzáadott érték háromnegyedét a terciér szektor termeli, ezzel a régió a szektor országos bruttó hozzáadott értékének felét teszi ki. Az ipar 19%-kal részesedik a régió gazdaságából, ugyanakkor 31,6%-kal az ország ipari termeléséből. A régió adja a hazai építőipar teljesítményének 44%-át, régióon belüli súlya 5%. A régió mezőgazdasági szektorának súlya 1% alatti a regionális gazdaságon belül, azonban az országos hozzáadott érték 10%-át termeli.

2003-ban Budapest 41%-kal, Pest megye 8%-kal részesedett a magyarországi beruházásokból. 1998 óta így Budapest szerepe a beruházásokban tovább nőtt, akkor a beruházások 29%-a irányult ebbe a térségbe, Pest megye országos szerepe nem változott.

A régió súlya kiemelkedően magas az országba érkező *külföldi tőke* területi megoszlását tekintve. A külföldi érdekeltségű vállalkozások 60,5%-a, a külföldi tőke 61,9%-a található a régióban a 2003-as adatok szerint. A külföldi működő tőke területi koncentrációja mérséklődött 1998 óta, akkor 66%-os volt a régió részesedése képest. Külön ki kell emelni Pest megye javuló pozícióját, a megyében koncentrálódó külföldi tőke 1999-ben az országos szint 8%-a volt, 2003-ra ez az arány 15,1%-ra nőtt.

Az országban működő vállalkozások 38,5%-a a Közép-magyarországi régióban található (27,8% Budapesten, 10,7% Pest megyében). A vállalkozások ezer lakosra jutó száma 40%-kal meghaladja az országos átlagot.

A KKV szektor országos szinten közel 1,5 millió embernek nyújt munkalehetőséget.¹ Ezen belül a foglalkoztatásban különösen a mikrovállalkozások szerepe meghatározó, amelyek jelentős hányada kényszervállalkozó.

Az *ipari parkok* száma magas (27), különösen az agglomeráció déli térségeiben.

Három inkubátorház is működik a fővárosban, részben innovációs profillal. Budaörsön (CHIC – Közép-magyarországi Innovációs Központ) és Gödöllőn (Gödöllői Innovációs Központ) innovációs központok létesültek.

A Közép-magyarországi régió a K+F területén meghatározó szerepet tölt be. 2001-ben a kutatóhelyek közel 50%-a volt a régióban található, amely szorosan kapcsolódik a felsőoktatás koncentrációjához. A nemzetközi vállalatok magyarországi központjait és / vagy a K+F részlegeiket is ide telepítik, kihasználva a kedvező tudásbázist és a megfelelő kiszolgáló intézményrendszert.

2002-ben Magyarországon összesen 2426 kutatóhely működött.² A Közép-magyarországi régióban a kutatóhelyek száma kiemelkedően magas, azonban ezek döntő többsége a fővárosra koncentrálódik (1041 db).

A Közép-magyarországi régió az ország összes *termőterületének* 6,2%-ával rendelkezik, melynek 54,6%-a szántó, 2,1%-a kert, 2,1%-a gyümölcsös, 10,3% gyep és 27% erdő. A régió 10%-kal részesedik a magyar mezőgazdaság által megtermelt GDP-ből.

A régió szerepe az *ipari* foglalkoztatásban országos összehasonlításban is meghatározó a feldolgozóipar szinte mindegyik ágában, pl. a *vegyiparban*, a *fa*,

¹ Regionális Fejlesztési Operatív Program 2004–2006, Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Területfejlesztési Hivatal

² A következő fejezet a közép-dunántúli kínálati oldali elemzésre épít: Grosz András (2003): Kínálat oldali felmérés a Közép-dunántúli régió regionális innovációs stratégiájához. MTA RKK NYUTI, Győr.

papír- és nyomdaiparban, valamint a *gépiparban*. Az ipar szerepe azonban csökkent a régió gazdaságában, az 1999-es 29%-ról a 2003-as 22%-ra.

A régióban előrehaladott a *tercierizáció* folyamata: az alkalmazásban álló közel háromnegyede a harmadik szektorban talál munkát. Míg az ellátó jellegű közszolgáltatások (oktatás és egészségügy) területi megoszlása viszonylag egyenletes az országban, a közigazgatás és a magánszolgáltatások erősebben koncentráltak.

A régióban lévő 34 nagy cégközpont közül 28 Budapesten, 4 Budaörsön (Metro, Spar, Tesco, Pannon GSM) és 1 Fóton (Phoenix Pharma), 1 Törökbálinton (Cora) található. A régióban összpontosuló szellemi potenciálra alapozva több multinacionális cég (Nokia), bank a régióba telepítette kutatási részlegét, informatikai központját.

A Közép-magyarországi régió kiváló turisztikai adottságokkal rendelkezik, a nemzetközi turisztikai folyosó részét képezi, melyeken alapulva az idegenforgalom jelentőségét tekintve a régiók között vezető szerepet játszik. A természeti és kulturális adottságok mellett az idegenforgalmi infrastruktúra a többi régióhoz képest fejlett, azonban a belső aránytalanságok (Budapest túlsúlya) meghatározóak. További előny, hogy a szezonálitás a térségben nem jelentkezik olyan extrém módon, mint pl. a Balaton partján.

A régión keresztül folyó Duna gazdaságilag és ezen belül a turizmus számára is nagy értékhordozó. A régió nemzetközi vonzerejét Budapest jelenti, míg a fővároson kívüli területek különböző (országos, regionális) értékű, vonzerőkkel rendelkeznek.

A régió legfontosabb turisztikai területei: Budapest, Dunakanyar, Gödöllő és térsége, Ráckevei Duna-ág.

A magyar főváros hazánk legnagyobb idegenforgalmi értéke, a magyarországi turizmus központja. Vonzerejét természeti, kulturális és gasztronómiai értékei Európában egyedülálló ötvöződésének köszönheti. Budapest a nemzetközi idegenforgalmi folyosó része, Európa észak-déli és nyugat-keleti irányú forgalmának egyik csomópontja, Magyarország nemzetközi légi és folyami határátelőhelye. Hazánk kiemelkedő turistaküldő területe, és a belföldi turizmus egyik legfontosabb úti célja. Budapest fekvése – a Duna vonalán a Pesti-síkság és a Dunántúli Középhegység találkozásában – olyan egyedi látványt jelent, amely önmagában is számos vendég érdeklődését váltja ki. A régió vonzerőinek 42%-a Budapesten koncentrálódik, a nemzetközi vonzással is bíró attrakciók 76%-a, az országos vonzerők 56%-a található a fővárosban.

Dunakanyar

A kiemelt üdülőkörzet a fővárostól Esztergomig húzódó Duna-szakaszt, a Pilis, a Börzsöny és a Visegrádi hegység, valamint a Pesti-síkság és az Ipoly völgyének egy részét foglalja magába. A legszebb magyar Duna-szakaszt felölelő táj

legfőbb vonzerejét a természeti adottságainak változatossága, országos jelentőségű kulturális-történelmi nevezetességei, a vízi sportolási lehetőségek, a termálvíz-, a természetjáró- és a télisport-adottságok, valamint a főváros közelsége jelenti.

Az üdülőkörzet turisztikai sajátossága a rendkívüli táji változatosság, mivel a Dunántúli középhegységet, a Pesti síkságot és a Gödöllői dombságot egyaránt érinti. A leginkább az aktív turizmus szolgálatában álló térség számos kulturális érdekességet is kínál a látogatók számára, vonzeróinak többsége regionális jelentőségű. Itt található az Aszódi, a Gödöllői, a Monori, a Nagykátai, a Váci, a Budaörsi, a Dunakeszi, a Gyáli, a Dabasi és a Pilisvörösvári kistérség. Az üdülőkörzet nemzetközi érdeklődésre számot tartó települései a Gödöllői kistérségbe koncentrálódnak. Gödöllő vonzerói és a mogyoródi Hungaroring-pálya az alapja a térség turizmusa további fejlődésének.

A régió legkisebb területű, 20 települést magában foglaló üdülőkörzete kizárólag a Ráckevei kistérséghez tartozik. Turisztikai értéke a Csepel-sziget mentén végighúzódó Ráckevei Duna-ágra, az üdülőkörzet területét érintő Kiskunsági Nemzeti Parkra és számos kavicsbányatóra alapozódik.

HUMÁN ERŐFORRÁS

A Közép-magyarországi régió népességszáma 2003. január 1-jén 2 824 754 fő volt, mely az ország népességének 27,8%-át tette ki. Ez a népességkoncentráció országos szinten meghatározó jelentőségű mind a társadalmi, mind a gazdasági folyamatok tekintetében.

A régió népsűrűsége – 408 fő/km² – közel négyszeresen múlja felül az országos átlagot. Ezen belül Budapesten 3274 fő a négyzetkilométerenkénti népességszám, de Pest megye 173 fő/km²-es népsűrűsége is másfélszerese az országos átlagnak.

A főváros népessége változatlan ütemben csökkent, míg Pest megyében a fogyás lelassult, és elindult a népesség gyarapodása, elsősorban az agglomerációs településekbe történő költözéseknek köszönhetően.

A nyolcvanas évek közepén a régió még erőteljes vándorlási többlete mára mérséklődött, a migráció azonban továbbra is pozitív egyenlegű (2,9‰). A régióon belüli vándorlás sokkal inkább jellemző, domináns a fővárosból az agglomeráció irányába történő, a szuburbanizációhoz köthető mozgás (elsősorban a Budaörsi, Dunakeszi, Gödöllői, Pilisvörösvári, Ráckevei, és Szentendrei kistérségek irányába). Pest megye elsősorban agglomeráció vándorlási többlete ennek megfelelően kiugróan magas (2002-ben 15,1‰), amit kétharmad részben a fővárosból kiköltözők biztosítanak.

A felsőoktatásban az elmúlt évtizedben közel megháromszorozódott a hallgatók száma. A régió, ezen belül Budapest egyértelműen az ország felsőfo-

kú *oktatási központja*. Több mint 92 ezer diák tanul nappali tagozaton a régió 32 felsőoktatási intézményében. Ez azt jelenti, hogy az ország diplomásainak 48%-át a régió adja.

A K+F területén a régió meghatározó szerepet tölt be. A kutatók-fejlesztők, a kutató helyek több mint fele a régióban (ezen belül főleg a fővárosban) található. A folyó költség (70%) és a K+F beruházások (65%) tekintetében még dominánsabb a Régió szerepe. A bejelentett szabadalmak szempontjából is egyértelmű a Régió dominanciája.

Az országon és a Közép-magyarországi régión belül Budapest hagyományosan kulturális központ. Tükröződik mindez a kulturális intézmények, színházak, mozik, kiállító termek, múzeumok relatíve magas számában.

A régió lakosságának *életszínvonala* elsősorban a keresetek alapján mérhető. Az elmúlt években az átlagkeresetek a régióban az országos mértékkel megegyezően változtak. A főváros és Pest megye lakossága átlagos életszínvonalának eltérése azonban jelentős, és a statisztikák szerint a különbség nem csökken.

A *munkanélküliség* a régió egészében csökkenő és alacsonyabb az országos átlagnál.

A munkanélküliségi ráta (2003):

- Budapesten 3,6%
- Pest megyében 4,4%
- Magyarországon 5,9%

A régió *szociális problémái* eltérőek a fővárosban és a megyében.

A főváros számára három réteg kezelése jelent különböző nagyságrendű és eltérő megoldási változatokat indukáló gondot: a hajléktalanoké, a roma népességé, és kisebb részben az időseké.

A cigányság körében a munkanélküliség mintegy négyszer magasabb a lakosság többi részénél. 2003-ban a felmérések szerint³ becsült értéke országos szinten közel 70%-os volt. Budapesten ennél alacsonyabb, 50%. A roma lakosság iskolázottsága alacsony, közel felüknek nincs befejezett általános iskolai végzettsége.

A magányos, alacsony egzisztenciájú, gondozást igénylő idős lakosság a fővárosban és a Szobi kistérségben az országos átlaghoz képest nagyobb arányban van jelen.

Az egészségügyi ellátásban is megjelenik a térségi centrum–periféria viszony. Budapest kimagasló egészségügyi ellátottságának köszönhetően a Kö-

³ KEMÉNY ISTVÁN – JANKY BÉLA (2004): A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól – a 2003. évi országos cigánykutató alapján. In A Közép-magyarországi régió Szociális Helyzetelemzése. Budapest, Budapesti Szociális Forrásközpont.

zép-magyarországi régió mutatói országos viszonylatban az első helyen állnak, azonban Pest megye alul marad a megyék közötti összehasonlításban.

A *fekvőbeteg-ellátást* a régióban 2003-ban 26 095 kórházi ágy biztosította, ebből Pest megyében 3575, Budapesten 22 520 működött (Budapest mutatói az országos átlag csaknem 30%-a, ugyanez az adat a régióra nézve 33%). Ez országos viszonylatban nézve kiemelkedő teljesítmény, különösen, hogy az egészségügyi ellátás elmúlt éveinek jellemzője volt a kórházi ágyszám leépítése, (országos szinten 1999. évre az 1970. évi szint alá süllyedt) 1998 óta a kórházi ágyszám leépítés a régióban volt a legnagyobb mértékű (5,7 százalék).

INFRASTRUKTÚRA

A közlekedési eredetű légszennyezés okai között szerepel Budapest úthálózat-centrikussága, az agglomeráció felől beérkező közúthálózat nagyrészt 100–160% feletti kapacitáskihasználtsága és az ebből eredő forgalomtorlódások, az átmenő és célirányos teherforgalom magas száma, valamint a régióban folyamatosan növekvő gépjárműállomány (~970 000 db/régió 2004-ben).

Általában elmondható, hogy az infrastrukturális fejlesztés területén az utóbbi években jelentős beruházások történtek, azonban a szennyvíz, a hulladék gyűjtése, kezelése és hasznosítása a települések jelentős részén még mindig nincs megoldva, és az alternatív energiaforrások kihasználtsága is alacsony. Pest megye 184 települése közül 118 rendelkezik valamilyen szintű csatornázottsággal. Budapesten a csatornahálózatba bekötött lakások aránya a teljes lakásállományhoz képest 94,1% (2003), a közüzemi vízhálózatba bekapcsolt lakások aránya pedig 98%. A szennyvíz összegyűjtésével azonban még mindig nincs megoldva a tisztítás. Budapesten a keletkezett szennyvíz jelentős része mechanikai tisztítás nélkül, 75–80%-a biológiai tisztítás nélkül, jut a Dunába, mint befogadóba.

A Régióban a Nemzeti Parkok (2) és a Tájvédelmi Körzetek (11) összes területe 75 000 hektár. A 81 helyi jelentőségű védett terület nagysága megközelelti a 12 000 hektárt. A főváros területének közel 10%-a áll védettség alatt. Ebből országos védettségű területek a Pilisi Tájvédelmi Körzet fővárosi területe, a Sas-hegy, a Pálvölgyi- és a Szemlőhegyi-barlang felszíni területe, a Gellért-hegy, a Háros-sziget, a Fűvészkert és a Jókai kert, valamint az összes barlang (11) és valamennyi gyógyforrás. Ezek a területeken a hatósági felügyeletet a Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatósága gyakorolja.

A Közép-magyarországi régió az országban abszolút centrális helyet foglal el. A Kárpát-medence központjában, különböző jellegű tájak határán, a középhegységi vonulatok, az Alföld, valamint a Duna metszéspontjában fekszik. Ezek a természeti tényezők határozták meg alapvetően a közlekedési útvonalak fő kiépülési irányait, amely a történelmi fejlődése során rögzítette a térség centralitását.

A Közép-magyarországi régió településszerkezeti szempontból három eltérő jellegű részre tagolható. Ezek a főváros, az állandóan változó kiterjedésű fővárosi agglomeráció és a Pest megye fővárosi agglomeráción kívül eső területe. A Közép-magyarországi régió településhálózatának térszervező ereje – főként a fővárosnak köszönhetően – átnyúlik a régió határain.

Az élhető régió kialakításának fontos feltétele a közlekedés fejlesztése, annál is inkább, mert jelenleg ellentmondás van a mind nagyobb mobilitási igény és annak kielégítése közt, a társadalom pedig egyre kevésbé tűri el a közúti közlekedés hiányosságaiból eredő problémákat és az egyes szolgáltatások gyenge minőségét.

„A Közép-magyarországi régió, megtartva fejlődési ütemét, Kelet-Közép-Európa egyik legversenyképesebb régiójává vált, ugyanakkor a fenntarthatósági kritériumokat gazdasági, környezeti és társadalmi vonatkozásban egyaránt teljesítve a Kárpát-medencei térség fő gazdasági, társadalmi, kulturális szervező erejévé fejlődött.

A Régió az információs társadalom fejlesztésében kihasználta regionális versenyelőnyét, és tevékeny részt vállalt a vívmányok kelet-európai közvetítésében. A tudásalapú emberi erőforrás- és gazdaságfejlesztés az üzleti szolgáltatásokra, a kutatás-fejlesztésre, a kulturális gazdaságra és a szabadidő gazdaságra koncentrál. Jelentős, nemzetközi figyelmet is keltő zászlóshajó projektek valósulnak meg.

Az átgondolt fejlesztés eredménye a többpólusú fejlődés és a koordinált területhasználat.

A Régió a minőség elvein nyugvó élhető, egészséges lakó és munkakörnyezetet biztosít az itt élők számára.”

A Közép-magyarországi régió legyen a minőség elvein nyugvó élhető, az itt élők számára egészséges lakó és munkakörnyezetet biztosító, ugyanakkor a fenntarthatósági kritériumokat gazdasági, környezeti és társadalmi vonatkozásban egyaránt teljesítő, nemzetközileg is versenyképes, regionális identitással rendelkező, a Kárpát-medence fő szervező erejét jelentő térség.

A RÉGIÓ VERSENYKÉPESSÉGÉNEK NÖVELTÉSE

A régió rendelkezik a hosszú távú versenyképességhez szükséges alapadottságokkal – fekvés, közlekedési kulcspozíció, gazdaság „kritikus tömege”, szellemi tőke koncentrációja, innovatív iparágak megléte –, de a nagyvárosok éleződő versenyében a meglévő adottságok tudatos és koncentrált továbbfejlesztésére van szükség.

Az *emberi tudás*, a *szellemi tőke* alkalmazkodóképessége, a rugalmasság és a „reakció idő” a versenyképesség alapkritériumává vált. Budapest oktatási-képzési potenciálja kiemelkedő az országban, tágabb regionális értelemben

azonban versenyképessége nem elégséges: a speciális szakismeretek elterjesztése, az oktatási színvonal (kiemelten a műszaki, közgazdasági, nyelvi, valamint a szakképzés területein), az oktatás és a munkáltatói szféra kapcsolatának fejlesztése folyamatos beavatkozási területet jelent egy, a versenyképességét fejlesztő régió számára. Az iskolai oktatáson túl kiemelt figyelmet kell fordítani a gazdasági szereplők (kiemelten a kis és középvállalkozások) folyamatos képzésre, adaptációs képességének növelésére

Az *innováció, a kutatási-fejlesztési színvonal*, az elméleti eredmények gyakorlati elterjedésének üteme a globális versenyképesség egyik meghatározó eleme. Ez a tényező dönti el, hogy egy térség alapvetően befogadó-adaptáló, vagy innovatív kibocsátó szerepkört tud elfoglalni. A régió országosan jó pozíciója nem biztosít regionális versenyelőnyt, ezért a kutatás fejlesztés támogatása feltétlenül a regionális stratégia kulcseleme.

Az *üzleti infrastruktúra és a szolgáltatások színvonala* országos viszonylatban Budapesten a legfejlettebb, azonban az európai városhálózatban és a városok versenyében a pozíciója romlott az elmúlt évek során. Ezért a jövőben ezeket a beavatkozási területeket is a kiemelten fejleszteni szükséges.

A Közép-magyarországi régió azon túl, hogy az ország térszerkezetének kiemelt központja, közlekedés-földrajzi helyzetéből fakadóan *természetes csomópontja* a nyugati és keleti, délkeleti *közlekedési, áruszállítási kapcsolatoknak*. Az adottságai és a fenti tényezők jelenlegi színvonala Budapestet és térségét potenciális regionális szerepkörrel bíró várossá teszik.

A kirajzolódó regionális szerepkör megerősítéséhez azonban több tényező együttes fejlesztése is szükséges, melyek közül kiemelkedő fontosságú az áruk, szolgáltatások és információk áramlását biztosító közlekedési-logisztikai és telekommunikációs rendszerek fejlesztése, valamint e szerep tudatos felvállalása, építése és kommunikálása, és az ehhez szükséges humán erőforrás háttér folyamatos fejlesztése.

A versenyképesség a fenti tényezők érvényesítésén keresztül a *tőkevonzó képesség erősödésében*, a húzóágazatok kiemelten gyors fejlődésében nyilvánul meg. A versenyképes gazdaság biztosítja azokat az eszközöket, mellyel a gazdasági eredmények ésszerű felhasználásával kialakítható a Stratégia másik átfogó célja az *élhető régió megvalósítása*.

A társadalom belső békéjének demokratikus eszközökkel történő biztosítása, az igazságosság, a szolidaritás, az esélyegyenlőség és a méltányosság értékeinek érvényesítése a demokráciáról szóló gondolkodás központi kérdése.

Az alapvető szociális, egészségügyi ellátások, képzési feltételek biztosítása mellett magában foglal olyan értékeket is, mint a multikulturalitás (kisebbségek, migránsok integrációja), vagy a fogyatékossgal élő emberek, férfiak és nők esélyegyenlősége.

A társadalmi kohézió érdekében olyan viszonyok kialakítása szükséges, amelyek hosszú távon mindenki számára biztosítják a társadalmi minimumot, a társadalmi-gazdasági részvétel alapfeltételeit; illetve megteremtik, és nyitva hagyják a mobilitási utakat az egyén számára.

A Közép-magyarországi a legellentmondásosabb, legnagyobb gazdasági és társadalmi különbségekkel terhelt régió. A kiáltó különbségek ebben a térségben veszélyeztetik legnagyobb mértékben a társadalmi kohézió fenntartását. Az új kihívások mellett új, biztató kezdeményezések is megjelentek az ellátórendszer és a civil szféra keretein belül.

A társadalmi kohézió feltételeinek biztosítása egyaránt fontos a másik két átfogó cél a gazdasági versenyképesség és az élhető régió megvalósítása szempontjából. Egyes társadalmi csoportok lemorzsolódása, elszegényedése nem csak az itt élők életminőségét rontja, hanem a gazdasági növekedés gátlójává is válik (elriasztja a befektetőket, turistákat, kialakulnak a munkaerőpiacról tartósan kilépő csoportok).

AZ ÉLHETŐ RÉGIÓ MEGVALÓSÍTÁSA

Az élhetőség mindazon tényezők gyűjtőfogalma, amely a régió lakosságának életminőségére kihat. Ezen belül kiemelt összetevők az ember testi és mentális egészségét befolyásoló, környezeti és természeti tényezők.

A Stratégia végrehajtásának operatív szintjén a környezetvédelmi szempontok horizontális érvényesítése szükséges.

A *környezetvédelmi infrastruktúrák* teljes kiépítése, a szennyező anyagok környezetbe való jutásának megakadályozása akár a keletkezésük megszüntetésével (cső eleji technológiák), a *vízbázisok*, a *természeti területek*, *zöldfelületek* hathatósabb védelme, illetve további kiterjesztése a Régió egészségesebb társadalma felé tett elsőrangú lépés lehet.

A *többpólusú térszerkezet* kifejlesztése az egyközpontúsággal szemben, az ehhez szükséges új közlekedési kapcsolatok kiépítése (elsősorban haránt irány), a *közösségi közlekedés* színvonalának és elérhetőségének nagymérvű javítása, az *alternatív közlekedési módok* lehetőségeinek megteremtése fontos lépés a Régió lakosságának életminőség javulásához.

Az élhető régió nem csak a társadalom egyes csoportjainak kínál megfelelő életminőséget, hanem a széleskörű lakosságnak nyújtja a *közszolgáltatások* területi és színvonalbeli fejlesztését, a lakóhelyhez közeli ügyintézés lehetőségét, a jobb minőségű ellátásokhoz történő könnyebb hozzájutást.

Budapestnek, illetve a Közép-magyarországi régiónak mint „*kreatív helynek*”, s egyben az ország és a Régió domináns társadalmi, gazdasági, kulturális motorjának elkötelezetten fel kell vállalnia offenzív kitörési pontként versenyképességének javítását. Budapest, mint kreatív hely a nemzetközi verseny-

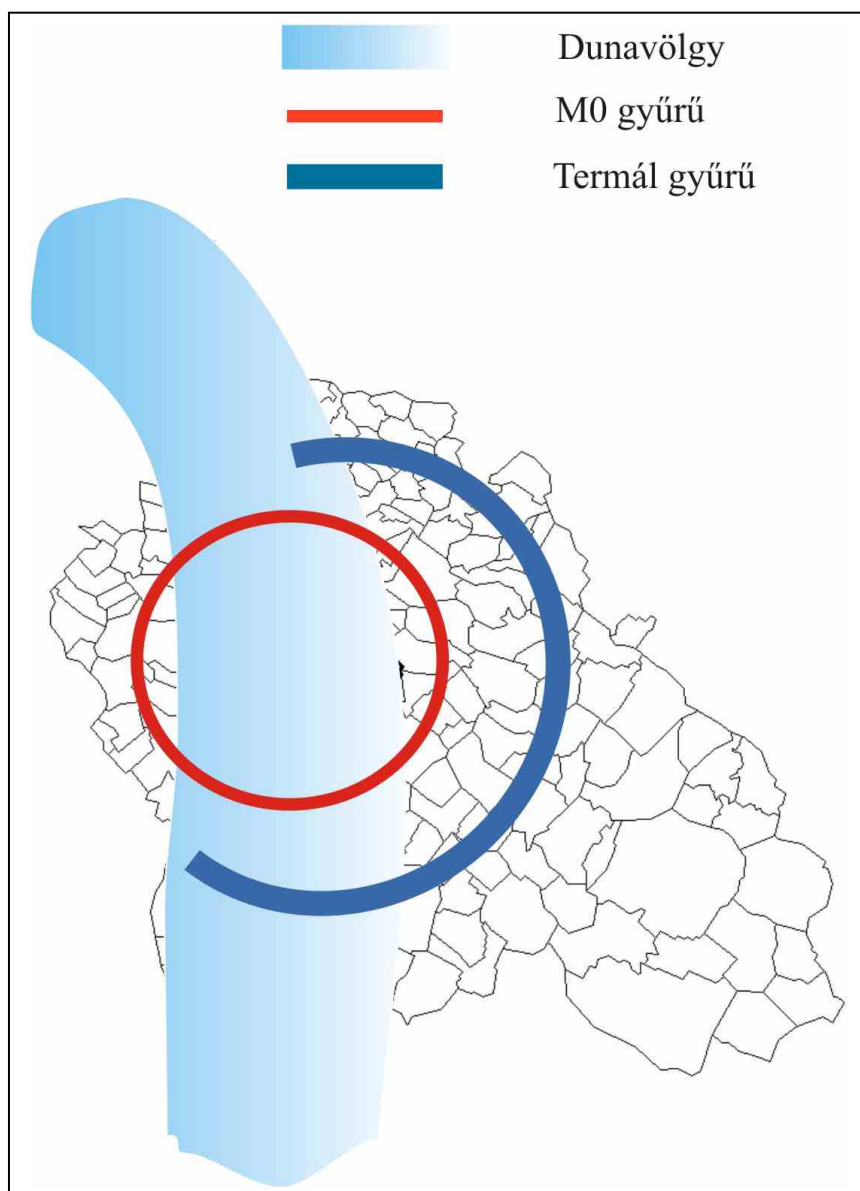
társaihoz képest (Bécs, Prága) még csak néhány évvel van lemaradva, és komparatív versenyelőnyeire alapozva ezt a lemaradást nemcsak hogy behozhatja, hanem Kelet-Közép-Európa regionális kulturális és tudásközpontjává válhat.

Ennek figyelembevételével a 2007–2013-as ciklusra a következő elvek érvényesítését tűzzük ki célul:

1. A ciklusban rendelkezésünkre álló források felhasználásánál érvényesíteni kell a *területiség elvét*, meghatározva a Régió azon fejlesztési sávjait, földrajzi területeit, amelyeket előnyben részesítünk a fejlesztések során:
 - Dunavölgy (Beszédes Program);
 - M0 gyűrű sávja;
 - Termál gyűrű.
2. A fejlesztési forrásokat a területiség elvén túl a célfában meghatározott kiemelt *témákra* kell koncentrálni:
 - Kultúra;
 - Szabadidő;
 - K+F;
 - Üzleti szolgáltatások;
 - Környezet- és természetvédelem.
3. Az előző elvekhez kapcsolódóan a kiemelt területek (földrajzi, tematikus) jelentős elemeit *direkt projektfinanszírozás* keretében kell fejleszteni, ezzel növelve a hatékonyságot a korábbi évek forráselosztásával szemben, míg a többi térség, illetve téma esetében a pályázati verseny marad érvényben.

A szolgáltatás igénybevevőivel kapcsolatban annyit érdemes megjegyezni, hogy számukra a megállapított tarifák már ma is sok esetben túl magasak és ez tükröződik is az utóbbi két évben érezhető utas szám csökkenési folyamatban. Ugyanakkor a rendszer az Európai Unióban is csak részben épül a szolgáltatást igénybevevők általi finanszírozásra. (Az attraktív közösségi közlekedés egyik döntő eleme, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei számára elfogadható tarifák mellett lehessen igénybe venni.)

A szolgáltatás igénybevevőivel kapcsolatban annyit érdemes megjegyezni, hogy számukra a megállapított tarifák már ma is sok esetben túl magasak és ez tükröződik is az utóbbi két évben érezhető utas szám csökkenési folyamatban. Ugyanakkor a rendszer az Európai Unióban is csak részben épül a szolgáltatást igénybevevők általi finanszírozásra. (Az attraktív közösségi közlekedés egyik döntő eleme, hogy a társadalom minél szélesebb rétegei számára elfogadható tarifák mellett lehessen igénybe venni.)

Gazdaságfejlesztés

A prioritással támogatott átfogó célok:

- Stabil gazdasági szerkezet megalapozása;
- A munkaképes korú lakosság gazdasági aktivitásának növelése.

A prioritást közvetlenül támogató operatív célok:

- KKV-k versenyképességének növelése;
- Gazdasági fejlettség területi különbségeinek mérséklése;
- A képzési szerkezet és a munkaerő-piaci igények összehangolása.

A *kulturális gazdaság* a nagyvárosi régiók egy sajátos gazdasági klasztere, az új posztindusztriális gazdaság egyik legdinamikusabban fejlődő, a piacgazdaságba egyre mélyebben beépülő jellegzetes eleme. A kultúrafejlesztés tudásnövelő és szellemfrissítő hatásán túl a versenyképességi, a tőkevonzási és a profitszerzési szempontjai is lényegesek.

A *turizmus és szabadidő gazdaság fejlesztése* azért különösen indokolt, mert ez az egyik legdinamikusabb gazdasági ág, amely egyben az értékek, az ismeretek és a kapcsolatok közvetítésével más gazdasági ágakra is pozitívan hat, és a Közép-magyarországi régió kedvező turisztikai adottságokkal rendelkezik.

A gazdaság fejlesztése nem különülhet el a régió komplex fejlesztésétől, hiszen a humán erőforrás, a környezet, a közlekedés állapota alapvetően befolyásolja a versenyképességet. Hatékony gazdaságfejlesztés csak e tényezők összehangolt és együttes fejlesztése mellett lehetséges.

A 2007–2009-es időszakra készítendő operatív programban kidolgozandó intézkedések a prioritáson belül:

- Kis- és középvállalkozások fejlesztése;
- Turizmus és szabadidő gazdaság fejlesztése;
- Kulturális gazdaság fejlesztése;
- Üzleti szolgáltatások fejlesztése;
- K+F fejlesztése.

Humánerőforrás-fejlesztés a munkaerő-piaci igényeknek megfelelően

A Humán erőforrás fejlesztés jelentősége túlmutat a népesség képzettségi szintjének emelésén, és a közvetlen társadalmi szempontokon. A humán erőforrás fejlesztés és a gazdaságfejlesztés egyik legfontosabb közös eleme a munkaerő piaci igényeknek megfelelő képzések feltételeinek biztosítása.

A prioritással elérni kívánt átfogó cél:

- A Régió versenyképességének növelése;
- Társadalmi kohézió erősítése.

A prioritást közvetlenül támogató operatív célok:

- A munkaképes korú lakosság gazdasági aktivitásának növelése;
- A hátrányos helyzetű, megváltozott munkaképességű emberek elhelyezkedésének támogatása;
- A képzési szerkezet és a munkaerő-piaci igények összehangolása.

A 2007–2009-es időszakra készítendő operatív programban kidolgozandó intézkedések a prioritáson belül:

- Hátrányos helyzetű munkanélküliek munkaerő-piaci integrációjának segítése;
- A képzési szerkezet és a munkaerő-piaci igények összehangolása;
- KKV továbbképzések támogatása;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség, adat és információszolgáltatás elősegítése.

A Régió közszolgáltatási szektorának fejlesztése

A Régió népességének képzettségi szintjét, életminőségét és közérzetét alapvetően meghatározó humán szolgáltatásokat nyújtó közintézményei között jelentős területi és színvonalbeli különbségek mutatkoznak. Ezek hatékony felszámolását, az egyes ágazati szereplők együttműködésének, közös fejlesztések támogatását, az infokommunikációs technológia használatából adódó előnyök kiaknázását a közszolgáltatási szektor átfogó fejlesztésével érhetjük el.

A prioritással elérni kívánt átfogó cél:

- Társadalmi kohézió erősítése.

A prioritást közvetlenül támogató operatív célok:

- Humán közszolgáltatások színvonalának emelése;
- Humán közszolgáltatások infrastruktúrájának területi kiegyenlítése;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség, adat és információszolgáltatás elősegítése.

A 2007–2009-es időszakra készítendő operatív programban kidolgozandó intézkedések a prioritáson belül:

- Az intézményi infrastruktúra korszerűsítése, kapacitások bővítése;
- A meglévő szolgáltatások színvonalának emelése, új humán szolgáltatások bevezetése;
- Infokommunikációs technológiák bevezetése és alkalmazása az intézményekben;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség, adat és információszolgáltatás elősegítése.

Az egészséges élethez szükséges tényezők javítása, fejlesztése

Az egészséges élethez szükséges tényezők javítása, fejlesztése című prioritás a régió versenyképességének növelése és az élhető régió megvalósítása átfogó célok eléréséhez járul hozzá.

A prioritást közvetlenül támogató operatív célok:

- A régió környezetvédelmi és természetvédelmi infrastruktúrájának fejlesztése;
- Települési központok fejlesztése identitást erősítő funkciókkal;
- A régió természetes zöldfelületi egységeinek, vízbázisvédelmi területeinek védelme, az egységek közötti természetes kapcsolat kialakítása;
- Környezet- és természetvédelmi szemlélet erősítése a régió társadalmának minden szintjén;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség, adat és információszolgáltatás elősegítése;
- Az alternatív közlekedési módok kihasználhatóságának elősegítése.

A 2007–2009-es időszakra készítendő operatív programban kidolgozandó intézkedések a prioritáson belül:

- Környezetvédelmi ellátórendszerek fejlesztése (szennyvíztisztítás, hulladékgazdálkodás, alternatív energetika);
- Természeti környezet rehabilitációja, a biotóp hálózat elemeinek és kapcsolatainak kialakítása a vízbázisvédelmi területek bekapcsolásával és védelmük fokozásával;
- Települési központok, közterületek fejlesztése az identitást erősítő funkciók előtérbe helyezésével;
- Környezettudatosság fokozása a régió társadalmának minden szintjén;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség elősegítése a fejlesztési szereplők közt.

A régió közlekedési rendszerének fejlesztése a közösségi és környezetkímélő közlekedés területén

A Közép-magyarországi régióban a közlekedési rendszerek a növekvő igényeket mennyiségileg és/vagy minőségileg nem tudják kiszolgálni. Annak érdekében, hogy a közlekedés fejlesztésének prioritása ne legyen ellentmondásban „az egészséges élethez szükséges tényezők javítása, fejlesztése” prioritással, a közlekedési problémákat a közösségi közlekedés és más környezetkímélő közlekedési módok fejlesztésével kívánjuk enyhíteni.

A prioritással elérni kívánt átfogó cél:

- Élhető régió megvalósítása.

A prioritást közvetlenül támogató operatív célok:

- A közösségi közlekedés versenyképességének növelése a Régióban;
- Az alternatív közlekedési módok kihasználhatóságának elősegítése;
- A harántirányú közúti kapcsolatok és az intermodalitás fejlesztése;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség, adat és információszolgáltatás elősegítése.

A prioritáshoz tartozó intézkedések megnevezése:

- A közösségi közlekedés minőségének (versenyképességének) javítása, különös tekintettel a kötöttpályás közlekedésre;
- Környezetkímélő közlekedési módok térnyerésének támogatása;
- Harántirányú közúti kapcsolatok és az intermodalitás fejlesztése;
- Együttműködések ösztönzése, a kommunikáció, partnerség elősegítése a fejlesztési szereplők között.

A Közép-magyarországi régió az országos átlagot messze meghaladó eredményeket ért el az elmúlt évek-évtizedek fejlesztése eredményeként. Sajnos a gazdasági, társadalmi, és természeti kényszerek pillanatnyi helyzetből fakadó döntéseket, fejlesztési megoldásokat részesítettek előnyben és így alakult ki az az ellentmondásos helyzet, amely országosan is jellemző. Konkrét példán keresztül bemutatva ez azt jelenti, hogy elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor fel kell tennünk a jövőt érintően a kérdést, hogy a fenntarthatósági elvből kiindulva a sivatagosodó Duna–Tisza közí Hátországban felgyorsítsuk a folyamatot, vagy megváltoztassuk, vagy a Ráckevei–Soroksári Duna-ág esetén felgyorsítsuk a folyószakasz haldoklását, vagy megfordítsuk, revitalizáljuk a Duna-ágot? Kiterjesztve és általánossá téve a kérdésünket arról van szó, hogy az évtizedekre kiható fejlesztésekben megjelenik-e a tudatosság, a hosszú távú gondolkodás, figyelembe vesszük-e a fenntarthatóság elvét? A válasz nem könnyű és nem egyértelmű! A jelen helyzet, meglévő és kedvezőnek ítélt gazdasági eredmények mögött egy nagyfokú korrekciós igény jelentkezik, amely a közel 4 milliós régióknak (a napi átutazókat is beleértve) az életét, jövőjét kell, hogy a fenntarthatóság irányába kormányozza. Számunkra is érvényesnek tűnnek az alábbi sorok, amelyek *A növekedés határai* könyvből valók: „Szomorú, hogy minden műszaki és intézményi haladás ellenére, az emberiség ökológiai lábnyoma továbbra is növekszik. Ez annál is komolyabb probléma, mivel az emberiség már egy nem fenntartható stádiumban van. Ennek a megállapításnak azonban reménytelenül csekély nyoma van a köztudatban. Hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, mire politikai támogatást nyernek azok az egyéni értékekben és a közpolitikában szükséges változások, melyek vissza tudják fordítani a jelenlegi trendeket, és az ökológiai lábnyomot bolygónk hosszú távú eltartóképessége alá tudják hozni” (Kossuth Kiadó, Budapest, 2005).

13. A TELEPÜLÉSEK MINT LAKÓHELYEK VERSENYKÉPESSÉGE

Egyed Krisztián

egyetemi tanársegéd

Nyugat-magyarországi Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar

A térségek gazdasági tevékenységének, fejlesztéseinek célja a helyiek jóléte, illetve annak növelése. Mindezt korunk mindent magyarázni képes fogalmán, a regionális versenyképesség javításán keresztül kívánják elérni. De valójában mit is nevezünk regionális versenyképességnek? Mik a versenyképesség forrásai? E tényezők hogy járulnak hozzá egy térség lakosainak jólétéhez? Számos elméleti igényességű munka született e kérdések megválaszolására, melyektől eltérő módon, más szemlélettel is megközelíthetjük e témát.

AZ EGYES TELEPÜLÉSEK VERSENYKÉPESSÉGE

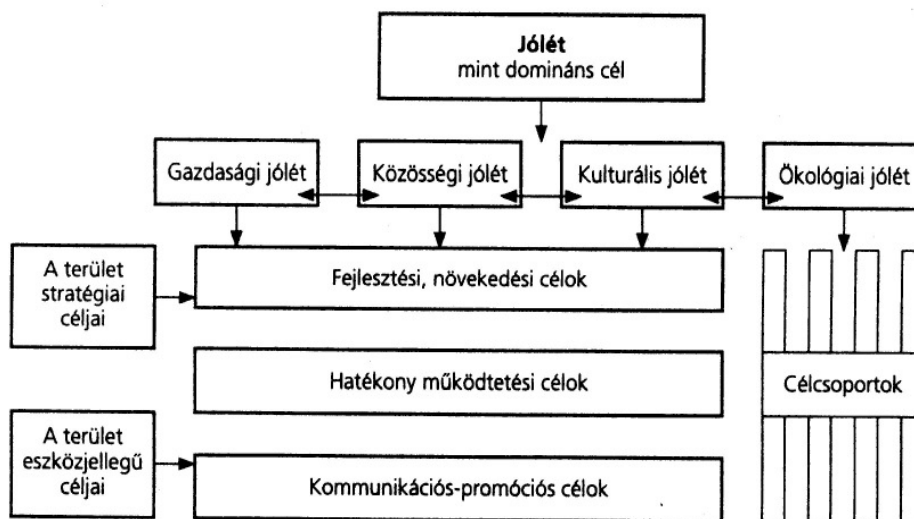
A versenyképességet többnyire nemzetek, nemzetek feletti régiók esetében, illetve az Európai Unióban a különböző támogatásokhoz kapcsolódóan NUTS 2 és NUTS 3 szintű területi egységekre értelmezik és vizsgálják. Saját meglátásom szerint érdemes ezen kutatásokat alacsonyabb szinten is megvalósítani, akár NUTS 5 szintig. A legkisebb önállóan gazdálkodó egység szintjére kell levinni. E megközelítés jelentősége abban áll, hogy a piaci realitásokhoz közelebb kerülnek a döntések, s a hatékonyság és a versenyképesség szempontjai a helyi specialitásokhoz, specifikusságokhoz igazodóan vehetők számításba. A helyi fejlesztések így valóban a térségben élők igényei alapján valósulnak meg, ezzel javítva jólétüket.

A JÓLÉT KOMPLEX ÉRTELMEZÉSE

A szerzők többsége – illetve az Unió dokumentumai is – KRUGMAN és PORTER munkásságát veszi alapul a regionális versenyképesség és regionális kutatások elméleti megalapozása során. A megközelítések többsége a regionális versenyképességet kizárólag gazdasági versenyképességként, illetve PORTER munkái alapján az ott található vállalatok versenyképessége (teljesítménye) alapján mutatja be. Néhány szerző az infrastruktúra, főként az autópálya regionális ver-

senyképességre gyakorolt hatását taglalja, illetve mutatja be konkrét területek esetében. Saját értelmezésem ezektől meglehetősen eltérő.

Versenyképesség alatt a jólétet értem, melynek szerves részét képezi a gazdasági jólét, azonban nem kizárólagos meghatározója. A jólétet az alábbi ábra alapján résztényezőkre bontom, megjegyezve, hogy a „hard” gazdasági tényező mellett a többi „soft” tényezőnek tekinthető: mérésük lehetősége, és a kapott eredmények nem feltétlenül egyértelműek.

1. ábra: A jólét összetevői
Forrás: PISKÓTI–DANKÓ–SCHUPLER (2002)

Gazdasági jólét

A modellek többsége a gazdasági jólétet tekinti a versenyképességnek. Részben igaz is, azonban az azt befolyásoló tényezőket másként is csoportosíthatjuk, illetve egyéb tényezők is befolyással vannak a versenyképességre/ jólétre. A helyiek jólétének gazdasági vetületében központi helyet tölt be a *jövedelmek növekedése*. Mindez több fejlesztési tevékenység és rész cél teljesítésén keresztül valósulhat meg. Ilyen rész célnak tekinthetjük a következőket:

- gazdaság fejlesztése,
- tőkebevonás,
- hatékony cégek,
- alacsony munkanélküliség,
- növekvő jövedelmek,
- növekvő fogyasztási lehetőségek.

A részcélokhoz különböző indikátorokat is meghatározhatunk, melyek segítségével mérhetjük, hogy jó irányban haladunk-e, netán változtatásokra van szükség. Indikátorok a gazdasági célok eléréséhez:

- a gazdaság teljesítőképességének, hozzáadott értékének (GDP/ GNP), valamint a növekedés ütemének emelkedése,
- a gazdaság szereplői nemzetközi verseny- és innovációs képességének javulása,
- a gazdaság struktúrájának korszerűsítése, új perspektivikus ágazatok megtelepülése,
- a cégek nemzetközi, exportorientáltságának és teljesítményének növekedése,
- a vállalkozókészség fejlődése, új vállalkozások száma,
- új munkahelyek száma.

Közösségi jólét

A közösségi jólét alapvetően hármas cél elérését, teljesülését jelenti. Szükséges a térség *társadalmi kohéziója*, a helyiek érezzék összetartozásukat, cselekedeteiket felelősségteljesen tegyék, s vegyék figyelembe a közösség többi tagjának jólétét is. A társadalmi kohézió mellett az *identitástudat* kifejlődése a következő tényező, mely a kohéziót erősíti, illetve annak következménye. Tudatosuljon az emberekben a valahova tartozás, az *összetartozás* és a másoktól való különbözőség. A különbözőségtudat azonban nem elutasító, inkább önbizalmat, magabiztosságot erősítő kell legyen. A közösségi jólét az alábbi részcélokon keresztül érhető el:

- társadalmi kapcsolatok építése,
- magabiztosság fejlesztése,
- öntudatoság fejlesztése,
- együttműködési készség fejlesztése,
- demokratikus közélet kialakítása,
- jó légkörű városirányítás,
- közvetlen érdekérvényesítés biztosítása,
- külső, térségek közötti kohézió erősítése.

„Soft” tényezőként nehéz a közösségi jólét egzakt mérése. Ha mégis megkíséreljük, a következőket érdemes figyelembe venni:

- a társadalmi, a közösségi és a politikai kapcsolatok fejlődése,
- az együttműködési és kooperációs készség fejlődése,
- a belső kohézió erősödése,
- az egészséges életmód és szokások elterjedése, az azt támogató intézmények kiépülése, működése,
- a szociális biztonság és ellátás feltételeinek fejlődése,
- identitástudat erősödése.

Kulturális jólét

A kulturális jólét részben a helyiek *szórakozási, kikapcsolódási lehetőségeit* szolgálja, másrészt pedig – a gazdaságpolitikai célokhoz kapcsolódóan – a *helyi tudásbázist* szolgáltatott növelni. Kialakulásában a következő tényezőknek van jelentős szerepe:

- oktatás, képzés (át-, tovább-),
- kutatás,
- kulturális értékek megőrzése, fejlesztése,
- kulturális élet,
- tudományos élet,
- sportélet,
- szórakozási lehetőségek,
- változatos rendezvények.

Az említett részcélok az alábbiak szerint elemezhetők és értékelhetők:

- az itt élők szaktudásának, képzettségi színvonalának emelkedése,
- az oktatási, képzési és átképzési rendszer és intézményeinek fejlődése,
- a nyelvismeret és kommunikációs készség fejlődése,
- a tudományos kutatás és fejlesztés feltételeinek, intézményeinek fejlődése,
- magatartáskultúra, erkölcs, etika fejlődése,
- a kultúra és a művészeti teljesítmények és intézményeik fejlődése,
- a kulturális értékek, hagyományok minél szélesebb körű elterjedése.

Ökológiai jólét

A XX. század végére az emberek mind környezettudatosabbakká váltak. Napjainkra elutasítják a környezetet terhelő technológiákat, ismét értékévé vált a természetes környezet. Alapvető fontossággal bír az egészséges élet és a szociális biztonság is. Ma ezek alapfeltételei a *minőségi életnek*. De hogy is érhetjük el, hogy térségünk alkalmas legyen a minőségi életre:

- nagy infrastrukturális rendszerek (energia, közlekedés stb.) kialakítása,
- egészségügyi ellátás biztosítása,
- szociális ellátás biztosítása,
- sportolási feltételek,
- természet értékeinek megőrzése, védelme,
- ökológiai fejlesztések.

A környezeti, ökológiai célok egy része „hard” tényezőként egyértelműen meghatározható, míg többségük elemzése nehézkes és nem egzakt:

- az infrastrukturális feltételek fejlődése,
- a természeti és az épített környezet és értékek védelme,
- az egészséges környezet feltételeinek megteremtése, ill. fenntartása.

A jólét rendszere négyes tagolása ellenére egymással szorosan összefüggő, egymást kölcsönösen erősítő elemeket feltételez. A jólét egyes vetületei, illetve az azt meghatározó tényezők fejlettsége kihatással van a jólét többi elemére is. Pl. a tudásbázis színvonala közvetlenül a közösségi jólét színvonaláról ad képet, de hatása megjelenik a gazdasági teljesítményben, a térség környezeti feltételeiben, s a helyiek identitástudatát is meghatározza (milyennek ítélik meg önmagukat, az őket körülvevőket). Másrészt elmondható, hogy az emberek jóléte valójában komplexen értelmezhető. Szokás az ún. „hard” tényezők dominanciáját, vagy kizárólagosságát hangsúlyozni, de mit ér a gazdasági jólét, a magas jövedelem, ha nem tudom magam megértetni a szomszédaimmal, ha nem tudom színvonalas szórakozással eltölteni a szabadidőmet, ha lesújtó a környezet állapota, amiben élek.

Konklúzió

1. A regionális versenyképesség elemzését – a számítási nehézségek ellenére – *érdemes a legkisebb önállóan gazdálkodó egységek (önkormányzatok) szintjén is megvalósítani*. A támogatások odaítélésénél figyelembe kell venni az így kapott eltéréseket, hiszen egy dinamikusan fejlődő, mondhatni versenyképes térségben is található a támogatásokra rászoruló települések.

2. A versenyképesség vizsgálata a településfejlesztés irányvonalának meghatározására is szolgálhat. Ekkor azonban szükséges a *település funkcióelemzéséből* kiindulva az egyes (cél)csoportok eltérő érdekeit, igényeit figyelembe venni.

3. Az önkormányzatok célja, hogy a területén élők számára a lehető legjobb életkörülményeket, a jólétet megteremtse. Ez azonban nem csak gazdasági vonatkozásban képzelhető el. A versenyképesség e szempontból történő elemzésének középpontjában továbbra is a lakosság jóléte áll, azonban összetevői között a *gazdaságin kívül, a közösségi, a kulturális, valamint az ökológiai jólét* is megjelenik.

IRODALOM

- Benko, G. (1999): **Regionális tudomány**. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- CEC (1999a): European Spatial Development Perspective. (May 10–11, Potsdam) European Commission, Brussels.
- CEC (1999b): Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union. European Commission, Luxembourg.
- Horváth Gy. (1998): **Európai regionális politika**. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

- Koltai Z. (2002): A versenyképesség regionális dimenziói. In **Tudásmenedzsment** (A Pécsi Tudományegyetem TTK Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének periodikája), 2. 21–27. old.
- Lengyel I. (2000): A regionális versenyképességről. **Közgazdasági Szemle**. 12. 962–987. old.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): A városok versenyképességéről. In Horváth–Rechnitzer (szerk.): **Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón**, MTA RKK, 130–152. old.
- Palkovits I. (2000): Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez. **Tér és Társadalom**, 2–3, 119–128. old.
- Piskóti I. – Dankó L. – Schupler, H. (2002): **Régió- és településmarketing**. KJK Kerszöv, Budapest
- Porter, M. E. (1996): **Competitive Advantage, Agglomeration Economies, and Regional Policy**. International Regional Science Review, 1–2. 85–94. old.
- Porter, M. E. (1998): **On Competition**. Harvard Business Review Book, Boston
- Rechnitzer J. (1998): **Területi stratégiák**. Dialóg Campus, Budapest–Pécs
- Süli-Zakar István (szerk.) (2003): **A terület- és településfejlesztés alapjai**. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.

SUMMARY

The goals of economic activity and regional development are the wellbeing of the population and its growth. For this, we use and interpret current concepts and strive to develop regional competitiveness. What, however, do we know as regional competitiveness? What are the resources of competitiveness? How do these resources add to the well-being of the population? A great deal of utopian work has been devoted to answering these questions, and we attempt to analyse the topic in different ways.

Most of the authors – and EU documentaion – use Krugman and Porter as their basis for defining regional competitiveness and regional research. Most approaches treat regional competitiveness as economic competitiveness, or, following Porters work by competitiveness (accomplishment) of business concerns. Some of the authors dissect the infrastructure, mostly in terms of the effect of ways to regional competitiveness, or discuss very specific areas. My interpretation is different.

I have in mind wellbeing as competitiveness: it is an element in economic wellbeing, but it is not the single dominant feature. Wellbeing could be broken down into smaller factors. I should note here that alongside the “hard” economic elements, the others should be termed “soft” elements (social, cultural, ecological): the potential to measure and the results are not always clear.

The wellbeing of the population is still foremost, but, indirectly the economic, social, cultural and ecological wellbeing should also be so.

14. GONDOLATOK A VÁROS ÉS A KÖRNYEZŐ RÉGIÓ FEJLESZTÉSÉNEK EGY SAJÁTOS LEHETŐSÉGÉRŐL

Bakucz Márta

egyetemi adjunktus

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

Ez a tanulmány a korábbi ipari város, Pécs és a környező régió megújulásának egyik lehetséges útját vizsgálja, párhuzamba állítva testvérvárosa, Graz, a 2003. évi Európai Kulturális Főváros fejlődésével.

Az *Európai Kulturális Főváros* projekt nagyszabású eseménynek minősül, ezért hatásainak elemzése kiemelt gondosságot érdemel. Már Pécs pályázati szándékáról szóló hírek is nagy várakozásokat teremtettek, így a közfigyelem közvetlenül a városra és vezetésére terelődött.

Habár a projekt 20 évre tekint vissza, mégis viszonylag kevés kutatás foglalkozik a témával. A bevezetőben ígért összehasonlító elemzés alapjaként, a *Graz 2003* projekt előkészítő szakaszában elvégzett egyik osztrák kutatás eredményeiből nyerhetünk alaposabb betekintést, a komoly előkészületeket igénylő esemény pénzügyi hátterébe is (mind a kezdeti ráfordítások, mind a későbbi költségvetési bevételek tekintetében). WIESENHOFER és SCHWARZ (2001) kutatásai a „mega-esemény” tervezési és lebonyolítási folyamatára, valamint a helyi turizmusra gyakorolt hatásaira irányultak – és kiterjedtek valamennyi résztvevő város záró beszámolójára is az eseménnyel kapcsolatban. Vizsgálatuk a szervezésre, a marketingre és a turizmusra koncentrált, és a 1985–2000 közötti időszakra terjedt ki, mialatt 24 város kapta meg az Európai Kulturális Főváros címet (ez a szám az ezredforduló miatt ilyen magas). A kutatók kérdőíves módszerrel dolgoztak, melybe az érintett városokban minél több magánszemélyt és szervezetet igyekeztek bevonni. Végül 18 érintett városból kaptak választ, melyek áttekintésével tömören összefoglalhatjuk a legfontosabb ismérveket.

A kérdések arra kerestek választ, hogy a városok miért vágytak a cím elnyerésére. A motivációs sorrend hamar egyértelművé vált: az első helyre került a város kulturális összképének javítására irányuló elvárás, a második lett az a felismerés, miszerint így a város nemzetközi ismertsége erősödhetne (hozzátéve még azt is, hogy a siker elősegítené a páneurópai kapcsolatok és a hálózatépítés fejlődését). Harmadikként merült fel az a gondolat, hogy a jelöltség a helyi inf-

rastruktúrában lökészerű javulást hozna (itt nem vizsgálták az ehhez szükséges pénzalapok forrását). Az elavult létesítmények rendbetétele, és újak megteremtése kiemelkedő szempontként szerepelt. Világosan látható volt, hogy a pályázat beadásában az anyagi szempontok játszottak döntő szerepet – a felszínen ugyan mindenki fő szerepet tulajdonított a kultúrának, de egyben soha vissza nem térő, kiemelt alkalomnak tekintették az eseménysorozatot az épített környezet fejlesztésére. A legjobb példa erre az 1990-es Európai Kulturális Főváros Glasgow, ahol az infrastruktúra teljes átalakuláson ment keresztül.

Minden esetben egy meghatározott időszak telik el attól a pillanattól, mikor Európai Kulturális Főváros jelöltté válik egy város, addig az időpontig, míg valójában el is nyeri a címet. Korábban, mikor az esemény még kisebb jelentőséggel bírt, ez egy kétéves időtartam volt, ám erre manapság az Európai Unió minimum 4 évet ajánl. Graz – mely 2003-ban birtokolta a címet – öt éves felkészülési időszakkal dolgozott.

A harmadik kérdésre kapott válaszokból kiderült, hogy a projekthez szükséges pénzalapok képzése kényes területnek minősül, és problémát okozhat, hogy ha nem látjuk át teljesen a felmerülő igényeket. Az eddigi példák bizonyítják, hogy minden esetben a helyi önkormányzat biztosította a pénzeszközök legnagyobb részét, átlagosan 41%-át, 33%-a pedig központi forrásból érkezett. Az Európai Unió hozzájárulása csupán 2%, és körülbelül 15% érkezik magán forrásból – magánszemélyektől vagy cégektől, melyek támogatják az egész eseményt, vagy annak egy részét – míg a jegyek eladásából származó bevételek 7%-ot tesznek ki. A 2000. évi 9 Európai Kulturális Főváros átlag költségvetése 26 millió euró volt.

A szervezési és marketing funkciókat a különböző városokban eltérően kezelték. Ezekre vonatkozóan néhányan az állami szerepvállalást kérték, míg mások mindent maguk intéztek. (Graz létrehozott egy céget Graz 2003 GmbH néven). A marketingeljárás mindenhol hasonlóan alakult, mivel mindenütt úgy értelmezték, hogy ez kulcsfontosságú eleme az egész Európai Kulturális Főváros folyamatnak. A legtöbben ezt „házon belül” végezték, míg mások marketing ügynökségnek adtak megbízást. Nem meglepő, hogy eltérő eredményeket kaptak, mivel a témához fűződő tapasztalatok szintén különbözőek, és mivel nem könnyű feladat részletekbe menően elemezni és közvetíteni a város céljait tükröző nagyra törő, művészi és kulturális koncepciót egy ügynökség felé.

WIESENHOFER és SCHWARZ (2001) vizsgálta az Európai Kulturális Főváros projekthez szükséges pénzügyi feltételeket, ugyanígy a különböző marketing, reklám és promóciós törekvéseket is. 2000-ben átlagosan ezek a költségvetés 11,66%-át emésztették fel, habár értelmetlen ezt a számot a teljes (26 millió eurós) költségvetéshez mérni, mivel a kilenc városban követett gyakorlat szélsőségesen eltérő volt. A két véglet: Firenze a költségvetésének 3%-át, míg Stockholm 23%-át költötte ezekre a célokra. Ez bizonytalanságot mutat a beru-

házás értékével kapcsolatban – melyről egyedül az eredmény tanulmányozásával győződhetünk meg.

A vizsgálat további tárgya a programba kerülő események választéka, valamint az események végső kiválasztását befolyásoló szempontok voltak. Amennyiben az Európai Kulturális Főváros projekt egyetlen témát képviselt abban az évben, akkor fel lehetett tenni a kérdést, hogy vajon igazodott-e az átfogó koncepcióhoz, és akkor a további kérdések vonatkozhattak már az események minőségére és lebonyolítási költségeire. Egyébként, számos város szívesebben ajánlotta az események szélesebb körét ahelyett, hogy egy témára koncentrált volna.

Mivel hatalmas befektetésről van szó, a városlakók joggal kérdezhetik, hogy a későbbiekben milyen anyagi haszna lesz ebből a városnak (nem csupán a presztízs érdekli őket). A haszon mérhetővé tétele nehéz kérdés, ám az egyik fő mérőszám lehet a városba látogatók száma, és különösen az általuk ott töltött vendégéjszakák mennyisége. Egyértelmű, hogy a város az év folyamán eltöltött éjszakák számában növekedésre számít, ami körülbelül 10–15%-ot jelent egy átlagos évben. A későbbiekben az előrejelzések mégis alacsonyabb értékeket jeleztek, és 2000-ben a 9 Európai Kulturális Főváros valóban kevesebbet teljesített. Mégis, sokkal fontosabb kérdés ebben a vonatkozásban a tartós hatás. Az átlagos tapasztalat szerint, ha hanyatlás mutatkozik egy korábbi szinthez viszonyítva, az így elért bármilyen növekedés sikerként könyvelhető el. Két (de még inkább 3 vagy 4) év után egy újabb értékelés szükséges ahhoz, hogy tiszta képet kapjunk a helyzetről, és ugyancsak szükséges, hogy minden kérdést egyediként kezeljünk. Például, mind Glasgow, mind Thessaloniki 80%-os növekedést mutatott a náluk eltöltött vendégéjszakák tekintetében az Európai Kulturális Főváros cím birtoklásának évében, azonban egyikük sem volt korábban kiemelt turisztalátványosság, így egy alacsony bázisonról indultak.

Még egy említésre méltó kérdés ebben a vonatkozásban az Európai Kulturális Főváros projekt menedzsmentje és a kereskedelmi turisztikai szervek közötti elkerülhetetlen együttműködés egyre javuló színvonala. Ez bármelyik Európai Kulturális Főváros sikerének előfeltétele, és jó előjelnek tekinthetjük, hogy a megkérdezettek több mint fele válaszolt a „jó” vagy „nagyon jó” minősítéssel a vonatkozó kérdésekre. Kiváltképp jól alakult a célok közmegebecsülése, és a turisztika fontosságának elismertsége.

A piacok célbavétele szempontjából egyértelmű, hogy az Európai Kulturális Főváros sikere igazán attól függ, hogy mennyire sikerül meggyőzni a helyi lakosokat arról, hogy támogassák, és vegyenek részt a tervezett tevékenységekben. Kismértékű támogatásukkal, vagy annak hiányában kevés érhető el, ezért az elsősorú célpiacnak a helyi lakosokat kell tekintenünk, mind önkormányzati, mind regionális szinten. Az e téren elért siker eredményezheti a kulturális „merítési terület” kiterjesztését, azaz a helyi lakosság új rétegeinek bevonásával

járó előnyöket. Ez olyan tényező, mely arról győzi meg a városokat, hogy kevésbé igényes programokat kínáljanak, és messzemenőig népszerűsítsék ezeket, nehogy az a vád érje őket, hogy csak „ezoterikus”, kifinomult ízlésre valló programokat rendeznek, kimondottan a kulturális elit számára. Sok olyan esemény megrendezésére (utcai előadások, „son et lumiere” bemutatók) kerülhetne sor, amelyek ingyenesek lennének a nagyközönség számára. A helyiek bevonását a üzleti szférára is ki kell terjeszteni az eredményes együttműködés, továbbá, a pénzügyi alapok gyarapodásának reményében. Végül megállapíthatjuk, hogy bármely város természetes igénye, hogy ne kizárólag a helyieket, illetve a régióban lakókat vonzza, hanem messzebből érkező hazai és külföldi látogatókat is. Az elvárások szerint, az Európai Kulturális Főváros programok során számos turista érkezések száma kiugróan megnő. Ebből a szempontból a 2000. év eredményei gyengének és a küldő piacok végeseknek bizonyultak, mivel akkor sok volt a címet viselő város.

Az ország Európai Unióhoz történt csatlakozása után Pécs politikai és gazdasági vezetése gyakran hangoztatta azt az elképzelését, hogy a város *kulturális vonzerejének kiterjesztésével megújulhat*. Így Pécs először a régió, majd az ország, és később Európa Kulturális Fővárosává válhatna. Ebben a tanulmányban a szerző vizsgálja a kiemelkedő kulturális rang szerepét, mely Pécs esetében biztosíthatná – egyes feltevések szerint talán kizárólagosan – a tartós gazdasági fellendülés lehetőségét.

A cím elnyerése kizárólag hosszú távú cél lehet: mivel 2010-ben Magyarország jelölhet egy várost (a kormányzati döntés 2005 végére várható) a verseny hatalmas, hiszen a következő lehetőség csak a 2020-as évek közepén jöhet el újra. A címet elnyerő város egy fáradságos és költséges előkészületi folyamattal szembesül majd, mely magában foglalja a városi infrastruktúra fejlesztését is. Nem elegendő, ha a helyi döntéshozók kizárólag a helyi befektetésekre, illetve fejlesztési tervekre koncentrálnak. Első lépésként, egy átfogó stratégiát kell meghatározzunk, mely magában foglalja a rendelkezésre álló helyi eszközök objektív számba vételét is, hogy megmutathassuk, hogy a város versenyképes-e az érintett területeken. Következő lépésként, koncepciónk megvalósítása érdekében a szükséges tevékenységeket időrendbe soroljuk, illetve megtervezzük a promóciós eszközöket. Az egész, összetett folyamat megismeréséhez, a legjobb példát Pécs testvérvárosa, a számos szempontból hasonló helyzetű Graz szolgáltatja. Tanulságos lehet, ha megnézzük azt az utat, melyet végigjárva a stájer főváros elnyerte a címet 2003-ban.

Az összevethetőség szempontjából az első és legfontosabb dolog, hogy megvizsgáljuk a mindkét városban közös erősségeket, melyek megalapozzák a tervezéshez szükséges következtetéseket:

- nyitottság dél felé, a „dél kapuja” szerep,
- fejlett regionális központ, változatos regionális kapcsolatok, intézményi háttér a kutatómunkához,

- változatos, gazdag tájkép és kellemes mikroklíma,
- változatos népesség és nyelvi környezet, élénk határ menti kapcsolatokkal,
- fejlett felsőoktatási környezet,
- erős kulturális és történelmi örökség,
- alapfeltételek egy versenyképes mezőgazdasághoz,
- borkultúra, nemzeti szerep a minőségi szőlőtermesztésben,
- az erdős terület magas aránya,
- termál- és gyógyforrások, valamint fejlődő turisztikai iparág a turisztikai termékek széles körével.

Ezekhez kapcsolódva a két város szinte azonos lehetőségekkel rendelkezik:

- képesség az európai gazdasági és társadalmi vérkeringésbe kapcsolódáshoz,
- életképes mezőgazdasági rendszer kiépítése,
- a felsőoktatásra épülő szolgáltatások körének kiterjesztése,
- komplex turisztikai termékek és szolgáltatások fejlesztése,
- lehetséges együttműködés Szlovéniával és Horvátországgal.

Graz, felismerve az Európai Kulturális Főváros cím jelentőségét, a lehetőségei teljes kihasználása érdekében, még jóval 2003 előtt, 1999-ben megkezdte a részletes tervezést. Az eltelt idő alatt, mint Európa Kulturális Fővárosa szellemi és materiális értelemben is sokat változott. Azonban minden érdekelt fél biztos abban, hogy a hosszú előkészületi folyamatnak köszönhetően és még sokáig a nagy események után is, Graz virágozni fog, mint a régió központja, politikai, gazdasági és kulturális megújulásának köszönhetően.

A város korán lehetővé tette az eredmények megismerését is. A város az információkra irányuló közérdeklődést a teljes beszámoló anyag közreadásával kívánta kielégíteni. Ez nem tartalmazott adatokat a környező régióra vonatkozóan, hiszen ezek leginkább középtávon kiemelkedők és mérhetők. Irántuk a város érdeklődése a későbbiekben jelentősen visszaesett, és kevesebbet tanulmányozták a regionális hatásokat, mivel ez Ausztriában tartományi szinten történik.

Graz rendkívüli eredményt ért el nagyobb projektek megvalósításával, annak érdekében, hogy növelje a város vonzerejét, és ezekkel, valamint a promóció érdekében kifejtett erőfeszítésekkel hosszan tartó hatást érjen el. Egyértelmű, hogy a nem kézzel fogható előnyök is fennmaradnak, amelyek a város általános életszínvonalát fokozzák. Ezek a városlakók számára hosszú távon biztosított kulturális lehetőségekben jelentkezhetnek (amelyek a társadalom olyan iskolázottabb és képzetesebb tagjai számára vonzóbbak, akik a helyi üzleti világban akár döntéshozókká is válhatnak). Ezt támasztja alá a grazi Joanneum Kutatóintézet elemzése. Ez abból indul ki, hogy Graz gyenge pontja a nemzetközi ismertség hiánya volt, más szóval, vidéki városnak minősítették olyan vi-

lágvárossal való összehasonlításakor, mint Bécs (Ugyanerre az eredményre jutunk Pécs és Budapest összevetésekor). Az intézet kutatói úgy értékelik, hogy ebből a szempontból még további, fenntartható fejlődés várható 2003 eredményeként.

Ugyanakkor azt is elismerték, hogy a Graz 2003 érdekében végzett erőfeszítések és befektetések önmagukban nem teremtik meg a kívánt hosszú távú hatást: az inputok egy valamilyen más formában való fenntartása szükséges. Jó példa erre a ragyogó Kunsthalle esete: ha megfelelően kihasználnák, hozzájárulhatna a város kulturális hírnevének erősítéséhez. Ugyanígy, a város nevének és imázsának vonatkozásában is meg kellene őrizni a jelenlegi pozitív folyamatot, amihez a város kulturális és tudományos eseményeit összehangoló szervezet felállítását javasolták.

Érdekes kiemelni néhány szám adatot a Graz 2003 Európai Kulturális Főváros projekt eredményeire vonatkozóan:

- az eseményekkel kapcsolatban leginkább a bécsi, valamint a szlovén és a német *turisták számában* mutattak ki jelentős *növekedést*,
- bár a Grazban eltöltött *vendégéjszakák száma* már 1995-től emelkedett, mégis *kiugró*, körülbelül 25%-os növekedést tapasztaltak 2003-ban,
- a *fogyasztási mutató* Grazban 140 euró/vendég/éj, így a *bevételi növekedés éves viszonylatban* 21 millió euró volt.

Szintén kiemelkedő az *egynapos látogatók* számában becsült növekedés – ez az érték több mint kétszerese az előző évi átlagnak. Ezek az adatok az idegenvezetők foglalásai, az eseményekkel foglalkozó Turisztikai Információs Szolgálat, és a grazi turisztikai irodák által regisztrált érdeklődők számán alapultak. Pontos kiszámításuk ez esetben lehetetlen, de szakértői vélemények szerint körülbelül 1 millió vendég sorolható ebbe a kategóriába.

A város által készített és hivatalosan kiadott jelentés azt hangsúlyozza, hogy a 2003. év költségei nem terhelték meg a költségvetést, ellenkezőleg, értékes gazdasági hatásokat generáltak.

Mindezeket alapján, egyértelműnek látszik, hogy Pécs „*Európai Kulturális Fővárossá*” történő fejlesztésének *konceptiója* önmagában nem elegendő, csupán egy kezdő lépés a jövőbeni gazdasági fejlődéshez.

A *sorrendiség* a leginkább vitatott kérdés: minek kellene bekövetkeznie előbb, a kulturális vagy a gazdasági fejlődésnek? Meggyőződésünk, hogy a kettőt egyszerre kell kiaknázni. Pécs fejlődése nem alapozható csak a kulturális adottságokra; ebben a gazdaság általános fejlődésének szintén döntő szerepe van, mivel a gazdaság jövőbeni állapota és a nagyszabású kulturális projektek sikere egymástól elválaszthatatlan. Elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a kultúra jelentse az egyetlen utat ahhoz, hogy a város Dél-Dunántúl erős gazdasággal rendelkező regionális központja legyen. Az egyik tényező kizárólagos fejleszté-

se azt jelentené, hogy a végső cél elérhetetlenné válna – ezért az *újraiparosítás* egy bizonyos szintje elengedhetetlen. Mi több, meg vagyunk győződve arról, hogy semmilyen komoly gazdasági fejlődés sem lehetséges hatékony *iparfejlesztési stratégia* nélkül. Graz kiemelkedő gazdasági ereje – olyan nemzeti vagy nemzetközi cégek jelenléte, mint Steyr-Puch, Daimler-Chrysler – egy olyan alapvető elem, amely egyelőre Pécsset hiányzik.

Az „Európa Kulturális Fővárosa” kiemelt cím elnyerésével kapcsolatban *két tényezőt* kell mérlegelnünk:

- az alapvető *pénzügyi szükségleteket*, melyek magukban foglalják a helyi, illetve a központi kormányzati szervektől és az Európai Uniótól elnyerhető anyagi céltámogatást,
- az Európa Parlamenti és Bizottsági Döntésben (1999) felvázolt, az *alapvető elvárásokat körvonalazó koncepciót*.

Az előbbi könnyebb megértését segíti, ha sorra vesszük azt a néhány Graz számára fontos mérföldkövet, amely a cím elnyeréséhez vezetett. A város 1996-ban adta be jelentkezését az „Európai Kulturális Főváros” címre, ám ezt megelőzően 1993-ban részt vett az „Európai Kulturális Hónap” projektben és olyan kulturális programokban, mint a „Film és Arculat” (Nemzetközi Film és Építészeti) Fesztivál (1993-tól) és a Stájer Művészeti Hetek, mely *Styriarte* néven vált ismerté (1985-től) azért, hogy nemzetközi szinten megmérettessen.

Ebből a szempontból Pécs elég jó imázst alakított ki magáról, mivel a vidéki városok közül jelentősen kitűnik az utóbbi évtizedben bevezetett program-sorozataival és fesztiváljaival, melyek magukban hordozzák, és sikeresen közvetítik az érdeklődők felé a város által kínált változatos kultúrát és ízeket.

A *Graz 2003* Kht. költségvetési terve a következőképpen alakult:

- Graz városi (önfinanszírozó) rész – 18,17 millió euró (4,45 milliárd forint),
- Stájer (tartományi szintű) támogatás – 19 millió euró (4,75 milliárd forint),
- Központi kormányzati (állami) támogatás – 14,53 millió euró (3,6 milliárd forint),
- Az Európai Unió (elkülönített) céltámogatása – 0,5 millió euró (122 millió forint),
- Támogatóktól – 3,2 millió euró (800 millió forint),
- Jegyek értékesítéséből származó bevételek – 3,2 millió euró (800 millió forint).

A fentiek összesen 58,6 millió eurót tesznek ki (14,52 milliárd forint). Külön kiemelhetjük, hogy a marketing költségeket 7,27 millió euróra becsülték (1,78 milliárd forint), mely a fentiektől teljesen elkülönült (MÉHES, 2003). A költségvetési tervezet világosan megmutatja, hogy a pályázó sokkal kevesebb

támogatásra számíthat az Uniótól, mint amennyit a helyi, regionális vagy nemzeti forrásokból kell előteremtenie. Összefoglalva, a cél eléréséhez jelentős mértékű önerőre van szükség. Ahhoz, hogy hitelt érdemlően megállapíthassuk, hogy Pécs megyei jogú város versenyképes lehet-e a rendelkezésre álló források szempontjából, bemutatjuk bevételeit a 1995–2001 közötti időszakban (értékek egy főre lebontva):

Pécs

- 20. helyezett volt a 22 város között (megyei jogú) a teljes bevételt illetően (623 110 forint),
- 18. helyet foglalta el a saját bevételek szempontjából (18 540 forint),
- 16. volt az újra elosztott adók tekintetében (89 620 forint),
- 16. volt az állami támogatás vonatkozásában (202 860 forint) (ILLÉS, 2002).

Ebből látható, hogy finanszírozási szempontból, országos összevetésben Pécs nem igazán versenyképes a többi pályázó városhoz viszonyítva. Így nem kétséges, hogy egy ilyen nagy jelentőségű rendezvény megszervezése meghaladná a város jelenlegi lehetőségeit, vagy igen nagy áldozatokat kívánna.

Az összes bevétel Graz 2003 esetében 58,6 millió eurót tett ki, melyből a város önmaga 18,2 milliót teremtett elő. Ezek az adatok természetesen a sajátos osztrák helyzetet tükrözik, mely nem hasonlítható össze a magyarral. Hazánkban nincs tartományi kormányzati szint, és a város nem tud komoly alapokat képezni, minden a központi kormányzati alapokból, Budapestről kerül el-, illetve újraelosztásra.

Egy sikeres Európai Kulturális Főváros projekthez elengedhetetlen a második fontos tényező, a *régió* fogalmának tisztázása. Az integrációs folyamatokban, első alkalommal a Maastrichti Szerződésben, a kultúrát a közösségi politika önálló elemeként említik, amely egyértelműen jelzi gazdasági fontosságát. A kulturális megújulás lehetőséget biztosít az embereknek általában, és további munkahelyeket teremt. 2000. év február óta, minden kulturális tevékenység és program (mint az Európai Kulturális Főváros projekt is) a *Kultúra 2000* keretprogram része, mely jelenleg az egyetlen kulturális közösségi program. A Kultúra 2000 megalkotása igazolja, hogy a kultúrának gazdasági és társadalmi szerepe van, munkahelyeket teremt, vonzza a befektetőket, lehetőségeket és integrációs képességet kínál – azaz, a kultúra gazdaságra gyakorolt hosszú távú hatása nem hagyható figyelmen kívül a folyamatosan bővülő Unióban. A program ezért kettős célt szolgált:

- hogy megjelenítse az európai nemzetek *sokszínűségét*, és
- az európai kultúrák *kohéziós erejét*.

Az Európai Kulturális Főváros cím várományosait 2000 előtt kormányközi megállapodások alapján választották ki, kormányzati döntések születtek eb-

ben a kérdésben. Az Európai Parlament (1419/1999/EC) és a Bizottság döntése közösségi szintre emelte a programot: 2005-ös kezdettel forgó rendszer került bevezetésre, például a városjelölések sorrendjének meghatározásában. A sorrend a fenti döntés alapján készült, és lefedi a 2005–2019-es időszakot.

A 2004-es bővítés eredményeképpen, a 2009–2019-es idősakra, évente két ország jogosult az esemény megrendezésére. Az EU 15 régi tagállamához (melyeknek sorrendje 2019-ig meghatározott) évente egy új tagállam kapcsolódik. Informális megegyezéssel az új tagok létrehoztak egy listát, melyet hivatalosan 2004 végén fogadtak el. Magyarország a 2010-es évre jelentkezett – Németországgal közösen.

A jelenlegi elvek szerint, a figyelem elsősorban a város regionális szerepére, a város és a civil szervezetek közötti kapcsolatokra, és a városok és hátszáguk közötti különbségekre irányul. Ennek következményeként, a Kulturális Fővárosoknak többé nem saját maguk bemutatása az alapvető érdekeltségük, inkább a kultúra azon erejének megjelenítése, amely átformálhatja, vagy újra formálhatja a város külső, látható karakterét, mellyel befolyást gyakorol a város gazdasági szerkezetére, megerősíti a hosszú távú és térbeli fejlődést és megmutatja a kultúra munkahelyteremtő kapacitását. A cél az, hogy találjanak olyan tényezőt, amely alkalmas a fejlődés felgyorsítására, és hogy megteremtse egy hosszú távú megkülönböztető imázst adjon a régió fővárosának.

Nagyon fontos a város újraértelmezésének képessége. Graz 2003-ban újragondolta egész kulturális küldetési koncepcióját, és amellet döntött, hogy a kultúra olyan, mint az étel – létszükségletet jelent.

A pályázati ciklus egy nagyon fontos eleme a regionalizmus egyértelmű jelenléte. Ha egy pályázat hatékony akar lenni, akkor meg kell mutatnia, hogy a város hogyan tervezi felhasználni a cím presztízs értékét és a velejárá infrastukturális beruházások hasznát a régió, mint egész számára. Ezért a projekt nem állhat meg a város határán, és a pályázatnak világos gondolatokat kell tartalmaznia a régió fejlődését illető kérdésekben, további terveket az év folyamán megalapításra (vagy újraszervezésre) kerülő intézmények tekintetében – összességében, a város jövőbeni társadalmi-gazdasági fejlesztésére vonatkozó elgondolásairól.

Ha Pécs lenne a jelölt az Európa Kulturális Fővárosa címre, és ha a politikai és pénzügyi elit képes lenne megegyezni a fejlesztés irányairól már a tervezési időszakban, akkor feltétlenül tisztában lenniük azzal, hogy amit Graz véghezvitt, az egy komplex feladat volt azért, hogy kihangsúlyozzák a város vonzerjét.

A spill-over (túlcsordulási) hatás segítségével Stájerország teljes gazdasági fejlődését nem lehetett volna elérni, hogy a lakosok ne értették volna meg a vállalkozás céljait – hogy részt vállaljanak, és mélyen azonosuljanak ezekkel. A grazi vezetés azt is felismerte, hogy nem hagyatkozhatnak kizárólagosan a cím

erejére, annak érdekében sikeresek lehessenek, de szorosan együtt kell működniük a turizmussal és az iparral is. A Graz 2003 programot nem szabad túlértékelni, ugyanígy a Kulturális Fővárosi cím sem egy csodaszer. A város és a környező régió újjászervezésének igénye sokkal összetettebb tervezést, befektetéseket és erőfeszítéseket kíván. Mindezek ellenére, az Európai Kulturális Főváros cím elnyerése egy évig hatalmas fellendülést, és egy nagy lehetőséget ad a városnak arra, hogy újragondolhassa magát.

IRODALOM

- [1] **Decision 1419/1999/EC** of the European Parliament and of the Council of 25 May 1999 establishing a Community action for the European Capital of Culture event for the years 2005 to 2019. *Official Journal of the European Communities*. 1999. Brussels, L 166/1–2–3.
- [2] European Cities of Culture for the year 2000. **A wealth of urban cultures celebrating the turn of the century. Final Report**. 2001. Association of the European Cities of Culture of the year 2000, AECC/AVEC and Gianna Lia Cogliandro, AECC General Secretary. Brussels, pp. 12–26. – http://europa.eu.int/culture/eac/capcul2000_en.html – 2003.01.15.
- [3] Illés I. (2002): **A megyei jogú városok önkormányzati finanszírozási helyzetéről**. Gyorselemzés – 2002.12.16. pp. 7–11.
- [4] Méhes K. (2003): **Kultúrfőváros, működés közben**. – Dunántúli Napló – 2003.03.17. p. 7.

SUMMARY

The aim of this study is to analyse the opportunities which the title of European Cultural Capital might afford to the city of Pécs and to its region in respect of their future economic regeneration and development. The article concludes with the thought that, merely winning the ECC title cannot be the sole solution to current problems. Industries other than “culture” need to be developed to provide the opportunity for Pécs to become a well-functioning city with a prosperous surrounding region. The author emphasises that, if the latter status is ever to be achieved, it is almost inconceivable in the absence of some degree of understanding or acceptance of decentralisation and multi-polar development. The writer can clearly see that Pécs has, in fact, a great capacity to create a marketable product from culture and to develop its own related “trademark”, but she also asserts that the ECC project is no more than one of several tools needed for Pécs to become a dynamic regional centre.

15. NAGYVÁLLALATOK A REGIONÁLIS NÖVEKEDÉSI LEHETŐSÉGEK HATÁRÁN

Bessenyei István Ph.D.

egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar

Azt vizsgáljuk, hogy a regionális határok átlépése miként érinti a nagyvállalatok növekedési lehetőségeit. Ennek során olyan regionális monopolvállalatokra összpontosítjuk figyelmünket, melyek elsődleges célja a cég növekedése, azaz magasabb termelés és értékesítés elérése. Feltesszük, hogy a termelés bővülése a visszatartott profit mértékével egyenesen arányos, a nyereségesség tehát a növekedés szükséges feltétele. Ugyanakkor figyelembe vesszük a piaci kereslet növekedést korlátozó hatását is.

Megvizsgáljuk, hogy hol húzódnak a regionális növekedés határai, és milyen esetben érdemes kilépni a regionális piacról. Egy ilyen lépés magában hordozza annak lehetőségét, hogy sikerül a megcélzott régióban már működő vállalatot onnan kiszorítani. Számítani kell azonban arra is, hogy az ott jelen levő vállalat fogja az újonnan belépőt távozásra kényszeríteni, esetleg annak eredeti piacáról is. Megmutatjuk, hogy a keresleti és költségviszonyok ismerete alapján előre jelezhető, hogy végül kiszorítja-e egyik vállalat a másikat a két régió egyesített, interregionális piacáról, vagy a két nagyvállalat között valamilyen dinamikus egyensúly kialakulása várható. Elemzésünkéből az is kiderül, hogy amennyiben egy nagyvállalat számára túlságosan veszélyes a regionális növekedés határainak átlépése, akkor célszerű a visszatartott profitot olyan, a technika fejlesztését szolgáló projektekbe beruházni, melyek eredményeként a termelés átlagköltsége csökken. Ez biztosíthatja ugyanis a sikert az interregionális versenyben, melyre akár egy későbbi döntés nyomán, akár egy másik régióból érkező „támadás” esetén kerülhet sor.

Az interregionális piaci verseny vizsgálata során nem tesszük fel, hogy a két nagyvállalat azonos terméket állít elő, csak azt, hogy a termékek egymás helyettesítői. Így a két termék ára sem feltétlen azonos. Az egyszerűség érdekében feltesszük viszont mind a keresleti, mind pedig a költségfüggvények linearitását. Feltesszük továbbá, hogy az egyes vállalatok saját termékeiket a két régió egyesített, interregionális piacán egységes áron értékesítik. Így elemzésünk során a LOTKA–VOLTERRA-egyenletek egy általánosított változatára tá-

maszkodhatunk. A bonyolultabb matematikai apparátus alkalmazásának elkerülése érdekében eredményeinket számítógépes szimuláció révén nyerjük.

Ilyen keretek között a vállalatméret reprezentálására két lehetőség kínálkozik: az árbevétel és a kibocsátás. A vállalatok monopolista jellegéből adódóan azonban a kibocsátás növelése a termék árának csökkentését teszi szükségessé, így a termelés egy százalékos növelése az árbevétel ennél kisebb arányú növekedését eredményezi, de az is előfordulhat, hogy a termelés növelésével az árbevétel csökken. Mindezek miatt célszerűbb a vállalatméret indikátorául a kibocsátást választani.

Mivel feltevésünk szerint a vállalat növekedése a belső felhalmozással egyenesen arányos, a kibocsátás növekedése az alábbi összefüggés segítségével írható le:

$$\dot{\phi} = \alpha \pi, \quad (1)$$

ahol ϕ a kibocsátás növekményét jelöli. Szigorú matematikai megközelítésben ez a kibocsátás idő szerint vett deriváltja. π a vállalat profitja, α pedig egy pozitív paraméter. Ennek értékét az alábbi tényezők határozzák meg:

1. A profit mekkora része kerül felosztásra a tulajdonosok között.
2. A műszaki, technikai fejlesztésre fordított összegek nagysága.

Mivel a fenti tényezőkkel kapcsolatos döntéseket általában a tulajdonosok hozzák, az α paraméter értékét exogén adottságnak tekintjük.

Az (1) egyenletből következik, hogy amennyiben a vállalat profitja zérus, a kibocsátás nem növekszik, veszteség esetén pedig a termelés csökken.

Ezek után azt kell megvizsgálni, mitől függ a vállalat által elért profit. Itt több eset fordulhat elő attól függően, hogy a vállalat egyedül van-e a régióban, vagy más vállalattal versenyez, illetve értékesít-e a vállalat más régióban, ahol egy versenytárs jelenlétével kell számolnia.

REGIONÁLIS MONOPÓLIUM

Először azt az esetet vizsgáljuk, amikor egyetlen vállalat működik az adott régióban, s nem kell versenytárs jelenlétével számolnia. A profit az árbevétel és összköltség különbségeként adódik, azaz:

$$\pi = pq - C, \quad (2)$$

ahol p a termék árát, C pedig az összköltség nagyságát jelöli. Feltesszük, hogy a termék árát meghatározó keresleti függvény lineáris, azaz:

$$p = a - bq, \quad (3)$$

ahol a és b a regionális piacot leíró, pozitív paraméterek. Feltesszük továbbá, hogy a vállalat konstans skáláhozadék mellett működik, így az összköltség egyenesen arányos a kibocsátással:

$$C = cq, \quad (4)$$

ahol a c pozitív paraméter a termelés határ- és átlagköltségeként egyaránt értelmezhető. Mindezek alapján a vállalat növekedését az alábbi mozgásegyenlettel írhatjuk le:

$$\dot{q} = \alpha[(a - c) - bq]q. \quad (5)$$

A vállalat növekedése addig tart, míg a kibocsátás el nem éri a $q = (a - c)/b$ értéket. Ez egyébként megegyezik a hasonló technológiai feltételekkel működő tökéletesen versenyző iparág kínálatával. Behelyettesítve a maximális vállalatmérethez tartozó kibocsátás értékét a lineáris keresleti függvénybe könnyen ellenőrizhető, hogy az ár a határköltséggel egyenlő, tehát maximális kibocsátás mellett a vállalat profitja zérus, amint azt feltevéseink alapján várni lehetett.

Ebben a helyzetben a monopolvállalat elérte regionális növekedési lehetőségeinek határát. E határ eléréséig sikerült profitot realizálnia, itt azonban a profit nagysága nullára csökkent. Most a vállalat az alábbi stratégiák közül választhat:

1. A régióban meglévő piaci adottságokat igyekszik maximálisan kihasználni, azaz a versenyző iparaggal megegyező termékmennyiséget visz piacra. Ebben a helyzetben a vállalat mérete a regionális lehetőségek mellett maximális, viszont nem ér el profitot.
2. A vállalat megmarad a regionális határokon belül, és termelésének csökkentése révén igyekszik profitot elérni.
3. A vállalat kilép a regionális piac által meghatározott keretek közül, és egy másik régióban is megjelenik a termékeivel.

A további elemzés homlokterében a 3. számú stratégia áll. Megjegyzendő, hogy ennek követése komoly veszélyeket rejt magában, ha feltesszük, hogy a másik régióban is működik egy nagyvállalat, és feltehető, hogy a regionális elszigeteltségből történő kilépés hasonló reakciót vált ki a másik régióban működő vállalat részéről.

NAGYVÁLLALATOK AZ INTERREGIONÁLIS PIACON

A továbbiakban két olyan nagyvállalatot veszünk figyelembe, melyek korábbi regionális monopolpozíciójukat feladva, illetve elveszítve a két régió egyesített piacán versenyeznek. Ennek megfelelően az egyes vállalatokra vonatkozó nagy-

ságokat 1-es, illetve 2-es indexszel fogjuk jelölni. A jelölés nélküli változók az előző szakaszban tárgyalt regionális monopóliumhelyzetre vonatkoznak.

Először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen következményekkel jár a vállalati növekedés regionális határainak átlépése. A termelés határ- és átlagköltsége biztosan nőni fog a szállítási és értékesítési költségek emelkedése miatt. Mivel a keresleti függvényben szereplő a paraméter egy olyan ár gyanánt értelmezhető, melyet abban az esetben lehetne elérni, ha az adott termékből egyetlen darab állna rendelkezésre, s azt árverésen értékesítenék, a piac méretének növekedése következtében e paraméter értéke biztosan nem csökken, esetleg növekszik. A b paraméter értéke viszont biztosan csökken, azaz egységnyi többlettermék értékesítése az ár kisebb mértékű csökkentését teszi szükségessé. Nem tesszük ugyan fel, hogy a két vállalat pontosan ugyanazt a terméket állítja elő, de számolunk azzal, hogy az egyik vállalat termelésének egységnyi növelése esetén a másik vállalat csak alacsonyabb áron képes változatlan termékmennyiséget értékesíteni. A szükséges árcsökkenés mértékét fejezi ki a d paraméter. A termék differenciálás nem teszi lehetővé egységes ár feltevését, így a termékárak alakulását az alábbi egyenletekkel írhatjuk le:

$$p_1 = a_1 - b_1 q_1 - d_1 q_2 \quad (6)$$

$$p_2 = a_2 - b_2 q_2 - d_2 q_1 \quad (7)$$

Nem feltétlenül szükséges kikötni a d_1 és d_2 paraméterek pozitivitását. A $d_1 = d_2 = 0$ eset úgy értelmezhető, hogy a vállalatok egyike sem lépi át az regionális növekedés lehetőségének határát. $d_1 > 0$, $d_2 = 0$ esetén az 1. vállalat a 2. régióban is értékesít, a 2. vállalat azonban megmarad a regionális határokon belül. Negatív paraméterértékek esetén a két vállalat termékei nem helyettesítő, hanem kiegészítő viszonyban állnak egymással. Ezen utóbbi esetet a továbbiakban nem vizsgáljuk.

Alkalmazva az előző szakaszban követett gondolatmentet, az egyes vállalatok növekedését az alábbi mozgásegyenletek írják le:

$$\dot{q}_1 = \alpha_1 (a_1 - c_1 - b_1 q_1 - d_1 q_2) q_1 \quad (8)$$

$$\dot{q}_2 = \alpha_2 (a_2 - c_2 - b_2 q_2 - d_2 q_1) q_2 \quad (9)$$

A (8)–(9) mozgásegyenletek a LOTKA–VOLTERRA-egyenletek általánosításának tekinthetők. ($b_1 = b_2 = 0$ esetén a szóban forgó egyenletekhez jutunk.) Ezek mélyebb matematikai elemzése megtalálható pl. GANDOLFO (1997) könyvében. Érdekes alkalmazást ad továbbá MEYER (2001) cikke. A jelen tanulmányban azonban igyekszünk a matematikai apparátus alkalmazását a minimá-

lisan szükséges szintre korlátozni. Ennek érdekében az egyes vállalatok növekedési pályájának meghatározását számítógépes szimuláció révén fogjuk végezni. Látni fogjuk, hogy e növekedési pályák alakja elsősorban attól függ, milyen (q_1, q_2) kibocsátáskombinációk mellett állandósulhat az egyes vállalatok kibocsátása. Szemügyre véve a (8)–(9) mozgásegyenleteket rögtön látszik, hogy az egyes vállalatok termelése akkor változatlan, ha a megfelelő vállalat növekedését leíró mozgásegyenletben a zárójeles kifejezés értéke nulla. Eszerint a keresett kibocsátáskombinációk egy-egy egyenes mentén helyezkednek el. Ezeket az egyeneseket az irodalom nyugalmi vonaloknak nevezi. A mozgásegyenletek szerint az egyes vállalat kibocsátása a hozzá tartozó nyugalmi vonal alatt növekszik, fölötte csökken.

A következő két szakaszban megmutatjuk, hogy valamely cég növekedése vagy felmorzsolódása az interregionális piacon folyó verseny során e nyugalmi vonalak helyzetétől függ. Könnyebb megérteni a lehetséges helyzetek közgazdasági tartalmát, ha a nyugalmi vonalak tengelymetszeteire koncentrálnunk. A $\phi = 0$ nyugalmi vonal vízszintes és a másik nyugalmi vonal függőleges tengelymetszetének közgazdasági tartalma egyszerű. Ezek az értékek az egyes vállalatok növekedésének határait adják meg a két régió egyesített piacán azon feltevés mellett, hogy a versenytárs termelése zérus. A tengelymetszetekhez tartozó értékek:

$$q_1^f = \frac{a_1 - c_1}{b_1} \text{ és } q_2^f = \frac{a_2 - c_2}{b_2}. \quad (10)$$

A $\phi = 0$ nyugalmi vonal vízszintes tengelymetszetéhez tartozó nagyság értelmezéséhez vegyük figyelembe, hogy itt a 2. vállalat nincs jelen a piacon. A tengelymetszet most az 1. vállalat kibocsátásának azon értékét adja meg, melynek előállítása esetén a versenytárs számára veszteséggel járna a piacra történő belépés. E nagyságok tehát az interregionális piaci monopolpozíciót biztosító kibocsátás alsó határaiként értelmezhetők. a tengelymetszetekhez tartozó értékek pedig:

$$q_1^a = \frac{a_2 - c_2}{d_2} \text{ és } q_2^a = \frac{a_1 - c_1}{d_1} \quad (11)$$

Bár az a felső indexszel ellátott nagyságok arra utalnak, hogy itt az interregionális monopolhelyzet fenntartásához szükséges kibocsátás alsó határáról van szó, az f felső indexszel jelölt értékek pedig az interregionális növekedés felső határát jelölik, az alsó határok nem minden esetben esnek a felső határok alá.

TELJES SIKER ÉS KUDARC

Először azzal az esettel foglalkozunk, amikor az egyik vállalatnak teljes mértékben sikerül kiszorítani versenytársát az interregionális piacról. Akkor fordul elő ez az eset, ha a két nyugalmi vonalnak a (q_1, q_2) koordinátarendszer pozitív síknegyedében nincs metszéspontja¹. A szóban forgó szituáció létrejöttének szükséges feltétele tehát hogy a teljes pozitív síknegyedben az egyik nyugalmi vonal a másik fölött vagy alatt haladjon.

Vegyük szemügyre azt az esetet, amikor az 1. vállalat nyugalmi vonala a 2. vállalat nyugalmi vonala fölött halad. Ekkor az alábbi egyenlőtlenségeknek kell teljesülnie:

$$q_1^a < q_1^f \text{ és } q_2^a > q_2^f \quad (12)$$

A (8)–(9) mozgásegyenletek által meghatározott pályagörbéket az 1. ábra mutatja be. Amint látható, bármilyen (q_1, q_2) kibocsátáskombinációval lépik is át az egyes vállalatok regionális növekedési lehetőségeik határát, a piaci versenyből az 1. vállalat kerül ki győztesen, a 2. vállalat kibocsátása hosszú távon nullához tart, azaz kiszorul a piacról.

Hasonlóan vizsgálható az az eset is, amikor a $\alpha_2 = 0$ nyugalmi vonal a teljes pozitív síknegyedben a másik fölött halad. ekkor az 1. vállalat szorul ki a piacról, s a 2. kerül monopolhelyzetbe a két régió egyesített, interregionális piacán.

Megjegyzendő továbbá, hogy az α_1, α_2 paraméterek értéke nincs hatással a pályagörbék jellegére. Ezek a nagyságok csak azt befolyásolják, hogy milyen sebességgel mozog a rendszer a többi paraméter és az induló állapot által meghatározott pályagörbén.

Az origó közeléből induló pályagörbék mentén, amikor mindkét vállalat alacsony kibocsátással jelenik meg a piacon, eleinte mindkét cég kibocsátása növekszik. Csak a 2. vállalat nyugalmi vonalának elérése után csökken e vállalat termelése, miközben a versenytársé tovább növekszik. Kevésbé reális eset, amikor mindkét termelő magasabb kibocsátással jelenik meg a piacon. Ekkor az 1. vállalat nyugalmi vonalának eléréséig mindegyikük termelése csökken. A nyugalmi vonalat elhagyva ez a tendencia az 1. vállalat esetében megfordul, a versenytársnál azonban nem. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy valamely nagyvállalat kibocsátásának növekedése még változatlan technológiai és piaci viszonyok esetén sem garantálja, e tendencia tartós fennállását.

¹ A többi síknegyed érdektelen, mert azokban legalább az egyik vállalat kibocsátása negatív lenne, ami nonszensz.

1. ábra: A 2. vállalat kiszorulása az interregionális piacról

DINAMIKUS EGYENSÚLYI HELYZETEK

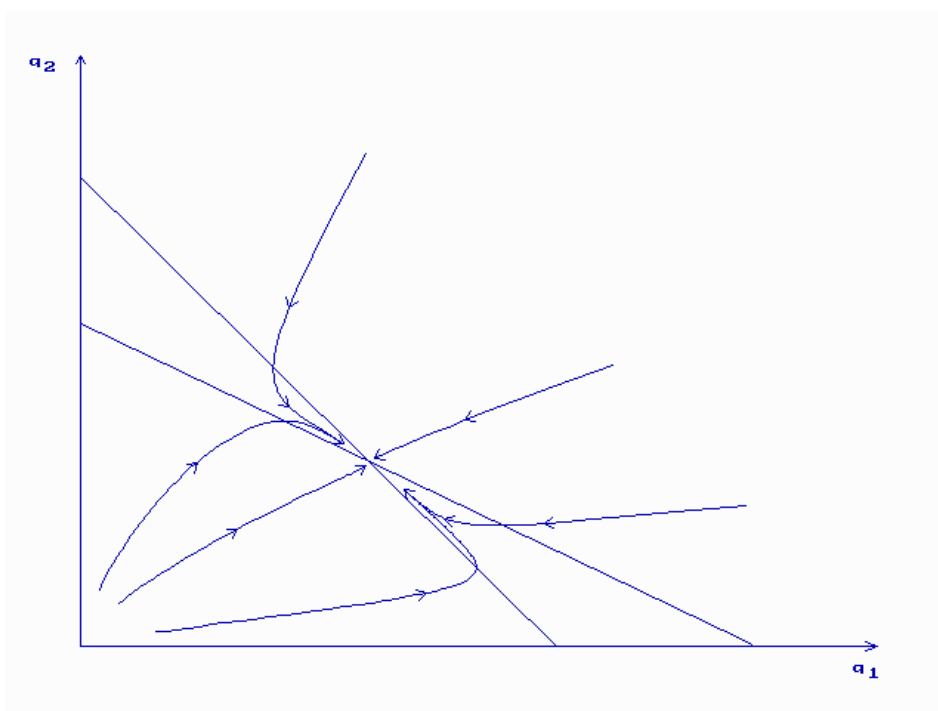
A 2. ábrán egy olyan szituáció látható, mely a

$$q_1^a < q_1^f \text{ és } q_2^a < q_2^f \quad (13)$$

egyenlőségek fennállása esetén jön létre. Bármilyen kibocsátáskombinációval jelennek is meg a vállalatok az interregionális piacon, a pályagörbék egy stabil egyensúlyi helyzet felé tartanak.

Ebben a helyzetben a két vállalat „békés egymás mellett élése” valósul meg a két régió egyesített piacán. Ez az állapot addig marad fenn, míg az egyes vállalatok interregionális növekedésének határa meghaladja a piacvédelem biztosításához szükséges kibocsátás mennyiségét.

Az egyensúly felé tartó pályagörbék többsége mentén megfigyelhető, hogy az egyensúlyi helyzet felé közeledve az egyik vállalat mérete csökken. Ez azonban nem vezet a szóban forgó vállalat piacról történő kiszorulásához.

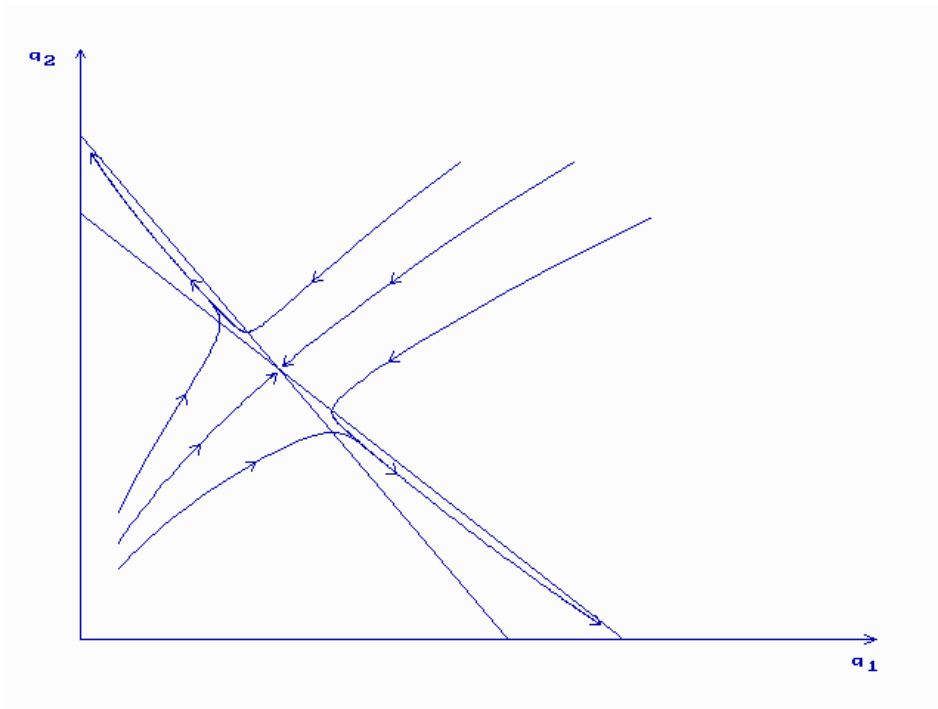

2. ábra: Stabil egyensúly kialakulása

Fordított esetben azonban, amikor az egyes vállalatok interregionális növekedésének határa elmarad piacvédő méretetől, a modell dinamikája lényegesen megváltozik. Ezt szemlélteti a következő 3. ábra:

Amint az ábrán látható, itt is vannak olyan kibocsátáskombinációk, melyek a gazdaság egyensúlyi helyzetének kialakulását eredményezik. E kibocsátáskombinációk nagyobb része azonban nem ilyen, hanem hosszú távon valamelyik vállalat piacról történő kiszorulásához vezet annak ellenére, hogy a két vállalat mérete hosszabb időszakon át azonos irányban változik.

A 3. ábrán bemutatott szituáció az instabilitás speciális esete: a nyeregpont-stabilitás. Ennek mélyebb matematikai leírása a többi tárgyalt szituációval együtt megtalálható SIMONOVITS (1998) könyvében.

3. ábra: Törékeny egyensúly

ÖSSZEGZÉS

Azt vizsgáltuk, hogy a regionális határok átlépése milyen hatással van az e lépést megtevő nagyvállalatok növekedési lehetőségeire. Láttuk, hogy az így kialakuló nagyvállalati növekedési pályák alakja nem egyértelmű, azt az alábbi tényezők határozzák meg:

1. A versenyben részt vevő vállalatok költségviszonyai.
2. A kereslet az egyes vállalatok terméke iránt.
3. Az, hogy az egyes vállalatok értékesítési tevékenysége mennyiben zavarja a versenytárs árbevétel-növelő törekvéseit.

Láttuk, hogy a regionális növekedés határainak átlépése teljes piacvesztést is eredményezhet. Mivel a fent felsorolt tényezők közül az 1. pontban említett tűnik a vállalat számára a legközvetlenebb módon befolyásolhatónak, peszsimista kilátások esetén a növekedés regionális határainak átlépése helyett célszerűbb a termelés átlagköltségének csökkentésére koncentrálni a fejlesztési forrásokat. Ez mindenképp a termelés műszaki színvonalának a fejlesztését jelenti.

Megjegyzendő továbbá, hogy a dolgozatban vizsgált probléma általában bonyolultabb formában merül fel, amennyiben kettőnél több régiót, illetve nagyvállalatot kell figyelembe venni. Ilyenkor egy többváltozós dinamikus rendszerhez jutunk, s a számítógépes szimuláció eredményeinek megjelenítése is nehezebbé válik. Ebben az esetben célszerű a dinamikus közgazdaságtan fejlett matematikai apparátusát alkalmazni, melyet SIMONOVITS (1998) könyve ismertet.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Gandolfo, G. (1997): **Economic Dynamics**. Berlin–Heidelberg, Springer.
- [2] Meyer, D. (2001): **Technology included cycles in centrally directed economies with stable price level**. Society and Economy in Central and Eastern Europe – Quartely Journal of Budapest University of Economic Sciences and Public Administration, vol. XXIII, No. 1–2, pp. 89–102.
- [3] Simonovits, A. (1998) **Matematikai módszerek a dinamikus közgazdaságtanban**, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.

16. KOCKÁZATI TŐKE ÉS REGIONÁLIS FEJLŐDÉS

Makra Zsolt

PhD-hallgató, programmenedzser
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola,
VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht.

BEVEZETÉS

Az elmúlt huszonöt évben az Egyesült Államok élen járt az új technológiák kifejlesztésében és elterjesztésében, és a lezajlott „technológiai forradalmat” a nagy számú innovatív kisvállalkozás tette lehetővé. E vállalkozások többsége kockázati tőke-finanszírozást kapott, amely nagyban hozzájárult fennmaradásukhoz és versenyképességük megerősödéséhez. Ezzel egy időben Európa lemaradt az „új gazdaság” kiépítésében Amerika mögött, mivel az öreg kontinens innovatív cégei sokkal nehezebben találnak maguknak finanszírozót [17, 18].

A *kockázati tőke hatása* sokoldalú. Egyrészt katalizátor szerepet tölt be a vállalkozói folyamatban azáltal, hogy pénzhez juttatja és gyakran tanácsokkal látja el a nagy növekedés előtt álló cégeket, amelyek a „hagyományos” pénzügyi forrásokhoz nem férnének hozzá. E folyamat szélesebb gazdasági hatása, hogy a versenyképes KKV-k növelik a foglalkoztatottságot és a térség gazdasági teljesítőképességét. Másrészt a kockázati tőke az innovációs folyamat fontos elemévé vált: lehetővé teszi új technológiák kifejlesztését, piacra juttatását, elősegíti új iparágak megszületését, és ezáltal felgyorsítja a technológiai fejlődést [3, 11].

A kockázati tőke azonban nem egy általánosan használható csodaszer, egy „varázspálca”, amely meglegyintése egymagában ösztönzi a csúcstechnológiai vállalkozások létrejöttét és a gazdasági növekedést. Több tényező együttes megléte szükséges ahhoz, hogy a fenti pozitív folyamatok létrejöhessenek. Dolgozatomban a tényezők sokasága közül a *térbeliséget*, mint a (formális és informális) kockázati tőke-piac egyik fontos jellemzőjét választottam elemzésem tárgyául.

AZ INTÉZMÉNYI KOCKÁZATI TŐKE FÖLDRAJZA

A gazdasági tevékenységekhez hasonlóan a kockázati tőke-alapok és az általuk megvalósított befektetések térben egyenlőtlenül oszlanak el [2, 3, 5, 11, 19]. Empirikus vizsgálatok bizonyították, hogy az Egyesült Államokban néhány pénzügyi és csúcstechnológiai klaszterben, Európában pedig a főbb innovációs magtérsegekben koncentrálódik az irodák és a befektetett pénzek jelentős része [2, 4, 6, 12, 14, 18, 19]. A térbeli sűrűsödést három szempontból érdemes vizsgálni: az alapok és az általuk allokkált tőke (a kínálat) elhelyezkedése, a megvalósult befektetések (kereslet) helyszíne és az együttműködések (kialakult hálózatok, szindikátusok, társbefektetések) földrajzi jellemzői [6].

Az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején több, a kockázati tőke térbeliségét vizsgáló tanulmány született [2, 3, 4, 6, 14]. Megállapítható, hogy a kockázati tőke kulcsszerepet játszott a technológiai újítások létrejöttében, piacosításában és a gyors regionális fejlődésben azáltal, hogy forrásokkal látta el és szervezetenként segítette kialakítani a fiatal technológiai vállalkozásokat [6]. A befektetések leginkább olyan térségekbe valósulnak és valósultak meg, amelyek fejlett csúcstechnológiai (Kalifornia) vagy pénzügyi (New York) iparágakkal rendelkeznek és ahol nagyszámú innovációorientált kisvállalkozás működik. Az ágazat földrajzi koncentrációjára jellemző adat, hogy egyedül Kalifornia (és azon belül is a Szilícium völgy) a kockázati tőke 45%-át szívtá fel és 33%-át nyújtotta 1982-ben [2, 4].

FLORIDA és KENNEY [2] empirikus adatok alapján hét kockázati tőke-centrumot azonosított az USA-ban, melyek az allokkált tőke nyolcvan, a cégek hetven százalékát adják (*1. táblázat*). A komplexumokat három csoportba sorolták: San Francisco és a Szilícium völgy térsége technológiai központ, ahol a fiatal csúcstechnológiai cégek nagy száma miatt a kockázati tőke-alapok helyben fektetik be az összegyűjtött pénzeket, és a régió emellett nettó tőkebefogadó. New York és Chicago környéke pénzügyi jellegű kockázati tőke-központ, amely a globális pénzügyi szolgáltatók bázisán, velük szoros együttműködésben jött létre és jelentős kockázati tőke-exportőr. A „hibridek” közül Boston és térsége inkább technológiaorientált, amelynek tőke behozatala és kivitele egyaránt jelentős.

Az Egyesült Államokban a kockázati tőke azokban a térségekben a legjelentősebb, ahol az „innováció társadalmi struktúrájának” részévé vált [3]. A siker legfontosabb elemei a kis távolságok (földrajzi koncentráció), a klaszteresedés, a személyes kapcsolatok, a kreatív légkör, az információk gyors megosztása, a személyes ismeretségen alapuló hálózatok, a csúcstechnológiai vállalkozások nagy „sűrűsége” és a különböző intézmények (egyetemek, pénzügyi szolgáltatók stb.) közötti hatékony együttműködés.

	Alaptőke		Cégek		Államközi befektetési arány
	nagysága (millió USD)	aránya (%)	száma (db)	aránya (%)	
<i>Technológiaorientált komplexumok</i>					
Kalifornia (Szilícium-völgy/San Francisco)	5 296	32,5	173	27,3	2,20
<i>Pénzügyi komplexumok</i>					
New York	3 626	20,0	95	15,0	0,32
Illinois (Chicago)	863	5,3	23	3,6	0,09
<i>Hibrid komplexumok</i>					
Massachusetts (Boston/128-as út)	2 054	12,6	60	9,5	0,49
Connecticut	794	4,9	21	3,3	0,14
Texas	775	4,8	54	8,5	1,14
Minnesota (Minneapolis)	380	2,3	15	2,4	0,78
<i>Komplexumok összesen</i>	13 424	82,3	441	69,6	–
<i>USA összesen</i>	16 308	100,0	634	100,0	–

1. táblázat: A kockázati tőke térbeli „csomósodása” az Egyesült Államokban a nyolcvanas évek végén

Forrás: FLORIDA R. – KENNEY M., 1988/a alapján saját szerkesztés.

Az amerikaiánál kisebb jelentőségű és méretű európai kockázati tőkepiacok eltérő mértékben, de térben szintén koncentráltak, ám a Szilícium-völgy típusú klaszteresedés kevésbé jellemző rájuk. Az EU öt legnagyobb gazdaságát áttekintve Franciaországban és Nagy-Britanniában a legnagyobb a kockázati tőke földrajzi koncentrációjának mértéke. A francia Ile de France-ban 1999-ben 58, az angol Délkeleti régióban 1992 és 2000 között átlagosan a befektetések 45%-a valósult meg [18, 19]. Hollandiában a legnagyobb kockázati tőke központ az észak holland tartomány (33%), ezt követi Noord Brabant (19%) és Dél Hollandia (18%). Olaszországban az észak–dél, Németországban a nyugat–kelet megosztottság jól tükröződik a kockázati tőke eltérő térbeli aktivitásában is. Míg Lombardia 26%-kal a vezető olasz régió e tekintetben, az elmaradott déli országrészbe a befektetések mindössze 4-5%-a realizálódik. Németországban a déli országrész (Bajorország és Baden-Württemberg) illetve Berlin, Hessen és Észak-Vesztfália vonzza a legtöbb kockázati tőkést, a keleti tartományok szerepe marginális [18].

KOCKÁZATI TŐKE ÉS REGIONÁLIS POLITIKA

A kockázati tőke térbeli eloszlása követi az innovatív vállalkozói aktivitás területi sűrűsödését, azaz a kockázati tőke-befektetések a csúcstechnológiai központokba, a dinamikusan fejlődő térségekbe áramolnak. Ebből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy a kockázati tőke kínálatának növelése a helyi innovatív tevékenységeket fogja ösztönözni és elősegíti e vállalkozások versenyképességének növekedését.

Szembeesülve a kockázati tőke egyenlőtlen területi eloszlásával és a regionális tőkerés¹ létezésével, az elmúlt években, évtizedben számos nemzeti és regionális szintű kormányzati program indult a probléma megoldása érdekében. Az állami beavatkozások két formája különböztethető meg. A *közvetlen beavatkozás* lényege, hogy a kormányzat maga is kockázati tőkésé válik alapok létrehozásával, már létező „piaci” alapokba való beszállással vagy részükre kedvezményes kölcsönök nyújtásával. A *közvetett (indirekt) megközelítés* legfőbb ismérve, hogy a kormányzat elősegíti, ösztönzi a magán kockázati tőke-alapok létrehozását olyan eszközök segítségével, melyek csökkentik a befektetők kockázatát (tőkegarancia-rendszerek kialakítása), a szervezet alapítási, működési költségeit (pénzügyi hozzájárulások) és pénzügyi szempontból növelik a befektetések vonzerejét (adóösztönzők) [11].

A *regionális politika* egyik célkitűzése a térségek fejlettségbeli különbségeinek csökkentése vagy megszüntetése. Ennek egyik eszköze lehet a periférikus térségekben a kockázati tőke aktivitásának fokozása, amely megfelelő feltételek mellett elősegíti a helyi növekedésorientált vállalkozások versenyképességének növekedését. A tőkekínálat növelésének legáltalánosabb módja egy adott térségre specializálódott kockázati tőke-alap vagy társaság létrehozása vagy annak ösztönzése.

Németországban a helyi gazdasági szereplők és a tartományi állami bankok összefogásával a „Landok” mindegyikében (kivéve Bréma) létrehoztak regionális tőketársaságokat². Befektetéseikre a tartományok bankjai (Bürgschaftsbanken) nyújtanak garanciát, és gyakran a tartományi és központi kormányzat mellett refinanszírozásukat is e intézmények oldják meg. A társaságok eredetileg a hagyományos KKV-k finanszírozására fókuszáltak, ám az elmúlt években tevékenységüket kiterjesztették a technológiai cégekre is. Emellett a tartományok fejlesztési bankjai és fejlesztési ügynökségei gyakran további (többségi kormányzati tulajdonban lévő) kockázati tőke-társaságokat is alapítanak, melyek a csúcstechnológiai kisvállalkozásokra specializálódnak. A német regionális

¹ A regionális tőke- vagy finanszírozási rés (regional equity gap, finance gap) nem más, mint egy adott térségben a kisvállalkozások számára a kis összegű magvető, induló és fejlesztési tőkeforrások korlátozott elérhetősége.

² A nevük: Mittelstaendische Beteiligungsgesellschaften.

kockázati tőke politika további eleme, hogy a tartományok magánbefektetők kisvállalkozásokra specializálódott alapjaiba szállnak be kisebbségi tulajdonosként [17]. Németországban regionális szinten az informális kockázatitőke-piac fejlesztésére is nagy súlyt fektetnek, regionális üzleti angyal hálózatok (regional business angel network) létrehozásával és működtetésével [13].

A közvetlen állami beavatkozás szükségességét és hatékonyságát érdemes azonban kritikai szempontból is megvizsgálni. *Először* is, a regionális állami programok gyakran maguk is a kockázati tőke térbeli koncentrációjának újratermelődéséhez járulnak hozzá [11]. *Másodszor*, a mesterségesen megnövelt kockázatitőke-kínálat a kevésbé fejlett régiókban piaci torzulást okozhat azáltal, hogy az egyébként kis számú innovatív cég az állami alapok ügyfelévé válik, „elhalászva” az összes lehetőséget a magán kockázati tőkések előtt [11]. E *kiszorító hatást* úgy is értékelhetjük, hogy a kormányzati szervezetek általában „puhább” feltételek mellett „olcsóbb” tőkét képesek biztosítani a vállalkozók számára, mint a piaci szereplők, így jelentős versenyelőnyre tesznek szert és hosszabb távon elnyomják őket [12]. *Harmadszor*, nem bizonyosodott be egyértelműen a Say dogma helytállósága a kockázatitőke-piacon: a megnövelt tőkekínálat nem teremti meg a maga keresletét (a nagy növekedési képességű vállalkozások nagy számát) pl. egy gazdaságilag periférikus helyzetben lévő régióban, ha a vállalkozás és innováció egyéb feltételei (a lakosság kockázatvállalási hajlandóságának hiánya, a vállalkozás alacsony társadalmi elfogadottsága, a kreativitást elnyomó oktatási rendszer stb.) egyébként nem adottak [17]. FLORIDA és SMITH [5] egyenesen úgy fogalmazott, hogy a regionális tőkerés valóban létezik, de nem azért, mert kevés a tőke, hanem mert túl kevés a vonzó befektetési lehetőség, az ígéretes projekt. Ezzel összhangban több szerző a keresletoldali eszközök jóval magasabb hatékonyságát hangsúlyozza, illetve a kétfajta beavatkozás egymást kiegészítő hatását emeli ki [10, 20]. *Negyedszer*, a programok hosszú távú fenntarthatósága és életképessége sokszor nem biztosított: az állami alapok vagy a piacinál alacsonyabb megtérülést produkálnak vagy egyszerűen felélik tőkésüket, és ezért állandó állami mankóra szorulnak [11, 5]. A támogatások folyósítása azonban politikai szempontok szerint, politikai célok mentén is történhet, a költségvetés aktuális pozícióinak függvényében vagy a következő választásokra készülve. *Ötödször*, a régióban korlátozott számú befektetési lehetőség arra kényszerítheti a kormányzati alapokat, hogy kevésbé versenyképes, nem innovatív cégekből álló portfóliót állítsanak össze, amelyek tisztán piaci viszonyok között egyébként nem kapnának kockázatitőke-finanszírozást. Ennek következménye az lehet, hogy az alacsony megtérülési ráták elriasztják más kockázati tőkések térségbe való telepedését, illetve e vállalkozások indokolatlanul kerülnek versenyelőnybe. *Hatodszor* a kockázati tőke globalizálódása, nagyfokú mobilitása, a nemzetközi alapok térnyerése a regionális specializációval ellentétes folyamat, melyet a nemzeti és helyi kormányzatok nem képesek befolyásolni [12].

A LOKALIZÁLT „ANGYAL” PIACOK

A nem intézményesült kockázati-tőke-piacok lokálisak, „balkanizáltak” [9]: millió, egymástól elszigetelt, egymással alig érintkező befektető és tőkét kereső vállalkozó, ill. csekély számú intézmény alkotja. Empirikus adatokkal alátámasztható, hogy az üzleti angyalok befektetések többségét „otthonukhoz közel”, 2–3 óra alatt elérhető távolságon belül³ hajtják végre, vagyis a földrajzi távolság befektetési politikájuk egyik fontos tényezője [7, 9, 15, 21, 23, 24]. Úgy is lehetne mondani, hogy „helyi emberek” helyi vagy a „térsgében” lévő vállalkozásba fektetnek, növelve ezzel a helyi gazdaság bázisát jelentő kisvállalkozói kör túlélési esélyeit és versenyképességét, erősítve a vállalkozói kultúrát. A helyi befektetések biztosítják az angyalok számára a vállalkozás fejlesztésében való tevékeny részvétel lehetőségét. A lokális befektetések ugyanakkor átlagosan kisebb összegűek, mint a nem helyiek, ill. még inkább a korai szakasz finanszírozására fókuszálnak [15, 16, 21].

WILLIAM E. WETZEL a New England-i térségben 1980-ban 133 „informális befektető” földrajzi preferenciáit vette górcső alá (2. táblázat). Egyrészt az 1976 és 1980 között már megvalósult 320 befektetés elhelyezkedését viszonyította az üzleti angyalok lakó- vagy munkahelyéhez, majd a jövőbeli kockázati-tőke-befektetések várható térbeli eloszlására kérdezett rá. A múltbeli tranzakciók több mint kétharmada 300 mérföldön belül jött létre, amely – amerikai viszonylatban és szemlélettel – autóval néhány óra alatt megközelíthető. A jövőbeli, tervezett földrajzi preferenciák azonban kevésbé korlátozóak: a megkérdezettek valamivel több, mint fele kíván a jövőben az otthonától mért 300 mérföldes sugarú körön belül befektetni, és negyven százalékuknak nem számít a távolság. A különbség valószínűleg annak köszönhető, hogy a helyi befektetési lehetőségek sokkal nagyobb hányadban keltik fel az üzleti angyalok figyelmét, mint a távoliak [23, 24].

A felmérést 1991-ben megismételték, Connecticut és Massachusetts államra koncentrálnak. Az öt éves periódusban a megkérdezett 146 üzleti angyal összesen 482 befektetést hajtott végre, 65%-ban „közel” az otthonukhoz (2. táblázat). Ezen belül a tőkét kapott vállalkozások 37%-a „helyben”, 50 mérföldön belül található. A jövőbeli elvárásokat vizsgálva a kép ismét árnyaltabb: a megkérdezettek 52%-a választana 300 mérföldes távolságon belül magának befektetést, de 24%-ának nincsenek a vállalkozás térbeli elhelyezkedésére vonatkozó „kívánságai” [7, 8]. Az utóbbi arányszám jelentős csökkenést jelent a 11 évvel korábbihoz képest.

³ A távolság függhet az ország méretétől és közlekedési infrastruktúrájának fejlettségétől, általában 50–200 km-t jelent.

Távolság	1976–1980		1987–1991	
	Múltban	Jövőben**	Múltban	Jövőben**
50 mérföldön belül	58	36	37	32
50–300 mérföld között	20	17	28	20
300 mérföldnél több	22*	7	28	19
USA-n kívül	–	–	8	5
Nincs földrajzi korlátozás	–	40	–	24

Megjegyzés: * 300 mérföldnél több, megkötés nélkül ** A kérdés: hol lesz az a vállalat, amelybe a jövőben fektetni fog?

2. táblázat: A befektetések elhelyezkedése a New England-i térségben

Forrás: WETZEL, W. E., 1981, 225. old. és FREEAR, J. – SOHL, J. E. – WETZEL W. E., 1992, 385. old. alapján saját szerkesztés.

Mi lehet az oka annak, hogy az informális kockázatitőke-befektetések jelentős hányada helyben valósul meg? Több válasz is lehetséges. Először is az üzleti angyalok gyakran aktívan közreműködnek a vállalkozás fejlesztésében, működtetésében, amihez elengedhetetlen, hogy azok bizonyos időn (max. 2–3 órán) belül elérhetőek legyenek. Hagyományos munkakapcsolat csak adott távolságon belül alakulhat ki. Másodsor, a befektetési lehetőség értékeléséhez ismerni kell a vállalkozás környezetének elemeit, azok jellemzőit: a térség demográfiai adatait, a munkaerő minőségét, a felvevőpiacokat, az adórendszert stb. A legbővebb információk pedig a befektető szűkebb környezetéről állnak rendelkezésre. Harmadszor, a befektetők információforrásai is lokálisak: a családtagoktól, barátoktól, üzletfelektől, a helyi médiából származó hírek a közeli vállalkozásokról szólnak, és a tőkét kereső vállalkozók is legelőször a térségben lévő befektetőket találják meg. Negyedszer, bizonyos befektetőknek a helyi közösség elismerésének kivívása is fontos lehet, és ezért támogatják azokat a vállalkozásokat, amelyeket helyben mindenki ismer [16].

Az „angyali tőkepiac” lokalizálódása ellen szól, hogy a modern kommunikációs csatornák segítségével a távolság áthidalása részben megoldható. További indok lehet, hogy a befektető egyszerűen nem talál az elvárásainak megfelelő befektetési lehetőségeket a régióban. Ez bekövetkezhet azért is, mert az angyal befektetők egy része szaktudásuknak megfelelően bizonyos cégekre specializálódik, melyek egy szűk piaci fülkében tevékenykednek, és számuk világviszonylatban is korlátozott [1, 13].

KÖVETKEZTETÉSEK

Mit üzenhet a regionális politika számára az intézményi kockázati-tőke-piac erős területi koncentrációja és a nem intézményi (üzleti angyal) piacok lokalizáltsága?

A kockázati tőke azokba a régiókba áramlik, ahol bőséges befektetési lehetőséget talál, magas megtérülési kilátások mellett. Ezért kevésbé vonzóak a periférikus térségek, és ezért sűrűsödik a tőke az innovációs magterületeken. Tehát *az intézményi kockázati tőkés befektetési politikája növeli a régiók között feszülő fejlettségbeli különbséget*. A regionális és központi kormányzatok gyakran a kockázati tőke kínálatának egyoldalú növelésével válaszolnak a kihívásra. Az adófizetők pénzéből létrehozott állami alapok és társaságok koncepciójáról azonban bebizonyosodott, hogy nem képesek hatékonyan ellátni a kijelölt feladatukat: gyakorta célcsoportot tévesztenek, kiszorítják versenytársaikat a piacról vagy felélik a közpénzekből összegyűjtött tőkéjüket. Életképesebb megoldás, ha a (központi és regionális) kormányzat a jogszabályi feltételek kedvezőbbé tételével élénkíti a piacot, a magánszférával összefogva hoz létre vagy működtet kockázati-tőke-alapokat és társaságokat, illetve a korai szakaszban járó, valóban innovatív cégek finanszírozására koncentrálnak, melyet a piac méretgazdaságossági okokból nem képes megoldani. A kínálat növelésével egy időben a regionális kormányzatoknak a keresleti oldalt is erősíteni kell, főleg az elmaradott térségekben, vállalkozásfejlesztő, a befektetésre fogadására való felkészítő programokkal.

Az üzleti angyalok befektetések többségét egy földrajzilag limitált területen belül valósítják meg. Az informális kockázati-tőke-piac területi dimenziójának vizsgálata és regionális politikai összefüggéseinek elemzése a szakirodalom egy elhanyagolt területe. Az üzleti angyalok a régió fejlődésének szempontjából „*endogén tényezők*”: helyben keletkezett megtakarításaikat helyben, otthonukhoz közel fektetik be, és az intézményi kockázati tőkésnél jóval nagyobb a hajlandóságuk a vállalkozás fejlesztésébe való bekapcsolódásra. Véleményem szerint a regionális politikának az angyal befektetőkben rejlő lehetőséget sokkal inkább ki lehetne és ki kellene használni. Az informális kockázati-tőke-befektetések ösztönzésére regionális szinten leginkább az ún. regionális üzleti angyal hálózatok alkalmasak, melyek közvetítő intézményként kommunikációs csatornát képeznek a befektetők és a tőkét kereső vállalkozások között, és emellett egyéb hiánypótló szolgáltatásokat is végeznek ügyfeleik számára⁴.

⁴ Bővebben lásd [13].

IRODALOM

- [1] EC (2003): **Benchmarking business angels**. Luxemburg, Office for Official Publications of the European Communities.
- [2] Florida, R. – Kenney, M. (1988/a): **Venture capital and high technology entrepreneurship**. *Journal of business venturing*, 3. 301–319. pp.
- [3] Florida, R. – Kenney, M. (1988/b): **Venture capital-financed innovation and technological change in the USA**. *Research policy*, 17. 119–137. pp.
- [4] Florida, R. – Kenney, M. (1988/c): **Venture capital, high technology and regional development**. *Regional studies*, 22. 33–48. pp.
- [5] Florida, R. – Smith, D. F. (1993/a): **Keep the government out of venture capital**. *Issues in Science and Technology*, 4. 61–68. pp.
- [6] Florida, R. – Smith, D. F. Jr. (1993/b): **Venture capital formation, investment, and regional industrialization**. *Annals of the Association of American Geographers*, 3. 434–451. pp.
- [7] Freear, J. – Sohl, J. E. – Wetzel, W. E. (1992): **The investment attitudes, behavior and characteristics of high net worth individuals**. In Churchill, N. C. – Birley, N. S. – Bygrave, W. D. – Muzyka, D. E. – Wahlbin, C. – Wetzel, W. E. Jr. (szerk.): *Frontiers of Entrepreneurship Research 1992*. Wellesley, Babson College, 374–387. pp.
- [8] Freear, J. – Sohl, J. E. – Wetzel, W. E. (1994): **Angels and non-angels: are there differences?** *Journal of Business Venturing*, 9. 109–123. pp.
- [9] Gaston, R. J. (1989): **Finding private venture capital for your firm: A complete guide**. New York, John Wiley and Sons
- [10] Harding, R. (2002): **Plugging the knowledge gap: an international comparison of the role for policy in the venture capital market**. *Venture Capital*, 1. 59–76. pp.
- [11] Harrison, R. T. – Mason, C. M. (2000): **Editorial: the role of the public sector in the development of a regional venture capital industry**. *Venture Capital*, 4. 243–254. pp.
- [12] Karsai, J. (2002): **Mit keres az állam a kockázati tőke-piacon? (A kockázati tőke állami finanszírozása Magyarországon)**. *Közgazdasági Szemle*, 11. 928–942. pp.
- [13] Kosztópulosz, A. – Makra, Zs. (2005): **Az üzleti angyal hálózatok szerepe a nem intézményesült kockázati tőke-piac élénkítésében**. *Vezetéstudomány* (megjelenés alatt).
- [14] Leinbach, T. R. – Amrhein, C. (1987): **A geography of the venture capital industry in the U. S.** *Professional Geographer*, 2. 146–158. pp.
- [15] Lumme, A. – Mason, C. M. – Suomi, M. (1998): **Informal venture capital: investors, investments and policy issues in Finland**. Dordrecht–Boston, Kluwer Academic Publishers

- [16] Makra, Zs. (2004): **Angyalok helyben? Az informális kockázati tőkebefektetések szerepe egy térség gazdasági fejlődésében.** Pécs, PTE KTK, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola
- [17] Martin, R. – Berndt, C. – Klagge, B. – Sunley, P. J. – Herten, S. – Sternberg, R. (2003): **Regional venture capital policy UK and Germany compared.** London, Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society
- [18] Martin, R. – Sunley, P. – Turner, D. (2002): **Taking risks in regions: The geographical anatomy of Europe's emerging venture capital market.** *Journal of economic geography*, 2. 121–150. pp.
- [19] Mason, C. M. – Harrison, R. T. (2002): **The geography of venture capital investment in the UK.** *Transactions of the Institute of British Geographers*, 27. 427–451. pp.
- [20] Mason, C. M. – Harrison, R. T. (2004): **Improving access to early stage venture capital in regional economies: a new approach to investment readiness.** *Local Economy*, 2. 159–173. pp.
- [21] Mason, C. M. (2002): **Report on business angels investment activity 2000–2001.** London, NBAN és BVCA
- [22] Thomson (1989): **The geography of venture capital.** *Progress in human geography*, 13. 62–98. pp.
- [23] Wetzel, W. E. (1981): **Informal risk capital in New England.** In: Vesper, K. H. (szerk.): *Frontiers of Entrepreneurship Research 1981.* Wellesley, Babson College, 217–245. pp.
- [24] Wetzel, W. E. (1983): **Angels and informal risk capital.** *Sloan Management Review*, 24. 23–34. pp.

17. A SZOCIÁLIS TERVEZÉS REGIONÁLIS SAJÁTOSSÁGAI

Jász Krisztina

tudományos segédmunkatárs

Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja

BEVEZETÉS

A területfejlesztés az elmúlt években számos fordulaton és reformon ment át. A gyakorta változó keretek és prioritások mentén az egyes ágazatok reprezentánsai eltérő módon tudták a saját érdekeiket képviselni. A szociális ágazatnak többek között a rendszerváltást megelőző időszakból eredeztethető okok miatt sem jó érdekartikulációra képes szereplői, sem pedig forrásai nem voltak a különböző területi szinteken. A szociális szférára leginkább a szélsőségesen decentralizált működésmód a jellemző, az intézményrendszer pedig térbelileg egyenetlenül épült ki. Alig találunk olyan szervezetet az egyes területi szinteken, amelyek a területfejlesztési szereplők partnereiként jelenhetnének meg a releváns humán fejlesztések terén. A területfejlesztési források korlátozott volta miatt a döntéshozók figyelme ezért elsősorban a megfelelő forrásokkal rendelkező, azokat mobilizálni képes ágazatok felé fordult. Ez eredményezte többek között a szociális szféra területfejlesztési tervezési dokumentumokból való kiszorulását. Azonban az Európai Unióba való belépésünkkel egy új korszak kezdődött a magyar szociálpolitikában is, amelynek egyik sarkalatos pontja a szociális szféra regionalizációja. Ez nagyon komoly kihívás elé állítja az ágazat szereplőit, hiszen az ellátások új területi szinten való biztosítása, a releváns területi szereplők bevonása, valamint a megfelelő egyeztetési mechanizmusok kidolgozása egy olyan országban, ahol egyébként sincs erős tradíciója a partnerségi kapcsolatoknak és a többszereplős ágazatközi egyeztetéseknek, különösen nehéz feladat. Annak érdekében, hogy minél autentikusabb kép rajzolódjon ki a döntéshozók számára a kialakult helyzetről, 2004-ben egy országos empirikus kutatás keretében a Magyar Tudományos Akadémia Alföldi Tudományos Intézetének kutatócsoportja azt vizsgálta, hogy az egyes régiók humánfejlesztési programjai, illetve a néhány régióban elkészült szociális fejlesztési dokumen-

tumok mennyiben igazolják a fentiekben megfogalmazottakat.¹ A kutatás kiterjedt a regionális szintű szociális tervezés hazai gyakorlatára, főbb sajátosságaira, valamint a releváns területi szereplők jelenlegi mechanizmusokkal kapcsolatos véleményének megismerésére.

A RÉGIÓK SZOCIÁLIS TERVEZÉSI DOKUMENTUMAINAK FŐBB JELLEGZETESSÉGEI

Az elmúlt közel egy évtizedben a területfejlesztési törvény és a hozzá kapcsolódó végrehajtási jogszabályok elfogadását követően sorra születtek a különböző típusú (ágazati, illetve integrált) és eltérő területi szintű (települési, kistérségi, megyei, regionális, kiemelt térségi, országos, határon átnyúló) tervezési dokumentumok. Az elkészült anyagok közös vonása, hogy mindegyik alapját a területfejlesztésre vonatkozó jogi normák képezik. Az anyagok tartalomelemzése alapján elmondható, hogy a magyarországi régiók a szociális ágazatot érintően is felismerték a hosszú távú gondolkodás, a tervezés szükségességét, s ennek megfelelően területfejlesztési és speciális/ágazati tervek készítésére különítettek el forrásokat, írtak ki pályázatokat. Az ilyen típusú tervdokumentumokkal való ellátottság tekintetében mennyiségi szempontból a Dél-alföldi régió helyzete a legkedvezőbb, míg az Észak-magyarországi régióban egyáltalán nem készült szociális fejlesztést célzó dokumentum. Ezen tervezési anyagok színvonala, használhatósága, projekteké váló alakításának lehetőségei azonban markáns területi különbségeket hordoznak. A területi tervezés a törvény elfogadása óta eltelt időszakban folyamatosan módosult, finomult, egyre konkrétábbá vált. Ezek a változások jól érzékelhetők a szociális tervezési anyagokon is. A későbbi időszakban készült tervezési anyagok színvonala általában magasabb, a feladatokra vonatkozóan konkrétabb meghatározásokat tartalmaznak. A dokumentumok többnyire a területfejlesztéssel foglalkozó szakemberek és a szociális szféra képviselőinek közös munkájaként jöttek létre. A külső környezet meghatározottságát illetően az Európai Unióhoz való kapcsolódás emelhető ki, a hazai „rendszerbe helyezés” közül az Országos Területfejlesztési Konceptióhoz, a Nemzeti Fejlesztési Tervhez, valamint az adott régió területfejlesztési dokumentumaihoz való illeszkedés a legjellemzőbb. Szinte minden esetben hiányzik azonban a kapcsolódó ágazatok (egészségügy, oktatás, foglalkoztatás stb.) dokumentumaihoz való illeszkedés, a kölcsönhatás felvázolása, valamint a sziner-

¹ A tanulmány alapját képező vizsgálat címe: A regionális kapacitások bővítése, állapottelbecslés, módszertani ajánlás című kutatás, amely az ESZCSM 2003. évi 10.2.73.1. Esélyegyenlőség/Társadalmi kirekesztés (befogadás) elnevezésű fejezeti kezelésű előirányzatból biztosított minisztériumi kutatási támogatásból készült. Témavezető: SZOBOSZLAI ZSOLT, MTA RKK ATI SZTCS. A kutatásban közreműködött SZARVÁK TIBOR, T. HARGITAI JUDIT és JÁSZ KRISZTINA.

gia biztosítása az erőforrások minél racionálisabb felhasználása érdekében. Az Európai Unió országaiban a szociális ágazat egyik legaktuálisabb dilemmája manapság az, hogy a társadalmi kohézió megteremtését önálló célként szükséges-e kezelni, és a szociálpolitika eszközeivel szükséges megteremteni az eléréséhez kívánatos feltételeket, vagy a versenyképesség szolgálatába kell állítani, fenntartva a gazdaságfejlesztés prioritásként való kezelését. Az eddig elkészült dokumentumok azt tükrözik, hogy Magyarországon a jövőkép megfogalmazásánál a vizsgált tervdokumentumok szinte minden esetben a területfejlesztési anyagok jövőképéből indulnak ki, s a szociális fejlesztéseket a versenyképesség, a gazdasági növekedés szolgálatába állítják. Míg a foglalkoztatottság növelése és a szociális infrastruktúra minél szélesebb kiépítése, az innováció és a civil szervezetek megerősítése a dokumentumok többségében megtalálható, addig az esélyegyenlőségre, a hálózatok kialakítására, a partnerség erősítésére, a nemek közti különbségek csökkentésére, az esélyegyenlőségre kisebb hangsúly jut. Az alkalmazott alapelvek között is jellemzően a területfejlesztési alapelvek átvétele figyelhető meg. A kidolgozott anyagok időtávja általában 2006-ig tart. A tervek a következő uniós tervezési időszakra már egyáltalán, stratégiai szinten sem tesznek utalásokat. A dokumentumok többségének negatívumaként említhetjük, hogy az intézményrendszerre, a megvalósítás mechanizmusára nem gondoltak, s hiányzik a monitoring rendszerre való utalás is.

SZEMLELTETBELI KÜLÖNBSÉGEK A TERVEZÉSBEN KÉT RÉGIÓ PÉLDÁJÁN

A regionális különbségek minél plasztikusabb ábrázolása érdekében két egymáshoz képest jelentős fejlettségbeli különbségekkel bíró régió tervezési dokumentumai veszem górcső alá. Azért esett a választás a Nyugat-magyarországi régióra, mert a területfejlesztési szakma számos aspektusból a regionális tervezés úttörőjeként tartja számon e régiót. A másik pólus szemléltetésére az Észak-Alföld kínálkozott, mely régió egyrészt jelentős hátrányokat mutat tervezési téren, másrészt a prominencia kutatás is ebben a régióban zajlott az idézett kutatásban. A két régióban fellelhető tervezési dokumentumok kézbevételekor jelentős értelmezési különbségek láthatóak. A vizsgálat időszakában a Nyugat-dunántúli régió rendelkezett kizárólag Regionális Szociális Programmal. Az Észak-alföldi régióban nem áll rendelkezésre ilyen típusú fejlesztési dokumentum, annak ellenére, hogy a régióban érzékelhetően jelen lévő súlyos szociális feszültségek ezt meglehetősen indokolnák. Az Észak-Alföldön csupán humán erőforrás fejlesztési terv készült, amely tervezési dokumentumnak még a műfaji meghatározása sem egyértelmű, csak hosszas olvasás után derült ki, hogy területfejlesztési koncepcióval van dolgunk. A Nyugat-dunántúli régióban a szociális programalkotás fő célkitűzése az volt, hogy a szociálpolitika hatáskörébe

tartozó jelenségek, valamint az ellátásokat biztosító intézményrendszer egy, az ágazatitól eltérő kontextusba helyeződjön, így számos összefüggés a területfejlesztési szempontok alapján válhatott vizsgálat, a későbbiek során pedig komplex szemléletet tükröző fejlesztések tárgyává. A tervezők hipotézise szerint a különböző fejlesztési elképzelésekre alapozott projektek így a régió jövőképeének minél teljesebb megvalósítását teszik lehetővé. A dokumentumból kitűnik, hogy a programalkotásban kiemelt szerepet kap az innováció, a már meglévő innovatív fejlesztések megtartása, az aktív szociálpolitikai eszközök körének kiszélesítése, és a forrásteremtő szemlélet széleskörűvé tétele. A Program a következő szempontok szerint épült fel:

1. a helyi szereplők szemléletét tükröző problémaértelmezés, az általuk kezdeményezett fejlesztések befogadása,
2. a helyi igényekre koncentráló ellátó- és támogatórendszer fejlesztése,
3. a szociális ellátórendszer klienseinek érdekeit figyelembe vevő döntéshozatali mechanizmusok,
4. széleskörű civil, és a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőséget nem sértő mértékű piaci részvétel a szociális szférában,
5. aktív szociálpolitikai eszközök alkalmazása és a forrásteremtő szemlélet elterjesztése, valamint
6. a társadalmi és területi különbségekre koncentráló igazságossági elv érvényesítésének és az esélyegyenlőség megteremtésének középpontba állítása.

A Nyugat-dunántúli Regionális Szociális Program mind szerkezetében, mind tartalmában alkalmazkodik a régió már elkészült fejlesztési dokumentumaihoz és az Unió elvárásaihoz. Az Észak-alföldi régióban – mint azt már korábban jeleztük – önálló szociális fejlesztési dokumentum nem készült. A fejlesztési terv csak érintőlegesen tartalmaz megállapításokat a szociális szférára vonatkozóan. A humán infrastruktúra legfontosabb célkitűzései között mindössze két szociális tartalmú fejlesztési elképzelés szerepel. Az egyik célkitűzés a szociális ellátó rendszer fejlesztését szorgalmazza, a másik pedig az aprófalvas térségek felzárkóztatását elősegítő szociális válságkezelő programok szükségességét emeli ki. A fejlesztési terv alapjául szolgáló helyzetfeltárából hiányzik a szociális szféra helyzetének, ellátottságának elemzése. Csupán a humán erőforrás fejlesztést befolyásoló tényezők között szerepel egy rövid elemzés az idősödő társadalomról, amely azonban nem régióspecifikum, tekintettel arra, hogy az Észak-alföldi régió bír a régiók közül az egyik legfiatalabb korszerkezettel. Ennek tudatában nem is meglepő, hogy a humán erőforrások lehetséges fejlesztési irányai között is csak az idősellátás fejlesztése jelenik meg nevesítetten. További markáns különbség a Nyugat-dunántúli régió fejlesztési dokumentumaihoz képest, hogy az észak-alföldi anyag utalást sem tartalmaz a fejlesztések megvalósításának módjára, az ebben szerepet kapó intézményrendszerre, vala-

mint a dokumentum társadalmosítására. Az észak-alföldi tervezési dokumentumról tehát elmondható, hogy nem reflektál kellő mértékben a szociális szférában kumulálódó regionális társadalmi problémákra, mindezt marginális területként kezeli a humán fejlesztéseken belül is.

A PROMINENCIA-KUTATÁS FŐBB TAPASZTALATAI

A kérdőíves vizsgálat keretében olyan humán szférában dolgozó prominenseket kerestünk meg, akik pozíciójuknál fogva kellő rálátással rendelkeznek mind a különböző területi szinteken zajló tervezési folyamatokra, mind pedig a szociális szféra regionalizációját célzó eddigi történésekre. A kérdőívben a megkérdezettek a hátráltató tényezők között számos, nem csak a szociális szférára jellemző faktort szerepeltettek. A folyamatokat leginkább negatívan befolyásoló tényezőként a forrás- és információ hiányt, valamint a gyenge partnerségi kapcsolatokat jelölték meg. A regionalizáció sikerességét akadályozza továbbá a szociális és az önkormányzati törvény, amely a települési szinten való tervezés primátusát hordozza, és nem fogalmaz meg irányelveket a különböző ellátási feladatok térségi vagy regionális szinten történő megoldására vonatkozóan.² A humán szféra prominensei elsősorban a finanszírozási rendszer átszervezésében, valamint a kistérségi és regionális ellátási kötelezettségek meghatározásában látják a regionális attitűd szociális területen való megerősítésének forrását. A programozás és a hosszú távú tervezés iránti igény markánsan jelen volt a válaszadók körében. A szervezeti és együttműködési szempontok mellett a külső, főként az Európai Unióhoz való csatlakozásunkból fakadó kötelezettségeknek való megfelelés miatt tartják a tervezés jelenlegi színvonalának javítását fontos feladatnak. A válaszadók veszélyként jelezték, hogy amennyiben nem következnek be számottevő javulások ezen a téren, akkor csupán szigetszerű fejlesztésekkel, alkalmasszerű projektekkel lehet számolni az Észak-alföldi régióban a közeljövőben is, amely tovább fokozhatja a régió leszakadását. A megkérdezett intézményvezetők szerint a regionális gondolkodásmód fejlesztése a szociális ágazatban leginkább az erőteljesebb területi kiegyenlítés, valamint a jobb ágazati és területi érdekképviselet miatt fontos. A válaszadók közel fele vett részt eddig területfejlesztési típusú képzéseken, amelyek keretében főként a pályázatírással és projekt előkészítéssel kapcsolatos ismereteket sajátítottak el. A következő tervezési időszakban a prominensek a közelmúlthoz képest nagyobb arányban számítanak pályázati és uniós forrásokra, ezen belül a regionális és kistérségi pályázati lehetőségek jelentős bővülésével számolnak. Bízva a partnerségi kapcsolatok javulásában, a vállalkozói szféra szociális fejlesztésekben való aktí-

² A többcélú kistérségi társulások vélhetően majd mérséklék ezt a problémát, és a térségi együttműködések megerősítését szolgálják a jövőben.

vabb szerepvállalását prognosztizálták a jövőben. A kutatás során megkérdezettek számos javaslattal éltek a tekintetben is, hogy milyen módon növelhető a regionalizációs attitűd, illetve hogyan tehető elfogadottabbá a hosszú távú tervezés gyakorlata az ágazatban. Az alábbi válaszok születtek:

- Szociális kistérségek elnevezéssel modellprogramok indítása.
- A programozási folyamat kiterjesztése kistérségi szintre.
- A területi tanácskozások gyakorításával a szakmaközi együttműködések növelése.
- A módszertani intézményhálózat fejlesztésében a civilek szerepének erősítése.
- A produktív szociálpolitikai programok kistérségi szinten történő koordinálása.
- A kiemelt (önkormányzati és szociális) törvények regionális törekvésekkel való harmonizálása.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A kutatás kapcsán megállapítható legfőbb cél a regionális szemlélet további erősítése a szociálpolitikában, illetve a szociális típusú tudások hangsúlyosabbá tétele a területfejlesztésben.

Mivel országos szinten elindult a következő tervidőszakra szóló tervezés, illetve az új Nemzeti Fejlesztési Terv előkészítése, ezért fontos, hogy regionális szinten is újítsák meg a szociális témájú tervezési dokumentumokat. Erre azért van különösen nagy szükség, hiszen a meglévő anyagok csak 2006-ig határoznak meg feladatokat. Jelentős előrelépésnek tekinthető a szociális ágazatban, hogy a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet Szociálpolitikai Főosztályának vezetésével jelenleg is zajlik a Regionális Szociálpolitikai Fejlesztési Tervet megalapozó regionális helyzetfeltárások kidolgozása. Ez a fejlesztési dokumentum határozza majd meg az ágazat fejlesztési politikáját a 2007–2013 közötti tervezési ciklusra vonatkozóan. Korábban ilyen egységes metodikájú helyzetfeltárás nem állt rendelkezésre Magyarországon. A szociális tervezési kapacitások megerősítése, az innováció és az együttműködések ösztönzése, a civil szféra fokozottabb szerepvállalásának biztosítása a fejlesztés további szintjeinél, azaz a megyékben, a kistérségekben, sőt a települések esetében is megoldandó, a társadalmasítást és az alulról építkezést prioritásként kezelő feladat. A közeli jövőben el kellene érni, hogy a kiépülőben lévő új regionális intézményrendszer alkalmas legyen a brüsszeli és strasbourgi célkitűzések helyi szintre történő közvetítésére, a helyi/térségi szociálpolitikák hatékony fejlesztésére.

SUMMARY

Hungarian regions have recognised the necessity and importance of regional planning in the social sector. However, documents completed to date vary enormously in content and elaboration. This is the consequence of different partnership levels, of the varying educational backgrounds of professionals and of the various interpretations of regionalisation. Regional development programmes have been prepared from different perspectives and at different time, and a strange paradox is that the most underdeveloped region – North Hungary – has no social development programme whatsoever. Prominent social professionals consider three key factors as the biggest obstacles to the regionalisation of social sphere in Hungary. These are the lack of resources and information, and also weak partnerships. The legal regulation of local authorities and the social sector also block regional co-operation mechanisms at different territorial levels, and in the future, the strengthening of regional planning attitudes could depend on the following key elements: the enhancement of the planning capacities, the promotion of innovation and partnership - as well as the growing role of the non-profit sector.

18. EGY NEMZETI KISVÁLLALKOZÁS-TÁMOGATÓ RENDSZER (NEKTÁR) HATÁSA A VERSENYKÉPESSÉGRE

Dr. Gergely Sándor

c. egyetemi tanár, igazgató

Károly Róbert Főiskola, Kutató, Fejlesztő Iroda

A MAGYAR KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK HELYZETE AZ EZREDFORDULÓN

A nagyvállalatok érdekérvényesítő képessége világszerte és Magyarországon is csaknem korlátlan. Ezt bizonyítja az is, hogy a nagyvállalatoké csaknem az összes kedvezmény és nemhogy adót fizetnének, de nettó kedvezményezettjei az önkormányzati és költségvetési támogatásoknak.

Magyarországon nagy hagyománya van a kisvállalkozásoknak; ez gazdaságunk egyik legfőbb erőssége. Ahhoz, hogy a kisvállalkozások helyzetéről való képzet alkothassunk, elvégeztük a SWOT-analízisüket. Az erősségek, gyengeségek és veszélyek feltárása után megvizsgáltuk lehetőségeiket az EU-csatlakozás után. Ezeket nem használhatjuk ki a kisvállalkozások nemzeti menedzmentjének megújítása nélkül.

ERŐSSÉGEK	GYENGESÉGEK
Kreativitás, innovációs képesség	Technikai elmaradottság, szerényebb menedzsmet ismeretek
Alkalmazkodási képesség, közvetlen, tompítatlan piaci kitettség és érzékenység	Szakosodási lehetőségek híján a menedzsmet, amely krónikusan túlterhelt Alacsony tőkeigény intenzitás ellenére is tőkehiány, fejletlen kockázati tőke és intézményi háttér
Gyorsan halmozódó vállalkozói tapasztalat	Finanszírozási forrásokhoz való hozzájutás nehézségei
Kapcsolati tőke tudatos felhasználása	Heterogén csoportösszetétel, jogkövető magatartás gyengeségei
Családi háttér és háló, mint tőkeforrás támasz és vezetési stílus	Alulinformáltság a hazai támogatási lehetőségek és az EU-piacokon való működés feltételeiről. Fokozott sérülékenység
Motiválhatóság állami támogatásokkal (ha az erre vonatkozó információkat az állam eljuttatja hozzájuk)	Állami támogatásokra utaltság, legalább információkban. Túlbonnyolított szabályozási háttér Modern értékesítési, marketing és minőségi szemlélet hiánya
Az ábra a következő oldalon folytatódik.	

Szakmai érdekképviseletek (ha tevékenységük összehangolt)	Nincs kisvállalkozói érdekű tanácsadás
Szakképzett, de viszonylag olcsó munkaerő	Gyenge és szétforgácsolt érdekképviseletek miatt rossz érdekérvényesítő hatások
Nagy foglalkoztatási képesség létrejött kis hatókörben jelentős lehetőség, megszűnése nagyobb hatókörben nem okoz hátrányos változásokat	Szervezetlen és gyenge külföldi kapcsolatrendszer, kis exporthányad
	Információáramlás gyengesége, túlzott szabályozási háttér.
Piaci rések kitöltésére való kiemelkedően jó hatásokú potenciál	Alacsony szintű együttműködési készség, összefogás hiány, szinergia hiány. Nincs vagy gyenge a kooperáció és integráció
	A támogató intézményi hálózat mennyiségileg megfelelő, de minőségileg heterogén és összehangolatlan
Összefogott tömegességük miatt jelentős politikai súly és szavazóbázis a parlamenti választásokon	Modern közlekedési és üzleti infrastruktúra hiánya egyes területeken
	Nagyfokú piaci kiettség, korlátozott méret
Közvetlen és erős tulajdonosi érdekelttség	Tevékenység diverzifikációból eredő előnyök kihasználhatatlanok
	A kisvállalkozó a történeti folyamatosság kényszerű megszakítottága miatt nem tanulhatta meg családja körében a kisvállalkozás menedzsmentet.
LEHETŐSÉGEK EU-CSATLAKOZÁS UTÁN	VESZÉLYEK
Gyorsuló növekedés	Innovatív hazai kisvállalkozások számának és tevékenységének csökkenése
Magyarország tranzit helyzete felértékelődik Beruházási lehetőségek növekednek	Erősödő verseny a hazai és nemzetközi piacon
Technológiai transzfer, know-how beáramlás Bekapcsolás a hálózati gazdaságba	Szigorodó környezetvédelmi jogszabályok jelentős többletterhe
Tőkebeáramlás, beszállítói kapcsolatok, tudásintenzív iparágak növekedése	A rendszerbe szervezethez hiánya miatt hatékonyság hiány a kisvállalkozásoknál és a segítő szerveknél a beszállítói koordináció hiánya miatt visszaesés az árbevételben.
Növekvő termelékenység	A helyi foglalkoztatás visszaesése miatt, kereslet csökkentő hatás erőteljes helyi piacra való termelés esetén.
Foglalkoztatás bővülés	Helyi piacra történő termelés esetén nagyfokú konjunktúra függés
Piacbővülés, új piacok	A fejlesztés, illetve a fejlesztés elmaradása átlagosnál nagyobb kockázatot jelent
Önkormányzatok nagyobb szerepvállalása, infrastruktúra-fejlesztés	Korlátozott tőkebevonási lehetőség, a hálózati gazdaságból való kimaradás miatt (is)
Magánforrások nagyobb mértékű bevonása, növekvő pályázati lehetőségek	Állandó kisvállalkozói készenlét (éjjel-nappal, hétvégén, ünnepen)
Információs gazdaság terjedése a termékek/szolgáltatások hatékonyabb hozzáférését teszi lehetővé	Szakterületi specializáció nehézségei

1. ábra: A magyar kisvállalkozások SWOT-analízise

Világ gazdaság és EU

- Konjunktúra
- A nemzetközi kooperáció-, kereskedelem szabályainak ismerete
- Kisvállalkozói tulajdonú kereskedelmi cégek közvetítő tevékenysége
- Bekapcsolódás a nemzetközi hálózati gazdaságba
- Egyszerűbb és átláthatóbb EU-szabályozás
- EU-támogatások

Nemzeti

- Deregulált szabályozás (jogi, adó, szakhatósági)
- Kisvállalkozás-barát kormányzati attitűd, amely nem a támogatásban, hanem alacsony szintű elvonásban nyilvánul meg
- Vállalkozásbarát közfelfogás
- Teljesítmény és minőségközpontú lakossági mentalitás
- Nemzeti, kisvállalkozási érdekű tanácsadási rendszer
- Bekapcsolódás a regionális és/vagy nemzeti hálózati gazdaságba
- Fejlett üzleti szolgáltatási rendszer

Telephelyi

- Kisvállalkozás-barát önkormányzati attitűd
- Kedvező helyi vállalalkozási klíma
- Célokra megfeleltethető rugalmas munkaerő-kínálat
- Képzett és képzésre hajlandó helyi munkaerő
- Szükségletnek megfelelő vállalalkozási infrastruktúra
- A jó életminőséget támogató helyi viszonyok

Kisvállalkozási

- Elkötelezett, hatékony irányítás, vezetés, gazdálkodás
- A célokkal és a piaccal adekvát üzleti terv
- Részvétel közös beszerzésben, és/vagy értékesítésben, és/vagy beszállítói integrációban, és/vagy kooperációban, és/vagy technológiai inkubátorházban, és/vagy ipari parkban, és/vagy regionális innovációs transzfer központban és/vagy logisztikai szolgáltató központban és/vagy klaszterben
- Kooperációs és verseny attitűd hatékonyságot szolgáló elegye
- Innovativitás és az állandóság kedvező elegye a működés során és a fejlesztésben
- Kölcsönös bizalomra épülő, szoros kapcsolat a kisvállalkozási érdekű tanácsadással
- Rugalmas alkalmazkodási képesség

2. ábra: Eredményes kisvállalkozási működés alapfeltételei

A KIS- ÉS KÖZÉPVÁLLALKOZÁSOK FEJLESZTÉSÉBEN SZEREPET VÁLLALÓ SZERVEZETEK

Szolgáltatók, tanácsadók, finanszírozók

1. BB (Business Basics) Vállalkozásfejlesztő Alapítvány
2. Életpálya Alapítvány
3. Ipari Műszaki Fejlesztésért Alapítvány
4. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány és a Helyi Vállalkozói Központok
5. Magyar Vállalkozásfejlesztési Közhasznú Társaság
6. Puskás Tivadar Alapítvány és a Nemzetközi Technológiai Intézet (PTA-NETI)
7. Regionális Fejlesztési Holding Rt. (RFH Rt.) és leányvállalatai
8. Regionális Fejlesztési Ügynökségek
9. Regionális Garanciaszövetkezetek
10. Magyar–Amerikai Vállalkozási Alap (MAVA)
11. Magyar Befektetési és Kereskedelemfejlesztési (ITDH) Kht., valamint regionális képviselői és az Euro Info Centre
12. Magyar Termelékenység Központ
13. Munkaügyi Központok és kirendeltségeik
14. Magyar Fejlesztési Bank Rt.
15. Magyar Export-Import Bank Rt.
16. Magyar Exporthitel Biztosító Rt.
17. Kisvállalkozás-fejlesztő Pénzügyi Rt.
18. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA)
19. Corvinus Rt.
20. SEED Kisvállalkozás-fejlesztési Alapítvány

Ahogy a felsorolásból kitűnik igen sok olyan szervezet van, amely a kis- és középvállalkozások érdekeinek képviselőjét, működésük támogatását, informálásukat és finanszírozásukat tartja céljának. Miért van mégis olyan kevés eredménye ennek a sok szervezet által végzett tevékenységnek? Fő oka ennek a célra vezéreltség, az összehangoltság és a szolgáltatói attitűd hiánya.

A szervezetek nem jutnak el a kisvállalkozóhoz
A szervezetek kreativitása kimerül abban, hogy egyre újabb és újabb akciókat talál- nak ki, amelyek nem tömegesek, nem hatékonyak
Nem ismerik, nem ismerhetik a kisvállalkozások valódi helyzetét, ezért nem adnak releváns javaslatokat az állami irányításnak
A szabályozás nem segíti a kisvállalkozási versenyképesség növelését
Az egész rendszert a hivatali működés vállalkozás idegen logikája jellemzi
A rendszerben a kisvállalkozó nem egyenlő partner, alávetett helyzetű részben az átkos történelmi tradíció folyamánként
A rendszer a hivatalok felé lejt
Célra vezéreltség helyett öncélúság jellemzi
Nincs elszámoltathóság
Nincs a tevékenység eredményét mérő monitoring rendszer
A célcsoporttól való elidegenedés jellemzi
Eredményesség hiányának nincs hatása a vezetők és alkalmazottak egzisztenciájára
Függés az állami apparátustól és csakis attól
Túlbonyolított, rövid életű, kis volumenű kisvállalkozási hitelkonstrukciók.
A támogató szervezetek átláthatatlanok, túl bonyolultak, túl sok van belőlük

3. ábra: Kisvállalkozás-támogató szervezetek jellemzői

A következőkben bemutatjuk azt, a stratégiai koncepciót, amelynek alapján a már meglévő túlzottan sok szervezet átalakításával létrejöhet a Nemzeti Kisvállalkozás Támogató Rendszer, a NEKTÁR.

A NEKTÁR ELŐZMÉNYEI

A NEKTÁR konstrukciójának kialakításakor különösen az intenzív áru-, illetve szolgáltatás termelést folytató 1–3 főtermékre szakosodott termelékeny és hatékony kis és közepes vállalkozások információval való kiszolgálását, a szaktanácsadó és a kisvállalkozó közötti egyenrangú személyi kontaktus fontosságát, valamint a szaktanácsnak csak a kisvállalkozó érdeke által befolyásolt függetlenségét vettük alapul. Különösen Hollandia, Dánia, Ausztria, Németország, Svédország, Olaszország, Anglia, USA, Japán hasonló jellegű tanácsadását kísértük figyelemmel. Noha egyik országban sem találtunk kész mintákat, hiszen a komplexitás szintjében a NEKTÁR minden előképét meghaladja. Hasonlóan egyedi az egész vidéki Magyarországra kiterjedő hatás.

A magyar tapasztalatokból az egyetemek és oktatási intézmények fontos szerepét emeljük ki. Amelyeket nagyobb mértékben lehet bevonni a kisvállalkozók által felvetett speciális gondok megoldásába, valamint a másodállásos szaktanácsadásba.

A NEKTÁR CÉLJA ÉS TEVÉKENYSÉGE

1. Kisvállalkozói érdekű tanácsadó szervezet létrehozása, melynek legfőbb érdeke kisvállalkozások versenyképességének, jövedelmének növelése, aminek következtében növekszik és stabilizálódik a vidéki lakosság jövedelme is.
2. A vidéki régiókban található vállalkozásoknak nyújtandó tanácsadás annak érdekében, hogy növekedjék a vidéki piaci szereplők száma, amit elősegít a piaci résekbe való nyereséges behatolás feltételeinek szervezése, illetve a minél több „intelligens” áru piacra juttatása.
3. A vidéki régiókban található kisvállalkozásoknál az egész üzemre vonatkozó alapfokú, általános tanácsadás, valamint az egyes áru és szolgáltatás előállítására vonatkozó speciális, műszaki szaktanács szolgáltatása a kisvállalkozók számára.
4. A magyar vidék fejlesztéséhez, a falu népesség megtartó ereje növeléséhez megszervezi az ezek előfeltételét jelentő tudáskészlet átépítést.
5. Hozzá kíván járulni a fogyasztói és exportigény orientált szerkezetváltáshoz a vidék gazdaságában működő kisvállalkozásoknál.
6. Kizárólag a gyakorlatban kipróbált, más területeken már bevált, a helyi viszonyokra alkalmazott eljárásokat, módszereket kíván ajánlani a vidék kisvállalkozóinak. Ezért bemutató vállalkozásokat szervez.
7. Konkrét segítséget nyújt a kisvállalkozások megalapításához, a források feltáráshoz, az alapítási dokumentumok elkészítéséhez, az első üzleti terv kidolgozásához.
8. Vállalja a működő tőke- és új tudás transzfer szervezését a kisvállalkozók érdekvédelmi szervezeteivel és a kisvállalkozások szövetségeivel összefogva.
9. Elősegíti az ipari, regionális klaszterek, ipari együttműködési hálózatok, a szolgáltatási együttműködések és klaszterek, a beszerző-értékesítő társulások, a géphasznosító társulások, a marketing érdekháló, a logisztikai szolgáltató központok, a hálózati gazdaság más szerveződési formái megszervezését; támogatja ezek hatékony működését.
10. Elő kívánja segíteni az összefogások másod-, harmadszintű szerveződéseit is, hiszen ezek teszik lehetővé a nemzeti szintű akaratképzést, illetve az Európai Unió belüli összefogást.

A NEKTÁR LÉTREHOZÁSA ELŐTTI ÉS UTÁNI HELYZET JELLEMZŐI ÉS A NEKTÁR SZERVEZETE

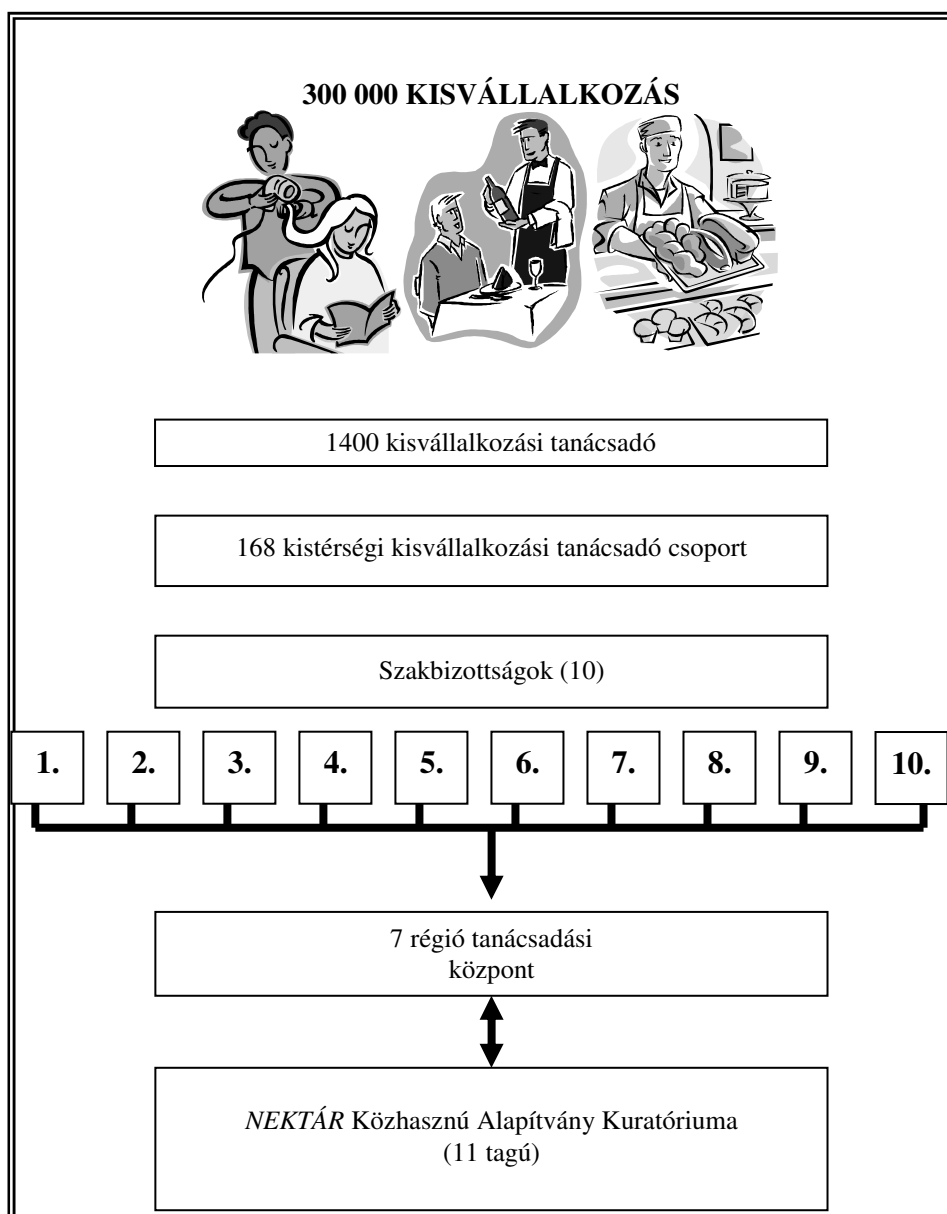
NEKTÁR MŰKÖDÉSE ELŐTTI (JELENLEGI) HELYZET

- ⊙ Összerendezetlen szellemi háttér
- ⊙ Esetenként szervezett, a stratégiai szempontokat nélkülöző képzés-továbbképzés
- ⊙ Összehangolatlan kutatás-fejlesztés
- ⊙ Nincs a kisvállalkozások horizontális-vertikális integrációjának hatékony szervezője
- ⊙ A regionális és beszállítói klaszterek szervezésében nem érvényesül a kisvállalkozói érdekek
- ⊙ Esetleges a kisvállalkozói közérzet, gazdálkodási pozíció tényekre alapozott feltárása
- ⊙ A kisvállalkozói öntudat kialakulatlan, helyzetük túlságosan a nagyobb gazdasági erejű partnerektől függ
- ⊙ Nem jönnek létre az egyes gazdasági szektorok közötti kapcsolatokban a lehetséges szinergiák
- ⊙ A kisvállalkozások támogatására létrehozott állami szervezetek öncélúak, széttagoltak, kontrollálatlanok, elszámolhatatlanok

HELYZET A NEKTÁR MŰKÖDÉSE IDEJÉN

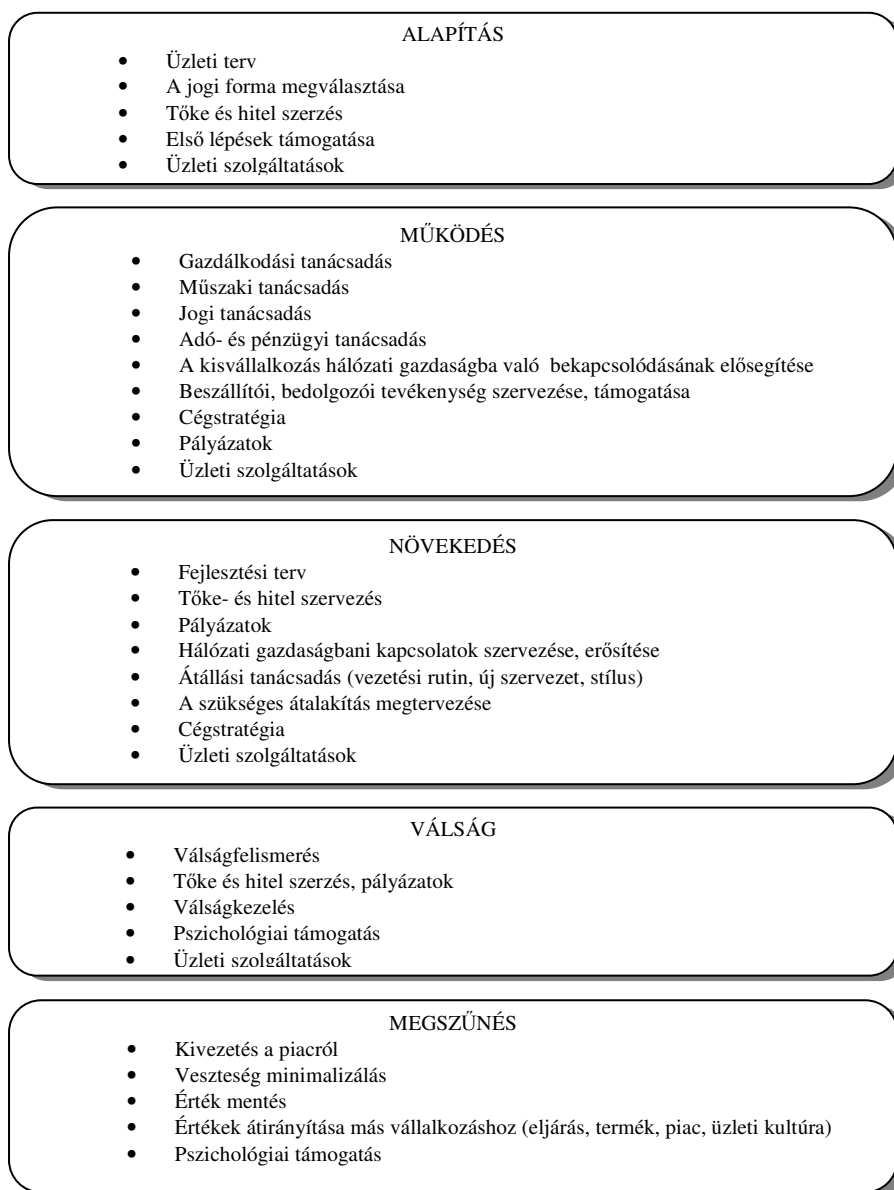
- ⊙ NEKTÁR által összerendezett szellemi háttér
- ⊙ Kisvállalkozói stratégiának alárendelt képzés-továbbképzés
- ⊙ Célra vezérelt kutatás-fejlesztés, amely a kisvállalkozók érdekeinek is megfelelő
- ⊙ Kisvállalkozói érdekek alárendelt integrációk szervezése intézményes formában megoldott
- ⊙ A klaszterek szervezésével a NEKTÁR révén érvényesül a kisvállalkozók érdeke, bekapcsolódása a hálózati gazdaságba
- ⊙ Folyamatos információ áramlás a kisvállalkozók közérzetéről, gazdálkodási pozíciójáról a NEKTÁR-hoz onnan feloldozva a döntés előkészítőkhöz, döntéshozókhöz
- ⊙ Megerősödik a kisvállalkozói öntudat, mert összefogásuk révén növekszik versenyképességük és kevésbé vannak kiszolgáltatva nagyobb partnereiknek
- ⊙ A NEKTÁR stimulálja a kisvállalkozók és a gazdasági szektorok közötti szinergiák létrejöttét
- ⊙ A NEKTÁR kisvállalkozások és az állam által elszámoltatott szervezet

4. ábra: A NEKTÁR létrehozása előtti és utáni helyzet jellemzői a kisvállalkozások szempontjából szemlélve

5. ábra: A NEKTÁR szervezete

A NEKTÁR FELADATAI ÉS REGIONÁLIS SZERVEZETE

6. ábra: A NEKTÁR feladatai a kisvállalkozások különböző helyzeteiben

- Tanácsadás
 - kisvállalkozói
 - önkormányzati
 - műszaki
- Cégalapítás
 - vállalkozásba kezdeni
 - nem vállalkozni, lebeszélés
 - cél, termék, versenyanalízis
 - jogi forma
 - finanszírozás
 - első üzleti terv
- Fejlesztés
- Cégstratégia
- Cégvezetés
- Eseti szaktanácsadás
- Kisvállalkozói információk gyűjtése, feldolgozása, továbbítása a kormánynak
- Javaslatok a szabályozók változtatására
- Képzés
- Továbbképzés
- Kisvállalkozói szoftver menedzsment
- Kutatási kooperációk szervezése
- Klaszter szervezés
- Ipari parkok
- Logisztikai központok
- Inkubátor házak
- Tudás központ
- Szolgáltatások
- Térítéses szolgáltatások
 - cégstratégia
 - beruházási feasibility study
 - forrás szerzés (kockázati tőke)
 - pályázat írás, készítés, követés
 - hitelkérelem készítés
 - könyvelés
- Válságkezelés
- Felszámolás, értékmentés

7. ábra: A NEKTÁR legfontosabb tevékenységei

VÁRHATÓ EREDMÉNYEK

A második évtől kezdődően 0,2–0,4%-os GDP növekedést generálhat a NEKTÁR által hatékonyabb működési színvonalra segített kisvállalkozói kör. Ez azt jelenti, hogy ha a 2002. évi 1671,6 milliárd Ft GDP-vel számolunk akkor, az éves növekmény 33,4 milliárd Ft-tól 66,8 milliárd Ft-ig terjedhet.

A foglalkoztatás növelésében a NEKTÁR a leghátrányosabb vidéki, falusi térségekben játszhat szerepet, azáltal, hogy az ott működő önkormányzatok, kisvállalkozások tevékenységét segíti a vázolt szellemi szolgáltatásaival. Ennek éves új munkahelyteremtő hatása óvatos becsléssel 15–30 ezer közé tehető. A megnövekedett kisvállalkozói aktivitás és eredményesség adó és közteher bevétel növelő hatását befolyásolja az, hogy azok kisvállalkozói árbevételhez mért aránya milyen mértékben csökken; miközben növekszik a befizetett adó és közteher összege, mert csökken a fekete és szürke gazdaság aránya.

IRODALOM

- [1] Gergely S. – Magda S. (2004): **Scientific approach to the strategy of the ine & wine sector with special regard to the Mátraalja wine region.** Gazdálkodás 8. számú külökiadása 2004. XLVIII. Évf. English special edition. 95–110. p., Mátra-Tan Kutató-Oktató Kht., Gyöngyös
- [2] Gergely S. (1985): **Az érdekeltség mozaikjai helyett érdekeltségi rendszer.** Gazdálkodás, MÉM, Budapest, 1985. II.
- [3] Gergely S. (1989): **Energiaerdő.** Mezőgazdasági Kiadó, Budapest,
- [4] Gergely S. (1997): **Liget-Magyarország.** Valóság, TIT, Budapest, 1997. V.
- [5] Gergely S. (2002): **Rétság kistérség helyzete és perspektívája.** Előadás. Agrárökonómiai Tudományos Napok, SZIE Gazdálkodási és Mezőgazdasági Főiskolai Kar, Gyöngyös, 2002. III.
- [6] Gergely S. (2005): **A Nemzeti Fejlesztési Terv és a helyi jövőtervezés.** Budapest, Magyar Televízió (M2), Tudásakadémia, 2005. január 24.
- [7] Gergely S. (2005): **A vidékfejlesztés kézikönyve.** Szaktudás Kiadóház Rt. 2005, Budapest
- [8] Piskóti–Dankó–Schupler: **Régió- és településmarketing.** KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2002
- [9] Porter 1998/b: **Clusters and the New Economics of Competition.** Harvard Business Review, 6, 77–90. o.
- [10] Porter, M. E. 2000/a: **Location, Competition, and Economic Development: Local Clusters in a Global Economy.** Economic Development Quaterly, 1, 15–34. o.

- [11] Porter, M. E. 2000/b: **Locations, Clusters, and Company Strategy**. In Clark, G. L.– Feldman, M. P.–Gertler, M. S. (eds.): *The Oxford Handbook of Economic Geography*. Oxford University Press, Oxford, 253–274. o.
- [12] Rechnitzer J. 1998: **Területi stratégiák**. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

SUMMARY

The organization, formation, continuous revision and operation of the National Small Business Support System (NSSBSS) can improve the competitiveness of small businesses with a decisive role in rural development. The NSSBSS serves local authorities in towns and villages and the professional and business interests of entrepreneurs in the industrial and service sectors, assisting inhabitants and small businessmen to obtain their socially justified income. It can, therefore, improve employment in the countryside and raise the standard of living - as well as improve the quality of life in that region.

The NSSBSS plays a serious counselling role in creating the operating conditions for all existing and future small-scale business activities, fostering profitable operation and obtaining supplies as well as selling production at better prices and under more favourable conditions. The organisation exclusively serves the interests of local authorities and small-scale entrepreneurs.

NSSBSS takes a closer look at the market phenomena of both purchasing and marketing by monitoring and assessing them and the information collected is passed to small-scale entrepreneurs. Information-gathering, selecting and transferring activities necessary for the production and service processes themselves and their successful implementation are also linked to it, i.e. an occasional, but concrete technical advisory role.

NSSBSS generates the initiatives for permanent or temporary collaboration, without which small-scale businesses are not competitive. These collaborations can be purchasing-marketing associations and regional as well as industrial clusters.

From the second year of its operation NSSBSS has been able to generate a 0.2–0.4% increase in GDP, and, in respect of employment, the organisation can play a role in the most underdeveloped rural areas and villages by helping the activities of their local authorities and small businesses with intellectual and logistics services as outlined above. Its effect in creating jobs is estimated at 15–30 thousand annually.

19. A VÁLLALATI KORMÁNYZÁS ÉS A FENNTARTHATÓSÁG KAPCSOLATA

Jámborné Antal Erika

PhD-hallgató

Széchenyi István Egyetem MTDI

BEVEZETÉS

A vezetéstudomány és a vállalatelméleti szakirodalom ez elmúlt évtizedben vizsgálati körét kiterjesztette a vállalatok, valamint a természeti és társadalmi környezet kapcsolatára, kölcsönhatására is. Az üzleti siker és a vállalat fennmaradása egyre kevésbé képzelhető el a környezetért és társadalmért vállalt felelősség figyelmen kívül hagyásával.

Tanulmányomban foglalkozom – felvetve a vállalatok felelősségének kérdéskörét – a racionalitás és moralitás hatóerejével a vállalati döntéshozatali folyamatokra.

Ez vezet át a vállalati kormányzás alapkérdéseire: Kinek az érdekében kellene a szervezetnek működnie, és az egyes csoportok eltérő érdekei hogyan hangolhatók össze a vállalat sikere és a kapcsolódó érdekcsoportok megelégedettsége érdekében. A dolgozat utolsó fejezetében konkrét vállalati példán keresztül mutatom be ennek lehetséges gyakorlati érvényesítését.

A vállalat nem karitatív és naiv szerveződés, alapvetően piaci, pénzügyi érdekei vezérlik. A felelős magatartás azonban belső, önkéntes elkötelezettséget takar, ezért elfogadása sok időt és társadalmi-kulturális változást igényel. Tanulmányom remélhetőleg hozzájárul ahhoz a célkitűzéshez, amely a téma hazai megismertetését, elterjesztését szorgalmazza.

Társadalmi kontroll – Felelős vállalat

Napjainkban a vállalatok működésével kapcsolatos etikai és társadalmi normák mind léptékükben, mind összetettségükben meghaladják az egyén által átlátható mértéket. Az ökológiai és társadalmi hatások oly mértékűvé váltak, hogy érdemes a vállalat szerepét az öt körülvevő nagyobb rendszerekbe (gazdasági, természeti és társadalmi) ágyazottan, azok szempontjából átértékelni¹. Előtérbe került a fenti rendszerek egymásra hatásának vizsgálata.

¹ Elemzésével JÁMBORNÉ [11] előadása foglalkozik.

A rendszerszemlélet kiteljesedését jelenti a vállalatok felelős magatartásának koncepciója, amely szerint „a vállalat társadalmi felelősséggel bír, s ennek jegyében működése során mintegy szűrőt alkalmazva racionálisan dönt morálisan elfogadható alternatívák között.” [3, 38. p.]. A vállalat tekintetbe veszi tehát döntéseinek és politikájának az emberekre és természeti környezetre gyakorolt hatását és ezzel kíván hozzájárulni a fenntartható fejlődéshez.

A felelős vállalat kapcsán szokás még az üzleti szféra társadalmi elkötelezettségéről, a vállalatok szociális beállítódásáról, szociálisan felelős vállalatról beszélni. Mára általánosan a corporate social responsibility (CSR) elnevezés terjedt el. Ez, a vállalat társadalmi felelőssége megközelítésében azon aspektusok összessége, amellyel a szervezet a minimálisan elvárt kötelezettségeit meghaladóan teljesíti az érdekeltek társadalmi, ökológiai szempontú elvárásait. Megvalósításával emberek milliói válhatnak haszonélvezőivé, de ez mégsem jelent altruizmust. A fenntartható fejlődéshez felelős magatartásukkal szerintem ma még a vállalatok úgy és annyiban hajlandóak hozzájárulni, amennyiben az az üzlet és a tulajdonosok számára (nem feltétlenül anyagi) hasznot hoz. Gyakran nehéz megbecsülni az üzleti döntés kockázatát, ám a felelősség fogalma itt arra utal, hogy a döntésekért, tettekért jót kell állni, legyen szó akár pénzügyi, akár etikai kockázatról.

A fentiek fontosságát felismerve a legjelentősebb nemzetközi szervezetek a kilencvenes évek végétől (OECD, ENSZ, EU) szervezeteket, fórumokat hoztak létre, vitaanyagokat, ajánlásokat tettek és tesznek közzé, kutatásokat támogatnak a CSR témakörében. Sokan és sokféleképpen értelmezik a CSR fogalomkörét, mégis vannak olyan elemei, amelyek széleskörű konszenzuson nyugszanak². Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

- szerves kapcsolat a fenntartható fejlődés eszméjével,
- a globalizációhoz kapcsolódó kérdéskör, nem kizárólag a fejlett országok problematikája,
- a nemzeti jogalkotás kiegészítése,
- a vonatkozó alapvető jogi előírások túlteljesítése önkéntes alapon,
- a vállalat üzleti stratégiájának része, szerves kapcsolat az üzleti folyamatokkal,
- nem célja a közfeladatok áthárítása a privát szektorra,
- nem kizárólag a multinacionális vállalatok sajátja³,

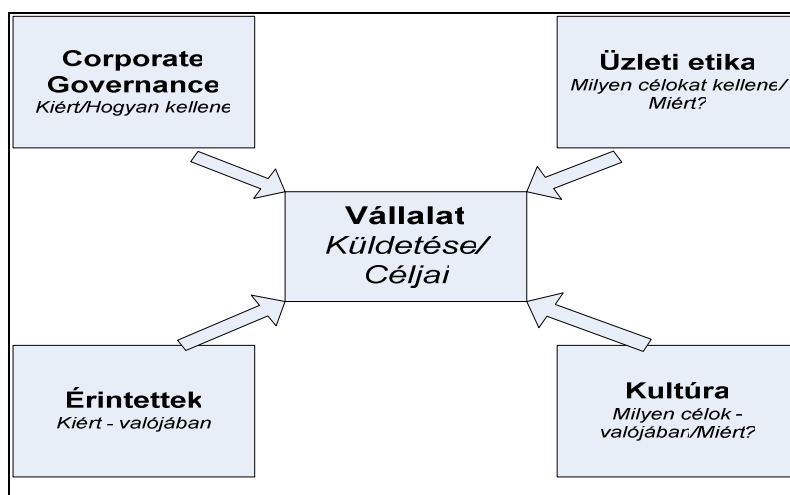
² Az egyes szervezetek interneten elérhető (lásd irodalomjegyzék) dokumentumai alapján készült lista.

³ Az EU 2004-ben párn európai kampányt folytatott a CSR koncepció tudatosítására a KKV-k körében (részletei a www.europa.eu.int/com/enterprise/csr/campaign...htm honlapon található).

- hármas követelmény (triple bottom line) érvényesülése, azaz jöjjön létre egy egészséges, fenntartható egyensúly a gazdasági érdekek, a szociális elvárások és a környezeti igények között,
- elemi feltétel az érintettek (stakeholderek) és a vállalat közötti hatékony kapcsolattartás és kommunikáció,
- átláthatóság, elszámoltathatóság feltételeinek megteremtése.

A felelős vállalat stratégiaalkotása

A stratégia lényegében a vállalat céljait tartalmazza, valamint annak megfogalmazását, amilyenné szeretnék, hogy a cég váljon. A megalapozott döntéshez az előzőekben írottak alapján nem kerülhető meg a szervezet politikai, kulturális, környezeti összefüggéseinek elemzése. A téma egyik fontos szervezetelméleti vetülete a stakeholder koncepció, amely a vállalatot úgy tekinti, mint az általa érintett csoportok középpontjában levő szervezetet, és működését érintettjeivel való kapcsolatában értékeli. Érintett minden olyan személy, vagy csoport, aki saját céljai megvalósítása érdekében függ a szervezettől és mindazok, akiktől a szervezet függ [12]. A társadalmi elvárásokat az érintettek közvetítik a vállalat számára. A vállalatvezetés feladata, hogy egyensúlyt teremtsen az érintettek igényei között, így biztosítván a szervezet hosszú távú fennmaradását. A vállalat és környezete közötti kapcsolat alapvetően a hatalom, szabályozás, felelőség elosztásáról, gyakorlásáról szól. A vállalat célmeghatározására ható tényezők az alábbi, 1. ábra szerint foglalhatók össze:

1. ábra: A szervezeti célokat befolyásoló hatások

Forrás: JOHNSON–SCHOLLES, 1999, 202–204. old. alapján saját szerkesztés.

Az ábrázoltak a gyakorlatban egyszerre, egy időben ható tényezők. Különválasztásuk nehezen kivitelezhető, valójában csak elemzési céllal tehető meg. Az ábra tartalmilag az alábbi tényezőket rendszerezi [12]:

- Az alapkérdés, hogy kiért kellene léteznie, kinek az érdekét szolgálnia a vállalatnak, valamint az, hogyan kellene a vállalat céljait, működési irányát meghatározni. Ez a corporate governance⁴ tartománya, amely a célok befolyásolása feletti hatalmat, a döntések és végrehajtásuk felügyeleti folyamatát, az elszámoltathatóságot és a vállalat jogszabályi működési környezetét takarja. Az egyes országokban alkalmazott vállalatkormányzási megközelítések lényeges eltéréseket mutatnak. A vállalati kormányzás lényegéhez tartozik az információ, mint fő hatalmi tényező értékelése.
- A második fontos kérdés, hogy a vállalat valójában kinek az érdekét szolgálja a gyakorlatban. Ez a stakeholder koncepció gyakorlati megvalósulását takarja; azt, hogy az egyes érintettek mennyiben érdekeltek, és mennyiben képesek a célok befolyásolására. Ennek megértéséhez a gyakorlatban szükséges elemezni az egyes konkrét érintettek hatalmi és érdekepozícióit, viszonyait.
- Az, hogy a vállalatnak milyen célokat kellene teljesítenie és miért, az etikai megfontolásoknak a vállalat életbe integrálását jelenti a vállalati kormányzás és az elszámoltathatóság édestestvéreként. Az üzleti etika tárgya a vállalatok és érintettjei társadalmi felelősségének vizsgálata, különösen a vállalat életében csekély formális hatalommal bíró érintetteké, mint például a helyi közösségek.
- Az etikai kérdések gyakorlati megvalósulását – tehát hogy valójában mely célok nyertek prioritást – mutatja a kulturális kontextus, mely a vállalat belső kultúráját és a környezetének kulturális sajátosságait tartalmazza.

A vállalatoknak óriási erőforrásaik vannak, amely hatalmi pozíciójukat is biztosítja. Visszaélhetnek ezzel a hatalommal, de felelős módon élhetnek is vele. A vállalat felelős működése elsősorban az érintettekkel való kapcsolattartásban ragadható meg. Az intézményi megoldások lehetővé teszik a szervezet külső kontrollját. Terjedőben vannak a pénzügyi, üzleti jelentéseket kiegészítő társadalmi, környezeti, etikai jelentések, valamint számos sztenderdizált audit és közzétételi módszer (pl. General Reporting Initiatives). Mindezzel biztosítaniuk kell az átláthatóságot és a beszámoltathatóságot, amely a vállalat megismerésének, működésébe vetett bizalmának az alapja.

⁴ Az általánosan elterjedt angol kifejezésnek számos fordítási változata használatos a magyar vezetéstudományi szakirodalomban, például: vállalatirányítás, szervezetirányítás, felelős vállalatirányítás, vállalati kormányzás.

LÉTEZIK FELELŐS VÁLLALAT?

A fogyasztói társadalom kereteit elfogadó, piaci körülmények között működő és alapvetően pozitív értékrendű, a társadalom és a környezet iránt felelősséget vállalók közé azok a vállalkozások tartoznak, akik elfogadják a piaci verseny kihívásait, a piacgazdaság logikája mentén működnek, mindezt úgy teszik, hogy saját nyereségük mellett tevékenységük a közjót is gyarapítsa. A közjó iránti elkötelezettségük azonban nemhogy a nyereség rovására menne, hanem versenyelőnyé válhat.

Felmerül a kérdés, hogy mi veheti rá a hagyományos elveken működő vállalatokat, hogy olyan mélyreható és bizonyára fájdalmas szervezeti, kulturális, termelési változásokat alkalmazzanak, amelyek felelősebb működéshez vezetnek.

- Egyrészt a jogi szabályozás. Az átlátható működés érdekében Európa több országában (pl. Franciaország, Spanyolország) jogszabály írja elő, hogy a vállalatoknak társadalmi, környezeti jelentést kell készíteni. Jogszabályokkal, továbbá kötelezően betartandó műszaki előírásokkal – környezetterhelési határértékek megszabásával (pl. eszközök, berendezések károsanyag-kibocsátása) –, működési engedélyek kiadásával/korlátozásával kikényszeríthető a környezetet kímélőbb gyakorlat.
- Másrészt az elmúlt évtizedben egyre fokozódó társadalmi nyomás nehezedik a vállalatokra, amelynek kézzelfogható piaci hatásai lehetnek. Ennek egyik összetevője a vásárlók etikailag tudatos magatartása, amely preferált vállalatok preferált termékeinek megvásárlásában, vagy ellenkezőjeként vásárlói bojkottban nyilvánul meg. Az egyes döntések meghozatalát lényegesen befolyásolhatják a társadalmi szervezetek kampányhadjáratai (pl. Greenpeace, Levegő munkacsoport).
- Harmadrészt a cégekbe történő befektetést is egyre inkább áthatja a felelős magatartás, amely konkrétan, közvetlenül érinti a vállalat pénzügyeit. A felelős befektetések lényege, hogy a befektetők döntéshozatalkor szociális, ökonómiai és etikai szempontokat is figyelembe vesznek. Vizsgálják, hogy a vállalat, melybe be kívánnak fektetni, milyen tevékenységet folytat, és hogyan teszi azt. A minősítés formális rendszere is kialakult, általánosan elterjedt indikátora a FTSE4GoodIndex.
- A vállalat sikerét döntően meghatározza a környezete róla alkotott képe, amely a média hatalmát jelenti. Tudatosan alakítva, kommunikálva a vállalat törekvéseit pozitív, üzleti sikert eredményező eszközzé válhat, ellenkező esetben a működést ellehetetlenítheti.
- A vállalat felelős magatartása kapcsán a szakirodalom nem hangsúlyozza, de én rendkívül fontos tényezőnek tartom a menedzsment

személyes beállítottságát, társadalmi kérdések iránti érzékenységét, nyitottságát. A szervezet felelőssége mögött az egyén felelősségvállalása fontos szempont. Nem tudja az a vezető hitelessé tenni környezetét és az érintettek számára a vállalat ez irányban tett, vagy célzott lépéseit, ha önmaga nem hiteles.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a tény, hogy a fenntarthatóságra irányuló, felelős magatartást célzó stratégiák bukásra vannak ítélve, ha csak nem eredményeznek a tulajdonosok számára hozzáadott értéket. A DuPont cég kezdeti felelős lépései például magasabb hatékonyságot és jobb üzleti mutatókat, vagy csökkentett környezeti kockázatot eredményeztek, például a brazil üzemben a csomagolás designjának javítása és az üzemi termelékenység növekedése évi 340 ezer dollár költségmegtakarítást eredményezett, a texasi üzem új szennyvízkezelési technológiájával a toxikus vegyi anyag kibocsátás 50 százalékkal csökkent [10].

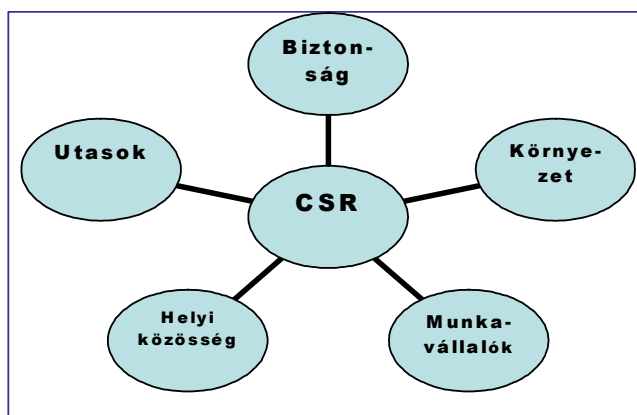
A dolgozatban bemutatott elvek és főként azok gyakorlatba történő átültése ma még csak néhány éves múlttal rendelkezik. Ezért nehéz annak kiszűrése, hogy a magukat felelős magatartásúnak láttató vállalatok pusztán jó kommunikátorok és színvonalas marketing stratégiájuk felszínén jól működő szegmensét látjuk, avagy valóban felelősen eljáró vállalatok, akik valóban minden üzleti lépésük – így a végrehajtás – szerves részévé tudták tenni a fenntarthatóságot és a felelős magatartást.

Felelős magatartás a közforgalmú közlekedésben

Ebben a fejezetben konkrét ágazat, a szárazföldi közforgalmú közlekedés három meghatározó méretű multinacionális cégének (A vizsgált cégek a következők: FirstGroup Plc, Stagecoach Group, Arriva Plc) interneten közzétett anyagai alapján mutatom be az ágazat felelős vállalati magatartását jellemző és meghatározó tényezőket. Mindhárom cég független szervezet CSR minősítésével rendelkezik, ez lényegében azt jelenti, hogy a felelős vállalati magatartás eszközeit és módszerét alkalmazzák.

A vállalatok üzleti fejlődésük szempontjából döntő fontosságúnak tartják működésük minden területét átfogó kérdésben az érintettekkel történő folyamatos párbeszédet. Az érintettek jellemző főbb csoportjai a következők: befektetők, utasok, központi kormányzat, jogszabályalkotók, hatóságok, helyi önkormányzatok, fogyasztóvédelmi csoportok, média, szakszervezetek, vállalatok érdekképviselői szerveződései, munkavállalók. A kommunikáció témája, módja, mélysége és gyakorisága érintett csoportonként más és más.

A felelős vállalati magatartásnak a közforgalmú közlekedésben meghatározó területeit szemlélteti a 2. ábra.

2. ábra: A közúti közlekedés CSR kulcsterületei
Forrás: Saját szerkesztés.

Minden kulcsterület kezelésére jellemző, hogy a menedzsmentnek témánként rendszeres jelentéstételi kötelezettsége van az igazgatóság felé, valamint az, hogy az egyes témák irányítását végző munkacsoportot az igazgatóság egyes kijelölt tagjai vezetik.

Valamennyi vizsgált társaság a felelős magatartás legfontosabb területeként a *biztonságot* jelölte meg. Ez jelenti a személyes (az utasok, és a munkavállalók) biztonságot, a járművek, berendezések biztonságát, valamint az alkalmazott rendszeti és biztonsági előírásokat, eljárásokat és rendszereket. A biztonság fenntartása érdekében az alábbi területekre fókuszálnak, vállalatonként eltérő hangsúllyal:

- A biztonsági terület irányítási rendszerének kialakítása, fejlesztése. Speciális bizottság működtetése (Executive Safety Committee);
- Biztonsági mutatók, teljesítményértékelési rendszer kidolgozása, működtetése; a mutatók folyamatos javítása éves és középtávú kitézések alapján⁵;
- Vészjelző rendszerek kidolgozása, működtetése;
- A munkavállalók védelme fizikai, szóbeli támadások esetén, megelőzés, rendőrségi kapcsolat fenntartása,
- Kockázatelemzés;
- Munkavállalók képzése.

⁵ Pl. a 2004/05. üzleti évben az utasok által elszenvedett balesetek számát 15 százalékkal csökkenteni kell, a munkavállalói sérülések száma 750 főnként egy lehet öt év múlva. [8, 12. p.]

A fenntarthatóság *környezetvédelmi* aspektusai az ágazatban a nem megújítható források hatékonyabb felhasználását, az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának csökkentését, a területfelhasználás racionalitását jelentik. Negatív externáliák a közúti balesetek, a zaj-, a légszennyezés, és ezzel a klimatikus változás gyorsítása, a természetitáj-károk, a torlódás.

A vállalatok a közúti balesetek csökkentését a fent részletezett szigorú biztonsági rendszerekkel érik el, a torlódás kiküszöbölésében a férőhely-kihasználat javítása – amely egyben üzleti érdek is – segíthet. A környezetvédelem irányítását is külön operatív bizottság végzi, az igazgatóság felé történő részletes jelentéstételi kötelezettséggel. A teljesítmény mérésére környezetvédelmi mutatószámrendszert alkalmaznak⁶. Környezetvédelmi tanúsítvánnyal (ISO 14001) rendelkeznek. Alacsony káros anyag kibocsátású műszaki megoldásokat kutatnak fel és alkalmaznak (pl. ultra alacsony kéntartalmú gázolaj, alacsonyabb káros anyag kibocsátású motorok). Újrahasznosítási és (veszélyes)hulladék kezelési, hulladékmennyiség csökkentési technológiákat, eljárásokat dolgoznak ki és vezetnek be.

A *munkavállalók* tisztelete és értékeinek elismerése, az érdekképviseltekkel történő korrekt együttműködés, a képzés, az egészség megőrzés, valamint a munkakörülmények és a bérek javítása a felelős munkáltatói magatartásnak a jelentésekben hangsúlyozott elemei. Ezek egyben hozzájárulnak a nem szándékolt munkaerő elvándorlás megakadályozásához, a cég munkaerő-piaci vonzóképességének megtartásához is.

Az *utasok*, azaz a fogyasztók jentik a felelősség és fenntarthatóság fő társadalmi vonatkozását. A vállalatok rendszeres utaskapcsolati fórumokat szerveznek, az utazási szokásokat, demográfiai, térségi változásokat folyamatosan kutatják, a járatpontosság és megbízhatóság fejlesztésére erőfeszítéseket tesznek, az intermodális kapcsolódások fejlesztését szem előtt tartják.

A vállalatok – multinacionális voltak ellenére – *helyi közösségekbe* ágyazottan tevékenykednek, nem mentesíthetik magukat a helyi társadalom kapcsolatától. Ez magában foglalja a konkrét forgalmi elvárások közvetítésén, a nyújtott szolgáltatás együttműködésben való kialakításán⁷ túl a jótékonysági akciókban, helyi közösségi megmozdulásokban, tanúsított aktivitást is. Ilyenek például a bűnmegelőzés támogatása a rendőrséggel együttműködve, a szociálisan hátrányos helyzetűek, az egészségügyi és oktatási intézmények támogatása.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a felelős vállalati magatartás az üzleti folyamatok teljes rendszerét átfogó feladatokat jelent, melyek többsége már hosszabb ideje létezett és volt gyakorlata az egyes vállalatoknak. Tudatos al-

⁶ Pl. a 2004/05. üzleti évben az energiefelhasználás 5 százalékos csökkentése; az újrahasznosítás 5 százalékos növelése. [8, 16. p.]

⁷ Pl. iskolabuszrendszer üzemeltetése, „Dial-a-ride service” nyújtása, keresletorientált, konszenzusos menetrend kialakítása.

kalmazásuk, rendszerezett működtetésük, tervezésük, számszerű nyomon követésük azonban a CSR rendszerrel vált igazán áttekinthetővé.

ÖSSZEFOGLALÁS

A felelős vállalati magatartás lényege, hogy nem pusztán egy formálisan előírt cselekvéssorozat, hanem a teljes üzletmenetet átfogó vállalati létforma, olyan, amely gazdasági hozadékot jelenthet az új lehetőségek megnyílásával. Ennek ellenére ma még nem elképzelhetetlen e nélkül sikeres vállalkozást folytatni. Az üzleti vezetők nem hibáztathatók a pozitív pénzügyi eredményekre és kimutatható növekedésre rámutatva és azt firtatva „miért van nekem szükségem fenntartható gyakorlatra”. Bízom ugyanakkor abban, hogy az alkalmazott fenntarthatóság, a felelős vállalati magatartás a sikeres nagyvállalatok közös nevezőjévé válik hamarosan.

IRODALOM

- [1] Angyal, Á. (2001): **Vállalati kormányzás – Corporate Governance**. Budapest, Aula Kiadó
- [2] Boda, Zs. (1997): **A vállalat társadalmi felelőssége**. In: Vállalati etika. Budapest, BKE VKI
- [3] Chikán, A. (1995): **Vállalatgazdaságtan**. Budapest, KJK – Aula Kiadó
- [4] COM (2001) 366 final: **CSR Green paper, Promoting a European Framework for Corporate Social Responsibility (July 2001)**. www.europe.eu.int/com/enterprise/csr/official_doc.htm
- [5] COM(2002)347 Final: **A business contribution to sustainable development (July 2002)**. www.europe.eu.int/com/enterprise/csr/official_doc.htm
- [6] CCBE (2005): **Corporate Social Responsibility and the role of the legal profession**. www.ccbe.org/doc/En/csr_guidelines_0405_en.pdf
- [7] Stagecoach Group (2005), **Corporate Social Responsibility**. www.stagecoachgroup.com/sgc/csr/
- [8] First Group Plc (2004): **Corporate Social Responsibility 2003/04 Report**. www.firstgroup.com
- [9] Global Reporting Initiatives (2002): **Sustainability Reporting Guidelines**. www.globalreporting.org/guidelines/2002/GRI_guidelines_print.pgf
- [10] Holliday, C. (2001): **Sustainable Growth, the DuPont Way**. Harvard Business Review, September 2001 R0108J
- [11] Jámborné Antal, E. (2005): **Felelős vállalat – felelősen eljáró vállalat?** előadás; MTA VEAB Konferencia, Komáromi napok, 2005. április 28.

- [12] Johnson G. – Scholes K. (1999): **Exploring Corporate Strategy**. Prentice Hall Europe, Fifth edition, 32–33., 43–95., 201–298. pp.
- [13] Kovács, E. (2000): **A szervezetelméletek formálódása a társadalmi és az ökológiai értékek beépülése során**. <http://korny10.bke.hu/kovasz/kov9/etk-szvt.html> 2005.04.12.
- [14] Pataki, Gy.– Radácsi L. (2000): **Alternatív kapitalisták –Gazdálkodás az érintettek jólétéért**. Szentendre, Új Paradigma Kiadó.
- [15] Schumacher, E.F. (1991): **A kicsi szép – Tanulmányok egy emberközpontú közgazdaságtanról**. Budapest, KJK.
- [16] Zsolnai L. (2004): **A gazdasági etika paradoxona**. *Vezetéstudomány* 2004. 6. 45–49. pp.
- [17] www.unglobalcompact.org
- [18] www.europa.eu.int/comm/enterprise/csr...htm

SUMMARY

During the past ten years, management science has extended its scope of research over the relationship triangle of the environment, society and business. Customer-power remains, but, beyond this, the significance of investor trust and appreciation by society is increasing. Business success and the survival of companies are no longer possible without taking responsibility for society and the environment.

This presentation examines intellectual and ethical influences on decision-making procedures within companies. It then moves on to the basic question of corporate governance: whose interest should the organisation represent and how is it possible to reconcile the interests of different stakeholder groups? The last chapter offers an example of the implementation of the theory in the field of public transport.

Companies are not charity organisations, but fundamentally run for profit. The responsibility for the environment and society, therefore, is not inherent. Responsibility depends upon voluntary commitment, but developing this takes a great deal of time and involves basic changes in culture. It is hoped that this study will contribute to the realisation of these changes.

20. SZUBURBANIZÁCIÓS INDEX ÚJSZERŰ MEGHATÁROZÁSA A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓBAN – ESETTANULMÁNY

Horváth Béla

építőmérnök, mérnök-közgazdász

PTE TTK Földrajzi Intézet Doktori Iskola III. évf. PhD-hallgató

BEVEZETÉS

Kutatási témám középpontja egy, a főváros és a körülötte centrálisan elhelyezkedő települések láncolata. Budapest és agglomerációja múltjával, jelenével és jövőjével egymáshoz sok szállal kapcsolódó, egymásra utalt, de közigazgatásilag megosztott térség. A hazai térszerkezet egyik sajátos eleme ez a terület – Budapest és az azt körbevevő 80 agglomerációs település –, amely az ország leginkább szem előtt lévő kiemelt térsége, a Közép-magyarországi régió része, s a többi régió befolyásoló tényezője. Az elemzést indokolja, hogy a Budapest körüli gyűrű az elmúlt években, különösen a rendszerváltozás elmúlt 15 éve során a politikai, társadalmi berendezkedésben, a tulajdonviszonyokban, a jogrendben, a gazdaságban bekövetkezett változások következtében mindenképpen komplex vizsgálatot igényel. Igaz Teleki Pál gondolata, hogy a természettudományok és a történettudományok módszereinek felhasználásával tudjuk a körülöttünk folyó jelenségeket minden oldalú fejlődésükben elemezni, vagyis „*változatosság a térben, változékonyság az időben*” [14].

Az elmúlt évtizedben a geográfusok és a településtudománnyal foglalkozó szakemberek figyelmének központjába került az agglomeráció térszerkezeti vizsgálata. A budapesti agglomeráció társadalomföldrajzával számosan foglalkoztak, különböző mutatók kiemelésével, szuburbanizációs, illetve sikerindex alkalmazásával rangsorokat állítottak fel a 90-es évek közepének adatai alapján a települések között. Az általam – esettanulmány lévén – kiemelt mutatók meghatározásával, a szuburbanizációs index egy újszerű kiszámítására teszek javaslatot a Bennett-módszer alkalmazásával.

KUTATÁSI MÓDSZEREK

Jelen tanulmányom megírásánál a földrajzi szakirodalmat és a jogszabályokat kutattam át, valamint a KSH kiadványainak, adatainak, illetve a 2001. évi országos népszámlálási adatainak elemzéseit végeztem el. Természetesen felhasználtam korábbi publikációim anyaggyűjtéseit is. A következtetések levonásánál nagy segítségemre voltak azok a személyes interjúk, amelyeket a fővárossal és a budapesti agglomerációval foglalkozó különböző kft.-k, a fővárosi önkormányzat által alapított városfejlesztéssel foglalkozó kht.-k vezetőivel, illetve más, területfejlesztési, településfejlesztési profillal rendelkező tervező-elemző cégek vezető munkatársaival folytattam.

ELŐZMÉNYEK

Az agglomerációs térség kialakulása/kialakítása hosszú múltra tekint vissza, hiszen az 1937. évi VI. törvénycikk – a városrendezési törvény – már 25 települést foglalt egybe. A magyar földrajztudományi szakirodalomban, 1935-ben MENDŐL TIBOR publikált adatokat, számításokat az agglomerációról az 1920. évi népszámlálás alapján [17]. Ez idő tájt a főváros vonzáskörzete rendkívüli nagy fejlődésen ment keresztül, a műszaki urbanizáció jelentősen fejlődött [12]. Az 1950-ben létrehozott Nagy-Budapest, amelynek során 23 agglomerációs település önállóságát szüntették meg, nagy feszültségek forrása lett, ekkor a gyáripari telepítések határozták meg a főváros környéki térszerkezet alakulását [2]. BODOR ANTAL már a II. világháború előtt és utána is figyelte Budapest hatását az agglomerációs változásokra [3, 4].

A budapesti agglomeráció térszerkezetünkben a Közép-magyarországi régió része. A hazai régiók konkrét meghatározása hosszú előkészítés után az Országos Területfejlesztési Konceptióban történt, amelyet az Országgyűlés 35/1998. (III. 20.) országgyűlési határozata fogadott el. A Konceptió 5. fejezetében került meghatározásra a 7 tervezési-statisztikai régió.

A budapesti agglomeráció Budapestet és az azt körbevevő 80 agglomerációs települést jelenti Pest megyében. A régió belső tagoltságát elemezve megállapítható, hogy a főváros és annak agglomerációs gyűrűje rendkívül dinamikus fejlődik, nem véletlen, hogy a már említett Országos Területfejlesztési Konceptió 5.2. „*A regionális intézményrendszer fejlesztése*” fejezete a kiemelt térségek között első helyen említi a „*Budapesti agglomeráció térségét*”.

Az közelmúltban ismét a szakemberek figyelmének központjába került az agglomeráció térszerkezeti vizsgálata [5, 16, 10, 15, 6, 1, 7, 9, 8]. Kormányzati szinten is napirendre került a budapesti agglomeráció kérdése, az időbeli és térbeli változások alapján végül a 89/1997. (V. 28.) Kormányrendelet 78 települést és Budapestet sorolta az agglomerációba. A kormányrendelet megalkotása

óta két új önkormányzat jött létre, 2000-ben az 5244 fős Nagykovácsiból kivált Remeteszlős 356 fővel, és 2001-ben a 4330 fős Szódból kivált az 1446 fős Csörög.

A 80 agglomerációs települést a szuburbanizációs index újszerű kiszámítása szempontjából a már korábban kialakított területszektorok alapján elemzem. Mint ismert, e 6 szektor a következő:

- Nyugati szektor – 12 település (Budaörs, Törökbálint, Zsámbék térsége);
- Észak-nyugati szektor – 23 település (Szentendre, a Pilis, Visegrád térsége);
- Északi szektor – 10 település (Vác, Dunakeszi, Fót térsége);
- Keleti szektor – 11 település (Gödöllő, Pécel, Veresegyház térsége);
- Dél-keleti szektor – 9 település (Gyál, Vecsés, Gyömrő térsége);
- Déli szektor – 15 település (a Duna két oldala: Érd, Szigetszentmiklós, Dunaharaszti térsége).

A SZUBURBANIZÁCIÓ HATÁSAI A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓBAN

Mint a korábbiakban írtam, a budapesti agglomeráció társadalomföldrajzával számosan foglalkoztak, különböző mutatók kiemelésével [9], szuburbanizációs, illetve sikerindex alkalmazásával [8] rangsorokat állítottak fel a 90-es évek közepének adatai alapján a települések között. Vizsgálódásom során – esettanulmányról van szó – én most négy mutatót választottam ki egy „szuburbanizációs index” kiszámításhoz. Ezek a következők:

- lakónépesség-változás 1990. év és 2001. év között;
- diplomások (egyetemet, főiskolát végzettek) aránya 1990-ben és 2001. évben;
- vállalkozások számának változása 1996. év és 2001. év között;
- személygépkocsi állomány alakulása 1996 és 2001. év között.

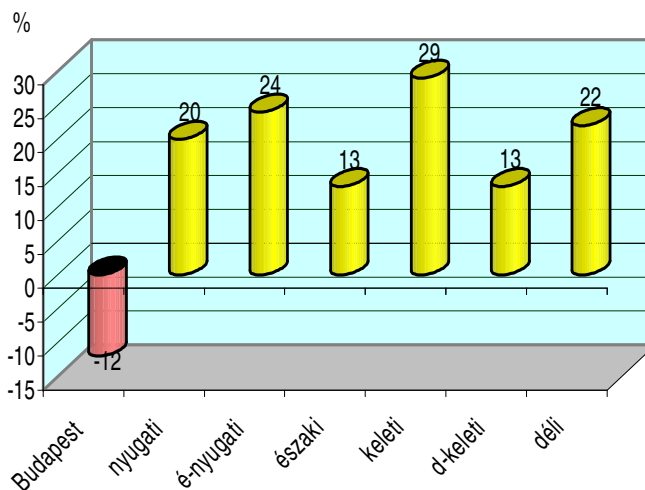
Lakónépesség-változás 1990 és 2001 között

Az egyes szektorok népességszám-növekedése a következő: keleti – 129%, észak-nyugati – 124%, a Duna által kettészelt déli szektor (döntően az Érdre kiköltözők) – 122%, nyugati – 120%, az északi és a dél-keleti szektor egyaránt 113%, míg Budapest 12%-os veszteséget szenvedett el.

Ez a népmozgalmi mutató azt jelzi, hogy egy agglomerációs szektor és az azon belüli települések lakónépessége milyen mértékben mobilis az adott társadalmi-gazdasági környezetben.

A legnagyobb mértékű lakónépesség-növekedés a teljes budapesti agglomerációban, Telkiben, Pócsmegyeren és Budajenőn történt 1990. és 2001. évek

között. Telki lakónépesség-növekedésének nagysága – 300% – egyedülálló az agglomerációs térszerkezetben! A budapesti 12%-os csökkenés mellett egyetlen település, Visegrád lakónépessége csökkent ezen időszak alatt, a fogyás mértéke 7%.

1. ábra: Lakónépesség-változás az agglomerációban 1990–2001 között
Forrás: KSH adatok alapján összeállította HORVÁTH B.

Diplomások száma 1990-ben és a 2001. évben

A „diplomások” megjelölés alatt az egyetemet, főiskolát végzettek számát vettem figyelembe településenként, pontosabban összegeztem a 2001. évi népszámlálás alapján egy adott településen élő oklevéllel és oklevél nélküli egyetemi és főiskolai végzettségűek számát. A KSH besorolás szerinti – oklevéllel, oklevél nélküli – végzettségűeket azért vontam össze, mert a szuburbanizáció vizsgálata szempontjából nincs különbség e két csoport között, s az 1990. évi népszámlálás is összevontan adja meg számúkat.

Az agglomerációban, a dél-keleti szektorban él a legkevesebb felsőfokú végzettséggel rendelkező, míg az észak-nyugati szektorban kiugróan magas a diplomások száma. A vizsgált időszakban a legnagyobb növekedés a nyugati és az észak-nyugati szektorban volt, 280% felett! A szuburbanizáció „agyelszívó” hatása tehát nem egyenletes...

Az agglomerációban, 1990-ben összesen 34 373 fő diplomás élt, számuk 2001-re 85 585 főre növekedett, azaz növekedési arányuk 249% volt! Országosan a növekedési arány 169%, Pest megyében 229%, Budapesten 144%. Ezek az arányok egyértelműen mutatják az agglomeráció „szellemi erejét”.

A diplomások konkrét száma mellett fontos a diplomások aránya is az adott település közösségén belül. A diplomások arányszámát úgy számoltam ki, hogy egy adott település teljes lakónépességét vettem figyelembe, s nem csupán a KSH által megadott 7 éves és idősebb népességgel számoltam. Az arányszámok pontosabb képet mutatnak a számszerű adatoknál, s megállapítható, hogy a déli és a dél-keleti szektorban él arányaiban kevesebb diplomás az agglomerációban. A fővárosi agglomeráció valamennyi települése adatainak feldolgozása a népesség térbeli változásaira is rávilágít, azaz a budapesti agglomerációban számos településen a diplomások aránya jóval meghaladja a fővárosi 22%-os értéket, az országos 11%-os értékről nem is beszélve! Összességében azért elmondható, hogy Budapest lakosságának iskolázottsága jelentősen magasabb, mint a budapesti agglomeráció teljes lakosságáé, mert az agglomerációs diplomás arány 13%, szemben a budapesti 22%-kal. Ugyanakkor az agglomeráció 13%-os értéke magasabb, mint a 11%-os országos, és a Pest megyei 10%-os érték.

A szuburbanizáció vizsgálatokor e mutató a felsőfokú tanulmányokat végzetteket, az olvasottságot, az idegen nyelvtudást, a szélesebb világlátást stb. tükrözi, azaz ezen iskolázottsági index azt mutatja meg, hogy milyen erős egy település közösségének intellektuális, közvélemény-formáló, hangadó rétege.

Vállalkozások számának változása 1996 és 2001 között

A vállalkozások számának növekedése egyenletes képet mutat az agglomerációban. Budapesten csak 119%-os, míg a nyugati szekcióban 168%-os a növekedés. Nagy a verseny a befektetőkért, és a nyugati szekció első helye nem meglepő, hiszen ez a térség a Bécs–Budapest tengelyen fekszik, s a főváros „nyugati kapuja”.

Az adatok alátámasztják azt a tézist, hogy napjainkban már *gazdasági szuburbanizációról* is beszélhetünk, e témakör kiemelten szerepelt a II. Magyar Földrajzi Konferencián, 2004-ben Szegeden. A budapesti agglomeráció szektorainak adatai mögött a vállalkozások telephelyei megválasztásának mobilizálódását látjuk, s a fővárosból kivezető, fő közlekedési tengelyek mentén elhelyezkedő települések vonzzák a vállalkozásokat. Azaz felértékelődnek ezek a társadalmi-gazdasági alterek a fővárossal szemben.

E mutató jól tükrözi egy agglomerációs szektor, egy település gazdasági aktivitását. A vállalkozások, az ott dolgozók a legérzékenyebbek az adott gazdasági-politikai környezetre.

A személygépkocsi-állomány alakulása 1996 és 2001 között

Ezen időszakban, az egész agglomerációban a személygépkocsik számának növekedése 132%-os volt, 156 ezer darabról 206 ezer darabra nőtt, ezzel szemben Pest megyében a növekedés csak 127%-os volt. Jelen tanulmány keretei

nem teszik lehetővé valamennyi agglomerációs település adatsorának itteni közzétételét, de az megállapítható, hogy az erőteljes népességnövekedés együtt járt a személygépkocsi-állomány növekedésével. Ugyanakkor vannak olyan „jó imázsú” települések, ahol a lakosságszám-növekedésnél nagyobb a gépkocsi-szám-növekedés, ilyen pl. Budajenő, Kisoroszi, a pilisi települések, Sződ, Dél-egyháza stb.

Szektorok	Személygépkocsik száma (fő)		Növekedés (%)
	1996-ban	2001-ben	2001/1996
Nyugati	18 507	26 483	143
Észak-nyugati	26 931	35 127	130
Északi	27 232	33 937	125
Keleti	23 384	30 995	133
Dél-keleti	19 477	25 027	128
Déli	41 184	54 745	133

1. táblázat: Személygépkocsik száma a budapesti agglomerációban
1996-ban és 2001-ben

Forrás: KSH adatok alapján összeállította HORVÁTH B.

EREDMÉNYEK

A felhasznált számítási mód a Bennett-módszer, mert az így képzett település-rangsoroknál a belső arányokat is figyelembe tudjuk venni. Azaz, az egyes mutatórangsoroknál nem a települések listán elfoglalt helyezési számait összegzem – mint az korábban, néhány tanulmányban olvasható volt, s az egy elnagyolt megközelítést ad csupán – hanem, az adott listában szereplő legnagyobb települési érték jelenti a 100%-ot, s ennek százalékában számítom ki a többi település százalékpontját, amit végül összegzem. Ez a módszer egy sokkal finomabb, a települések árnyaltabb szuburbanizációs szintjét figyelembe vevő végeredményt ad. A számítást a budapesti agglomeráció minden egyes településére elvégeztem, a települések népességváltozását, társadalmi átrendeződését, gazdasági átalakulását elemeztem az ismert 6 szektorra bontva, s így egy egzaktabb szuburbanizációs rangsort kaptam. Tanulmányomban az igen nagy, és részletes számításon alapuló elemzést oly módon teszem közzé, hogy csak egy szektor települési adatain keresztül – terjedelmi korlátok miatt – mutatom be az új szuburbanizációs index kiszámítását.

TELEPÜLÉS	Lakónép. változás 2001/90 %	%	Vállalk. szám. változás 2001/96 %	%	Személy- gk. változás 2001/96 %	%	Dipl. fő változás 2001/90 %	%	Szuburba- nizációs index
Biatorbágy	116	39	144	51	159	63	351	16	169
Budajenő	162	54	200	71	196	77	791	36	238
Budakeszi	109	36	131	47	117	46	237	11	140
Budaörs	122	41	133	47	144	57	258	12	157
Herceghalom	118	39	169	60	142	56	226	10	165
Páty	131	44	134	48	141	56	426	19	167
Perbál	106	35	99	35	126	50	210	10	130
Telki	300	100	281	100	254	100	2204	100	400
Tinnye	115	38	131	47	145	57	304	14	156
Tök	115	38	139	49	125	49	242	11	147
Törökbálint	119	40	156	56	158	62	340	15	173
Zsámbék	118	39	131	47	136	54	276	13	153

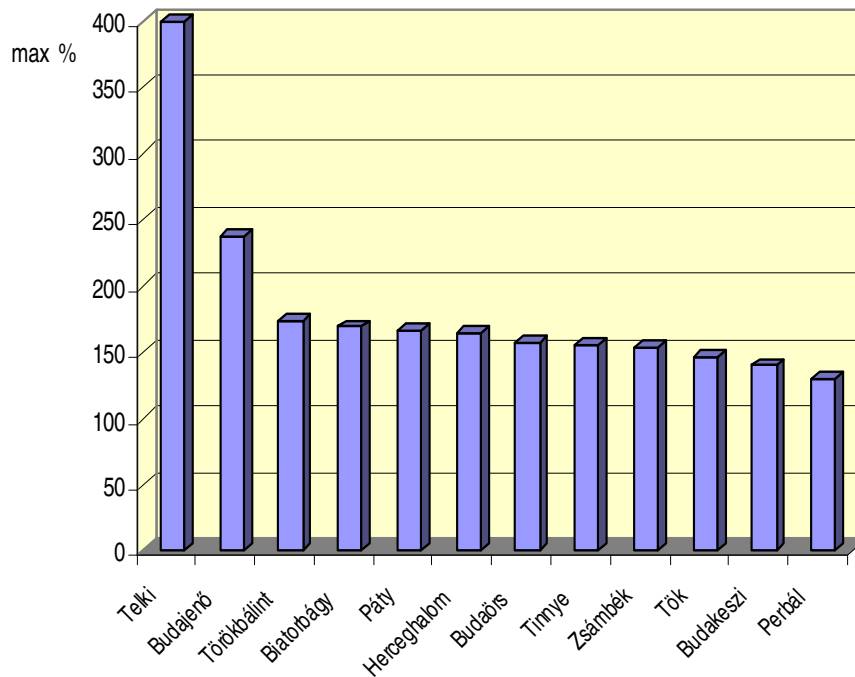
2. táblázat: Szuburbanizációs indexszámítás a budapesti agglomeráció nyugati szektorában

Forrás: HORVÁTH B. számítása.

Az agglomeráció nyugati szektorának adatait, és a végeredményt, a szuburbanizációs indexeket mutatja a 2. táblázat. Mivel Telki valamennyi mutató szerint az élen végzett, így mind a négy mutató esetében értéke 100%, szuburbanizációs indexe ezért $100+100+100+100 = 400$ pont (az 1. táblázatban szürke kiemelés). Hasonló módon számítható ki a 2. helyezett Budajenő indexe: $54+71+77+36 = 238$ pont.

A Bennett-módszerrel kiszámított szuburbanizációs indexek alapján a települési sorrendet – az agglomeráció nyugati szektorában – a 2. ábra mutatja.

A bemutatott módszerrel – további mutatók bevonásával – valamennyi településre kiszámítható a tovább finomított szuburbanizációs index az egész agglomerációra vonatkoztatva, vagy csak egy kisebb társadalmi-gazdasági térre, egy adott szektorra.

2. ábra: Szuburbanizációs index az agglomeráció nyugati szektorában
 Forrás: HORVÁTH B. számítása.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] Barta Gy. – Beluszky P. /szerk./ (1999): **Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban.** Budapest, Regionális Kutatási Alapítvány.
- [2] Bencze I. (1963): **A budapesti gyáripár területi elhelyezkedése.** Földrajzi Közlemények 2. szám.
- [3] Bodor A. (1934): **Budapest hatása a környékbeli földárak és művelési ágak alakulására.** Budapest, Statisztikai Hivatal, 1934.
- [4] Bodor A. (1954): **Budapest hatása környékének településeire.** Földrajzi Értesítő 3–4. kötet.
- [5] Csatári B. – Tóth J. (1988): **Az urbanizálódás területi különbségei.** Statisztikai Szemle 3. szám.
- [6] Dövényi Z. (1998): **A szuburbanizáció, a lokális társadalom és a helyi önkormányzat politikai összefüggései a budapesti agglomerációban.**

- In: Illés S. – Tóth Pál P. (szerk.): **Migráció I. (tanulmánygyűjtemény)**. Budapest, KSH.
- [7] Dövényi Z. – Kovács Z. (1999): **A szuburbanizáció térbeni-társadalmi jellemzői Budapest környékén**. Földrajzi Értesítő 1–2. füzet.
- [8] Izsák É. (1999): **A települési sorrend megváltozása a szuburbanizációs index alapján a budapesti agglomerációban**. Földrajzi Értesítő 1–2. szám.
- [9] Kovács K. (1999): **A napos oldalon, avagy szuburbanizáció a főváros határain innen és túl**. Falu-Város-Régió 3. szám.
- [10] Kőszegfalvi Gy. (1995): **Mekkora a budapesti agglomeráció?** In Közlemények a budapesti agglomerációról 7. kötet, Budapest, KSH.
- [11] KSH (2003): **A budapesti agglomerációtársadalmi-gazdasági jellemzői, 2002. Közlemények a budapesti agglomerációról 11**. KSH.
- [12] Novotnyé Pletscher H. (1996): **A műszaki urbanizáció Budapesten 1873–1993**. Statisztikai Szemle 3. szám.
- [13] Teleki P. (1917): **A földrajzi gondolat története**. Budapest, Kossuth Könyvkiadó 1996.
- [14] Teleki P. (1929): Időszerű nemzetközi kérdések a politikai földrajz megvilágításában. In: Csirpák L. 2004: **Teleki Európáról**. Budapest, Kairosz Kiadó.
- [15] Tésits R. – Tóth J. (1997): **A budapesti agglomeráció szerkezeti-népességi változásai 1990–1995**. Földrajzi tanulmányok a pécsi doktoriskolából, Pécs.
- [16] Tóth J. (1993): **A magyarországi urbanizációs folyamat sajátosságai: településcsoportok, település-együttesek, agglomerációk Magyarországon**. In Tanulmányok a településföldrajz témaköréből. PTE TTK, Pécs, 2004.
- [17] Vagács A. (1952): **Magyarország agglomerációi 1941-ben**. Földrajzi Értesítő 2. füzet.

SUMMARY

The main topic of my research is the chain comprising the capital and the settlements located around its circumference. Budapest is surrounded by an agglomeration of micro-regions, (variously linked by their past, present, and future), who display a high level of mutual dependence, whilst being divided by administration. One of the motives for this analysis is that the ring around Budapest needs new complex research due to the recent changes in the political and social arrangements, in issues of ownership, law and order, and of the economy. This is especially true in respect of the 15 years that have followed the political transformation. That means that Pál Teleki's theory is substanti-

ated in which he said that the phenomena around us can be analysed in all aspects of their development by using the methods of science and historiography, namely “*diversity of space, variability of time*”.

In the past decade, the investigation of space-structure of the agglomeration has come to the attention of geographers and of other experts dealing with settlement-science.

By defining those indices that I emphasise – as a case study – I propose a new way of calculating a suburbanisation index.

I chose the following four development indices during my investigation:

- a) Change in population between 1990 and 2001;
- b) Change in the proportion of graduates (university, college) between 1990 and 2001;
- c) Change in the number of enterprises between 1996 and 2001;
- d) Change in the number of cars between 1996 and 2001.

The mode of calculation used is the Bennett method, since the inner proportions can be taken into account as well at the settlement ratings formed in this way. That means that I do not summarise the position numbers of the settlements on the lists at each grading, but the biggest settlement value in the given list represents 100%, and I calculate the value number of the other settlements as a percentage of this. This method provides a much finer result, taking into account the suburbanisation level of the settlements in a more complex way. In my study, I present the analysis based on a rather extensive and detailed calculation.

21. REGIONÁLIS FEJLESZTÉS ÉRTÉKELÉSÉNEK LEHETŐSÉGEI – ELMÉLETEK, EURÓPAI UNIÓS GYAKORLAT ÉS TOVÁBBFEJLESZTÉSI MÓDOK

Lóránd Balázs

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

BEVEZETÉS

Jelen tanulmány célja, hogy elemezze a fejlesztési politikák értékelésére vonatkozó elméleti és gyakorlati megfontolásokat, valamint további lehetőségeket, ajánlásokat vessen fel az értékelés fejlesztésére. Ezért foglalkozik a kohéziós politika jelenlegi helyzetével és a reformra vonatkozó javaslatokkal, melyek meghatározzák a fejlesztések kereteit. Ezek után általánosságban tárgyalja az értékelés elméletét, majd az Európai Unió regionális politikájának értékelésére vonatkozó gyakorlatot mutatja be. Külön kitér a MEANS füzetek¹ tartalmára. Felveti a makrogazdasági modellek alkalmazásának lehetőségeit, amelyek szervesen kapcsolhatóak az adott közpolitikák vagy regionális folyamatok elemzéséhez. A dolgozat arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen továbbfejlesztési irányai vannak a támogatási politikák értékelésének.

A KOHÉZIÓS POLITIKA MEGVALÓSULÁSA ÉS AZ ÉRTÉKELÉS KAPCSOLATA

Az értékelési lehetőségek, módok konkrét számbavétele, ismertetése előtt érdemes kitérni az Európai Unió jelenlegi gazdasági, fejlettségbeli helyzetére, amelyről átfogó képet ad a „Harmadik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról”². Az összehangolt fejlesztések, melyek elősegítik a gazdasági növekedést, a jelenlegi helyzetből indulnak ki azzal a céllal, hogy az Unió gazdaságát, társadalmát kedvezőbb helyzetbe hozzák. A kérdés az, hogy mennyiben sikerül

¹ Megjelent: MEANS füzetek, 1999, Budapest, VÁTI Kht.

² Letölthető: http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_hu.htm (2005. 02. 11.)

ezt elérniük a különböző intézkedéseknek, politikáknak, és mindezeket túl az adott programoknak, projekteknek.

Az Európai Unió további fejlődésének, gazdasági növekedésének egyik záloga a kohéziós politika sikeres megvalósítása. Az EU ugyanakkor az utóbbi években komoly problémákkal küzd: a gazdasági növekedés lelassult, számos tagállamban a munkanélküliség újra megnőtt. Emellett a termelékenység növekedése is elmaradt a várttól. A foglalkoztatottság is jobban nőtt az USA-ban, mint az EU-ban. Összességében jól látható a különbség, ha megnézzük az egy főre jutó jövedelmek értékeit, melyek az utóbbi években a Jelentés szerint az USA-ban 30%-kal meghaladták az EU szintjét. A fentiek mellett aggodalomra adhat okot az is, hogy a különböző régiók és országok termelékenysége, előállított jövedelme és foglalkoztatottsági szintjei között milyen jelentős különbségek figyelhetők meg. Az EU bővítése tovább fokozza a különbségeket. Ahhoz, hogy az Unió teljes gazdasági potenciálját kihasználva versenybe szálljon a világgazdaságban, minden régióját be kell kapcsolnia a gazdasági vérkeringésbe. Fontos, hogy az adott gazdasági tevékenységek egyenletesen oszoljanak el az unióban, és csökkenjenek a meglévő szűk keresztmetszetek [6].

A jelentés a jövőre vonatkozóan megfogalmazza, hogy fontos feladat a nemzeti és regionális programokra vonatkozó költségvetés kiszámítható és stabil megtervezése. Részletesen foglalkozik a megvalósításra vonatkozó rendszerrel. Az új kohéziós politikának biztosítania kell a hatékonyság, az átláthatóság fokozását és a jobb elszámoltathatóságot is. Emellett oda kell figyelni az előrehaladás rendszeres áttekintésére, és az EU minden szintjén meg kell erősíteni az ehhez szükséges intézményi erőforrásokat [1].

AZ ÉRTÉKELÉS, MINT ESZKÖZ

A kohéziós politika sikeres megvalósításához szorosan kapcsolódik annak értékelése. Vizsgáljuk meg, hogy általánosan milyen szempontok alapján érdemes értékelést végezni, majd ez hogyan kapcsolódik az EU fejlesztési politikájához.

Érdemes pontosan definiálni a gyakran keveredő fogalmakat: az ellenőrzést, a monitoringot és az értékelést. Az ellenőrzés célja, hogy az intézkedések, előírások betartását felülvizsgálják, a szabálytalanságok elkövetését kiszűrjék. A monitoring egy olyan folyamatos tevékenység, melynek során meg kell figyelni, hogy a célok és az elérendő eredmények mennyire vannak összhangban. Az értékelés már kifejezetten az intézkedések hatásait elemzi; megvizsgálja, hogy milyen következményekkel jártak azok, egyáltalán releváns volt-e a probléma felvetése, és maga a program megfelelő megoldást nyújtott-e. Mindezekből jól látható, hogy a folyamatos monitoring tevékenységgel szemben az értékelés csak egy pillanatról ad képet. Attól függően, hogy ez a pillanat mikor van, háromféle értékelésről beszélhetünk: a tervezés ideje alatti, előzetes (ex-ante)

értékelésről; a megvalósítás közepére eső értékelésről (közbenső értékelés); illetve a program lezárását követő értékelésről (ex post). Az Európai Unióban az értékelés tárgya három központi fogalom köré csoportosul: a politika, a program és a projekt köré. Ezek közül a projekt helyezkedik el a hierarchia legalsó szintjén. Az értékelésnek mindhárom esetében van relevanciája. Az értékelés során számos alapvető érdemes rögzíteni, úgy, mint a hatékonyság, a hatásosság, a hasznosság, a relevancia, a fenntarthatóság, a hitelesség, az átláthatóság és a függetlenség elvét. Mindezek szem előtt tartása mellett nézzük meg, milyen céljai vannak az értékelésnek. Legfontosabb, hogy a végrehajtás minőségét növelje, valamint a politikák hatékonyságát és hatásosságát javítsa, biztosítsa. Ez egyfajta politikai döntéstámogató funkció. Itt két konkrét tevékenységről beszélhetünk: meg kell vizsgálni, hogy az előzetesen eltervezett célok, előirányzatok megvalósultak-e. Ilyenkor az outputok és a célkitűzések viszonyát nézzük. Majd a beavatkozások költségeit mérjük össze azok megtérülésével, ekkor az outputok és az inputok egymáshoz viszonyított nagyságrendjét elemezzük. A legdöntőbb kérdés, hogy a politika formálásának szintjére milyen hatást tud gyakorolni az értékelés. A kormányzati visszacsatolás egyik eszköze a kitűzött célok megvalósulásáról beszámoló jelentés. Ezzel lehet felhívni a döntéshozók (politikuskok) figyelmét arra, hogy a politika irányát érdemes esetlegesen megváltoztatni, valamint, hogy új jelenségek esetén az innovatív törekvéseket be kell illeszteni a politikába. Az értékelés végrehajtása során alapvetően fontos a szervezeti háttér megfelelő kialakítása. Fontos szempontok merülnek fel ilyenkor, úgy, mint a függetlenség, a pártatlanság és a hatékonyság. [4]

A megfelelő menedzsment kialakításánál további szempont a vizsgálatok megbízhatóságának és intézményesítettségének biztosítása. Emellett fontos, hogy az értékelés ráfordításai ne érjék el az abból származó haszon értékét. Érdemes a menedzsmentet decentralizálni akár horizontálisan, akár vertikálisan is, de a legfontosabb szerepe a központi kormányzatnak van. Elterjedt gyakorlat, hogy a kormányzat értékelési tervet készít, amelyet a különböző minisztériumokban elhelyezkedő egységek teljesítenek. Sokszor független, külső szervezeteket is bevonnak az értékelés elvégzésébe, amellyel talán jobban biztosítható, hogy ne az aktuálpolitika szerint alakuljanak a szakmai értékelő programok javaslatai. [3]

A különböző értékeléseknél a következő négy szakaszt érdemes elkülöníteni: 1. információk összegyűjtése, 2. azok értelmezése, elemzése, 3. értékelési szempontrendszer felállítása, 4. végkövetkeztetések és javaslatok kimunkálása. Az alkalmazás esetén számos módszer közül válogathatunk (pl. kérdőívek, interjúk, statisztikai elemzések), csak ki kell választani az adott értékelési fázishoz a legmegfelelőbbet a kritériumrendszer alapján. Végül egy komplex értékelő modellt kell felállítani. Oda kell figyelni arra, hogy a programok és a projektek esetében a minőségi eredményeket is biztosítsák a mennyiségi mellett, míg a

politikaértékelés során inkább a kvantifikáláson alapuló elemzést ajánlatos használni. Az értékelési munka végső eredménye a jelentés, melynek a következő tartalmi elemekkel kell rendelkeznie: 1. értékelés tárgyára vonatkozó információ, 2. alkalmazott módszerek bemutatása, 3. az összegyűjtött adatok ismertetése, 4. értelmezések, elemzések közzlése, 5. végső következtetések megadása, 6. javaslatok felsorolása. Általánosságban elmondható, hogy a jelentésnek jól strukturálnak, áttekinthetőnek kell lennie, hogy az olvasó szakmai ismereteitől függetlenül is értelmezni és hasznosítani tudja. Az értékelés eredményeinek közzlése ugyanúgy feladat, mint annak elkészítése. A jelentést sokszor érdemes több változatban is elkészíteni, attól függően, hogy ki a célközönség. A jelentés – jó esetben – politikafejlesztő viták kiindulópontjaként szolgál. [4]

Amennyiben az értékelés történeti fejlődését vesszük számba röviden, jól megállapíthatóak az egyes korszakok, úgy mint a pragmatikus, a naturalisztikus és a plurális. Legutóbb a realiztikus megközelítés tört előre, melynek célja, hogy az értékelést a tudományos szférába alkalmazott kutatásnak minősítik, melynek tanulságai akkor vonhatóak le, ha a CMO-minta (context, mechanism, outcome, magyarul: tartalom, működés, kimenetel) alapján dolgozik az értékelés készítője, vagyis az adott politikát annak környezetében a reális folyamatok figyelembevételével vizsgálja. [3]

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉRTÉKELÉSI POLITIKÁJA

Az utóbbi évtizedekben egyre hangsúlyosabbá vált a társadalmi-gazdasági kohézió kérdésköre. Amennyiben nem sikerül felszámolni vagy enyhíteni a különböző régiók közötti jelentős különbségeket, akkor veszélybe kerül az integráció mélyítése és szélesítése, valamint ez az EU versenyképességének növekedését is visszaveti. Ezért a felzárkóztatási politika megvalósítása egyre nagyobb figyelmet kap az Unióban. A hatékonyság megítéléséhez az értékelés a megfelelő módszer, amely képes felmérni, hogy a Strukturális Alapok milyen eredményeket hoznak a fejlesztésben. Az elmúlt tizenkét év során igen komoly fejlődés zajlott le az EU értékelési gyakorlatának területén. Ennek folyományaként ma már az értékelés is része a politikák kialakításának, fejlesztésének és megvalósításának. Ugyanakkor szükség van további fejlesztésre is. A 2004-ben csatlakozott országok jelentős lemaradásokkal küzdenek ezen a területen. [4]

A Strukturális Alapokhoz kapcsolódó elvek az értékelési rendszerre is nagy hatást gyakorolnak. Az addicionalitás és a programozás kapcsán felmerül, hogy komplex nemzeti fejlesztési terveket szükséges vizsgálni, melyek számos nehezen számszerűsíthető hatással is rendelkeznek. Az országonként eltérő értékelési rendszerek korlátozzák az összemérhetőséget. Sajnos nincsen egységes szisztéma az EU-ban, csupán alapelveket és bizonyos sztenderdeket állapítottak meg. Ugyanakkor általánosan elmondható, hogy a fejlesztéseket megcélzó ope-

ratív programok irányítása az irányító hatóságok feladata, melyek egyben az adatgyűjtésért és a monitoring és értékelő rendszer kialakításáért is felelősek, valamint éves értékelő jelentéseket készítenek a Bizottság részére. Az értékelés jellegére jellemző, hogy az Unió alapvetően a programértékelésre helyezi a hangsúlyt. Emellett projektértékeléssel is foglalkozik, melynek célja a költségek és a társadalmi előnyök egymás mellé állítása és a társadalmi-gazdasági és a környezeti hatáselemzés. A programértékelés három fajtája jelenik meg az EU-ban: ex ante, mid-term, ex post (hasonlóan a korábban tárgyaltakhoz). Az utóbbi időben a politikaértékelés egyre inkább központi szerepet játszik. Ebbe a körbe tartoznak a társadalmi és gazdasági kohézióról szóló jelentések, melyek számot adnak a Strukturális Alapok, a Kohéziós Alap, az Európai Beruházási Bank és más alapok, valamint a közösségi politikák eredményeiről. [4]

Az Unióban tapasztalható, előbb említett nemzeti sokszínűsége jó példa, hogy az értékelési rendszerek más-más modellek mentén alakultak ki az egyes tagállamokban az értékelés közpolitikai szerepéhez és megközelítéséhez kapcsolódóan. Ezek közül az első a menedzseri modell, melyre tipikus példa az Egyesült Királyság. Itt a cél a gazdasági hatékonyság bizonyítása. Az értékelés külső szakértők segítségével, számszerű kritériumok alapján folyik. A második a demokratikus modell, melyre jellemző tagállam Dánia. A cél ebben a modellben, hogy a programok társadalmi elfogadottsága növekedjék, ezért a külső szakértők mellett a közhatóságok, választott testületek vonják le a végkövetkeztetéseket, melyek ténylegesen megjelennek a politikák szabályozásában. A harmadik a pluralisztikus modell, melyben a politikai és technokrata elvek egyaránt megjelennek, erre jó példa Franciaország, vagy az USA. [3]

A MEANS füzetek iránymutatásai

1999-ben a MEANS program elindítását indokolta, hogy a számos szereplőt érintő és különböző értékelési prioritásokkal rendelkező értékeléseknek egységes metodológiai bázisa jöjjön létre az EU-ban. A füzetek alapvetően eddigi értékelések, kísérletek tapasztalatait mutatják be, egyfajta ajánlásként szolgálnak. Alapvetően módszeralapú értékeléssel dolgozik, melynek lényege a mérhető nettó haszon kimutatása. Az értékelés koncepciója itt már nemcsak túlhaladta a hatásmérést, számszerűsítést, hanem sokkal inkább egy tanulási folyamat egyik elemévé vált. A füzetekben megjelenő módszertani eljárások és intézményi javaslatok leginkább a programértékelésre vonatkoznak, ugyanakkor más területek számára is hasznos iránymutatást tartalmaznak. A programértékelés során megvizsgálják a célok, a tartalom és a kiválasztott projektek közötti kapcsolatot. Sajnos a hazai gyakorlatban még nem jellemző ezen értékelési módszerek használata. [3]

A hatkötetes MEANS füzetek célja a Strukturális Alapok értékeléséhez kapcsolódó értékelési módszerek bemutatása. Az első füzet az értékelés tervezé-

sével és menedzsmentjével foglalkozik. Bemutatja milyen eredmények várhatóak az értékeléstől egy adott környezetben. Tartalmazza az értékelési projekt sikeres menedzselésének elveit a kezdetektől a befejezésig. A második kötet az értékelő indikátorok kiválasztásával és használatával foglalkozik. A harmadik füzetben megtalálhatóak a legfontosabb értékelési technikák és eszközök, melyek számos tudományterületről származnak, úgy mint közgazdaságtan, szociológia, földrajz, stb. A következő füzet további technikai megoldásokat mutat be, melyek innovatív eszközei az értékelésnek. Az ötödik kötetben szerepelnek az adott beavatkozások egyéb hatásainak elemzését szolgáló módszerek, mint például a környezetre, a foglalkoztatottságra vagy más területekre gyakorolt hatások. Végül a hatodik füzet tartalmaz egy gyűjteményt a 300 szakkifejezés definíciójával, mely a terminológiát mindenki számára egyértelműen meghatározza.

EGYES MAKROMODELLEK LEHETSÉGES SZEREPE AZ ÉRTÉKELÉSBEN

Jelen értékeléssel foglalkozó tanulmány egyik szándékolt célja, hogy a meglévő EU-s gyakorlat mellett más lehetséges irányokat is bemutasson a fejlesztési politikák értékelésére. Elsőként JOSEPH E. STIGLITZ modelljét, mely a közkiadás-politikák elemzésére készült. Ennek alkalmazása teljesen új távlatokat nyit a fejlesztési politika értékelése területén, segítségével egyedülállóan új következtetésekre juthatunk. Véleményem szerint a teljes modell releváns a fejlesztések értékelésének területén is. Elsőként érdemes megnézni az adott fejlesztési politikák szükségességét. Fel kell tudni mutatni, hogy milyen szükségletek és igények húzódnak meg a program mögött. Vajon mennyire méltányosak a beavatkozások? A kormányzati programok jogosultjainak meghatározása igen nehéz feladat. Előfordulhat, hogy olyanok részesülnek támogatásban, akiknek nincs is szükségük rá, vagy előfordulhat, hogy rászorulóknak maradnak ki a kritériumrendszer alapján. Ezért nagyon fontos a támogatottak körének megfelelő meghatározása. Továbbá érdemes megnézni a fejlesztések hatékonysági és elosztási következményeit. Sok esetben egy kormányzati támogatás kiszoríthatja a magántámogatást. Így nem csak a programok közvetlen következményeire, hanem hosszú távú hatásaira is tekintettel kell lenni. Meg kell próbálni különválasztani a helyettesítési és a jövedelmi hatásokat. Kérdés, hogy vajon kik lesznek az adott támogatási program tényleges haszonélvezői. Adott fejlesztés esetén érdemes megnézni, hogy a méltányosság és a hatékonyság kritériumainak érvényesítése milyen arányban lehetséges. További tanulságokkal szolgál a programok kialakítási folyamatának, az érdekcsoportok pressziójának tanulmányozása, stb. [5]

A fentiek mellett további lehetőségeket jelentenek a regionális makroökonómiai modellek. A regionális gazdaság fejlődésére vonatkozó modellbe bekap-

csolhatjuk a fejlesztéseket, mint új tényezőt. Ezek után érdemes a multiplikátorokat számszerűsíteni. Emellett az input-output modell is megfelelő eszköz lehet. A régiókra szerkeszthető különböző időpontokra szóló ágazatközi mérlegek összehasonlításával számos fejlesztési hatás értékelhető, kimutatható. [2]

A fenti modellek megfelelő alkalmazása természetesen számos gyakorlati kérdést vet fel, melyekre jelen tanulmányban nem térek ki. Ugyanakkor látni kell, hogy az értékelési módszerek fejlesztésének számos új innovatív iránya lehetséges, többek között a meglévő makro modellek alkalmazása.

TOVÁBBFEJLESZTÉSI IRÁNYOK

Az értékelési politika fejlesztése esetén számos ajánlást, alternatívát lehet megfogalmazni a döntéshozók számára. Az értékelések eredményének minél szélesebb körben kell bemutatni és tudatosan felhasználni. Az elkészülő jelentésekben az értékelések eredményeinek szintéziseivel kell nyitni, így a leglényegesebb információk könnyen elérhetőek lesznek. A területfejlesztési politika végrehajtásának éves eredményeiről érdemes egyrészt évente általános jelentéseket, illetve 3-4 évente a fejlesztések hosszabb távú hatásmechanizmusait taglaló átfogóbb jelentéseket készíteni. (Ez utóbbira jó példa a kohéziós jelentés.) Az elemzések szintjén az átfogó jelentésekben a következő területek kiemelt kezelése ajánlott: gazdasági versenyképesség, termelékenység; demográfiai folyamatok; beruházások, tőkeáramlások; műszaki infrastruktúra; humán erőforrás fejlesztés; innováció, K+F, tudásgazdaság; állami támogatások. Az értékelési intézményrendszer kapcsán fontos kiemelni a központi apparátus hangsúlyos szerepét. A komplex értékelési rendszer felállításához elengedhetetlen a szakértőkből álló, operatív programokhoz kapcsolódó központi munkacsoportok tevékenysége, így megvalósul az ismeretek és tapasztalatok koncentrációja. Az utóbbiak mellett még érdemes egyetemeket, kutatóintézeteket is bevonni. Az alkalmazott módszerek között megjelenhetnek a következők: regionális összehasonlítás, konkrét esettanulmányok bemutatása, fejlődési dinamikák egy kiemelt eseten keresztüli szemléltetése, a fejlesztések multiplikátor hatásainak bemutatása becslésekkel, a pénzügyi vonatkozások hangsúlyos bemutatása. Összességében a legfontosabb egy integrált egységes értékelési rendszer kialakítása az egész Európai Unióban. [4]

A továbbfejlesztési irányoknál mindenképpen meg kell említeni az Európai Területfejlesztés Távlatai (ESDP) c. iránymutató művet, mely az értékelések elemzési szempontjait jelentősen befolyásolja majd a jövőben. Az ESDP az EU hivatalosan elfogadott dokumentuma, amely jogilag nem kötelez, de keretül szolgál a megjelenő együttműködésekhez. [3]

ÖSSZEGZÉS

A fentiekben vázlatosan áttekintettem a fejlesztési politikák értékelésére vonatkozó elméletet és az EU-s gyakorlatot. A „Harmadik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról” jelentős különbségekre hívja fel a figyelmet az egyes régiók között. Ezeket csak kellően kimunkált fejlesztési programokkal lehet mérsékelni. Az értékelésnek számos feltétele, szintje, lehetősége és módszere ismeretes. Ezek közül az Európai Unióban sok eszközt alkalmaznak. Ezek módszertani bázisát, egységes metodikáját nyújtják a MEANS füzetek, ugyanakkor a tagállamok szintjén jelentős különbségek, eltérések figyelhetők meg az értékelési gyakorlatokban.

A továbbfejlesztési irányok kapcsán számos szempont merült fel. Az elemzések, jelentések szerkezetének mind jobban elő kell segíteniük a használhatóságot és a széles körben történő értelmezést, terjesztést. A makroökonómiai modellek bevonása az értékelések továbbfejlesztésébe teljesen új perspektívákat nyit meg: számos új kritériumot, feltételt, szempontot tudunk így bekapcsolni az értékelés folyamatába.

Igazán hatékony fejlesztéspolitikát csak jól átgondolt, magas szakmai színvonalon folyó értékeléssel támogatva lehet kialakítani és megvalósítani, ezért az egész Európai Unióban fontos, hogy ez a terület kellő hangsúlyt és figyelmet kapjon.

IRODALOM

- [1] **Következtetések: a kohéziós politika reform javaslata.** In: Harmadik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról. http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/officialreports/cohesion3/cohesion3_hu.htm (2005. 02. 03.)
- [2] Lengyel I. – Rechnitzer J. (2004): **Regionális gazdaságtan.** Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
- [3] Pálné Kovács I. (2002): **Az EU-kompatibilis területfejlesztési értékelési rendszer alapjai.** IMF tanulmányok. Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal
- [4] Sóvágó K. (2003): **Területfejlesztési szakpolitika értékelési tapasztalatai az európai országokban.** Készült a T-MER-hez. Budapest, VÁTI Kht.
- [5] Stiglitz, J. E. (2000): **A kormányzati szektor gazdaságtana.** Budapest, KJK-Kerszöv
- [6] **Vezetői összefoglaló.** In: Harmadik jelentés a gazdasági és társadalmi kohézióról. Letöltve: http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_hu.htm (2005. 02. 03.)

SUMMARY

The present study aims to analyse opportunities to improve evaluation methods. I present the theoretical and practical sides of evaluation policies (and especially the MEANS programme). My opinion is that there are huge differences among nations throughout Europe according to the evaluation practices, and the EU needs to adopt a common and consistent practice of evaluation. Further, there is the chance to use the models from (regional) macro-economics (e.g. from STIGLITZ) to enlarge the prospects of evaluation. There are many areas to survey - such as the necessity of expenses, alternatives to subsidies, efficiency consequences, distributional results, the evaluation of expenditure and related political issues. The main contention is that, in the European Union there should be a more effective and significant method of evaluation practice for development policies, to increase the efficiency of improvement programmes.

22. A TÉRBELI SZÁMSZERŰSÍTETT ÁLTALÁNOS EGYENSÚLYI MODELLEK ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI A REGIONÁLIS POLITIKÁBAN

Járosi Péter

PhD-hallgató

PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

„Semmi sincs gyakorlatiasabb egy jó elméletnél.”¹

Ebben a szemléletben, gondolatébresztő jelleggel megírt tanulmányom célja nem a verbális és a formalizált irányzat különállásának további mélyítése, hanem éppen ezen lappangó ellentétek enyhítése, annak hangsúlyozása, hogy e kettő jól kiegészítve és erősítve egymást, együttműködve szolgálhatja a tudomány fejlődését. A leíró jellegű tanulmányok kiinduló alapot nyújtanak az elméleti modellek megalkotásához, és jelentős szerepük van a szimulációs eredmények verifikálása során, a valósággal való összevetés és a kutatási céloknak való megfelelés ellenőrzésében. Az elméleti eredmények pedig irányt mutathatnak a további gyakorlati kutatások probléma felvetéseihez. A szinergia hatás kiaknázása tehát mindkét irányzat számára kölcsönösen előnyös lehet.

Számos tankönyvben és tudományos cikkben a hazai szerzők arról panaszkodnak, hogy a magyar regionális tudomány nem használja fel kellőképpen az elméleti eredményeket és a modellezési eljárásokat a területfejlesztési döntések előkészítése során. „A hazai regionális tudomány nem büszkélkedhet átfogó modellekkel, vagy újdonságnak ható módszerek kidolgozásával a regionális növekedést illetően. (...) Az elemzések megmaradtak a verbális leírásoknál, nem léptek ki sem az elméleti modellek szintjére, (...) és nem jutottak el a folyamatok matematikai absztrakcióba foglalt leírásához sem.” [16] A megalapozatlan normatív megfogalmazások tévedésekhez vezethetnek, amelyek ugyan elméleti

¹ „There is nothing more practical than a good theory.” JAMES CLERK MAXWELL (1831–1879) skót fizikus, a klasszikus elektrodinamika alapegyenleteinek az ún. „Maxwell egyenletek”-nek a megalkotója. Bár sokan KURT LEWIN (1890–1947) német származású pszichológusnak tulajdonítják a mondást, az időbeli sorrendiség mindenképpen MAXWELL javára dönti el az elsőség kérdését. Nem céлом beszállni ebbe a vitába ugyanis a történelemben később többen is magukénak titulálták az ötletet, inkább a megközelítésmód szellemiségének fontosságát hangsúlyoznám.

tételekből kiindulva születnek, de hibájuk a módszertani gyengeség és a túlzott leegyszerűsítés. [14, 3].

Ennek ellenére ismerünk néhány olyan modellt, amely úttörő eredményként értékelhető a fenti hiányérzet enyhítésében. Példaértékűnek tekinthetjük VARGA ATTILA és HANS JOACHIM SCHALK tanulmányát [23], amelyben modelljük segítségével megkísérelték kimutatni a K+F ráfordítások földrajzi megoszlásának hatását a GDP növekedésében, bevonva a vizsgálatba Budapestet, valamint három felsőoktatási-akadémiai regionális központot (Debrecen, Pécs, Szeged). Legfrissebb alkalmazásuk a térbeli struktúrákat is magában foglaló EcoRET makroökonómiai modell Magyarországra, amelyben a technológiai haladás regionálisan endogenizált. [24]. A szimulációs eredményekkel a regionális pénzügyi támogatások különböző földrajzi megoszlásának makroökonómiai hatásait prezentálják.

Jelen tanulmány egy további szimulációs lehetőségre szeretné felhívni a figyelmet gondolatébresztő és vitaindító céllal, az SCGE modellek bemutatásával.

ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI HÁTTÉR

A „Spatial Computable General Equilibrium”, azaz térbeli számszerűsített általános egyensúlyi modellek létjogosultságát a térgazdaságtan utóbbi 1-2 évtizedben tapasztalt fejlődése, valamint a számítástechnikai lehetőségek rohamos növekedése helyezte előtérbe. Az elméleti és módszertani alapvetésnek a széles körben ismert CGE, azaz számszerűsített általános egyensúlyi (a spatial, vagyis a térbeli jelző nélküli) modelleket említhetjük, amelyek sikeres alkalmazására a hazai szakirodalomban is találunk példát. Egy ilyen mérföldkőnek tekinthető ZALAI ERNŐ CGE modellje a gazdaságpolitikai elemzésekre, amelyben többnyire makrogazdasági szintű egyenleteket találunk többszektoros megközelítésben.

Az első igazán sikeresen alkalmazott gazdasági modell LEONTIEF nevéhez fűződik, amelyet a szektorok közötti kapcsolatok jellegéből adódóan neveznek input-output modellnek. A lineáris programozás (LP) módszereinek fejlődése az ötvenes évek elejére tette széles körben alkalmazhatóvá e modellcsaládot, legfőképpen az erőforrás allokációs döntésekben. Ezekben az egyenlet-egyenlőtlenség-rendszerekben döntően elszámolási és definíciós azonosságok és műszaki-gazdasági összefüggések szerepeltek inkább gyakorlati megfontolások által becsülve a változók viselkedését és a paraméterek értékét, mintsem szilárd elméleti sémákkal alátámasztva [17]. A hatvanas-hetvenes években főként a nyugati közgazdászok kezdték az általános egyensúlyelméletre alapozva számszerűsíteni modelljeiket, mivel az elméleti alap a racionálisan viselkedő piaci szereplő által meghatározott egyensúlyi piacgazdaság volt.

KORNAI JÁNOS 1965-ben megjelent könyvét „A gazdasági szerkezet matematikai tervezése” címmel tekinthetjük ebben a témában a magyar szakirodalom első jelentős kiindulópontjának. A hatvanas években még döntően lineáris programozáson alapuló (LP), determinisztikus modellek készültek, amelyek később kiegészültek nemlineáris, statisztikai módszerekkel becsült egyenletekkel, elmozdulást jelentve az ökonometria irányába. [26]. ZALAI ERNŐ és mások munkájaként megszerkesztésre került „általános egyensúlyi programozási modell” (ÁPM) egyfajta átmenetként fogható fel a LP és NLP, valamint a neoklasszikus jellegű CGE között. Az ÁPM stabil módszertani keretet biztosít további modellek elkészítéséhez, példákkal támasztja alá az érzékenységi vizsgálat jelentőségét a gazdaságpolitikai döntéshozatalban, kifejti a modell lezárásának problematikáját, ugyanakkor a gazdaságot továbbra is egy pontba sűrítve, térszemlélet nélkül vizsgálja.

A CGE alapegyenleteit felhasználva, azokat továbbfejlesztve és kiegészítve elkészíthető lenne Magyarország több régiós SCGE modellje, amellyel a területfejlesztési célok konzisztenciáját, a köztük lévő „trade off” kapcsolatokat lehetne feltárni. A modellalkotás folyamatában felhasználhatók az ökonometriai és a piac egyensúlyi viselkedéséből származtatott formulák mellett az egyensúlytalanságra, piaci tökéletlenségre utaló összefüggések is. Ilyen jelentős elméleti eredmény már a hetvenes évek végén is rendelkezésre állt a DIXIT és STIGLITZ által kidolgozott termékdifferenciálás és monopolisztikus verseny elméletében. [2] A későbbiekben a térgazdaságtani elméletek jelentős mértékben építettek a monopolisztikus verseny és a növekvő skáláhozadék feltevésére, melyek nélkül a térbeli koncentráció, az agglomerációk kialakulása nehezen lenne megmagyarázható.

A modell térbeli kiterjesztésének elméleti alapjait az „új gazdaságföldrajz”, az endogén növekedési elmélet és a regionális innovációs rendszerek jelentik. A közgazdasági gondolkodás fő vonulata a kilencvenes évek elejéig lényegében adós maradt nemcsak a gazdasági folyamatok térbeli alakulását leíró elméleti rendszerek kifejtésével, a régiók innovativitásában meglévő különbségek magyarázatával, hanem az innovációs tevékenység matematikailag formalizált modellezésével is. Ez részben annak tulajdonítható, hogy a K+F eredmények egzakt mérése meglehetősen nehéz, másrészt a negyedik kérdés², a „Hol?” nehezen illeszthető a közgazdaságtan korábban kialakult keretrendszerébe.

A gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációjának közgazdaságtani magyarázatában három különböző elméleti irányzat jelenti a kiindulási alapot,

² A közgazdaságtanba bevezető tankönyvek többnyire három alapvető kérdés feltevését látják célszerűnek. A „Mit?”, „Hogyan?” és a „Kinek a számára?” mellett általában fel sem merül a „Hol?” problematikája, amely a térszemlélet teljes hiányára enged következtetni.

amelyek egyfajta szintézisét adva lehetséges a regionális gazdasági növekedés modelljét megszerkeszteni. A szóban forgó közgazdasági irányzatok az utóbbi másfél évtizedben egymástól függetlenül fejlődtek ki, melyek irodalmának áttekintésére ÁCS ZOLTÁN és VARGA ATTILA vállalkozott. [1].

- Az új gazdaságföldrajz.
- A gazdasági növekedés új elmélete.
- Az innováció új gazdaságtana.

A térbeli folyamatok formalizálásához az elméleti kiindulási alapot a KRUGMAN-féle centrum–periféria modell szolgáltatja. A döntő kérdés, hogy milyen alapvető tényezők befolyásolják a gazdasági tevékenység térbeli koncentrációját, az agglomerációk kialakulását és fennmaradását. Az erre adott válaszban a szállítási költségek, az ipar növekvő skáláhozadéka, és a bővülő ipari kereslet adott kombinációja a centripetális és a centrifugális erők egyensúlyát valamilyen irányban megbontja, és a vállalatoknak a magrégióba települését vagy onnan elköltözését okozza. Később az elmélet továbbfejlesztése a bonyolultabb térszerkezet felé (pl. több régió, folytonos tér) is megtörtént. Mivel a XXI. században feltehetőleg az innovációk fontossági sorrendben megelőzik majd a szállítási költségeket a regionális gazdasági növekedés vonatkozásában, ezért célszerűnek látszik a technológiai haladást nagyobb hangsúllyal figyelembe venni az SCGE modellekben. Ennek egyik lehetséges módja innovációs „új gazdaságföldrajzi” egyenletek kidolgozása formájában történhet meg. KRUGMAN modelljéből tehát hiányzik a régiók innovativitásában rejlő különbségek figyelembe vétele, valamint a rendszer dinamizálása a gazdasági növekedés szempontjából.

Az endogén elméletek a technológiai fejlődést profit motiválta egyéni döntések eredményeként magyarázzák. [1] A technológiai tudás nem-versenyző jószágként való felfogása azt jelenti, hogy fogyasztásából másokat legfeljebb csak részben lehet kizárni. Az endogén jelző tehát nem arra vonatkozik, hogy egy adott régió gazdasági növekedésében kizárólag a belső termelési tényezők játszanának szerepet, ellenben azt jelenti, hogy a modell szempontjából nem külső adottságként (exogén változóként), hanem belső tényezőként kezeli az innovációt. A termelési függvény általános alakja tehát:

$$Y = F(A, K, L) \quad (1)$$

Ahol „A”-val jelöljük a technológia adott állapotát jellemző endogén változót. Empirikus elemzésekkel is alátámasztható, hogy hosszú távon a gazdasági növekedés döntő része a technológiai fejlődésből adódik, míg a tőkefelhalmozás csak egy kisebb részt magyaráz. A mindenki által hozzáférhető tudásfelhalmozás kialakulásához az ipari kutatásokból eredő szpillóverek vezetnek [18].

$$Y_i = A(R) \cdot F(R_i, K_i, L_i) \quad (2)$$

Ahol R_i az i -edik vállalat K+F beruházásainak eredményeképpen kizárólagosan felhasználható innováció, R pedig a közösségileg fogyasztható kutatási eredmények mennyisége. A rendelkezésre álló tudáskészlet egészét tehát nem lehet teljes mértékben közösségi javaknak tekinteni, ez egyébként ellentmondásban áll a vállalati gyakorlatban megfigyelhető tapasztalatokkal. Az újonnan kifejlesztett innovációhoz való hozzáférésekből a szabadalmaztatási eljárás által meghatározott ideig (legalábbis részben) más vállalatokat ki lehet zárni. Ezzel monopólium jellegű piaci versenyhelyzet alakítható ki, amelynél az extraprofit a kizárólagos tudásból származó piaci hatalmon alapszik. Az „új gazdasági növekedésemélet” modelljét tehát a nem-tökéletes verseny feltételezése mellett kell kidolgozni.

Az innováció azonban egyúttal növeli a közös fogyasztásra alkalmas tudás mennyiségét is, előbb-utóbb más vállalatok számára is elérhetővé, felhasználhatóvá válik. Adott vállalatnál lejátszódó innovációs folyamat tovább növeli a többi vállalat K+F hatékonyságát. A régióban felhalmozott tudás és emberi tőke egy önmagát erősítő láncreakció révén fokozhatja a tudás alapú előnyöket oly módon, hogy ez emberi tőke produktivitása a technológiai tudás mennyiségétől függ, a tudást pedig az emberi tőke állítja elő. Az innovatív régióban tehát nem csak a máshonnan „elszívott agyak” következtében jobb a K+F tevékenység eredményessége, hanem a magasabb koncentráció miatt a tudástermelés hatékonyabban megy végbe.

A nemzetközi versenyben meghatározó szerepet játszanak az új gyártmányok és szolgáltatások kifejlesztése, bevezetése, elterjesztése, amelyek gyorsaságától és hatékonyságától függ a vállalatok, illetve közvetve a régió, a nemzetgazdaság jövője. „Az innovációs politikájukat már korábban decentralizált országok (Dánia, Hollandia, Olaszország, Németország, Franciaország) tapasztalatai (és a decentralizációt megalapozó vizsgálatok) azt bizonyították, hogy a K+F tevékenység intenzitása, a kisvállalkozások fejlődőképessége és az exportképesség között szoros a korreláció.” [7]

Az endogén növekedés elméletekben alkalmazott megközelítésmódok egy olyan eszköztárát adhatják az regionális gazdasági növekedés modellezésének, amelyben a technológiai haladás mint termelési tényező kiemelkedő szerephez jut, a monopolisztikus verseny és a növekvő skáláhozadék feltételezések mellett. Ezekből az „új növekedés elméletekből azonban kimaradt a térszemlélet, a gazdaságot sajátos „tűhegye” felfogás alapján képzelik el, mintha minden gazdasági tevékenység egyetlen pontba összesűrítve játszódna le. A regionális különbségek figyelembe vétele ezt az elméleti irányzatot alkalmas módon egészítheti ki az SCGE modellezés számára.

A K+F tevékenységet, az innováció gazdaságtanát leíró elméletekből hiányzik a modell szemlélet, a matematikai formalizáltság módszerével kiegészítve a közgazdaságtan fő irányzataihoz jobban közelítő teoretikus rendszert lehetne felépíteni. Ha ez nem is sikerül teljes egészében, ebben az esetben is a jelentősebb eredményekkel kiegészítve az endogén növekedés elméletet olyan használható egyenleteket kapunk, amelyek jobban kifejezik a technológiai változások regionális jellemzőit.

Az SCGE-modellek további jelentős alapját következésképpen az „új növekedési elméletek” szolgáltatathatják, amelyekben a technológiai tudás, mint termelési tényező kiemelkedő szerepet kap. A személyes kapcsolatok révén továbbadható rejtett tudás természeténél fogva térben korlátozott, a regionális szint jelentősége ebből a szempontból értékelődik fel.

KÜLFÖLDI PÉLDÁK

Az SCGE-modellek sikeres alkalmazására számos külföldi példát találunk. Hollandiában a RAEM³ névre keresztelt modell első alkalmazása egy új vasúti kapcsolat (Amszterdam és Groningen között) közvetett gazdasági hatásainak elemzését szolgálta, 6 különböző alternatívát megvizsgálva. [15] Az elméleti alapokat az „új gazdaságföldrajz”-ból származtatták, és a tizennégy szektorra vonatkozóan a DIXIT–STIGLITZ-féle monopolisztikus versenyt feltételezték. A modell 14 régiót és 14 szektort tartalmazott, és az együtthatók kalibrálása során jelentős mértékben támaszkodtak a régiók közötti input-output táblákra.⁴ A regionális kereskedelem ilyen szintű ismerete mellett is problémát okozott a CES⁵ típusú hasznossági és termelési függvényekben a fogyasztók és a termelők helyettesítési rugalmasságainak becslése regionális szinten. A modell eredményei között említhetjük, hogy a 6 db alternatívára vonatkozóan szimulációs kísérletekkel szemléltette a 2020-ig várható hatásokat a munkaerőpiac változásainak földrajzi megoszlására, a fogyasztói árak mérséklődésére, valamint a kibocsátás és a jövedelmek növekedésére.

Norvégiában az interregionális közlekedés modellezése céljából fejlesztették ki szintén SCGE-szemléletben a PINGO⁶-modellt. A fő kérdés az áruszállítás iránti kereslet előrejelzése volt a kormányzat számára a közlekedési infrastruktúrára vonatkozó döntések előzetes hatásvizsgálata érdekében. Passzív stratégiának minősíti a súlyos közlekedési dugókat utólagosan lereagáló infrastruk-

³ Ruimtelijk Algemeen Evenwichtsmodel.

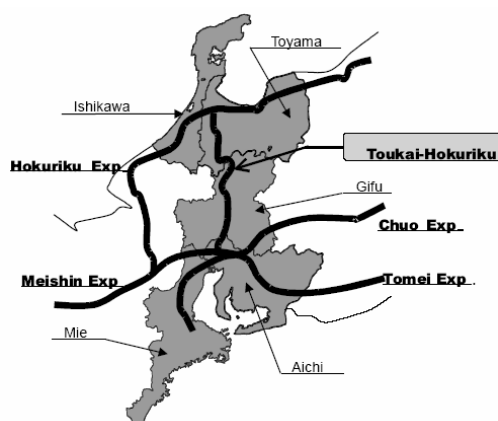
⁴ A szerző tudomása szerint a megyék vagy régiók közötti input-output táblák Magyarországon jelen pillanatban még nem állnak rendelkezésre.

⁵ CES: konstans helyettesítési rugalmasságú függvények.

⁶ PINGO, a model for Prediction of INterreGiOnal freight transport flows between and within regions.

túra fejlesztést, ezzel szemben aktív stratégiaként ajánlja a nemzetgazdaság és a termelés növekedésének szimulációját, és ezáltal a jövőbeli áruszállítási kereslet meghatározását. Ezt a feladatot el is végezték az 1999–2010-ig és a 2010–2022-ig terjedő időszakokra is, amelyben 19 norvég megyére és 11 szektorra állították fel az egyenletrendszerét. A megyékre vonatkozó input-output táblákat a nemzeti statisztika itt is szolgáltatja. Fontos következtetése, hogy a jelenlegi közlekedési infrastruktúra a jövőben nem lesz elegendő, illetve rámutat, hogy mely területeken szükséges a fejlesztés, nem csak a dugók elkerülése, hanem a gazdasági növekedés érdekében is.

Japánban egy már építés alatt lévő, és a tervek szerint 2010-re elkészülő, kb. 185 km hosszú autópálya jövőbeli hatásainak elemzésére használták az SCGE modellezési technikát.

1. ábra: Japán központi régiója és az épülő autópálya
Forrás: TOSHIHIKO MIYAGI, 2001

A kb. 14,0 Mrd USD építési költséggel szemben évente 1,1 Mrd USD haszon származik a fogyasztói oldalon. Érdekes módon a régiókra szétosztva előrejelzett haszonból a központi régió „csak” a második helyen profitál, a legtöbb előnyt egy másik, szomszédos régió élvezi. A modell nem csak az autópálya közvetlen előnyeit, hanem a közvetett, a regionális gazdasági hatásokból származó hasznokat is kimutatta.

ÖSSZEGZÉS

A fent említett külföldi példák a közlekedési infrastruktúra kérdéseivel foglalkoznak, de ez nem zárja ki azt, hogy az SCGE-modellekkel szemben komplexebb kérdéseket tegyünk fel, például a K+F ráfordítások, vagy a Strukturális Alapok támogatásai területi megoszlásának hatását a regionális gazdasági növe-

kedésre. Általánosan a gazdasági modellkísérletekről elmondható, hogy fontos segédeszközök a különböző, (sokszor egymásnak ellentmondó) célkitűzések összhangjának megteremtésében, az intézkedések előzetes hatásvizsgálatában. [26] Speciálisan a gazdaság térbeli folyamatait leírni képes modellek alkalmazásak lehetnek a beavatkozások hatásainak számszerűsítésére, és a rendelkezésre álló fejlesztési erőforrások optimálshoz közelítő allokációjának meghatározására. [16] „Melléktermékként” rávilágíthat a statisztikai adatok szűkösségére is.

Az Európai Unió apparátusa nem sokra értékeli a pusztán statisztikai adatokat felvonultató, leíró jellegű, általános elveket ismételtető tanulmányokat, inkább az elméletileg és módszertanilag igényes elemzések számíthatnak elismerő fogadtatásra. [17] Az említett követelmények teljesítéséhez hozzájárulhat a modern modellezési technikák hazai alkalmazásának erősítése.

IRODALOM

- [1] Ács J. Z. – Varga A. (2000): **Térbeliség, endogén növekedés és innováció.** Tér és Társadalom. 4. 23–39. pp.
- [2] Dixit, A. K. – Stiglitz, J. E. (1977): **Monopolistic Competition and Optimum Product Diversity.** The American Economic Review. June 297–308. pp.
- [3] Döbrönte K. – Vida Sz. (2004): **A regionális politika és intézményrendszer szerepe Magyarországon.** Tér és Társadalom. 4. 1–28. pp.
- [4] Fujita, M. – Krugman, P. – Venables, A. (1999): **The Spatial Economy.** Cambridge, MA, London, MIT Press
- [5] Helpman, E. (1992): **Endogenous macroeconomic growth theory.** European Economic Review. 36. 237–267. pp.
- [6] Horváth Gy. (1998): **Európai regionális politika.** Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- [7] Horváth Gy. (1999): **Kutatás, felsőoktatás és regionális átalakulás.** Az innováció szerepe a regionális fejlődésben. Magyar Tudomány. 4. 447–458. pp.
- [8] Ivanova, O. – Vold, A. – Jean-Hansen, V. (2003): **A SCGE approach to forecasting interurban transport flows in Norway.** Conference on National and International Freight Transport Models. http://www.toi.no/toi_data/WWWOld/arsberet/2003/toi_2003_fagrep.pdf 2004. 12. 10
- [9] Kornai J. (1965), (1973): **A gazdasági szerkezet matematikai tervezése.** Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [10] Krugman, P (1991a): **Increasing returns and economic geography.** Journal of Political Economy. 99. (3.) 483–499. pp.
- [11] Krugman, P. (1991b): **Geography and Trade.** Cambridge, MA, MIT Press

- [12] Krugman, P. (1995): **Development, Geography and Economic Theory**. Cambridge, MA, MIT Press
- [13] Krugman, P. (2000): (ford.: Grosz, A.) **A földrajz szerepe a fejlődésben**. Tér és Társadalom. 4. 1–21. pp.
- [14] Lovering, J. (1999): **Theory Led by Policy: The Inadequacies of the „New Regionalism”**. International Journal of Urban and Regional Research. 2. 379–396. pp.
- [15] Oosterhaven, J. – Knaap, T. – Ruijgrok, C. – Tavasszy, L. (2001): **On the Development of RAEM: the Dutch Spatial General Equilibrium Model and its First Application to a New Railway Link**. Presented to the 41th Congress of the European Regional Science Association. Aug. 29 – Sept. 1. Zagreb
- [16] Rechnitzer J. – Lados M. (2004): **A területi stratégiáktól a monitoringig**. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó
- [17] Révész T. – Zalai E. (2000): **A magyar gazdaságstatisztikai adatforrások és az alkalmazott egyensúlyelméleti modellezés**. Statisztikai Szemle. 2–3. 97–117. pp.
- [18] Romer, P. (1986): **Increasing returns and long-run growth**. Journal of Political Economy. 94. 1002–1037. pp.
- [19] Romer, P. (1990): **Endogenous technological change**. Journal of Political Economy. 98. S71–S102. pp.
- [20] Romer, P. (1994): **The origins of endogenous growth**. Journal of Economic Perspectives. 8. 3–22. pp.
- [21] Thissen, M. (2003): **RAEM 2.0 A regional applied general equilibrium model for the Netherlands**. Manuscript, 19 p.
- [22] Toshihiko Miyagi (2001): **Economic Appraisal for Multiregional Impacts by a Large Scale Expressway Project**. TI 2001-066/3 Tinbergen Institute Discussion Paper. <http://www.tinbergen.nl/scripts/papers.pl?paper=01066.rdf> 2004. 12. 10.
- [23] Varga, A. – Schalk, H. J. (2004): **Knowledge Spillovers, Agglomeration and Macroeconomic Growth: an Empirical Approach**. Regional Studies. 8. 977–989. pp.
- [24] Varga, A. – Schalk, H. J. (2005): **Macroeconomic Effects of the Geography of Technological Change**. Workshop: Agglomeration economies and regional growth. May 20–21. Cagliari
- [25] Varga, A. (2000): **Local academic knowledge spillovers and the concentration of economic activity**. Journal of Regional Science. 40. 289–309. pp.
- [26] Zalai E. (1998): **Általános egyensúlyi modellek alkalmazása gazdaságpolitikai elemzésekre**. Közgazdasági Szemle. December. 1065–1081. pp.

SUMMARY

The aim of this essay to feature those facilities which produce the practical applicability of spatial computable general equilibrium (SCGE) models in creating consistency in regional political aims, preliminary impact tests of decisions and during monitoring. A brief historical review is given concerning the development of the theoretical and methodological background.

An answer is looked for as to how the equations describing market equilibrium, technological constraints, accounting and definition equations, together with the theoretical results of regional economics and sciences (such as Krugman's new economic geography, Romer's endogenous growth theory and regional innovation systems) can be considered in one model.

Beyond the theoretical and methodological outline of the SCGE model, foreign precedents demonstrate its practical applicability - for instance, the RAEM model's influence on new railway links developing in the Netherlands and the PINGO model for forecasting interurban transport flows in Norway.

The SCGE model in Hungarian applications would provide possibilities for undertaking simulations, in which the effect of the decisions of regional policy on the endogenous variables of the model can be analysed - for example, on regional economic growth, on technological change, on the labour market etc. The difficulties of estimating parameters based on statistical data offer guidance in relation to the further development of regional statistics.

23. A TELEPÜLÉSMARKETING TERVEZÉSÉNEK INTÉZMÉNYI ÉS SZEMÉLYI KORLÁTAI

Domboróczky Zoltán
főiskolai docens, PhD-hallgató
Tomori Pál Főiskola

BEVEZETŐ

Dunaújvárosi lakosként én is szemtanúja voltam városom lassú, de azért mégiscsak érzékelhető átalakulásának. Ez az átalakulás véleményem szerint a település szempontjából alapvetően két szférában nyilvánult meg. Egyrészt Dunaújváros, mint a korábbi államszocializmus egyik zászlóshajója – melyre „épített város” volta predesztinálta – a rendszerváltás után kereste helyét az új társadalmi-politikai közegben, másrészt jelentős változások voltak tapasztalhatók gazdasági vonatkozásban is. A Dunafer holding privatizációja, majd külföldi tulajdonos kezébe adása némileg átrendezte a regionális gazdasági erőviszonyokat. Bár napjainkban Dunaújváros gazdasága még mindig monokultúrásnak tekinthető, tagadhatatlan, hogy az ipar mellett a szolgáltató szektor különböző megjelenési formái is követelik létjogosultságukat. A társadalmi-politikai és gazdasági változások a város lakosságának különböző rétegeit is megérintették. Ennek köszönhetően – példaértékű módon – társadalmi összefogás kezdődött a város versenyképességének fejlesztése és megtartása érdekében. Az alsó szintű szerveződések bázisán létrejött összefogás – a szóhasználat Dunaújváros esetében talán rossz beidegződésekre emlékeztet, de napjainkban semmi esetre sem tekinthető pejoratívnak – eredményeként olyan programok, projektek indultak, melyekre egyébként forrás hiányában vagy periférikus voltuk miatt nem került volna sor. Dunaújváros Városmarketing Terve is egy ilyen program keretén belül valósulhatott meg. Az M8-Dunahíd Kht., mely talán a legjelentősebb helyi társadalmi tömörülés az „Összefogás Dunaújváros és Térsége Fejlesztéséért” Alapítvány gesztorálásával létrehozta az ACÉL-HÍD Foglalkoztatási és Térségfejlesztési programot, amelynek célja a város és környékének fejlesztése.

A Program egyik projektje keretén belül született meg többek között Dunaújváros és környéke térségi marketing koncepciója, amely bár koncepcionális keretek között maradt, mégis rávilágított a téma fontosságára. A térségi marketing koncepció által a döntéshozók felismerték a helymarketing fontosságát és szükségességét. Az ekkor elkészült előzetes értékelés világossá tette a város

vezetői számára, hogy a térségi marketing koncepció nem fogja megoldani a város minden, a településmarketing irányába támasztott elvárását. A felismerés eredményeképpen Dunaújváros Megyei Jogú Város Közgyűlése döntött egy kizárólag csak a városra vonatkozó marketing koncepció és az ez alapján készülő városmarketing terv megalkotásáról. A feladat lebonyolításával az egyik önkormányzati többségi tulajdonú, közhasznú társaságot a Kistérségi Európai Unió és Idegenforgalmi Kht.-t bízta meg. A Kht., mely alapvetően integrációs és turisztikai feladatokkal foglalkozik a marketing koncepció és terv elkészítéséhez külső szakértőkből álló munkacsoportot hívott életre. A munkacsoport négy főből állt, a csoport összetétele a kitűzött feladat szerint strukturálódott. A munkacsoport vezetőjének az egyik településmarketing iránt elkötelezett önkormányzati képviselőt kérték fel, akinek a marketinggondolkodás nem esett neheze, hiszen egy termelő vállalat kereskedelmi igazgatójaként nap, mint nap hordozója és formálója vállalata marketing politikájának. A másik három csoporttag különböző területekről érkezett. Közülük ketten gyakorló, a versenyszférából érkező marketing szakemberek voltak, míg a negyedik tag a területfejlesztés irányából csatlakozott a teamhez.

Ebben a munkacsoportban vehettem részt, mint az egyik marketing szakértő. Jelen tanulmányban a tervezés folyamata során szerzett tapasztalataimat igyekeztem összefoglalni, abból a célból, hogy következtetések levonásával és megoldási módok megfogalmazásával segítsen az ország területén dolgozó területfejlesztési és helymarketinggel foglalkozó szakemberek munkáját.

A STRATÉGIAI GONDOLKODÁS HIÁNYA A KÖZIGAZGATÁSBAN

A munkacsoport tagjainak álláspontja megegyezett abban, hogy a marketinget a termelő, szolgáltató vállalatok gyakorlatában alkalmazott formában értelmezi, a helymarketinget a klasszikus marketing egy speciális alkalmazási területének tekintve. Mivel a vállalati gyakorlatban a marketing terv a stratégiai tervezés – vállalattól függően – harmadik vagy negyedik szintjén jelenik meg településmarketing estén is, igyekeztek feltárni a marketing terv „előzményit”. A vállalati gyakorlat feltételezi, hogy a marketing tervet az egész szervezetre vonatkozó stratégiai terv előzi meg, mely a vállalat szervezeti filozófiáján alapul. A szervezeti filozófia, pedig szervezeti identitás, küldetés és jövőkép egységeként értelmezhető, bár ezek sok esetben ennyire élesen nem is válnak szét a vállalatok felfogása szerint.

Dunaújváros városmarketing koncepciójának és a belőle kimunkált marketing tervnek az elkészítéséhez tehát a munkacsoport kiindulási alapként a város stratégiai terveként értelmezhető városfejlesztési tervet igyekezett feltárni. A településmarketinget tervező szakembereknek azonban szembesülniük kellett azzal a ténnyel, hogy Dunaújváros nem rendelkezik fejlesztési tervvel. Ez való-

jában nem azt jelentette, hogy a város vezetőinek fejében ne léteztek volna fejlesztési elképzelések és stratégiai irányok. Sokkal inkább arról volt szó, hogy nem létezett dokumentált, intézményesített és elfogadott formában olyan stratégiai dokumentum, mely a város jövőbeli fejlődési irányát kijelölte volna közép- és hosszútávon. Tulajdonképpen nem magának a fejlesztési tervnek a hiánya a legfőbb pont a gondolatmenetben, sokkal inkább az a tény, hogy mivel nincs egy olyan stratégiai értelemben vezértervnek tekinthető dokumentum, mely a haladás útját kijelölné, és a részstratégiákat összefogná, értelemszerűen elmaradt a tervezés folyamata, azaz nem került sor átgondolt, a következményeket is felmérő, konszenzusra törekvő együttgondolkodásra. Igaz ugyan, hogy a Dunaújvárosi kistérségre vonatkozóan készült fejlesztési terv, de az nagyobb területi egységben gondolkodik, a város marketing tervének ebből való levezetése komoly következményekkel járó fiaskó lett volna. Dunaújvárosi Kistérség Fejlesztési Terve alkalmas lett volna, hogy a kistérségre vonatkozó marketing tervet elkészítsék az érintettek, azonban ez csak részben valósult meg, hiszen valódi marketing terv nem, csak koncepció került levezetésre a kistérségi fejlesztési tervből (1. táblázat).

	Fejlesztési terv	Marketing terv
Dunaújvárosi kistérség	Dunaújvárosi Kistérség Fejlesztési Terve	<i>Kistérségi marketingkoncepció</i>
Dunaújváros	?	Dunaújváros Városmarketing Terve

1. táblázat: A stratégiai tervezési szintekben mutatkozó hiányosságok

Valójában a város marketing tervének megalkotásakor a kistérségi marketing terv hiányát is megérezte a munkacsoport, hiszen optimális esetben a város marketing tervét a kistérségével összhangba kellett volna hozni, a valóságban – annak koncepcionális volta miatt – erre csak nyomokban kerülhetett sor. A város marketing tervét tehát sem a városfejlesztési tervéből nem lehetett egyértelműen eredeztetni, sem a kistérségi marketing tervvel nem lehetett összehangolni. A tervezésnek ebben a szakaszában a tervezők számára úgy tűnt, hogy a város marketing terve „lóg a levegőben”, ami már ekkor súlyos következményeket vetített előre. Esetünkben a stratégiai gondolkodásra vonatkozóan megállapíthatóvá vált, hogy a közigazgatás különböző szintjein a stratégiai szemléletet és tervezést egyáltalán nem, vagy nem kellő mélységig alkalmazzák.

A MARKETINGTERVEZÉS FOLYAMATA ÉS NEHÉZSÉGEI

A településmarketing tervezése során világossá vált, hogy a fennálló helyzet a marketing terv klasszikusnak tekinthető szerkezetét is befolyásolni fogja. A munkacsoport által készített marketing terv szintén helyzetelemzésből, célmeghatározásból, stratégia és intézkedési tervek kidolgozásából, a végrehajtás, az ellenőrzés és a visszacsatolás tervezéséből állt össze. Azonban, mivel a településmarketing terv előzményei, mind a fejlesztési terv, mind a kistérségi marketing terv irányából hiányoztak súlyponteltolódás volt tapasztalható, mely a helyzetelemzés és a célmeghatározás fejezetek esetében jelentős tartalom bővüléssel járt. Dunaujváros településmarketing tervében a település egészére – és nem csak a marketingre vonatkozó – helyzetelemzést kellett készíteni a reális helyzet felméréséhez és az erre alapozott objektív kép megrajzolásához. Továbbá a célmeghatározás – marketing tervtől szokatlan módon – kénytelen volt kitérni a település ars poeticája, küldetése, jövőképe, alkalmazott stratégiája és stratégiai céljai meghatározására is. Mindezek nélkül ugyanis a marketingtervezés megvalósíthatatlan lett volna.

Érdekes módon a településmarketing terv kényszerű kibővülése miatt komoly támadások érték az elkészült dokumentumot az elfogadás szakaszában. A támadások alapját képezte, hogy a kibővült részek miatt a képviselőtestület tagjai sokkal inkább fejlesztési tervként tekintettek a tanulmányra, mint marketing alapidokumentumként. Ellenérzésüket tovább növelte, hogy vezetői funkciójukban érezték magukat sértve, amiért a település stratégiai kérdéseiről nem ők hozhatták meg a döntéseket, azokat a marketing terv – kimunkálatlanul ugyan, de mégiscsak deklarált módon – vetítette eléjük.

A TERVEZÉS FOLYAMATÁBAN ALKALMAZOTT MÓDSZEREK ÉS ANNAK VITATOTT PONTJAI

A helyzetelemzés és a stratégia kialakításához a munkacsoport a vállalati gyakorlatból is jól ismert SWOT-analízist és az ACÉL-HÍD Program által preferált, Európai Unió ajánlásával is bíró Projekt Ciklus Menedzsment (PCM) módszert alkalmazta.

A módszertanra vonatkozó vitás kérdések azonban – a munkacsoport várakozásaival ellentétben – nem a módszertannal, illetve a megfogalmazott intézkedési javaslatokkal kapcsolatban kerültek felszínre. Bármennyire igyekeztek a tervezők a szakemberek vegyes összetételét és széles spektrumát biztosítani, a felkért szakemberek személye körül így is személyeskedésig fajuló, parázs vita alakult ki. A tanulmányok beérkezése és feldolgozása után – főleg miután nyíltan kommunikálta a tervező csapat, hogy a szakértők tiszteletdíjban részesültek – önjelölt szakértők tömeg tűnt fel a színen. A semmiből támadt géniu-

szok mindegyike jobban értett az adott szakterületekhez, mint a felkért kolléga. Eleinte még csak azon sérelmüket hangsúlyozták, hogy nem őket kérték fel szakvélemény adására, majd röviddel ezután a felkért szakember személyét kezdték támadni, hozzá nem értését, inkompetenciáját és emberi gyengeségeit bizonygatva. Sajnos ez a negatív tendencia majdnem a jogi úton való konfliktusrendezésig fajult, melyben mind a munkacsoport, mind a projekt gazdái csak fogadatlan prókátorként vagy rosszabb esetben tehetetlen szemlélőként igyekeztek a konfliktust rendezni.

A MARKETING TERV TÁRSADALMASÍTÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

Már a projekt indításakor célkitűzés volt, és a tervezés során az is maradt, a marketing terv társadalmosítása. Ennek célja egyrészt a terv minél szélesebb társadalmi bázissal való elfogadtatása volt. Másrészt a társadalmosítás biztosította az érintettek által gyakorolt kontrollt és annak lehetőségét, hogy a tervbe olyan elemek is bekerülhessenek, melyekre a munkacsoport a tervezés során nem fordított figyelmet, azonban az érintettek számára valamiért mégis fontosnak tekinthetők.

A társadalmosítás folyamata azonban érdekes tapasztalatokkal zárult a munkacsoport számára. Az érintettek csoportjai szinte kivétel nélkül különös reakciókat mutattak a tervvel kapcsolatban (2. táblázat).

Az érintettek csoportjai a társadalmosítás folyamatában	Reakciójuk a városmarketing tervével kapcsolatban
Külső szakértők	„Alapvetően jó, de nekem miért nem szóltatok?”
Civil szervezetek	„Mi hol vagyunk a tervben?”
Helyi szakemberek	„Jó, de ugye engem nem érint?”
Helyi média	„Mindenben részt veszünk, ha kifizetik a hirdetési helyet!”
Önkormányzat (képviselő-testület és hivatal)	<i>Ellenzék:</i> „Politikailag nem elfogadható!” <i>Frakción belülről:</i> „Politikailag elfogadható, de szakmailag nem!” <i>Hivatal:</i> „Bennünket mennyiben érint a szervezeti változás?”
Kamara	„Szakmailag korrekt, de úgysem fog sikerülni!”
A város lakossága	„Jó, de mi haszna lesz ennek már holnap?”
Helyi vállalatok, vállalkozások	„Nekünk ugye nem kell részt venni benne?”

2. táblázat: A marketing terv társadalmosításának érintettjei és reakcióik

A társadalmasítás során világossá vált, hogy az érintettek véleményét és cselekedeteit alapvetően három motiváló tényező mozgatta. Egyrészt jellemző volt a szakmai szempontokat nélkülöző politikai támadás, másrészt a látszólag szakmai szempontokra hivatkozó (anyagi) érdekérvényesítés. Harmadrészt jellemző volt a terv hasznosságának elismerése melletti távolságtartás. Az egyetlen pozitív kivétel talán a Dunaújváros On-line kereskedelmi tartalomszolgáltató volt, amely önzetlenül segítette a tervezés és az eredmények kommunikálásának folyamatát, illetve felületein hozzáférhetővé és véleményezhetővé tette az elkészült tervet.

A MARKETING TERV UTÓGONDOZÁSÁNAK KORLÁTAI

Dunaújváros Városmarketing-tervének létrehozási folyamata lendületesen és szép kilátásokkal indult, mára azonban némi megtorpanás érzékelhető. Bár az ACÉL-HÍD Program befejezett projektjeként a tervezés folyamata lezárult, a város marketing terve elkészült és a közgyűlés által elfogadásra került, az intézkedések fogantatásának szervezése és végrehajtása még nem indult meg.

Ily módon reálisan fennáll annak a veszélye, hogy a marketing terv – legyen bár jól megalapozott és eredményekkel kecsegtető – nem töltheti be valódi feladatát. A célkitűzések elérése helyett maga a terv léte válik erénnyé. Bár a fejlesztési, marketing tervek léte manapság még versenyelőny forrása lehet a közigazgatás különböző szintjein, a döntéshozóknak és területfejlesztési szakembereknek túl kell lépni ezen az állapoton.

Dunaújváros esetében a városmarketing tervezés pozitív hozadékaként említhető, hogy a város vezetése is felismerte a városfejlesztési (stratégiai) terv készítésének és elfogadásának szükségességét. Végre intézményesített formában elkészül a településre vonatkozó stratégiai terv, még ha visszafelé irányuló tervezéssel is. Ugyanakkor ezzel egyidejűleg a marketing terv intézkedéseinek fogantatása háttérbe szorul. Hátrafelé irányuló tervezésről beszélhetünk, mivel ez esetben a marketing tervhez elkészített szituáció és helyzetelemzés fogja majd a fejlesztési terv megalapozását is képezni. Továbbá a marketing tervezés során meghatározott stratégiai irányokhoz, küldetéshez és az ezek alapján kialakított jövőképhez kell igazítani a készülő fejlesztési tervet, holott optimális esetben ennek éppen fordított sorrendben kellene lennie. Ennél sokkal nagyobb probléma azonban, hogy sem a stratégiai tervezés, sem a marketing tervezés és lebonyolítás szervezeti háttere nem tisztázott és nem megoldott. Jelenleg ideiglenes felelőse és ügyvivője van a marketingnek, de az is csak addig, amíg a rendelkezésre álló források ezt lehetővé teszik. Ez sajnos ismételtlen csak a meglévő, de stagnáló terv státusz felé kényszeríti az elkészült marketing tervet.

Ugyancsak komoly hiányosság, hogy a települési fejlesztési és marketing-terv integrálása, összehangolása a kistérségi (megyei, regionális) tervekkel a

kistérségi önkormányzatok nézeteltérései miatt egyelőre még szóba sem kerülhetett. A horizontális és vertikális ellentétek az intézményrendszeren belül ellehetetlenítik az egyeztetést, összehangolást. A stratégia- és marketingtervezés folyamata ennek megfelelően az egyes szinteken folyamatban van ugyan, de valós eredményeket még nem produkált, vagy még el sem kezdődött.

ÖSSZEGZÉS

A közigazgatás területén is fokozódó versenyhelyzet következtében a hazai települések komoly kihívások előtt állnak tervezési módszereiket tekintve, melyek sem a korábbi gyakorlatot, sem a meglévő struktúrát nem hagyják érintetlenül. A versenyszituációkban való helytállásra a különböző szintű önkormányzatoknak fel kell készülnie, s ebben megalapozott támpontot jelenthet számukra a stratégiai gondolkodás, a marketing-, emberi erőforrás-, változás menedzsment üzleti életben már bizonyított elmélete és gyakorlata.

A versenyben maradás alapvető feltételévé a jövőben a tervek végrehajtásának képessége lép elő. Ehhez azonban az önkormányzatoknak biztosítaniuk kell a megváltozott feltételrendszerben is eredményesen működő, másképp gondolkodó új típusú szakembergárdát. Szemléletváltással el kell jutniuk addig a stádiumig, hogy a különböző, a település fejlődését megalapozó és támogató kezdeményezések ne válhassanak a pártok csatározásának színterévé, azokat politikai hovatartozástól függetlenül egyedül a közösség számára elnyerhető haszon szempontjából értékeljék. Meg kell gátolniuk a tervezés és végrehajtás folyamatában, a napjainkban még jelen lévő egyéni ügyeskedéssel és gyarapodással jellemezhető magatartást.

Továbbá, ami talán a legnehezebb teher az önkormányzatok számára viszsza kell szorítaniuk a közigazgatás különböző szintjei között meglévő horizontális és vertikális rivalizálást, széthúzást.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a tartós versenyelőny biztosítása érdekében a településeknek és közigazgatási egységeknek komoly erőfeszítést kell tenniük gondolkodásmódjuk megváltoztatására, mert csak egy komoly szemléletváltással lesznek képesek a stratégiai gondolkodás és marketing eszközeit eredményesen és hosszú távon alkalmazni.

IRODALOM

- [1] Józsa László (2003): **Marketing stratégia**, KJK Kerszöv, Budapest.
- [2] Kotler, Philip (2004): **Marketing menedzsment**, KJK Kerszöv, Budapest.
- [3] Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): **Regionális gazdaságtan**, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.

- [4] Marosán György (1998): **Stratégiai menedzsment**, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- [5] Pálné Kovács Ilona (2001): **Regionális politika és közigazgatás**, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- [6] Piskóti István – Dankó László – Schupler Helmut (2002): **Régió- és településmarketing**, KJK Kerszöv, Budapest.
- [7] Rechnitzer János (2001): **Területi stratégiák**, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- [8] Veress Zoltán (2000): **Szolgáltatás és non-profit marketing**, Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- [9] www.dunaujvaros.hu
- [10] www.dunaujvaros.com

SUMMARY

In recent years Hungarian settlements have had to face the need to market themselves. To develop their ability to retain both their population and their enterprise base, and to attract investors and tourists have made it necessary to implement an integrated and institutional marketing plan at different levels of public administration. Although the settlements had used some marketing tools before and had practised marketing activity in some of their functional fields, the decision-makers had to face the fact that such occasional and disintegrated marketing activity under much changed conditions is not effective enough.

Joining the European Union has reinforced this point of view. Each settlement (together, of course, with NUTS II., III., IV. areas) had, in addition to its domestic presence, to enter the international arena to show their “settlement products” and services. The competition has now become intense, and each region and settlement is competing to gain the favour of investors and tourists and to obtain resources. All of this has made it necessary for the integrated marketing planning and performance (which is well-known from business and has proved its functional effectiveness) to be adopted by settlements according to their specific requirements.

This presentation, although based on a case-study from real-life, is primarily intended for exploring the constraints which arise during the process of planning settlement marketing. The study aims to offer some versions of solutions and deductions, and to summarise the experiences gained, focusing on the constitutional and personal connections of planning.

24. MAGYARORSZÁG KONVERGENCIA-PROGRAMJÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Hutkai Zsuzsanna

főiskolai tanársegéd

Budapesti Corvinus Egyetem, Államigazgatási kar

KONVERGENCIA KRITÉRIUMOK MAGYARORSZÁG SZEMSZÖGÉBŐL

Az Európai Unióban alapelveként szerepel a kiegyensúlyozott, fenntartható növekedés, amely úgy érhető el, ha a tagországok gazdasága is kiegyensúlyozottan, összhangban növekszik. Ezért tehát a központi kérdések között szerepel a gazdaságilag elmaradottabb tagországok felzárkóztatása a Közösségi átlaghoz, valamint az eurózónához való csatlakozás feltételeinek megteremtése. Ennek teljesítésére vonatkozóan az érintett országoknak el kell készítenie minden évben az aktualizált konvergencia programját; hazánk 2004-es programja a 2005. évi költségvetés tervezet figyelembevételével készült, amelyet az ECOFIN 2005. márciusában el is fogadott. Sarkalatos kérdés tehát, hogy a magyar gazdaság és gazdaságpolitika felkészült-e, illetve mikorra tud felkészülni arra, hogy megszűnik a monetáris függetlensége és az árfolyam mechanizmusok sem alkalmazhatóak többé a gazdasági folyamatok alakításában. Az iménti kérdésekre a választ két módszerrel érdemes megközelíteni: az egyik a nominális konvergencia, amely a maastrichti kritériumok teljesítését vizsgálja, a másik pedig a reál konvergencia, amely a gazdaság fejlettségét, a piaci versenyre való felkészültséget elemzi, viszont sokkal nehezebben vizsgálható.

A Maastrichti Szerződés úgy szól, hogy a Monetáris Unió tekintetében a konkrét döntéseket a Tanács hozza meg, meghatározott teljesítményparaméterek, a konvergencia-kritériumok alapján minősítve a tagországok uniós érettségét. A maastrichti konvergencia-kritériumok a következők:

Az első a stabilitás kritériuma, ami szerint a fogyasztói árszint emelkedése a három legalacsonyabb rátájú ország átlagos árindexétől legfeljebb 1,5%-kal térhet el. A Bizottság utolsó jelentése alapján Magyarország ezt a feltételt nem teljesítette, mivel a legkedvezőbb inflációk átlaga 0,9% volt, így a referenciaérték 2,4% lett, viszont a magyar infláció 6,5% volt 2004-ben.

A második kritérium a kamatpolitikára vonatkozik, miszerint a hosszú lejáratú kormánykötvények nominális kamatrátája a három legstabilabb ország

kamatlábszintjét legfeljebb 2%-kal haladhatja meg. Ez a legutóbbi adatok alapján, a legstabilabb országok tekintetében 4,4% volt, azaz a referenciaérték 6,4% lett. 2004-ben Magyarországon ez 8,1% volt, a legmagasabb a régióban, azaz hazánk ennek a kritériumnak sem tett eleget.

A harmadik kritérium alapján a valutaárfolyam a megelőző két éven át nem léphetett ki az induló központi árfolyam ERM II. által előírt a 2,25%-os sávjából. Hazánk ezt a kritériumot sem teljesíti, mivel a magyar forint nem vesz részt az ERM II.-ben, viszont az árfolyama jóval a +/- 15%-os ingadozási sávon belül van.

A negyedik kritérium a költségvetési politikával kapcsolatban fogalmaz meg követelményeket, ami alapján az államháztartás folyó deficitje a GDP 3%-át, illetve az adósságállomány a GDP 60%-át nem lépi túl. E kritérium rugalmasan alkalmazandó; ha a deficit, illetve az adósságállomány hosszú távú trendje csökkenő irányzatú, a magasabb ráta átmenetileg elfogadható. Magyarországon vonatkozásában 2004-ben az államháztartás hiánya a GDP 4,5%-a volt, az államadósság szintje a GDP-hez viszonyítva pedig 57,6%. Azaz, szigorúan véve ennek a kritériumnak sem sikerült megfelelnünk, viszont ha a rugalmas alkalmazást tekintjük, akkor Magyarország jelentős eredményeket ért el, azaz a teljesítés irányába mozdult el.

Összefoglalva az elmúlt évek tapasztalatait, hazánk a kedvezőtlen világgazdasági trendek ellenére az EU átlagánál nagyobb növekedési ütemet tudott felmutatni. Viszont a 2000 óta követett gazdaságpolitika hatására Magyarország eltávolodott a maastrichti kritériumok teljesítésétől, változásra csak 2003-ban került sor. Itt meg kell említeni, hogy az elmúlt másfél évtized minden kormányzata – mondhatni – csak kiigazította a költségvetést, de az államháztartás tartós konszolidálására nem került sor. Ehhez átfogó szerkezeti reformokra lenne szükség, amihez mind a politika, mind a társadalom támogatására szükség van. A GDP-hez viszonyított államadósság 2001 óta folyamatosan emelkedik, és a költségvetési hiány alakulása miatt 2003-ra megközelítette az 59%-ot, ami még ugyan alatta van a maastrichti kritérium küszöbértékének, de az egyensúlyi növekedési pálya számára már magas. A dezinflációs folyamat az elmúlt két év során lelassult, illetve bizonyos időszakokban az áremelkedések üteme fel is gyorsult. A 2003-ban nyilvánvalóvá vált, hogy az inflációs ütem erőltetett csökkentése monetáris politikai eszközökkel nem vezetett megfelelő eredményre, ehhez szükség volt a fiskális politikai intézkedésekre is. Az inflációscsökkentést az is lehetővé teszi, hogy az euró bevezetésének tervezett időpontja későbbre került, s ezzel csökkent a kényszerítő helyzetből fakadó nyomás. Az infláció trendjével nagyjából összhangban alakultak a hosszú távú kamatok is, a hozamprémiumok alakulása sem mutatott számottevően kedvezőtlen tendenciát. Amennyiben a költségvetés hiányára és az inflációra vonatkozó trendek a maastrichti kritériumok teljesítése felé vezetnek, akkor a piaci szereplők ezeket

hitelesnek ítélik meg, s ezzel a hozam-konvergencia teljesülésére is biztosan lehet számítani. A nominális konvergenciát tekintve azt kell kiemelni, hogy a legnagyobb problémát az infláció és a költségvetési hiány leszorítása jelenti.

A maastrichti kritériumok között nem szerepelt a reálkonvergencia kritériuma – amelynek nincs is pontos meghatározása –, ami viszont szükséges ahhoz, hogy az új EU tagországok megfelelő gazdasági stabilitással és gazdasági struktúrával rendelkezzenek, azaz hogy az EU belső piacán és a GMU-ban versenyképesek legyenek. A reálkonvergencia mutatói között szerepel a GDP növekedési üteme, egy főre jutó nagysága, a termelékenységi szintek és a konjunktúra ciklusok közeledése. A termelékenységi szintek közeledése az ár- és bérszínvonalak közeledését, modernizálódó és megfelelő struktúrájú gazdaságot jelenti, a konjunktúra ciklusok közeledése pedig megteremti a közös monetáris politika körülményeit.

A magyar munkaerő termelékenysége úgy 44%-kal kisebb, a munkabérek pedig nagyjából 60%-kal alacsonyabbak, mint az EU-15 átlaga volt. A termelékenységi szint felzárkóztatása az EU-hoz való csatlakozást követő pár éven belül, akkor lenne megvalósítható, ha a termelékenység javulásának növekedési üteme évente legalább 20% körül lenne, ami irreálisan magas, hiszen számos előrejelzés szerint évi kb. 6,5–7%-os lehet.

Az 1990-es évtized során a magyar gazdaság erős függésbe került az EU gazdaságától, struktúrája hasonlóvá vált a GMU-ban résztvevő 12 ország gazdasági struktúrájához, s a GDP növekedési ütemek trendje rámutat, hogy a magyar és az EU gazdaságok ciklikus mozgásait általában ugyanazok a gazdasági tényezők befolyásolták az elmúlt évtized során.

A MAGYAR GAZDASÁG HELYZETE

Magyarország 2001–2002 folyamán letért az export- és beruházásvezérelt növekedési pályáról; a kieső exportot a belső fogyasztás növekedése ellensúlyozta, aminek eredményeképpen szerkezeti aránytalanság és egyensúlytalanság alakult ki. Ebben az időszakban a fogyasztás a GDP növekedését meghaladó mértékben növekedett, a reálbérek a termelékenységet meghaladóan növekedtek. 2003-ban a GDP növekedési üteme alacsonyabb lett az előző évinél, ami főként az import gyorsuló növekedésével volt magyarázható; bár az exportunk is növekedett, de a jelentős import hatására a külkereskedelem GDP-hez való hozzájárulása a tervezettnél kisebb lett. A 2004. év legfontosabb gazdaságpolitikai eredménye a hosszú távon fenntartható, növekvő makrogazdasági pályára való visszatérés volt. A GDP növekedési üteme 4%-ra gyorsult, aminek az oka a jelentősen bővülő export és a szintén jelentős mértékű beruházás bővülés volt, miközben a fogyasztás dinamikája a GDP-é alatt maradt.

2003-ban a beruházások élénkültek, ami a vállalati szektor beruházásainak, a lakásépítéseknek illetve az autópálya-építésnek volt köszönhető. A beruházások volumene 2004 egészében 7,8%-kal emelkedett, bár piaci elemzők ennél magasabb, 10% feletti beruházás növekedéssel számoltak, de összességében mind feldolgozóipar, az autópálya és lakásépítések egyaránt jó teljesítményt nyújtottak.

Az ipari termelés növekedése 2003-ban 10%, 2004-ben pedig 8,3% körül alakult, viszont a termelékenység közel 9%-kal javult. Külön említést érdemel, hogy 2004-ben a mezőgazdaság kiemelkedő eredményeket ért el, az ágazat bruttó kibocsátása 20%-ot meghaladóan növekedett.

A forint árfolyama az egész időszak során a $\pm 15\%$ -os sávban maradt, de a jelentős beáramló spekulatív tőke a forint árfolyamának 4%-os leértékelődését vonta maga után és a MNB 9,5%-ra emelte meg az irányadó kamatlábat. Az év végére az árfolyam megerősödött, 2004-ben végig erős és stabil maradt. A 2003-ra kitűzött inflációs célok teljesültek; az éves átlagos infláció a vártnál kedvezőbben alakult (4,7%). 2004-ben az irányadó kamatláb 8,1%, míg az infláció 6,5% volt. 2005-ben már jóval alacsonyabb inflációval számolnak, s az alapkamat, idén már a negyedik korrekció után 7,5%.

Az elmúlt évek gyors béremelkedésének ár- és költségalapú versenyromlás lett a következménye, ami ugyan mérséklődött, de az átmenetileg növekvő infláció miatt az áralapú versenyképességünk ismét romlott. 2004-ben a bruttó átlagkereset 6,1%-kal, a nettó kereset 5,7%-kal emelkedett, de az inflációt figyelembe véve 1%-kal csökkentek a reálbérek. Átlagon felüli volt a bérnövekedés a feldolgozóiparban, viszont a költségvetési szektor „bérnövekedése” miatt az országos átlagos bérnövekedés lassult.

A folyó fizetési mérlegben 2003-ban 6,4 milliárd euró hiány keletkezett, ami a GDP 8,7%-ának felel meg. 2004 végén a hiány 7,1 milliárd euróra nőtt, ami a GDP 8,9%-át jelentette, viszont a hiány növekedési üteme csökkent. Ezen belül kiemelendő, hogy az idegenforgalomban nem történt változás, de az egyéb szolgáltatások deficitje csökkent.

Az államháztartás hiánya 2003-ban csökkent, a GDP 5,9%-át tette ki. Habár az adóbevételek nagyobbak lettek a tervezettnél, de a kiadások is nagyobb ütemben növekedtek a bevételeknél, aminek a fő indokai között a hozamok és kamatok emelkedését, a lakáshitelezést lehet megemlíteni. 2004-re a hiányt sikerült visszaszorítani 4,5%-ra, s ez a javulás EU-szinten is kiemelkedőnek mondható. Tehát a kiadások visszafogása összességében hatásosnak bizonyult.

GAZDASÁGPOLITIKAI KERETEK ÉS CÉLOK A FELZÁRKÓZÁS TÜKRÉBEN

2004-ben a főbb gazdaságpolitikai célok között szerepelt az államháztartási hiány csökkentése, a fizetési mérleg hiány növekedésének megfékezése, az infláció megfelelő kezelése és az exportorientált kereskedelem ösztönzése. Az alapvető cél volt, hogy a magyar gazdaság az egyensúlyát megőrizve az EU-átlagnál gyorsabban növekedjen. Ezen célok elérése érdekében a versenyképesség növekedését, a tőkevonzó-képesség erősítését, a fenntartható növekedés infrastrukturális háttérének megteremtését, a korszerű és a gazdaság fejlődéséhez szerkezetben igazodó tudást adó képzést, a hazai kutatás-fejlesztési tevékenység ösztönzését, a privatizációs folyamatok végig vitelét a hatékonyság növekedése céljából, illetve az ország környezeti állapotának javítását emelték ki a feladatok közül. 2005-ben továbbra is meghatározó jelentőségű a foglalkoztatás bővítése, a versenyképesség és a tőkevonzó-képesség erősítése.

Hazánkban még mindig magas a deficit, de a csökkenő államháztartási hiány elősegíti a gazdaság külső egyensúlyának javulását, az infláció lassulását és az adósságráta csökkenését, így az államadósság 2008-ra a GDP 50%-a alá csökkenhet. A tőkefedezeti elven működő nyugdíjrendszer bevezetésével a magán-nyugdíjpénztárakba fizetett járulékok az állam oldaláról bevételkieséshez vezetnek, de a tervek szerint a reform hatásával korrigált deficit már 2007-től a GDP 3%-a alá kerül.

Az államháztartási hiány mérséklése, az államháztartás relatív súlyának csökkentése, elősegítheti a magánszféra beruházásainak növekedését, s ezáltal egy hatékonyabb tőkeallokáció kialakulását. Az alacsonyabb adóterhelés a költségcsökkentésekkel és a források felszabadításával hozzájárul a versenyképesség növekedéséhez. A külső finanszírozási szükségletet az uniós transferek mérséklik. A finanszírozási struktúra is módosul tehát: az állam finanszírozási szükséglete mérséklődik, teret adva a vállalati szektornak.

Amint már említettem, az államháztartás tervezettnél nagyobb hiányának fő okai a hozamok emelkedése és az árfolyamhatás következtében megemelkedett kamatkidadások voltak. A finanszírozás és az árfolyam stabilitásának biztosítása érdekében a jegybank növelte az irányadó kamatot, ami a rövid hozamok nagyobb mértékű emelkedését eredményezte; a kedvezőtlen pénzüpiaci folyamatok következményekén gyengébb lett az árfolyam, ami megnövelte a devizában fizetett kamatok forintösszegét is.

Tehát 2004-ben a gazdasági növekedés kisebb lett, mint a tervezett, a nagyobb deficitet a tervezettnél nagyobb kiadások okozták, amelyek közt jelentős súlyt képviselt a lakástámogatásokhoz kapcsolódó kamattámogatások illetve a kismamák jövedelem pótlékának kifizetése. A szociális juttatások és a nyugdíjak a jogszabályoknak megfelelően emelkedtek.

A bevételi oldal vonatkozásában az adó- és járulérendszer 2004. évi módosításainak céljai között szerepelt a versenyképesség javítása, az igazságosabb közteherviselés megvalósítása illetve az EU-hoz történő csatlakozás feltételeinek megteremtése. Többek között változtattak a személyi jövedelemadó-táblán, az igénybe vehető adókedvezmények körén, a társasági adón és az osztalékadón, az ÁFA kulcsokon és a jövedéki szabályozáson az EU-követelményeknek megfelelően. Külön ki kell emelni, hogy a vám- és importbefizetések területén a csatlakozástól kezdve megszűnt a vámrendszer alakításának autonóm lehetősége.

A 2005. évi változásokban szem előtt kívánják tartani a foglalkoztatottság növelését, a gyermeket nevelők támogatását, a fiatalok lakástámogatását, a nyugdíjasok helyzetének javítását, az EU-források minél hatékonyabb felhasználását, az infrastruktúra fejlesztését és az innováció támogatását.

A tervek szerint 2006–2008 között tovább folytatnák az adórendszer hosszabb távú, átfogó modernizációját. Az adórendszer semlegesítésének előmozdításával arányosabb lenne a közteherviselés, a társadalombiztosítási terhek és az egyéb vállalkozásokat terhelő adókötelezettségek mérséklésével pedig javulhat a gazdaság teljesítőképessége, a foglalkoztatás, a kis- és közepes vállalkozások lehetőségei, továbbá hozzájárulna a megtakarítások és a befektetések ösztönzéséhez és az ország tőkevonzó és tőkemegtartó-képességének erősítéséhez.

A kiadási oldalon a 2004-es évre vonatkozóan a fő célkitűzések közé tartozott az általános közösségi szolgáltatásokra fordított kiadások csökkentése, a védelmi kiadások bővítése, a nyugdíjak és a szociális támogatások értékállóságának biztosítása, a 13. havi nyugdíj intézményének bevezetése, valamint a gyorsforgalmi úthálózat fejlesztésére többletforrások biztosítása. Már ekkor felmerült az a gondolat, hogy egy kisebb és hatékonyabb államháztartás kialakítása érdekében a közszférában strukturális reformintézkedéseket vezetnének be, amelyek a központi költségvetési intézmények és az önkormányzatok működésének, gazdálkodásának hatékonyabbá tételét célozzák meg. 2005-től az egyenleg javításának érdekében tovább folytatnák a kiadásoldali kiigazítást, ahol változatlanul a hatékonyabban működő állam áll a középpontban; ennek kapcsán többek között a teljesítmények növekedésére, hatékonyabb létszámgazdálkodásra, feladatok területén tapasztalható párhuzamosságok megszüntetésére van szükség, de reformot kívánnak végrehajtani a közoktatásban, az egészségügyben illetve a már megkezdett, illetve tervezett infrastrukturális beruházásokba be kívánják vonni a magánszférát is.

Az EU-csatlakozással hazánk jogosulttá vált a különféle EU-s támogatásokra, de hozzá is kell járulnia a költségvetéshez – azaz egyik oldalról többletterhelés, amit viszont ellensúlyoznak az Unióból származó források közvetlen és közvetett hatásai.

A magyar államadósság GDP-hez viszonyított aránya 1993 óta csökken és 1999 óta 60% alatt van, de adósságráta trendje 2002–2003-ban ellenkező irányba fordult, aminek az oka a növekvő államháztartási hiány, a lassuló növekedés és a devizaadósságon elszenvedett árfolyamvesztés volt. Az államkötvény törlesztések összege nagy, az összes lejárat 70%-a a 2004–2008 közötti időszakban esedékes. A teljes adósságállományon belül emelkedett a külföldiek által birtokolt állomány aránya.

További cél, hogy az egyenleg javulása a jövedelemdecentralizáció mértékének csökkenése mellett valósuljon meg. Az államháztartás adó és adójellelő bevételeinek a GDP-hez viszonyított aránya évente átlagosan 0,5 százalékponttal csökkenve 2008-ig 37%-ra mérséklődne. Az egyenleg további javulása tehát a kiadások visszafogásával, egy kisebb, hatékonyabb államháztartás kialakításával lehetséges.

A konvergencia feltétele a foglalkoztatottság és a termelékenység növelése, amihez szükséges a versenyképesség növelése; ennek elérése érdekében a kormány módosította a vállalkozók javára a jövedelemelosztás arányait, enyhítette az adóterheket és csökkentette az állami finanszírozási igényt. A munkaerő-piaci rugalmasságot a részmunkaidős alkalmazások, a távmunka lehetőségek, az oktatási és a felnőttképzési rendszer megfelelő átalakításával lehet fokozni. A versenyszektorban minden évben 1-2%-os foglalkoztatás növekedéssel számolnak. Amennyiben ez a tendencia megvalósul, akkor 2008-ra aktivitási ráta 63,5%-ra növekedhet. Ez a munkavállalási lehetőségek növelésével, a munkavállalási hajlandóság növelésével érhető el, s így a csökkenő adóterhek mellett, a magasabb foglalkoztatási arálynak köszönhetően növekedhet az államháztartás bevétele. A foglalkoztatottak számának növekedése mellett, évi 3% körüli termelékenység növekedést feltételezve a GDP növekedési üteme 2008-ra elérheti a 4,5–5%-ot. Az elmúlt években a reálbér és a fogyasztás növekedése meghaladta a termelékenység növekedését, így a versenyképesség romlott és további problémák jelentkeztek a külső és belső egyensúly alakulásában is, így a jövőre vonatkozóan a cél az, hogy a bérek csak a termelékenységgel összhangban növekedjenek, ami a reálbérek évi 2–3%-os emelkedését jelentené. Csökkent a megtakarítási halandóság, különösen a pénzmegtakarítások estek vissza a támogatott lakáshitelek igénybevétele miatt. A következő években a háztartások fogyasztása emelkedni fog, de ez az emelkedés valószínűleg lassúbb lesz, mint a GDP növekedés mértéke. Ezen kívül a közösségi fogyasztás csökkeni fog az állami szerepvállalás visszaszorulásával, így a végső fogyasztás GDP-hez viszonyított aránya is csökkenne, lehetőséget adva ezzel a felhalmozás növekedésének.

Az élénkülő konjunktúra hatására a vállalatok jövedelmezősége is javulhat, a vállalati szektorban 8–10% körüli beruházás növekedés várható. Ehhez azonban szükség van az állam aktív szerepvállalására, amely főként a befekte-

tésbarát gazdasági környezet kialakítására vonatkozik. Ezen cél eléréséhez az élőlomb költségek csökkentése – a társadalombiztosítási és a munkaadói járulékok csökkentése, a hatósági eljárások gyorsítása, egyszerűsítése, az iparüzési adó mérséklése lehet a megfelelő eszköz. Az államháztartás beruházásait 2004-től az infrastrukturális beruházások – autópálya, metró – határozzák meg.

A növekedésben a beruházás mellett az export növekedése játszhat jelentős szerepet, de a számunkra meghatározó német gazdaság növekedési kilátásai bizonytalanok. Az exportpiacok bővülésében jelentős szerepet játszhat Oroszország, a FÁK országok, a balkáni térség országai, valamint az ázsiai országok, főként Kína. Az export növekedése mellett, tovább növekedhet az importfelhasználás is. Tovább növeli az importkeresletet az infrastruktúra fejlesztése, a vállalati beruházást ösztönző programok támogatása is. Tehát a jövőben is meghaladja az importkereslet növekedése az összes kereslet növekedését. A külkereskedelmi mérleg hiánya középtávon tovább növekszik.

A jegybanktörvény az árstabilitás elérését és fenntartását emeli ki. A forint árfolyama az euróhoz van rögzítve, a középfolyamhoz viszonyítva $\pm 5\%$ -os ingadozás lehetséges – az elmúlt években ténylegesen $\pm 7,5\%$ -os ingadozás volt megfigyelhető –, s ez a rendszer az ERM II.-be lépésünk időpontjáig fennmarad.

A 2005-ös kitűzött inflációs szint $4\text{--}4,5\%$, 2008-tól az árstabilitással összhangban 3% . Az infláció csökkenését úgy kívánják elérni, hogy a gazdasági növekedés veszteségek nélkül, piaci mechanizmusokkal valósuljon meg, amelyben szerepet kap a keresletszűkítő fiskális politika, a termelékenységgel összhangban álló bérnövekedést biztosító jövedelempolitika és az inflációs várakozásokat csökkentő hatású monetáris politika is.

Kiemelten támogatni kívánják a K+F tevékenységeket, és a gyors elérhetőséget biztosító hálózati infrastruktúrák fejlesztését, a logisztikai infrastruktúrákat és a távközlés területét is.

További prioritás a gazdaság tőkevonzó képességének javítása illetve a már megvalósult külföldi befektetések integrációjának elmélyítése. Ezt az egyablakos ügyintézési rendszer bevezetésével, az alacsony nyereségadó szinttel, a fejlesztési kedvezményekkel, az infrastrukturális beruházásokkal és a munkaerő képzésével kívánják megvalósítani.

Összefoglalva a magyar gazdaság megfelelő ütemben növekszik, a makrogazdasági adatok gyors, kiegyensúlyozottabb fejlődésről, javuló hazai és kedvezőbbé váló külső egyensúlyról adnak képet. Az EU elfogadta a legújabb magyar konvergencia programot, s a Tanács által megfogalmazott ajánlások egybeesnek a magyar kormány szándékával, s elismerték az eddigi intézkedéseket, melyek hatására mérséklődtek a kiadások, csökkent a hiány, a gazdaság fenntartható módon növekszik. Viszont további lépéseket tartanak fontosnak az egyensúlyjavítás, a költségvetési kockázatok ellensúlyozása és a tartalékok nö-

velése tekintetében. A kitűzött konvergencia célok eléréséhez fenntartható, hiteles fiskális konszolidációs politika véghezvitelére, az ország fiskális teljesítményének javulására van szükség. Az inflációs nyomás enyhítésében, a folyó fizetésimérleg-hiány csökkentésében és a hitelesség visszaállításában a költségvetési fegyelem biztosításának van kiemelt szerepe, ami egyben az árfolyam-stabilitást is segítheti. Az árstabilitás eléréséhez egy, a teljesítménnyel arányos bérnövekedés lenne szükséges, a potenciális növekedés és alacsony foglalkoztatottsági szint emelésében a munkaerő-piaci helyzet javítása segíthet. A program szerint hazánk 2008-ra teljesíti az euró bevezetésének feltételeit így az 2010-ben felválthatja a forintot.

IRODALOM

- [1] **2004. évi konvergencia jelentés** [2004], Európai Központi Bank, Tájékoztatási és Sajtóosztály, <http://www.ecb.int>
- [2] **A Bizottság beszámolója a 2004. évi konvergencia jelentésről**, [2004. 10. 20], Az Európai Közösségek Bizottsága.
- [3] Blahó A.(szerk.)[2000]: **Tanuljunk Európát!** BKÁE, Világgazdaságtan Tanszék.
- [4] Dezséri K. dr. [2004. március]: **Magyarországnak az ERM 2-ben és a GMU-ban való részvétele: lehetőségek és problémák**, MTA VKI, Budapest.
- [5] Ehrlich É.[1990]: **Országok versenye**, KJK, Budapest.
- [6] Gáspár P. [2003]: **Konvergencia az Unióval**, EU-évkönyv.
- [7] Gáspár P. – Wisniewski A. [2004. április]: **Közép-kelet-európai GMU-stratégiák, magyar következtetések**, IFM-tanulmány, Budapest.
- [8] **Gyorsjelentés** a gazdasági és pénzügyi folyamatok jellemzőiről a 2004. évi és a 2005. január– február havi adatok alapján, [2005. április 6.], Budapest.
- [9] Horváth Á. – Szalai Z.[2001]: **A kevésbé fejlett EU tagországok konvergenciájának tapasztalatai**, EU-évkönyv, Osiris.
- [10] Horváth Á. – Szalai Z.[2003.08.18.]: **Konvergencia és alkalmazkodás**; Világgazdaság.
- [11] Horváth Gy. [1998]: **Európai Regionális politika**, Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- [12] Inotai A. [1980]: **A regionális integrációk az új világgazdasági helyzetben**, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- [13] Kiss J. L. (szerk.) [1999]: **A tizenötök európai**, Osiris.
- [14] **Közlemény a konvergencia jelentésről**, [2004. október 20.]: Magyar Nemzeti Bank, Budapest.

- [15] Ligeti I. – Ligeti Zs. [2000/5]: **Konvergencia, felzárkózás**, Pénzügyi Szemle.
- [16] **Magyarország aktualizált konvergencia programja 2004 – 2008**, [2004. december], Magyar Köztársaság Kormánya, Budapest.
- [17] **Magyarország konvergencia programja 2004 – 2008**, [2004. május], Magyar Köztársaság Kormánya, Budapest.
- [18] Nemes N. J. [1994]: **A regionális gazdasági fejlődés összehasonlító vizsgálata**, Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához; MTA Regionális Kutatások Központja, Szerk.: Rechnitzer János; Győr–Pécs.
- [19] Nemeskéri Zs. [2000 1/1]: **Konvergencia és regionális fejlődés**, Tudásmenedzsment.
- [20] Orbán G. – Szapáry Gy. [2004/4]: **A Stabilitási és Növekedési Paktum az új tagállamok szemszögéből**, MNB Füzetek.
- [21] Palánkai T. [1999]: **Az európai integráció gazdaságtana**, Aula.
- [22] Rácz M. [2003. szeptember 2. 63. szám]: **A magyar csatlakozás a Gazdasági és Monetáris Unióhoz**, MTA VKI, Budapest.
- [23] Rácz M. [2004. április]: **Az eurózóna négy éves működésének tapasztalatai**, MTA VKI, Budapest.
- [24] Rácz M. [2005. március, 101. szám]: **Végleg kivégezték a már amúgy is megsebzett Stabilitási és Növekedési Paktumot?**, MTA VKI, Budapest.
- [25] **Tájékoztató** az államháztartás és egyes alrendszeireinek 2005. I. negyedévi helyzetéről, [2005. április], Pénzügyminisztérium.
- [26] Wisniewski A. [2003. május]: **A lengyel és a magyar monetáris és fiskális politikai felkészülés összehasonlítása az EMU tagságra az EU csatlakozás küszöbén**, MTA VKI, Budapest.

25. A GAZDASÁGI NÖVEKEDÉS ÉS A PÉNZÜGYI KÖZVETÍTÉS MÉLYSÉGÉNEK ÖSSZEFÜGGÉSEI STOCK-FLOW KONZISZTENS ENDOGÉN PÉNZ MODELLBEN

Koppány Krisztián

egyetemi tanársegéd

Széchenyi István Egyetem Közgazdaságtan Tanszék

Empirikus vizsgálatok szerint a pénzügyi közvetítés mélysége és a gazdasági növekedés szoros kapcsolatban áll egymással, sőt a pénzügyi közvetítés mélysége a gazdasági növekedést jól előrejelző változó. A pénzügyi közvetítés két csatornán, a bankrendszeren és a tőkepiacon keresztül valósul meg. A banki közvetítés mélységét leggyakrabban a bankok likvid kötelezettségállománya és a bruttó hazai termék hányadosával jellemezzük. Az M2/GDP arány Magyarországon jóval a fejlett országokban mért szint alatt van, de hasonló a lemaradás a tőkepiaci közvetítés területén is. Szakértők szerint a gazdaság további folyamatos fejlődéséhez szükség van a pénzügyi közvetítés mélységének számottevő növekedésére. [8]

A tanulmány a banki és a tőkepiaci közvetítés mélységének alakulását a francia és olasz monetáris „körforgási” és a posztkeynesi iskola tanításai szerint felépített endogén pénz modellben vizsgálja. Az első rész a modell elméleti alapját adó iskolák tanításaink legfőbb pontjait ismerteti. A második részben a modell könyvelési azonosságait, a harmadikban a magatartási egyenleteket mutatjuk be. A modell segítségével szimulációkat készíthetünk hazánk felzárkózási folyamatának előrejelzésére. A negyedik rész ennek a munkának az előzetes eredményibe nyújt betekintést.

A PÉNZÜGYI KÖZVETÍTÉS MODELLEZÉSÉNEK ELMÉLETI HÁTTERE

A pénzügyi közvetítés mélységének, s annak gazdasági növekedéssel való kapcsolatának modellezéséhez a kibocsátási szintet, a tőkepiaci kapitalizációt és a pénzállományt egyaránt endogén változóként kell kezelnünk. Modellünk megalapozásához tehát olyan elméleti irányzatot kell keresnünk, amely támogatja mindezeket a feltevéseket, kiváltképpen a pénz endogenitását.

A hagyományos közgazdasági iskolák szerint a központi bank a pénzmultiplikátoron keresztül képes a pénz mennyiségét exogén módon meghatározni. A posztkeynesi iskolának elméleti és gyakorlati jellegű ellenvetései is vannak a pénz hitelmultiplikáción alapuló exogenitásával szemben. A multiplikátor azonosság és az egyik fajta kritika – nevezzük ezt elméletinek – egyaránt arra a tényre épít, hogy manapság a pénzállomány döntő részét bankok által hitelnyújtással teremtett betétek teszik ki. Így a pénz ma már sokkal inkább pénzügyi eszköz. Egykoron persze a pénz is áru volt. Aki úgy gondolja, hogy a pénz mennyisége a központi bank által mindenkor exogén módon meghatározható, az figyelmen kívül hagyja a pénzügyi eszközök és az áruk keletkezésének meglehetősen eltérő természetét. Egy termék gyártója könnyen előállíthat a piaci keresletet meghaladó mennyiséget, hiszen a kibocsátás nagyságáról ő dönt. Egy hitelekkel kínáló kereskedelmi bank azonban inkább a fodrászhoz hasonlítható, aki nem tud frizurát készíteni kuncsaft nélkül. A pénzügyi termékeket is tulajdonképpen hasonló módon az irántuk megnyilvánuló kereslet hozza létre. A hitelpénzrendszerben így módon a pénzállomány nagyban a hitelkereslet által meghatározott. A pénzmennyiség csak abban az esetben alakul a multiplikátor összefüggés által meghatározott módon, ha a hitelek iránt megnyilvánuló kereslet lehetővé teszi az összes szabad tartalék kihelyezését. Következésképpen, ha a hitelkereslet a modell valamely más endogén változójának a függvénye, akkor a pénz mennyisége is endogén módon alakul. [5]

Mindezek ellenére a központi bank mégis képes lehet a pénzmennyiség szabályozására? A fentiek értelmében a számlapénzeket is magában foglaló pénzállomány nagysága közvetlenül nem a központi bank döntése szerint alakul – ez sokkal inkább a bankok, s azok ügyfeleinek döntéseitől függ. A központi bank csupán a pénz „árát”, vagyis a kamatszintet tudja közvetlenül meghatározni. A kamatszint megfelelő mozgatása pedig eredményezhet kvázi fix pénzkeresletet – ezt hívja a szakirodalom monetáris célkitűzéses jegybanki politikának. A pénzmennyiség ilyen fajta exogenitása¹ azonban nem egyeztethető össze a monetáris politika manapság alkalmazott rendszerével. A pénzállomány exogenitásával szemben felhozott gyakorlatias kritika alapja, hogy a legtöbb központi bank számára jelenleg a rövid távú kamatszint jelenti mind az operatív célkitűzést, mind a politikai eszköztár egyik legfontosabb elemét, a pénzmennyiség alakulásához pedig semmiféle explicit célkitűzés nem kapcsolódik. A nagy erjű pénz kamatlábának rögzítése mennyiségi szempontból alkalmazkodó központi bankot igényel, amely mindig ellátja a bankrendszert a szükséges tartalékokkal. [1] A pénz állománya ilyenkor mindenféle jegybanki korlátozás nélkül,

¹ A pénz exogenitásának három típusát különböztetjük meg: a szabályozási, az elméleti és a statisztikai értelemben vett exogenitást. Ha egy változó értékének elsődleges meghatározója a gazdaságpolitika, akkor azt szabályozási értelemben exogén változónak tekintjük. [12]

endogén módon alakul (és sokkal inkább a kamatszint tekinthető exogén változónak).

Melyek akkor a banki közvetítés terjedelmének, vagyis a pénzmennyiség alakulásának magyarázó változói? Ha a válaszadást egy koherens összefüggérendszer felvázolásához szeretnénk megtenni, akkor egy másik iskolához kell fordulnunk. A monetáris körforgás elmélete nem a központi banki magatartás felől közelít, hanem a pénzgazdaság alapvető működési mechanizmusaira koncentrálna legtöbbször wickselli tiszta hitelgazdaságot feltételezve, ahol nincs jegybankpénz, s így nincsenek abban tartott banki tartalékok sem.² A pénz csupán banki hitelnyújtással keletkezett betétek formájában létezik. A betétállomány jelenti az egyetlen forrást, a hitelek pedig az egyetlen eszközt a bankok mérlegében. Az egyszerűség kedvéért feltesszük, hogy betéteket csak a háztartások tartanak, míg hiteleket csupán a vállalatok vesznek fel, hiszen összességében a háztartások általában nettó megtakarítók, a vállalatok pedig nettó hiteladósok egy normálisan működő gazdaságban.

Egy pénzgazdaságban a termelés költségei pénzkiadásként jelentkeznek, ráadásul az előállított termékekből származó árbevétel realizálását megelőzően. Ha feltételezéseink szerint a vállalatok nem tartanak bankbetéteket ezen kiadások finanszírozására, akkor pótlólagos pénz bankhitelek formájában történő befecskendezésére van szükség. Ez a viszonylag ritkán hivatkozott keynesi, ún. „finanszírozási” motívum [9] talán az egyik legfontosabb kapocs a körforgási és a posztkeynesi iskola tanításai között. A monetáris körforgás ezek után az alábbiak szerint folytatódik. A tényezőjövödelmek kifizetésével új betétek keletkeznek, amelyek pontosan megegyeznek az új hitelek állományával. A tényezőjövödelmek egy részét a háztartások fogyasztásra költik, a fennmaradó részt pedig megtakarítják. A fogyasztási kiadások csökkentik a háztartások pénzkészletét, a vállalatok pedig a hiteltartozás csökkentésére fordítják az így szerzett bevételeket. A bankok forrás- és eszközoldala azonos összeggel csökken. A háztartások megtakarított jövedelme pénzügyi vagyonként akkumulálódik részben a jelenlegi formában bankbetétként, részben értékpapírok (vállalati részvények) formájában. A részvénykibocsátásból származó bevételeket a vállalatok ismét a hitelek egy részének visszafizetésére fordítják. A részvények piaci értéke, azaz a részvénytőke kapitalizáció és a pénz mennyisége egyaránt endogén módon alakul. A körforgás végén a vállalatok bankokkal szembeni hiteltartozása pontosan megegyezik a háztartások által tartani kívánt számlapénz mennyiséggel. [13] A következő részben bemutatásra kerülő könyvelési összefüggések segítségével ezt a periódus végi állapotot kívánjuk megragadni.

² Ha a központi bank alkalmazkodó a tartalékok piacán, akkor ennek az egyszerűsítésnek semmiféle hatása sincs a továbbiakban.

STOCK-FLOW KONZISZTENS KÖNYVELÉSI AZONOSSÁGOK

A fentiekben leírt gazdaság működése csakis olyan keretrendszerben modellezhető, amely az összes monetáris állományt és áramlást konzisztens módon kezeli.³ Az alábbi feltevésekhez kapcsolódó könyvelési azonosságok a szektorok költségvetési korlátjainak is tekinthetők.

Az egyszerűség kedvéért zárt gazdaságot feltételezünk, ahol nincs kormányzati szektor. A bankoknak nincsenek saját forrásaik, nem realizálnak profitot, a betéti és hitelkamatok megegyeznek, s a monetáris hatóság által exogén módon meghatározottak. A bankok mérlege az (1) összefüggésnek megfelelően alakul

$$M_t = L_t, \quad (1)$$

ahol M_t a betétállomány, L_t pedig a hitelek állománya a t -edik periódus végén. Hitelt csak vállalatok vesznek fel, betéteket pedig csak a háztartások tartanak. A vállalatok kötvényeket nem, csupán részvényeket bocsátanak ki, és nem tartanak számlapénzt. A termelés teljes mértékben igazodik a kereslethez, ezért feltesszük, hogy az árszínvonal egységnyi szinten rögzített.⁴ Ennek ellenére az alábbi egyenletekben szereplő változók mindegyike nominális kategóriát jelöl.

Miután modellünk csak magánszférát tartalmaz, a nemzeti termék (Y_t) megegyezik a fogyasztási (C_t) és a beruházási (I_t) kiadások összegével.

$$Y_t = C_t + I_t, \quad (2)$$

A vállalatok bruttó nyeresége (FT_t) a nemzeti jövedelem bérfizetés (W_t) után fennmaradó része.⁵

$$FT_t = Y_t - W_t. \quad (3)$$

³ Az állományok és áramlások mátrixokba rendezésével a könyvelési összefüggések még áttekinthetőbb rendszerét kapjuk. Lásd [3] és [7].

⁴ E tekintetben az itt bemutatott modell megfelel az eredeti, kínálati oldal nélküli keynesi megközelítésnek.

⁵ Minden egyes körforgás elején a bérek új hitelekkel kerülnek kifizetésre. A periódus folyamán azonban a vállalatok minden többletbevételt a hiteltartozás csökkentésére használnak fel, így a periódus végéről visszatekintve (ne feledjük: ez az állapotot kívánjuk leírni a modellben) a bérek és más, a (4) egyenletben megjelenő további kiadások végső soron a vállalatok bevételeiből kerülnek finanszírozásra.

A bruttó nyereségből a vállalatok osztalékot és hitelkamatot fizetnek. Feltevéseink szerint a kamatfizetés alapja az előző időszak végén fennálló hiteltartozás. Az összes tényezőjövedelem kifizetése után a visszaforgatott vállalati jövedelmet kapjuk (FU_t):

$$FU_t = FT_t - FD_t - r \cdot L_{t-1}. \quad (4)$$

A visszatartott nyereség és az újonnan kibocsátott részvényekből származó bevételek ($\Delta e_t \cdot p_t^e$, ahol e_t a részvények számát, p_t^e pedig azok árfolyamát jelöli) felhasználhatók a beruházások finanszírozására. Ha ezeken felül többletforrásra van szükség, az új hitelekkel biztosítható.

$$\Delta L_t = I_t - FU_t - \Delta e_t \cdot p_t^e. \quad (5)$$

A háztartások szokásos jövedelmét (Y_t^{hr}) a bérek, a kifizetett osztalékok és a betétek után kapott kamatok összegeként definiáljuk:

$$Y_t^{hr} = W_t + FD_t + r \cdot M_{t-1}. \quad (6)$$

Emellett a háztartások részvényeiken árfolyamnyereséget/veszteséget (CG_t) is realizálhatnak:

$$CG_t = e_{t-1} \cdot \Delta p_t^e \quad (7)$$

A háztartások pénzügyi vagyonának (V_t) akkumulációját a (8) egyenlet írja le.

$$V_t = V_{t-1} + Y_t^{hr} + CG_t - C_t \quad (8)$$

A részvényekben tartani kívánt vagyonhányadról a háztartások a periódus végére várt vagyon alapján döntenek (lásd a következő részben). A részvénypiacon egyensúlyi ármechanizmus működik, a forgalomban lévő részvények piaci értéke a keresletnek és a kínálatnak megfelelően alakul. A háztartások pénzállománya a t -edik periódus végén a vagyon reziduális része.

$$M_t = V_t - e_t \cdot p_t^e \quad (9)$$

A bankok mérlegazonossága miatt ΔM_t és ΔL_t meg kell, hogy egyezzen. ΔM_t könnyen kifejezhető (8) és (9) alapján. Ezek után ΔM_t -t (5)-tel egyenlővé téve, majd (6)-ot és (4)-et felhasználva a nemzeti termék és a nemzeti jövedelem közti jól ismert azonosságot (10) kapjuk, amely ΔM_t és ΔL_t egyenlőségének igazolásaként szolgál.

$$C_t + I_t = W_t + FT_t. \quad (10)$$

MAGATARTÁSI ÖSSZEFÜGGÉSEK

A fentiekben bemutatott váz életre keltéséhez magatartási egyenletekre is szükségünk van, terjedelmi korlátok miatt azonban ezek részletes ismertetésére most nincs mód.⁶ A következő részben bemutatásra kerülő szimuláció – röviden összefoglalva – az alábbi feltevésekkel készült. A fogyasztás a háztartások várt⁷ szokásos jövedelmének, az árfolyamnyereségnek és az előző időszak végi vagyonnak a lineáris függvénye. A pénz illetve a részvények iránti kereslet a várt vagyon egy meghatározott hányada, amelyet a várt jövedelem, a kamatláb és a múltbeli részvényhozam befolyásol.

A vállalatoknak négyfajta döntést kell hozniuk. Először is meg kell határozniuk a bérek arányát az összjövedelmen belül. Itt konstans arányt feltételeztünk. A kibocsátás nagyságára vonatkozó döntésnél a keynesi tökéletesen rugalmas kínálat feltevésével éltünk. A harmadik döntéscsoport a tőkeállomány bővítésével, azaz a beruházási kiadásokkal kapcsolatos. A tőke akkumulációjának elkönnyvétele és a potenciális kibocsátás aktuális tőkeállományhoz kapcsolása után értelmezhető kapacitáskihasználtság a beruházások egyik magyarázó változójának tekinthető. Pénzügyi közvetítésre koncentráló modellünkben azonban lehetőségünk van olyan magyarázó változók alkalmazására is mint a Tobin-féle q mutató, a tőkeáttétel és a cash flow arány. A beruházási függvény két aspektusból is kritikus pontja a modellnek. Egyrészt a növekedés a beruházási függvényen keresztül kapcsolódik össze a pénzügyi kondíciókkal, másrészt a hitelkereslet a periódus végén a beruházási kiadások visszatartott profiton és részvénykibocsátásból származó bevételeken felüli részével egyezik meg. A bankok kielégítenek minden hitelképes vállalatot. A hitelképesség pedig a fentiekben felsorolt a pénzügyi változók romlása esetén ugyanúgy csökken, mint ahogyan a beruházások. A vállalati döntések negyedik típusa az osztalékfizetés

⁶ A magatartási egyenletekhez lásd a dolgozat kibővített változatát a Hungarian Electronic Journal of Sciences (<http://hej.szif.hu>) című tudományos folyóiratban (megjelenés alatt).

⁷ Minden egyes változóval kapcsolatban adaptív várakozásokat feltételeztünk.

rátájával és a beruházások részvénykibocsátással finanszírozott arányával kapcsolatos, amelyeket az egyszerűség kedvéért ugyancsak konstansnak tekintünk.

Természetesen számos, a fentiektől eltérő magatartási egyenlet lehetséges, de ezek nem változtatnak a konzisztens könyvelés legfontosabb következményén, nevezetesen a vállalati hitelállomány és a háztartások által tartott betétek egyenlőségén. A fent bemutatott magatartási feltevések alapján a hitelek és a betétek iránti kereslet látszólag teljesen független egymástól. A korábban bemutatott költségvetési korlátok azonban nyilvánvalóvá teszik, hogy a háztartások pénzállomány növelésére vagy csökkentésére vonatkozó döntése teljesen egyenértékű kompenzációs hatást gyakorol a vállalati hitelállományra. [7] Magasabb fogyasztás *ceteris paribus* csökkenti a pénzállományt, amely az (5) egyenleten keresztül növeli a visszaforgatott profitot, és így ugyanakkora összeggel csökkenti a hitelkeresletet. A pénzbeli megtakarítás arányának növelése pedig csökkenti a részvénykibocsátásból származó bevételeket, amely megint azonos összeggel növeli a hitelkeresletet.

Ezzel a gondolatmenettel az egyik legfontosabb keynesi következtetés is megmagyarázható, mely szerint a beruházásokat sosem korlátozhatja a megtakarítások hiánya. [2] Mivel ΔM_t egyenlő ΔL_t -vel, a beruházások mindig meggyeznek a nemzetgazdasági szinten jelentkező összes megtakarítással (11).

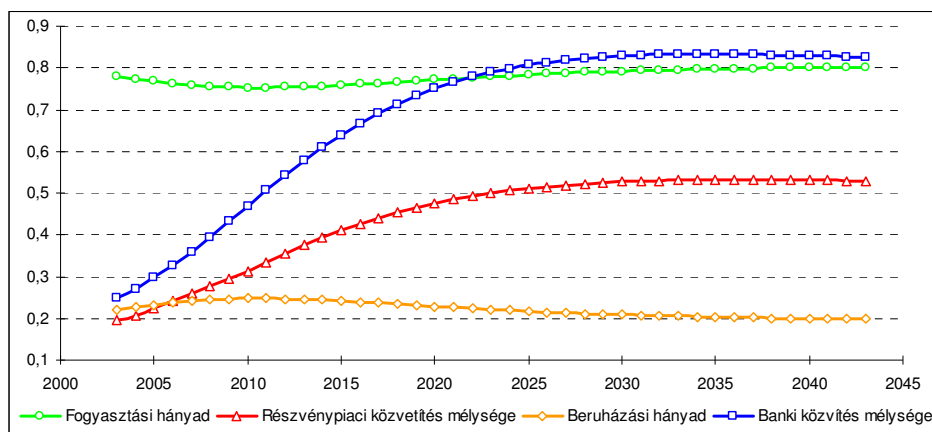
$$I_t = FU_t + \Delta M_t + \Delta e_t \cdot p_t^e \quad (11)$$

Egy modern pénzgazdaságban azonban nem keletkezhet megtakarítás a jövedelmek kifizetését megelőzően, a jövedelmek kifizetése pedig nem történhet meg a vállalati szektor hitelfelvétele nélkül. A keynesi állítás, miszerint a beruházások határozzák meg a megtakarításokat csakis az endogén hitelpénz modelljében értelmezhető, ahol létezik egy olyan gazdasági szereplő, nevezetesen a bankrendszer, amely anélkül képes hitelt nyújtani a vállalati szektor számára, hogy valaki előzetesen vásárlóerővel látta volna el. [6]

SZIMULÁCIÓK – ELŐZETES EREDMÉNYEK

A drasztikus egyszerűsítések következtében modellünk előrejelzésre persze csak korlátozottan alkalmas. Mindennek ellenére a paraméterek és a változók kezdeti értékei megválaszthatók oly módon, hogy azok megfeleljenek a Magyarországon 2000–2003 között mért mutatóknak. [10], [11] Az 1. ábrán egy olyan szimuláció látható, ahol a vállalati hitelállomány nominális GDP-hez viszonyított aránya 25, a GDP-arányos részvénytőke aránya pedig 20 százalékról indul. Összehasonlításképpen az EMU országaiban a pénzügyi közvetítés ezen jelzőszámai 1999-ben egyformán körülbelül 80%-os értéket mutat-

tak. [8] A modellt körülbelül 4%-os stacionárius növekedésre kalibráltuk, amely a referenciaként feltüntetett EMU-étől elmaradó mélységű tőkepiaci közvetítéssel is elérhető. Az 1. ábrán a fogyasztási és a beruházási hányad alakulása is látható.

1 ábra: A pénzügyi közvetítés mélységének alakulása

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

A tanulmányban bemutatott modellben a pénzügyi közvetítés kétcsatornás. A banki közvetítés mélysége a vállalatok hitelkeresletétől és a háztartások portfóliódöntésétől függ. A stock-flow konzisztens könyvelés nyilvánvalóvá teszi, hogy bár látszólag független mechanizmusok határozzák meg mindkettőt, a hitelkereslet és a bankbetétek állománya csakis egymással megegyező lehet. A tőkepiaci közvetítés mélysége ugyancsak endogén módon alakul: a részvények árfolyama úgy mozog, hogy a forgalomban lévő részvények piaci értéke pontosan megegyezzen a részvényekben tartani kívánt vagyonyhányaddal.

Modellünkben mind a gazdasági növekedés, mind a hitelkereslet a vállalatok termelőberuházásai által vezérelt. Természetesen a beruházások nemcsak banki hitelből, hanem a tőkepiacokon keresztül is finanszírozhatók. A két csatorna között azonban van egy nagyon fontos különbség: az utóbbi csupán meglévő megtakarítások átcsoportosítására képes, míg az előző az alkalmazkodó jegybank támogatásával új vásárlóerőt képes létrehozni a semmiből. Emiatt a bankhitel SCHUMPETER szerint nagyon fontos tényezője a gazdasági növekedésnek, az innováció és a gazdasági növekedés ugyanis nem valósulhat meg a bankrendszer aktív közreműködése nélkül. [4]

A tanulmányban túlzott módon leegyszerűsített bankrendszerrel dolgoztunk, a bankokhoz magatartási egyenletet nem is rendeltünk. Egy bonyolultabb

modellben a profitorientált kereskedelmi banki szektor sokkal valószerűbb leírását kell adunk, ahol a ciklikus tényezők nemcsak a hitelpiac keresleti oldalán, hanem a hitelnyújtási döntéseknél is megjelennek: a bankokra ugyanis túlzott optimizmus jellemző a fellendülés időszakában, s indokolatlan pesszimizmus és hitelkorlátozás a visszaesés idején. A bankszektor prociklikus tevékenységét különféle szabályozási rendszerek segítségével próbálják kisimítani, amelyek ily módon ugyancsak fontos komponensei a bankrendszer modelljének.

Fontos az is, hogy a hitelek állományát egyre inkább nem csupán a vállalatok forgótőke iránti igénye határozza meg. A hitelek nagy része a GDP-nél sokkal gyorsabb ütemben növekvő vagyontranzakciókat finanszíroz. A vita mindmáig tart azzal kapcsolatban, hogy ez a folyamat mennyire káros és káros-e egyáltalán a reálgazdaság szempontjából. A pénzügyi közvetítés ezen folyamatokat is figyelembe vevő modelljével talán tisztázható néhány félreértés.

A modell legfontosabb hiányossága, hogy a növekedés reálgazdasági feltételeit adottnak veszi. A kínálati oldal és az áralakulást meghatározó összefüggés beillesztése persze szükségessé teszi a nominális és a reálváltozók megkülönböztetését. Az áralakulás folyamatának kezelése és a kormányzati szektor könyvelési és magatartási egyenleteinek hozzáadása lehetővé teszi a monetáris és fiskális politika modellezését. A pénzügyi piacok szabályozása és a keresletoldali makrogazdasági politika a pénzügyi stabilitás biztosításának, a ciklusok kisimításának, az infláció és a költségvetési hiány csökkentésének stb. szándékával mind-mind fontos meghatározója a pénzügyi közvetítés mélyülésének és a gazdasági növekedésnek. Ráadásul mindezek a folyamatok hazánk esetében csak nyitott gazdasági modellben értelmezhetők. A nemzetközi tőkeáramlás figyelembevétele modellünk irányultsága szempontjából nélkülözhetetlen. Egy olyan modell, amely a fenti szempontok mindegyikének megfelel, pontosabb előrejelzéseket tesz lehetővé hazánk különböző magatartási és gazdaságpolitikai paraméterek melletti felzárkózási idejére vonatkozóan.

IRODALOM

- [1] Antal J. – Barabás Gy. – Czeti T. – Major K. (2001): **Likviditásszabályozás az MNB cél- és eszkörendszerében.** MNB Műhelytanulmányok, 22.
- [2] Dalziel, P. (1996): **The Keynesian multiplier, liquidity preference, and endogenous money.** Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 18, No. 3.
- [3] Dos Santos, C. H. – Zezza, G. (2004): **A Post-Keynesian Stock-Flow Consistent Macroeconomic Growth Model: Preliminary Results.** The Levy Economic Institute, Working Paper No. 402.
- [4] Heller Farkas (1943): **A közgazdasági elmélet története.** Budapest, Aula Kiadó, 2001.

- [5] Koppány, K (2004): **Endogenous Money and Monetary Policy.** Hungarian Electronic Journal of Sciences (<http://hej.szif.hu>)
- [6] Lavoie, M. (1984): **The Endogenous Flow of Credit and The Post Keynesian Theory of Money.** Journal of Economic Issues, Vol. 18, No. 3.
- [7] Lavoie, M. (2001): **Endogenous Money in a Coherent Stock-Flow Framework.** University of Ottawa, Working Paper No. 325.
- [8] Mérő K. (2002): **A pénzügyi közvetítés mélysége és a prociklikusság.** In: Tanulmányok a bankszektor tevékenységének prociklikusságáról. MNB Műhelytanulmányok, 23.
- [9] Monvoisin, V. – Pastoret, C. (2003): **Endogenous Money, Banks and the Revival of Liquidity Preference.** In: Rochon, L. P. – Rossi, S. (2003): *Modern Theories of Money.* Edward Elgar.
- [10] Magyar Nemzeti Bank (www.mnb.hu)
- [11] Központi Statisztikai Hivatal (www.ksh.hu)
- [12] Wray, L. R. (1992): **Commercial banks, the central bank and endogenous money.** Journal of Post Keynesian Economics, Vol. 14, No. 3.
- [13] Zezza, G (2004): **Some Simple, Consistent Models of Monetary Circuit.** The Levy Economic Institute, Working Paper No. 405.

SUMMARY

This paper presents a model of financial intermediation compatible with the tenets of the French-Italian Circuitist and Post-Keynesian schools of endogenous money. Section 1 reviews the main points of those principles which provide the theoretical basis of our model; Section 2 defines the accounting identities; Section 3 delineates the behavioural assumptions, and Section 4 presents the preliminary results of model simulations trying to estimate the time horizon for Hungary's closing-up in the field of financial intermediation.

26. A LISSZABONI STRATÉGIA FOGLALKOZTATÁSI CÉLKITŰZÉSEI, MEGVALÓSULÁSUK AKADÁLYAI

Rubaj Anita

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar

BEVEZETÉS

Napjainkban sokat hallunk a 2000. évi lisszaboni célkitűzésekről. Ennek egyik oka az, hogy az Európai Unió jelenlegi gazdaság és társadalompolitikáját legmarkánsabban formáló agendáról van szó. Másrészt 2005-ben a 2010-ig szóló célkitűzések félidejéhez értünk.

A 2000-ben megfogalmazott stratégia célja, hogy az Unió a legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdasággá váljon; amely képes fenntartható gazdasági növekedésre, több és jobb munkahely és nagyobb társadalmi kohézió mellett. Az agenda megalkotásakor fennálló gazdasági helyzetben e célok reálisan elérhetőnek tűntek. Ma már tudjuk, hogy a félidős célkitűzéseket nem sikerült teljesíteni. Az okokat kutatva több szakértői csoport kifejtette véleményét, amelyek egyben kijelölték a végső célokhoz vezető új utakat. Jelen tanulmány – a komplex célrendszer egy fontos részét kiragadva – azt mutatja be, hogy a foglalkoztatási célok megvalósításában milyen területi problémák és megoldási javaslatok születtek. Mindezek ismerete azért szükséges, mert az uniós – és így a magyar – foglalkoztatáspolitikát ezek az irányok fogják meghatározni a következő 5 évben.

A LISSZABONI AGENDA

Az Európai Tanács 2000. március 23–24-én „Foglalkoztatás, gazdasági reform és szociális kohézió – úton egy európai alapú innováció és tudás felé” címmel Lisszabonban összehívott csúcsertekezletétől datálható az ún. lisszaboni folyamat. A Csúcs záródokumentuma egységes keretben szemléli az Unió előtt álló gazdasági, foglalkoztatási és társadalmi kihívásokat. Az elkövetkezendő évtizedre vonatkozó új stratégia célja, hogy az Unió a legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú gazdasággá váljon; amely képes fenntartható gazdasági növekedésre, több és jobb munkahely és nagyobb társadalmi kohézió mellett. A lisszaboni stratégia egyik legfontosabb eleme tehát a foglalkoztatási szint eme-

lése. A foglalkoztatási célkitűzések alapján az Unió nemcsak a munkalehetőségek számának emelésére, hanem azok minőségének javítására is törekszik. Ennek érdekében négy kulcsterületen látszik szükségesnek a Tanács és a Bizottság aktív szerepvállalása:

1. a foglalkoztathatóság növelése és a szaktudások közti szakadék csökkentése – ennek érdekében a munkaerő-közvetítő intézményeknek hozzá kell férniük a képzési és munkalehetőségek összeurópai adatbázisához, és a munkanélküliek képzettségbeli felzárkóztatását támogató speciális programokat kell bevezetni;
2. a legmagasabb prioritást kell biztosítani az egész életen át tartó tanulásnak, ebből a célból ösztönözni kell a szociális partnerek közti megállapodásokat;
3. növelni kell a foglalkoztatást a szolgáltatóiparban;
4. előrelépés az egyenlő bánásmód minden aspektusa tekintetében, beleértve a foglalkozási szegregációt, a családi és munkahelyi kötelezettségek összeegyeztethetőségét. [8]

Míndezekkel az intézkedésekkel számszerű cél a foglalkoztatási ráta 70%-osra (ami egyenlő a teljes foglalkoztatottsággal) növelése uniós szinten 2010-ig, ezen belül a nők 60%-os foglalkoztatási rátájának elérése.¹ E célok elérése érdekében az agenda, a helyi szereplők aktivizálását tette szükségessé, és bevezette a nyitott koordinációs mechanizmus egy továbbfejlesztett formáját.² Az új mechanizmus egy olyan decentralizált folyamatot jelent, amelyben az Unió, a tagállamok, a regionális és lokális szint aktívan együttműködik a partnerség különböző formáinak keretében. A lisszaboni stratégia a foglalkoztatáspolitikai irányvonalak új generációját is életre hívta. Az irányvonalak prioritásai között találjuk a foglalkoztatás regionális egyenlőtlenségeinek felszámolását.

A GAZDASÁGI ÉS FOGLALKOZTATOTTSÁGI HELYZET VÁLTOZÁSA

A gazdasági növekedés lelassulása

Az általános gazdasági visszaesés rányomta bélyegét az európai munkaerő-piaci folyamatokra is. Lassú gazdasági növekedés és vegyes foglalkoztatási kép jellemezte Európát 2003-ban.

¹ 2000-ben a foglalkoztatási általános szintje 61%, ezen belül a nők foglalkoztatási aránya 51% volt.

² A nyitott koordinációs mechanizmus módszerének lényege, hogy a közösségi szinten meghatározott foglalkoztatási irányvonalak mentén a tagállamoknak ki kell dolgozniuk nemzeti akcióterveiket, amelyek megvalósítását az uniós szervek ellenőrzik, s e tapasztalatok, valamint a szociális partnerekkel való párbeszéd alapján alakítják ki a következő évre vonatkozó foglalkoztatási irányvonalakat.

Az újonnan csatlakozó tagállamokkal együtt az Európai Unióban egy százalékosra mérséklődött a gazdasági növekedés volumene, összehasonlítva az 1999-es 2,9 százalékkal (1. táblázat).

	A GDP-növekedés éves átlaga (%)			Foglalkoztatási ráták (%) Teljes foglalkoztatási ráta (15–64 éves korcsoportban)		
	1999	2002	2003	1999	2002	2003
EU-25	2,9	1,1	1	61,9	62,8	62,9
EU-15	2,9	1,1	0,9	62,5	64,3	64,4
Ausztria	2,7	1,2	0,8	68,6	69,2	69,2
Belgium	3,2	0,9	1,3	59,3	59,9	59,6
Ciprus	4,7	2,0	2	..	68,6	69,2
Csehország	0,5	1,5	3,1	65,6	65,4	64,7
Németország	2,0	0,1	-0,1	65,2	65,4	65
Dánia	2,6	1,0	0,5	76,0	75,9	75,1
Észtország	-0,1	7,2	5,1	61,5	62,0	62,9
Görögország	3,4	3,6	4,5	55,3	56,7	57,8
Spanyolország	4,2	2,2	2,5	53,7	58,4	59,7
Finnország	3,4	2,3	1,9	66,4	68,1	67,7
Franciaország	3,2	1,2	0,5	60,9	63,0	63,2
Magyarország	4,2	3,5	3	55,6	56,2	57
Írország	11,3	6,1	3,7	63,3	65,6	65,4
Olaszország	1,7	0,4	0,3	52,7	55,5	56,1
Litvánia	-1,7	6,8	9,7	61,7	59,9	61,1
Luxemburg	7,8	2,5	2,9	61,7	63,4	62,7
Lettország	3,3	6,4	7,5	58,8	60,4	61,8
Málta	4,1	1,8	0,2	..	54,4	54,2
Hollandia	4,0	0,6	-0,9	71,7	74,4	73,5
Lengyelország	4,1	1,4	3,8	57,6	51,5	51,2
Portugália	3,8	0,4	-1,2	67,5	68,2	67,2
Svédország	4,6	2,1	1,6	71,7	73,6	72,9
Szlovénia	5,6	3,3	2,5	62,2	63,4	62,6
Szlovákia	1,5	4,6	4	58,1	56,8	57,7
Anglia	2,9	1,8	2,2	71,0	71,7	71,8

1. táblázat: A GDP növekedési üteme és a foglalkoztatási ráták (EU-25)

Forrás: European Commission. Second Version Indicators for monitoring the Employment Guidelines 2004–2005 compendium.

67. old. és 10. old. alapján saját szerkesztés.

1999-ben az egyes tagországok közötti összehasonlításban ötszörös volt a különbség a legfejlettebb és a legelmaradottabb régió között. 2002-re ugyan-ezen fejlettségbeli szintkülönbség öt és félszeresre nőtt. Az újonnan csatlakozott országokat is figyelembe véve csaknem tízszeres lett a különbség. A felső és az alsó decilisben szereplő régiók köre alig változott. (A felsőben és az alsóban is egy-egy régió cserélődött³ – 2. táblázat.)

	1999	%	2002	%
legmagasabb	Inner London	290,9	Inner London	315,4
	Région de Bruxelles-Capitale	240,3	Région de Bruxelles-Cap.	234,5
	Luxembourg	208,1	Luxembourg	212,7
	Hamburg	191,3	Hamburg	187,8
	Wien	179,2	Île de France	176,0
	Île de France	178,0	Wien	172,9
	Stockholm	162,6	Berkshire,Bucks and Oxfordshire	161,8
	Oberbayern	161,7	Prov. Autonoma Bolzano-Bozen	159,6
	Darmstadt	159,0	Stockholm	158,2
	Prov. Autonoma Bolzano-Bozen	156,8	Oberbayern	158,0
legalacsonyabb	Lithuania	37,7	Latvia	39,0
	Warminsko-Mazurskie	35,6	Východné Slovensko	38,7
	Východné Slovensko	35,6	Észak-Alföld	37,7
	Swietokrzyskie	35,4	Opolskie	37,4
	Észak-Magyarország	34,9	Észak-Magyarország	37,3
	Latvia	34,2	Swietokrzyskie	35,7
	Észak-Alföld	33,7	Podlaskie	35,1
	Podlaskie	33,5	Warminsko-Mazurskie	34,1
	Podkarpackie	33,2	Podkarpackie	32,6
	Lubelskie	32,1	Lubelskie	32,0

2. táblázat: A 10 legfejlettebb és legfejletlenebb régió 1999-ben és 2002-ben (Az 1 lakosra jutó vásárlóerő paritáson mért GDP, EU-25 átlag százalékában)

Forrás: Eurostat. Gross domestic product (GDP) at NUTS level 2 - ESA95 1999 és 2002 alapján saját szerkesztés.

³ Ha az EU-15-ben nézzük, akkor a legkedvezőtlenebb foglalkoztatási rátájú régiók körében 2 változás történt.

A foglalkoztatás területi különbségei

A gazdasági növekedés lelassulásának is a következménye, hogy a közösségi szintű foglalkoztatási ráta sem emelkedett a szükséges mértékben. Az országok és a régiók között a foglalkoztatási ráta szintjében megmutatkozó különbségek tartósan magas szintűnek bizonyultak.

	1999	%	2003	%
legmagasabb	Stockholm	69,9	Stockholm	72,7
	Berkshire, Bucks and Oxfordshire	68,7	Västsverige	68,9
	Bedfordshire, Hertfordshire	65,3	Berkshire, Bucks and Oxfordshire	68,7
	North Eastern Scotland	64,8	Flevoland	68,3
	Småland med öarna	64,7	Småland med öarna	66,6
	Flevoland	64,5	Utrecht	66,0
	Gloucestershire, Wiltshire and North Somerset	64,3	North Eastern Scotland	65,1
	Västsverige	64,3	Bedfordshire, Hertfordshire	64,9
	Leicestershire, Rutland and Northants	64,1	Gloucestershire, Wiltshire and North Somerset	64,4
	Utrecht	64,0	Östra Mellansverige	64,2
legalacsonyabb	Ciudad Autónoma de Ceuta	37,2	Guadeloupe	39,1
	Sardegna	37,1	Sardegna	39,1
	Andalucia	37,0	Dytiki Makedonia	39,0
	Principado de Asturias	36,4	Puglia	37,1
	Basilicata	35,8	Voreio Aigaio	36,8
	Puglia	35,3	Basilicata	36,4
	Campania	33,6	Réunion	36,2
	Sicilia	32,3	Campania	35,5
	Corse	32,3	Calabria	34,4
	Calabria	31,7	Sicilia	34,0

3. táblázat: A 10 legmagasabb és legalacsonyabb foglalkoztatási rátájú régió 1999-ben és 2003-ban

Forrás: Eurostat. Employment rates by sex and age at NUTS level 2 - EU-25 (%) 1999 és 2003 alapján saját szerkesztés.

2003-ban a 15–64 éves népesség foglalkoztatási rátája az EU-15-ben 64,4%, az EU-25-ben 62,9% volt.⁴ A 25 tagú Unió tagországainak foglalkoztatási képe nem volt egységes 2003-ban, mivel a tagok közel felében éves szinten csökkent a munkahelyek száma. Egyes országokban azonban egy százaléknál is nagyobb mértékben nőtt a foglalkoztatottság. Ebbe a csoportba tartozik hazánk is, Észtország, Görögország, Írország, Lettország, Litvánia, Luxemburg és Szlovákia mellett (2. táblázat).

A 3. táblázatból leolvashatjuk, hogy 2003-ra számottevő változás nem történt 1999-hez képest. A legmagasabb és a legalacsonyabb foglalkoztatási rátával rendelkező régiók köre alig változott. A legalacsonyabb foglalkoztatási rátával rendelkező 10 régió közül 6, 2003-ban is a legkedvezőtlenebb rátával rendelkezett. A legmagasabb foglalkoztatási rátájú régiók 2003-ban – 1 kivételével – ugyanazok voltak, mint 1999-ben (3. táblázat).

A régiók foglalkoztatási rátájának országos átlagtól való átlagos eltérése (vagyis a szórása), szinte változatlan maradt. Az átlagos eltérés EU-szinten 1999-ben 13,4% volt, míg 2003-ban 13%. [3]

A LISSZABONI STRATÉGIA FELÜLVIZSGÁLATA

2003-ban az unió irányító szervei már komoly aggályt fogalmaztak meg Európa gazdasági versenyképességével és szociális rendszereinek fenntarthatóságával kapcsolatban. Az Európai Tanács ezért felkérte az Európai Bizottságot a 2010-re, illetve 2005-re kitűzött célok elérhetőségének felülvizsgálatára. WIM KOK vezetésével felállt egy Foglalkoztatási Speciális Munkacsoport annak érdekében, hogy megvizsgálja, hol tartanak a tagállamok a lisszaboni célkitűzések elérésében. A *Kok-jelentés* a lisszaboni menetrend végrehajtásáról, Európa versenyképességéről meglehetősen borúlátó képet fest. A jelentést készítő szakembergárda rámutat arra, hogy a tagállamok túl lassan haladnak előre a lisszaboni stratégia végrehajtásában. A dolgozat szerint Európának szembe kell néznie a lakosság elöregedésével, ezzel együttesen a nyugdíjkorhatárok és az állami társadalombiztosítási rendszerek fenntarthatóságának újrafogalmazásával. Az EU-25 hosszú távú versenyképességének záloga tehát a mind több ember munkába helyezése, összekötve az eddiginél termelékenyebb munkamódok alkalmazásával.⁵

A foglalkoztatottság és a termelékenység kitűzött céljainak eléréséhez az EU számára négy fő irányt adott a jelentés:

1. a munkavállalók és a vállalkozások alkalmazkodóképességének javítása;

⁴ A lisszaboni stratégia alapján 2005-re a 67%-os szint elérése volt a cél.

⁵ A jelentés alcíme is ezt üzeni: „Jobs, jobs, jobs – creating more jobs in Europe.”

2. minél több ember, potenciális munkaerő bevonása a munkaerőpiacra,⁶
3. a humán tőkébe történő beruházás fokozása és eredményesebbé tétele;
4. jobb kormányzáson keresztül, a szükséges reformok hatékonyabb megvalósítása. [6]

Jobb kormányzás alatt a közösségi, nemzeti és regionális szintek közötti partnerségekre jól reagáló kormányzást kell érteni, amely segítséget jelent a lisszaboni stratégia megvalósításában.

A KOK-jelentésben három fontos – területi vonatkozású – ajánlás van a lisszaboni célkitűzések elérésére:

1. Az Európai Uniónak nemcsak rábeszélnie kell a tagállamokat a lisszaboni célok végrehajtására, hanem amennyire csak lehetséges a közösségi költségvetésből, pénzügyi ösztönzőkkel is támogatnia kell a szavait.
2. Mivel a tagállamokban a lisszaboni folyamat vezetésének hiánya tapasztalható, ezért szükséges partnerségek létesítése a növekedés és foglalkoztatás támogatására.
3. Valamennyi tagállamban stratégiai szemléletet kell alkalmazni abban, hogy nemzeti akciótervben rögzítsék, hogy miként kell elérni a lisszaboni célokat. [7]

A lisszaboni célkitűzésekkel összhangban, a tagállamok foglalkoztatáspolitikájának három átfogó és egymással szorosan összefüggő célra kell irányulnia (*a 2003-as Európai Foglalkoztatáspolitikai Irányvonalaknak* megfelelően): teljes foglalkoztatás, minőségi és produktív munka, valamint társadalmi kohézió és befogadás. A WIM KOK-jelentés ajánlásai illeszkednek ezekhez az átfogó célokhoz.

2005. március 3-án Brüsszelben tartották a „*Kohézió és a lisszaboni cselekvési terv: a régiók szerepe*” c. konferenciát. A konferencia célja annak vizsgálata volt, hogy a régiók hogyan járulhatnak hozzá a lisszaboni célkitűzések eléréséhez. A konferencián megállapították, hogy az Európai Unió régióknak lényeges szerepük van a lisszaboni célkitűzések elérésében. Ezt a szerepüket azonban csak akkor töltik be helyesen, ha aktív kulcsszereplői lesznek a lisszaboni folyamatnak, és nem csak nézőként vesznek részt benne. Az EU kibővítésével a régiók közötti különbségek tovább tágultak és a globalizáció kihívásai is aszimmetrikusan érintették a régiókat. Ennek ellensúlyozására az Európai Unió sikeres regionális politikájára egyre nagyobb szükség van. A sikeres regionális politika egyik eleme annak felismerése, hogy a versenyképesség és a kohézió nem egymásnak ellentmondó fogalmak, hanem képesek erősíteni egymást. Ver-

⁶ A bizottság szerint még 15 millió munkahelyet szükséges létrehozni 2010-ig a kibővült unió területén.

senykéesség nélkül nem lehet fenntartható kohéziót elérni. De a versenyképességet folytatott politika sikere a magas szintű kohézió fenntartásától függ.

KONKLÚZIÓ

Az ún. lisszaboni folyamat fogalma alatt azt a dinamikus és komplex folyamatot kell érteni, amely a 2000. évi lisszaboni csúcstalálkozó óta zajlik. A lisszaboni stratégia kinyilvánította, hogy a teljes foglalkoztatás elérése az Európai Unió legmagasabb szintű célkitűzésének egyike. Néhány éven belül nyilvánvalóvá vált, hogy az EU nem képes elérni a félidős foglalkoztatási célkitűzéseket. A stratégia felülvizsgálata elkerülhetetlenné vált. A szakértői munkák során kapott ajánlásokat a következőkben lehet összefoglalni. A versenyképességet és a növekedést a lokális és regionális szinteken is hangsúlyozni kell. A területfejlesztésnek fontos feladata a hátrányos helyzetű, kedvezőtlen foglalkoztatási pozíciójú térségek körének csökkentése. Ugyanis a területi kohézió előmozdításához a foglalkoztatottság területi különbségeit is csökkenteni kell.

A tagállami foglalkoztatáspolitikák kialakításakor prioritást kell kapnia a regionális munkaerő-piaci különbségek csökkentésére irányuló intézkedéseknek.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] European Commission. (2004): Employment and Social Affairs DG Employment and European Social Fund policy development and coordination Employment Strategy **Second Version Indicators for monitoring the Employment Guidelines 2004–2005 compendium**: (ESA 95, DG ECFIN) pp.67 és (Quarterly Labour Force Data, Eurostat) pp. 10 02/12/2004.
- [2] Eurostat. (2002): **Gross domestic product (GDP) at NUTS level 2 - ESA95** Purchasing Power Parities per inhabitant in percentage of the EU average 1999 és 2002.
- [3] Eurostat. (2003a): **Dispersion of regional (NUTS level 2) employment rates of age group 15–64 – EU-25 (%)** 1999 és 2003.
- [4] Eurostat. (2003b): **Employment rates by sex and age at NUTS level 2 - EU-25 (%)** 1999 és 2003.
- [5] Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium. (2004a): **Foglalkoztatási irányvonalak 2003. Európai stratégia a teljes foglalkoztatásért és a jobb munkahelyekért mindenki számára.** <http://www.fmm.gov.hu/upload/doc/200406/iranyvonalak03.pdf> 2005.04.01.

- [6] Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium. (2004b): **Több munkahelyet Európába! (Wim Kok-jelentés)** Budapest, 2004. február. http://www.fmm.gov.hu/upload/doc/200406/wimkok_jelentes.pdf 2005.04.01.
- [7] Hübner D. (2005): **A new Partnership with the Regions for Growth and Jobs**, Conference Cohesion and the Lisbon Agenda: The role of the Regions, Brussels, 3 March 2005.
- [8] Juhász G. (2003): **Az Európai Unió szociális dimenziója – a szociális dimenzió fejlődésének új lendülete a Lisszaboni csúcsertekezletet követően**, In: Felkészülés a Strukturális Alapok felhasználására. Válogatott tanulmányok. (Szerk.: Damjanovich Katalin) Tempus Közalapítvány, Budapest.

SUMMARY

The term “the Lisbon process” refers to a dynamic and complex process introduced at the Lisbon Summit in 2000. According to the strategy defined, total employment became the top priority of the European Union, but after two years or so it became apparent that the EU could not reach its employment targets within the expected time-frame – and so a revision of the strategy was essential. The recommendations provided by the experts can be summarised as follows. Competitiveness and growth should be emphasised at both local and regional levels. Regional development must focus on reducing the extent of rural areas with unfavorable employment characteristics. Namely, in order to accelerate regional cohesion, the territorial differences of employment should be eliminated.

When formulating employment policy in member states, priority should be given to arrangements which target the reduction of differences in the labour market.

27. AZ ÁGAZATI ÉS A REGIONÁLIS TERVEZÉS ÖSSZHANGJÁNAK KÉRDÉSEI

Wagner András

miniszteri megbízott

Oktatási Minisztérium Alapkezelő Igazgatósága

ELŐZMÉNYEK

1. Az I. Nemzeti Fejlesztési Terv tervezésének időszakában a hirtelen megnövekedett támogatási források felhasználásának kényszere determinálta a tervezés szereplőinek együttműködését. Így nem volt mód arra, hogy a területi tervezés korszerű elveinek megfelelően minél szélesebb körű szakmai és társadalmi egyeztetés előzze meg a tervezési dokumentumok véglegesítését.
2. Az ágazati és a területi szereplők közötti egyeztetés hiányából adódó problémák jól láthatók annak a két intézkedésnek a végrehajtása során, amelyek a tervezés korábbi szakaszában „helyet cseréltek”: HEFOP 3.3 illetve ROP 2.1. Mindkét esetben annak az operatív programnak a szempontjai maradtak figyelmen kívül, amelyik „kiengedte” az adott intézkedést:
 - a) A HEFOP 3.3-as intézkedésének – „A felsőoktatás tartalmi és szerkezeti fejlesztése” – végrehajtása során szakmánkénti, országos konzorciumok szerveződtek. Nem érvényesült semmilyen regionális együttműködés, sőt a „szomszédvárok” kifejezetten egymással szembeni pozícióik javításának lehetőségeit keresték a minél tekintélyesebb konzorciumi partnerhez való csatlakozással. A ROP szempontjainak érvényesítésével lehetőség adódott volna arra, hogy előnyt élvezzenek azok a pályázatok, amelyek olyan képzésfejlesztési, tartalmi, módszertani fejlesztésekhez kötődnek, amelyek
 - i. alkalmazkodnak a régió valós munkaerő piaci igényeihez,
 - ii. révén a pályázó felsőoktatási intézmény illeszkedik a régió felsőoktatási képzőhelyei által alkotott hálózati együttműködésbe, hozzájárul a hálózat egésze által létrehozandó „universitas” kiteljesítéséhez,
 - iii. segítségével párhuzamos képzési kapacitások iktathatók ki a rendszerből,

- iv. hozzájárulnak a régió belüli hallgatói, oktatói, kutatói mobilitáshoz,
 - v. munkaerő piaci kapcsolódásaik révén biztosítják a gyakorlatorientált képzést,
 - vi. fenntarthatóságához működési források átadását szerződésben vállaló gazdálkodó szervezetek járulnak hozzá.
- b) A cserében a ROP-ba került 2.1 – „Alapfokú nevelési oktatási intézmények infrastruktúra fejlesztése” – intézkedés esetében pedig az ágazat szempontjai nem tudtak érvényre jutni a végrehajtás során. Így fordulhatott elő, hogy szegregált iskolák, vagy a komplex kistérségi együttműködés elvei szerint inkább kiiktatásra, vagy más közösségi funkció ellátására, mint fejlesztésre alkalmas intézmények jelentős egyedi fejlesztési támogatáshoz juthattak, mintegy az Oktatási Minisztérium oktatáspolitikájával szemben is.
- c) A TIOK-k és a TISZK-k létesítését célzó intézkedések (3.1.2 és 3.2.2 – 4.1.1) eleve a területiség elvének figyelembe vételével kerültek kiírásra. Ám ezek az intézkedések is jobb „térkitöltést” eredményezhetek volna, ha a területi szereplőknek módjuk lett volna arra, hogy a regionális különbségekből adódó helyi sajátosságok ismeretében befolyásolják az Operatív Program, a Program kiegészítő Dokumentum és a kiírás megfogalmazását.
3. A 2007–13-as tervciklus tervezése során már tudjuk, hogy képesek vagyunk a tovább növekvő támogatási források felhasználásának reményében tervezni. Ez erősítheti annak a szakmai véleménynek az érvényre jutását, amely szerint itt az ideje annak, hogy a mennyiségi szempontok mellett a minőségek is megfelelő hangsúlyt kapjanak. Ezt támasztja alá az 1076/2004. (VII. 22.) Korm. határozat is, amely a regionális tervezést az ágazattal egyenrangú tevékenységként deklarálja.

A „KÖZIGAZGATÁSI KÖRNYEZET” HELYZETE, VÁLTOZÁSAI

Jelenleg a különböző előkészítés alatt álló nemzeti dokumentumok [Országos Fejlesztési Konceptió (OFK), Európa Terv, Országos Területfejlesztési Konceptió (OTK)], valamint a regionális, a megyei és a kistérségi szintű tervek funkciója és egymáshoz való viszonya teljességgel tisztázatlan. Minden további tervezési lépéshez nélkülözhetetlen annak, lehetőség szerint jogszabályban is rögzített tisztázása, hogy mely intézmények, kormányzati szervek, milyen terveket, milyen, a megvalósításhoz kapcsolódó kompetenciák birtokában készítenek, s e tervek miképp illeszkednek egymáshoz, ill. épülnek egymásra. Jelenleg az OTK – OFK – Európa Terv kapcsolata mellett a regionális tervek és programok szerepe és beépülése jelent megkerülhetetlen kérdéskört, melyet e terv-

struktúrának egyértelműen meg kell határoznia.”... A 184/1996. (XII. 11.) Korm. rendelet módosítása szabályozási szinten kezeli ugyan ezt a problémát, a mindennapi gyakorlatban azonban a fejlesztéspolitika teljes érintett intézményrendszerének alkalmazkodása szükséges.

Az Országos Területfejlesztési Konceptió felülvizsgálatának előterjesztése szerint: „A régióknak (kiemelt térségeknek) a szektorális (ágazati) tervezéssel iteratív módon összehangolva kell kidolgozniuk stratégiai terveiket, a régiók (kiemelt térségek) stratégiai tervei nem lehetnek ellentétesek az országos és az ágazati fejlesztéspolitikákkal. A stratégiai regionális tervezés hatékony végrehajtása szükségessé teszi, hogy a *végrehajtás felelőssége is regionális szintre kerüljön*, ezért a végrehajtáshoz szükséges forrásokkal és döntési kompetenciákkal a régióknak célszerű rendelkeznie. A regionális tervezési és programozási szint megerősítése *szükségessé teszi a közigazgatási rendszer átalakítását, a regionális szintű intézményrendszer megerősítését, a meglévők működésének regionális szintű koordinálását*. Reális célként egyelőre elsősorban az állami szervek regionalizációja tűzhető ki, illetve a dekoncentrált állami szervezetek megerősítése és működésük fokozott összehangolása vehető számításba a területfejlesztési tanácsok tevékenységéhez kapcsolódva.”

Az eredményes tervezés hatékony tervekstruktúrát feltételez, amelynek garanciáját egy adekvát intézményi kapcsolatrendszer biztosíthatja.

A fentieknek megfelelő folyamatok a régiókban már megkezdődtek, sorra alakulnak a különböző ágazatoknak megfelelő regionális szervezetek a regionális idegenforgalmi bizottság mintájára, mint pl.: a regionális egészségügyi tanács, a regionális ifjúsági tanács. Ezekkel a delegálás útján létrehozott testületekkel a regionális fejlesztési tanácsok együttműködési megállapodásokat kötnek, illetve kötöttek. Ennek célja, hogy ne kerülhessenek felszínre olyan tervezési információk, amelyek a regionális fejlesztési tanácsok (regionális fejlesztési ügynökségek) által működtetett információs csatornákon kívül esnek.

Az NFT II. tervezési céljait szem előtt tartva, jogszabályban deklarált módon a régióban a tervezésért, a fejlesztésért felelős legfőbb csúcsszerv a Regionális Fejlesztési Tanács. Ugyanakkor közjogi tisztázatlanságok sora nehezíti a további tervezési folyamatot. Ennek áthidalását jelentheti az ágazati tervezésért felelős miniszterek, illetve a regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszter valamint a regionális fejlesztési tanácsok elnökei között megkötendő Együttműködési Megállapodás.

A tervezési, fejlesztési folyamat megvalósítására létrejövő szervezeti rendszerben a regionális fejlesztési és képzési bizottságok (RFKB-k) képviselik a szakpolitikai szegmenst.

A fent vázolt, a területi tervezés kialakítandó országos rendszerének létrehozásához a hivatkozott „Együttműködési Megállapodás” megkötése szüksé-

ges. A szerződés aláírásán túl, ahhoz kapcsolódóan további intézkedések megtétele szükséges:

A szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról szóló 2003. LXXXVI. tv., valamint ezen törvény végrehajtásáról szóló 13/2004. (IV.27.) OM rendelet alapján működő *regionális fejlesztési és képzési bizottságok (RFKB) feladatai egyebek mellett, hogy a szakképzés fejlesztése szempontjából az oktatási miniszter szakmai döntés-előkészítő, véleményező és javaslattevő testületeként működjenek. A bizottságok ügyrendjében foglaltak alapján: „A bizottság köteles megtárgyalni minden olyan ügyet, amelyet a vonatkozó jogszabályok véleményezésre, állásfoglalásra valamint döntés-előkészítésre a hatáskörébe utalnak.”...*”A bizottság dönt a régió szakképzés-fejlesztési koncepciója, stratégiája, megvalósítását célzó cselekvési tervei, projektjei elfogadásáról”... Hasonlóképpen dönthetne közoktatási és felsőoktatási kérdésekben is, amennyiben munkáját szakmai kompetenciával bíró állandó bizottságok segítenék. A regionális fejlesztési és képzési bizottságok létrehozását szabályozó jogszabály delegációs elvei erősen munkaerő piaci meghatározottságú szemléletű testületek megalakítását generálják. (Ez inkább előnyt, mint hátrányt jelent, ha a közoktatás illetve a felsőoktatás és az I. NFT HEFOP viszonyát tekintjük. A kompetenciaalapú pedagógiai programok elterjesztését célzó, közoktatás-fejlesztési intézkedést éppen a munkaerő piaci szempontokra tekintettel lehetett a HEFOP részévé tenni.)

1. Amennyiben a regionális jelenlét fő célja az 1076/2004. (VII.22.) Korm. határozatban meghatározott regionális és ágazati tervezés összehangolása, akkor a fejlesztéspolitika logikájának megfelelően ezt két szálon kell kiépíteni.
 - a) Egyrészt a területfejlesztésről és területrendezésről szóló 2004. évi LXXIV. tv. alapján delegálás útján létrehozott, a területi tervezés szempontjából döntés-előkészítő, javaslattevő szervezetek (OTT, RFT-k), illetve a fent említett szakképzési jogszabályok alapján működő RFKB-k, az ügyrendjükben szereplő állandó bizottságok körében, kapcsolatot teremtve az ágazatért felelős oktatási miniszterrel. A tervezés egyeztetési rendjét a tárcán belüli munkamegosztást szabályozó dokumentumok részeként is (SZMSZ, Ügyrend) és a tervezési folyamat igényeihez alkalmazkodóan külön dokumentumként is ki kell dolgozni. Utóbbi ugyanis nemcsak tárcán belüli szereplők együttműködését írja le, ennek megfelelően nem a közigazgatási hierarchia fenntartása, hanem egy termék – „a tervezési dokumentum” – létrehozása a cél. Ráadásul a területi tervezés egyeztetési folyamatának korszerű felfogása megköveteli, hogy az egyeztetésben a szakmai szervezeteken, a területi szereplőkön túl a

tervezés tartalma által érintettek köreit képviselő civil szervezetek is partneri szerephez jussanak. Ez tehát a szélesebb kontextus.

- b) Másrészt a fenti testületek működését biztosító munkaszervezetek (pl: RFÜ-k) és az oktatásfejlesztés tervezéséért felelős ágazati tervezők vonalán. (OM szakmai tervezői, háttérintézmények, OKÉV regionális igazgatóságai.)

2. A kialakult helyzetben az oktatási miniszter hatáskörébe tartozó, a régiókban nem képviselt területeket (közoktatás, felsőoktatás) az RFKB-k létező rendszeréhez illesztve lehet a legcélszerűbben (további anyagi források minimális befektetésével) létrehozni.

E megoldás előnye, hogy rövidtávon nem igényel jogszabály módosítást. Elegendő csupán az RFKB-k ügyrendjeinek kötelező érvényű, az oktatási miniszter által kezdeményezett módosítása. Eszerint valamennyi regionális bizottság – a *Regionális Szakképzési (TISZK) Állandó Bizottságok* mintájára – létrehozhatná a *Regionális Közoktatási (Állandó) Bizottságot*, illetve *Regionális Felsőoktatási (Állandó) Bizottságot*.

Szükséges kiemelni, hogy a létrejövő regionális szervezetek (állandó bizottságok) kizárólag a tervezés, fejlesztés országos szintű rendszerének felépítése, összehangolása, az alulról felfelé építkezés meghonosítása érdekében szerveződnek, egyéb funkciót jelenleg nem látnak el.

AZ ÁLLANDÓ BIZOTTSÁGOK KOMPETENCIÁI

Fentiek szerint a bizottságok kompetenciái a regionális tervezéssel, fejlesztéssel, döntés-előkészítéssel összefüggő feladatokra terjednek ki. Az Állandó Bizottságok illetékessége az adott régióra (a régióban lévő megyékre) terjed ki. Az Állandó Bizottságok hatásköre kiterjed minden olyan oktatásra vonatkozó kérdéskörre, amely befolyásolja a régió oktatásfejlesztését

Az Állandó Bizottságok kötelesek megtárgyalni minden olyan ügyet, amelyet a vonatkozó jogszabályok véleményezésre, állásfoglalásra, valamint döntés-előkészítésre a területi tervezés regionális kompetenciákkal rendelkező testületek hatáskörébe utalnak. Az Állandó Bizottságok működését az RFKB-k az ügyrendjükben szabályozzák. Csak ezt a dokumentumot kell módosítani.

A tervezés folyamatában a különböző partnerekkel való együttműködés alapjai:

- fejlesztési feladatok összehangolása, megvalósításának segítése, a tervezési dokumentumok régióspecifikus értelmezése, véleményezése, egyeztetése,
- kölcsönös információszolgáltatás,
- programmegvalósítási és finanszírozási közös tevékenységek.

Az *Állandó Bizottság* szakértői bizottság, vagy másképpen „munkabizottság”, ahol konkrét dokumentumok fejlesztése zajlik, ahol arról folyik a vita, hogy valami szerepeljen, vagy ne szerepeljen a javaslat szövegében, vagy másképp jelenjen meg az egyeztetési folyamat következő lépcsőjén, vagy arról, hogy a régió közoktatás-, szakképzés- vagy felsőoktatás-fejlesztése szempontjából valami helyes, vagy nem helyes értékítélet, szándék, megoldás, javaslat stb.).

Az *Állandó Bizottságok* tagjait az OM által kidolgozott szakmai javaslatok, elvárások alapján, az RFKB-k javaslatára az RFT-k döntései alapján az RFT-k elnökei bízzák meg a tervezési, fejlesztési egyeztetési feladatok ellátásával.

A tagok alanyi jogon, mint szakértők – tekintettel a képviselendő szakterületeken szerzett kompetenciáikra – kerülnek delegálásra, mandátumukat a régiótól kapják (RFT), de a delegálás feltételrendszerét az Együttműködési Megállapodás alapján az oktatási miniszter határozza meg.

Az Állandó Bizottság tagja:

- legyen a szakterület szakértője,
- rendelkezzen az *ÁB* illetékessége szerinti területen nevelési, oktatási, képzési tapasztalattal,
- rendelkezzen publikációkkal,
- tervezési, fejlesztési gyakorlattal,
- rendelkezzen területfejlesztési tapasztalattal.

JAVASLAT A BIZOTTSÁGOK ÖSSZETÉTELÉRE

a) *Regionális Közoktatási Bizottság:*

- megyei pedagógiai intézetek 1-1 fő, összesen 3 fő,
- közoktatás-fejlesztési közalapítványok 1-1 fő, összesen: 3 fő,
- iskolafenntartók 1-1 fő, összesen 3 fő, figyelemmel arra, hogy a különböző típusú fenntartók is szerephez jussanak, illetve mindhárom szempont tekintetében a régió térségei kiegyenlítetten legyenek képviselve,
- 1 fő az oktatási miniszter által felkért szakértő,

b) *Regionális Felsőoktatási Bizottság:*

A felsőoktatási intézmények autonómiájára tekintettel ennek a bizottságnak jól körülhatárolható feladata és felelőssége, hogy a régió felsőoktatásának fejlesztését elsődlegesen a fejlesztéspolitika célrendszerébe helyezve vizsgálja, a régió térségeinek gazdaságfejlesztési, munkaerő-piaci, társadalmi elvárásaira tekintettel, ne az intézményi érdekek dominanciája, hanem a képzés minőségének javítása, az együttműködés, a kereslethez

igazodó képzési kínálat megteremtésének szándéka vezérelje működését. Ennek megfelelően a legfeljebb 9 tagú bizottságba:

- 3 fő valamely képző intézmény munkatársa,
- 3 fő a fejlesztéspolitika régióban jelen lévő szervezeteinek munkatársa,
- 2 fő független, a felsőoktatás fejlesztésében járatos szakértő,
- 1 fő az oktatási miniszter által felkért szakértő.

c) *Regionális Szakképzési Bizottság* – azonos a TISZK Állandó Bizottsággal:

a szakképzési hozzájárulásról és a képzés fejlesztésének támogatásáról szóló 2003. LXXXVI. tv., valamint ezen törvény végrehajtásáról szóló 13/2004. (IV. 27.) OM rendelet alapján. A Bizottság célja, hogy a jogszabályokban meghatározott jogainak gyakorlásával – az alaprészsel való gazdálkodáson keresztül – járuljon hozzá regionális szinten a hatékony foglalkoztatás érdekében a képzett szakemberek számának növeléséhez és a társadalmi érdekek érvényre juttatásához.

d) *Az esélyegyenlőségi szempont* valamennyi az oktatás fejlesztését érintő területen történő *érvényesítéséért* régióként egy-egy szakértő viselheti a felelősséget, akinek kompetenciája, hogy valamennyi tervezési dokumentumot véleményezze.

A fenti OM rendelet értelmében a tagok 3 éves időtartamra kerülnek megbízásra. Így 3 évente teljesen ellehetetlenülhet a fent leírt feladatok elvégzése. A folyamatos feladatellátás érdekében gondoskodni kell arról, hogy a hét-éves tervezési ciklus egészére biztosított legyen a működés.

Az Állandó Bizottságok a regionális és ágazati tervezés regionális érdekkörű szereplőiként jelennek meg a tervezés rendszerében.

A tervezés folyamatában munkájukkal szemben az alábbi szempontok illetve elvárások érvényesüljenek:

- az adott szakterületen *ismerve* az ágazati szakpolitikák fejlesztési stratégiáját,
- a régió speciális helyzetét,
- ismerjék fel a helyi fejlesztéspolitika azon lehetőségeit, ahol szinergiák révén hatékonyabban, pozitív hatással hasznosulhatnak a fejlesztésre szánt erőforrások,
- olyan kompetens szakmai tervezőkkel folyjon a tervezés fejlesztéspolitikai egyeztetése, akik ismerik az adott régió speciális helyzetét, ugyanakkor információkkal rendelkeznek az ágazat szakmai dokumentumairól is,
- az OM ágazati, államigazgatási vezetői a helyi viszonyokat kiválóan ismerő szakmai testülettel tudjanak egyeztetni.

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 2004. évi LXXIV. tv. alapján működnek a regionális fejlesztési tanácsok (RFT), ugyanígy az OM jogszabályban rögzített módon és szabályozott jogosultságokkal létrehozta a regionális fejlesztési és képzési bizottságokat (RFKB). Jelenleg a két szervezet között sem jogi, elméleti, sem gyakorlati kapcsolat nincs (esetenként partneri, hiszen az OKÉV regionális igazgatói a fejlesztési tanács ülésein meghívottként részt vesznek). Ugyanakkor az RFT-nek a tervezésben, illetve az összes ágazat vonatkozásában betöltött szerepét és az RFKB-nak a fejlesztésben, illetve az oktatási ágazatban betöltött szerepét össze kell hangolni. Erre tesz kísérletet ez a javaslat.

Ennek az összehangolásnak egy lehetséges megvalósulása az, ha az állandó bizottságok tagjait az RFKB javaslatára az RFT legitimáló testületi határozata alapján, annak elnöke bízza meg, ezzel a tervezés regionális szereplőjévé avatja. Az „Együtműködési Megállapodás” alapján az oktatási miniszter alakítja ki az állandó bizottságokba történő delegálás szakmai elveit, vállalva, hogy tárgyaló partnernek tekinti azokat a szereplőket, akiket az RFKB javaslata alapján az RFT delegál az állandó bizottságokba. Ugyanakkor az RFKB-k állandó bizottságai egyrészt a régiók tervezési feladataiba illeszkedve, másrészt az OM által vázolt rendszerhez, javaslatokhoz igazodva vesznek részt a tervezés folyamatában.

Az RFT-k elnökei és az oktatási miniszter között létrejövő Együtműködési Megállapodás jogilag és szakmapolitikailag is megteremti a szükséges legitimitációt a fent leírt rendszer működéséhez. Fontos tudni, hogy más tárca és a regionális fejlesztésért és felzárkóztatásért felelős tárca nélküli miniszter valamint az RFT-k elnökei között folynak tárgyalások hasonló „Együtműködési Megállapodások” megkötéséről.

AZ EGYÜTTMŰKÖDÉS MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Az 1076/2004. (VII. 22.) Korm. határozat azon kitétele alapján, amely az ágazati és regionális tervezést, mint egymást kiegészítő, egyenrangú tevékenységeket írja le, arra a megállapításra juthatunk, hogy ezek ugyan egymást kiegészítő, ám eltérő metszetekben értelmezendő feladatok.

Az ágazati tervezés funkciója, hogy rögzítse a tervező munka kereteit, szabja meg a területi tervezésben részt vevő partnerek számára a fejlesztéspolitika tartalmán túl az egyeztetés rendjének formai kötöttségeit is.

A regionális tervezés funkciója pedig az ágazat által kijelölt keretek olyan tartalommal való megtöltése, amely céljait tekintve illeszkedik az ágazat által kijelölt stratégiába. Különös tekintettel a helyi sajátosságokra, a különböző területek egymásra ható szinergikus hatásainak kihasználására, felerősítésére.

Szükséges tehát egy az ágazat fejlesztéspolitikai érdekeit szem előtt tartó tervezés-metodikai alapvetés megfogalmazása, amely összeegyezteti a társadalmi partnerség, a széles körű egyeztetés igényeit, a szakszerűség, a tudományosság követelményeivel és a közigazgatás igazgatási rendjével.

SUMMARY

The preparation of the NDP for the period 2007–2013 offers an opportunity to learn from the achievements and failures of the current NDP (2004–2006). It is an opportune time to formulate conclusions and recommendations for the reform of the planning system and for the establishment of new mechanisms regarding certain planning functions. This paper focuses on the main issues to be addressed in order to develop better coherence between sectoral and regional planning. It also makes recommendations on the appointment of the regional actors who would be responsible for territorial planning and on the reconciliation of diverging interests in the educational sector.

The proposed system supports the idea of a technology-based approach and does not follow rigid hierarchical-type reconciliation mechanisms. It relies on reaching consensus through good partnership, rather than on the imposition of solutions solely through force of regulation. It empowers the existing state and local government organisations to take on new responsibilities using normal civil law contracts.

28. A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ VERSENYKÉPESSÉGÉT BEFOLYÁSOLÓ GEOGRÁFIAI TÉNYEZŐK

Csizmadia Gábor

Az értekezés tárgya a Dél-dunántúli régió versenyképességét befolyásoló különböző geográfiai tényezők vizsgálata.

A vizsgálat kiterjed a következő aspektusokra:

1. természeti földrajzra
2. gazdasági földrajzra
 - 2.1. mezőgazdaság
 - 2.2. ipar
3. infrastruktúra környezeti földrajz
4. idegenforgalmi földrajz
5. településhálózat, népesség

A számos vizsgálati aspektusból kiemelten a következő területekkel foglalkozom részletesen. Ezek igen fontos szerepet töltenek be az elmaradott térségek felzárkóztatásában:

6. kommunikációs földrajz
7. integráció földrajz
8. innovációs földrajz

Az értekezés végén összefoglalom a versenyképesség szempontjából a régió erősségeit és gyengeségeit.

DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ REGIONÁLIS TERMÉSZETI FÖLDRAJZA

A kérdéses terület Európában a Kárpát-medencében helyezkedik el Magyarországon délnyugati részén. Természeti határai a Duna folyó, a Balaton, délen a Dráva folyó. A kontinensen belül foglal helyet ez a szárazföldi terület. A Spanyol tengerparttól cirka 2200 km-re, az északi szárazföldi határ 2800 km-re, Ural 2800 km-re Athén 1100 km-re fekszik. A terület az Egyenlítőtől és az Északi sarktól körülbelül egyenlő távolságra 4600–4900 km-re helyezkedik el. A tengerszint feletti magassága alacsony, a legmagasabb pont a Zengő 680 m, egyébként 100–300m. A legközelebbi tenger az Adriai Baranyától 200 km-re

található. Az Atlanti Óceántól való távolság közepesnek mondható. A területen a medencehatás érvényesül. A régió medencén belüli területekre a völgyekkel szabdaltságot hullámos dombságok kiegyenlített felszínű de rögökre darabol alacsony hegységekre, illetve folyók által feltöltött tágas síkságokra bomlik. Területe 14.000 km² kiterjedésű. A hegységekben az ásványi anyagok és az energia-hordozók is megtalálhatóak.

Ipartelepítés szempontjából hasznos vízfolyásokban gazdag a terület. Két nagy folyója van a Duna és a Dráva ill. legjelentősebb állóvíze a Balaton, amely Közép-Európa legnagyobb tava is egyben. A régióban kedvezőek az adottságok a szőlő és bortermelésre az ország 5 borvidéke található itt a 22-ből.

A terület az utóbbi 5,4–1,8 illetve (1,8–0,01) millió évvel ezelőtt alakult ki ilyen síksági, helyvidéki, dombsági tagoltságra.

A felszín magmatikus eredetű (gránit, andezit, bazalt) és tengeri-tavi üledékes kőzetek (mészkö, agyagpala) ill. homokkő, kavics, homok borítja.

A DÉL-DUNÁNTÚLI RÉGIÓ REGIONÁLIS GAZDASÁGI FÖLDRAJZA

A Dél-Dunántúl gazdasági helyzetét jellemzi, hogy nincs olyan gazdasági adat mely ne az országos átlag alatt lenne. Egyetlen helyen van az országos átlagnál nagyobb szám a foglalkoztatási szerkezetnél a mezőgazdaság javára ami szintén inkább negatív számnak fogható fel, mint pozitívnek.

A vállalkozások száma, a tőkebefektetés igen alacsony, rossz az 1 főre jutó GDP is. Sajnos a rendszerváltás az ipari ágazatok fejlődése szempontjából törést jelentett. A Paksi Atomerőmű Rt.-n kívül más nagyvállalat nincs a térségben. Pécs nagyvállalatai elolvadtak. Komló haldoklik. Idegenforgalom terén Siófok, Szántód él, de az utóbbi években itt is lelassult a fejlődés üteme, de az idegenforgalmi adók itt a legmagasabbak most is az országos szinten képest.

Mezőgazdaság

A régió kiváló természetföldrajzi adottságokkal rendelkezik a mezőgazdasági termeléshez. Talajai: barna erőtájalaj, rozsdabarna, erdőtalaj, réti talaj és öntéstalaj.

A szántóföldi növénytermesztés, az állattenyésztés, a szőlő- és bortermelés és a térség kiterjedt erdőségeiből több is híres vadászparadicsomként ismert. A kilencvenes évtized első felében a tulajdoni átalakulás hatására a régió mezőgazdaságában visszaszorult a gazdasági szervezetek súlya és nőtt az egyéni gazdaságoké.

Ugyanezen idő alatt a mezőgazdaságban regisztrált gazdasági szervezetek száma több mint az ötszörösére emelkedett (7800-ra), miközben az itt foglalkoztatottak köre jelentősen zsugorodott. Az elmúlt tizenkét évnek az ágazatot érintő másik jelentős változása külföldi tőke megjelenése volt. Összegezve: Búza, kukorica, szőlő, burgonya, cukorrépa termesztése folyik. Szarvasmarha (bonyhádi vöröstarka), sertés és juhtenyésztés van előtérben.

Ipar

A régió 2001-ben az ipar által országosan előállított bruttó hozzáadott érték 7%-át hozta létre.

A régió ipara által előállított hozzáadott érték egy lakosra jutó összege nem érte el az országos ipari átlag háromnegyedét.

A ágazati szerkezetben némileg erősödött az ipar szerepe. A régió nem tartozik az iparilag fejlett térségek közé. Ebben szerepe van az infrastruktúra, ezen belül is főként az úthálózat hiányosságai mellett a feldolgozóipar által az elmúlt néhány évtizedben elszenvedett hátrányoknak is. Az ipari vállalkozások régióban működő telepeinek termelési értéke 2002-ben így mindössze 6%-át tette ki az országosnak. A régió ipara az elmúlt évtizedben jelentős változásokon ment keresztül. A fejlődés motorja a feldolgozóipar, azon belül is a gépipar volt. A térség borvidékeire épült boripar is átalakult, a meggyengült nagyvállalkozások mellett kialakultak és megerősödtek a családi gazdaságok, melyek a bor utakhoz kapcsolódva a turizmusnak is részévé váltak. Nagy múltra tekint vissza a régióban a textilipar, mely minden nehézsége ellenére alkalmazkodott a piacgazdaság követelményeihez. A régióban az országosnak több mint kétszerese a villamosenergia-, gáz-, gőz-, vízellátás iparon belül részarányba (21%) elsősorban a paksi atomerőmű miatt, de Baranyában is több nagyvállalkozás működik e gazdasági ágban. A régió termelési szerkezetében legcsekélyebb szerepe a bányászat mellett a vegyiparnak van. Az ipar mutatóinak javulását elsősorban az exportlehetőségek bővülése teremtette meg, a belföldi értékesítés összehasonlítható áron számított értéke ugyanis az elmúlt évtized közepétől az évek többségében mérséklődött. A külföldi érdekltségű vállalkozások betelepülésével gyakran az exportpiaci lehetőségek egy része is adott volt, jelentékeny hányadért azonban évről évre meg kell küzdeni minőségjavítással, illetve termékváltással. A hazai piacokon két alapvető ellátást biztosító ágazatnak van meghatározó szerepe: 2002-ben a belföldi értékesítésnek 45%-át az élelmiszeripar, négytizedét az energiaipar teljesítette. Az exportban a gépiparhoz kötődött a legjelentősebb hányad (45%), ahol a híradástechnikai termék, készülék gyártása volt a meghatározó.

Az országban 2002-ig létrejött 160 ipari park közül 18 található a régióban.

INFRASTRUKTÚRA, KÖRNYEZETI FÖLDRAJZ

A régió úthálózattal közepesen ellátott, az útsűrűség közelíti az országos átlagot. Ennek ellenére a térségben előfordulnak kifejezetten, „úthiányos” területek is. Gondot okoz az úthálózat fokozott igénybevétele, amely a földrajzi fekvésből adódóan részben az egyre növekvő tranzitigényekkel függ össze. A személygépkocsi-állomány meghaladta a 245 ezret 2002-ben, ez az országosból 10%-ot képviselt. A személygépkocsik átlagéletkora az országos átlaghoz köze-

li, 13 év. A helyközi közlekedés jelentős részét a vasúthálózat bonyolítja le. Korszerű, nagysebességű közlekedésre alkalmas villamosított pályatest mindössze kettő üzemel a térségben. A dél-dunántúli légi közlekedés legfontosabb bázisa a taszári katonai és a pogányi repülőtér. Előbbi polgári hasznosítására az épülő terminál már a közeljövőben lehetőséget biztosít. A régióban működő vállalkozások mintegy 70%-a használ számítógépet, közelítőleg hasonló arányban, mint az országos átlag. Internet eléréssel azonban a vállalkozásoknak csak 40%-a rendelkezik, miközben az országban már minden második vállalkozás Internet felhasználó. Az Internet használatában mutatkozó régiós elmaradás a telefonfővonalak és az ISDN vonalak alacsony számával hozható összefüggésbe. Kábeltelevízió-hálózatra már minden második lakás kapcsolódik.

IDEGENFORGALMI FÖLDRAJZ

A régió kereskedelmi szállásférőhely-kapacitása és vendégforgalma országos összehasonlításban is számottevő. A települések egyharmada kapcsolódik a turizmus valamely formájához. A Balaton-üdülőkörzeten kívül a magyarországi Alsó Duna-szakasznak a régióba tartozó területein, továbbá a Mecsek–Villány üdülőkörzetben jelentős, országos, sőt nemzetközi hírnévnek is örvendő idegenforgalmi centrum alakult ki. A régió idegenforgalmi adottságai sokrétűek, legjelentősebb vonzása azonban mégiscsak a Balatonnak van.

A gyógy- és termálturizmus többek között Buzsák-Csisztapuszta, Csokonavisonta, Domóvár-Gunaras, Harkány, Igal, Magyarhertelend, Nagyatád, Nagyberény, Szigetvár, Tamási települések jó hírét öregbíti. A vadászati külföldi és belföldi fizető turizmus hagyományosan a régió jellegzetessége. A vadban gazdag Duna ártéri Gemenc, Gyulaj környéke, a Zselicség, a Mecsek, a Dráva mente, a Somogyszobhoz közeli Kaszó erdőségeiből származó világhírű gím- és dámszarvas-trófeát sorakoztattak fel a hazai és a nemzetközi megmérettéseken is.

A vízi turizmus centrumai a Balaton, a Duna és a Dráva, az abaligeti, az orfűi, a pogányi, a szálkai tavak, a fadd-dombori Duna-holtág, a Kaposvárhoz közeli Deseda tározó, a gyékényesi kavicsbányató. A sportturizmus keretei között is különlegességnek tekinthető a drávai vízi túra, mely az Őrtilos és Dráva-szabolcs közötti folyószakaszon vált népszerűvé.

TELEPÜLÉSHÁLÓZAT, NÉPESSÉG

A régióhoz az ország területének 15%-a, népességének alig egytizede tartozik. Területén a 2003. év elején 989 ezren éltek, 70 fő/km²-es népsűrűséggel ez az ország legritkábban lakott térsége.

A településhálózat csaknem háromnegyedét *aprófalvak* alkotják, amelyek háttizedében az 500 főt sem éri el a lélekszám. Összességében a régióbeliek csaknem egyötöde él az aprófalvakban, ugyanakkor a 10 000 főnél nagyobb lélekszámú városok a népesség 46%-át koncentrálják.

A térség településeinek 64%-a kedvezményezettnek számít, négytizedük elmaradottság és a magas munkanélküliség szempontjából egyaránt. A régió népessége – az országos tendenciákhoz hasonlóan – évek óta fogy. Az elvándorlás vált jellemzővé. A kedvezőtlen demográfiai folyamatok hatására erőteljes öregedési folyamat indult meg.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint jelentősen javult a régióban élők iskolázottsága, a mutatók azonban még így is elmaradnak az országos átlagtól. A 18 éves és a feletti népesség csaknem egyharmada rendelkezik legalább középfokú, a 24 évesnél idősebbeknek csaknem egytizede felsőfokú végzettséggel.

A régióban az országos átlagnál *magasabb a lakosságon belül a nemzeti-ségiék hányada.*

KOMMUNIKÁCIÓ FÖLDRAJZ

A kommunikáció két fő területre osztható:

Fizikai kommunikáció közlekedés
Szellemi-társadalmi-kulturális kommunikáció

A vizsgált régióban mindkét terület fejlesztést kíván:

Közlekedés:

- nincs elegendő és jó minőségi út,
- az autópályák hiánya,
- nincs regionális aktív reptér,
- fejletlen a személy- és a teherszállítás is.

Szellemi-társadalmi-kulturális kommunikáció:

- a szellemi kommunikáció nem kiterjedt, a Pécsi Tudományegyetemen belül aktív, de a térség sok nemzetiségűsége miatt az egyéb területeken passzívnak mondható;
- tv, rádió kommunikáció megfelelő, de a telefon, internet, telefax nem (kevés a családokon belüli PC ellátottság)

Összességében elmondható, hogy a régió kommunikációs rendszere elmaradt az országos átlagtól, s ez igen komoly hátrány, mivel a kommunikáció *átszövi az ember valamennyi gazdaság /társadalmi /kulturális tevékenységét s gyengesége a termelő/szolgáltató ágazatok lemaradásához vezet, mivel minden nemzetgazdaság térben működik, a versenyképességet rontja.*

INTEGRÁCIÓ FÖLDRAJZ

A régió elmaradottságának megszüntetéséhez jelent utat a hazai és nemzetközi integrációs folyamatokhoz való kapcsolódás.

Az európai uniós szervezete támogatja az elmaradott térségek felzárkózását. Ehhez igen fontos az idegen nyelveket jól beszélő, agilis Managerek tudatos felkészítése a kapcsolattartásra, a pályázatok értékmérésére, megírásra, megvalósítására.

Meg kell találni a kooperációk összes lehetőségét, mint például az egységesülést, beilleszkedést, a részek együttműködését, összekapcsolhatóságokat.

Az integrációt, mint a fejlődés egyik igen fontos mozgásformáját törvényszerűségnek kell tekintenünk. Az integráció általában alulról felfelé építkezik s egymással szoros kölcsönhatásban lévő folyamatok eredménye.

INNOVÁCIÓS FÖLDRAJZ

A régió fejlődése innovációs tevékenységek nélkül elképzelhetetlen. Kellenek az új ötletek, új tevékenységek, új termékek, szervezetek. Szükség van gazdasági-szervezeti innovációra; termékinnovációra; társadalmi-politikai innovációra.

El kell érni, hogy a kommunikációs rendszer fejlesztésével egy időben ill. azok az innovációk térben is időben minél gyorsabban fejlődjenek.

Szükséges nagyszámú innovátor ill. befogadó környezetet fel kell készíteni az adaptációkra.

Ki kell alakítani a vállalkozói környezetet, (megfelelő bankrendszer, vállalkozói tőke, kockázati tőke) vállalkozóbarát gazdaságpolitikát kell folytatni.

Eszközei:

- tudományos parkok (pl. Pécs innovációs központok létrehozása)
- technológiatranszfer telephelyek kialakítása
- inkubátorházak
- ipari parkok

Környezeti feltételek biztosítása:

- Humán erőforrás
- Piacszemlélet

A RÉGIÓ HELYZETÉRTÉKELÉSE A VERSENYKÉPESSÉG SZEMPONTJÁBÓL

Erősségek:

- Geopolitikai adottság, „déli kapu” szerep
- Nemzetiségi sokszínűség, élénk anyaországi kapcsolatok.

- A Balaton idegenforgalmi vonzereje, a gazdag gyógyforrás- és termálkincs, a természeti és kulturális értékek sokszínűsége, bősége.
- A régió GDP-jének negyede továbbra is az iparból származik.
- A hagyományos gazdaságsegítő szolgáltatások erősek a megyeközpontokban, és jelen vannak azokon kívül is.
- A régió mezőgazdaságának erőssége a szántóföldi növénytermesztés, melynek eredményei országos jelentőségűek.
- Minőségi szőlő- és borkultúra.
- A térség jelenleg is fontos szerepet tölt be a felsőoktatásban.
- Az országos átlagot meghaladó egészségügyi ellátás.

Gyengeségek:

- Országon belüli peremhelyzet a délvidéki helyzet miatt a fejlesztések elmaradása
- Előregedő népesség, a szociális ellátás növekvő terhei.
- A települések háromnegyede aprófalvas jellegű, a térségi központok többsége funkcióhiányos, azaz városhiányos kistelepülési térszerkezet
- Halmozottan hátrányos helyzetű térségek magas aránya.
- Magas a munkanélküliek és a gazdaságilag inaktívak aránya.
- Gyenge gazdasági teljesítmény, alacsony exporthányad.
- A gazdaságban alacsony szintű a (külföldi) tőkebefektetés.
- A közúthálózat gyenge teherbíró képessége, a közüzemi szennyvízcsatorna-hálózat alacsony szintű kiépítettsége.
- Az idegenforgalomra jellemző a szezonáltság és a magas komfortfokozatú szálláshelyek hiánya.
- Nagyszámú ingázók a helyi hiányos munkahelyek miatt (kb. 30%)
- Alacsony exporthányad
- Bécs–Budapest vonaltól távolabb van a régió

KÖVETKEZTETÉS

A földrajztudománynak fontos feltáró s előremutató szerepe van az elmaradott térségek felzárkóztatása érdekében. A földrajzi lehetőségek gazdaságos kiaknázására útmutatás minden kutató feladata ezt szolgálja ezen rövid s csak néhány fontos témakört érintő értekezésen is.

IRODALOM

- [1] Becsei József (1998 és 2001): **Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához**, első rész 1998, második rész 2001.
- [2] Borsy Zoltán (1998): **Általános Természetföldrajz**. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [3] Fábíán Szabolcs Ákos – Tóth József (2000): **Geokronológia és domborzatfejlődés**. Pécs.
- [4] Frisnyák Sándor – Tóth József (2003): **A Dunántúl és a Kisalföld történeti földrajza**. Optime nyomda.
- [5] Futó József (1986): **Általános természeti földrajz**. Tankönyvkiadó.
- [6] Godó Nándor – Tóth József (2000): Földrajzi tanulmányok a Pécsi Doktori iskolából.
- [6] Kiss Éva (2003): **Az Európai Unió társadalomföldrajza** Honlap kiadó
- [7] Kollega Tarsoly István (1997): **Magyarország a XX. Században. II. kötet**, Szekszárd.
- [8] Lehmann Antal – Vuics Tibor (1999): **Földrajzi fogalmak szótára**. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [9] Perczel György (2003): **Magyarország Társadalmi- Gazdasági Földrajz**. ELTE Eötvös Kiadó.
- [10] Péczely György (1998): **Éghajlat**. Nemzeti Tankönyvkiadó.
- [11] Szabó Katalin (2001): **Kommunikáció Felsőfokon**. Kossuth Kiadó.
- [12] Szenyéri Zoltán : **A Tolna és Baranya megyei németek sorsa a betelepítéstelektől a napjainkig**.
- [13] Szukk Olivér – Tóth József (2000): Globális, regionális, lokalitás. Pécs.
- [14] Földrajz az egész világ V. Országos Konferenciája (2000): Geográfus Doktoranduszok, Miskolc.
- [15] Tésits Róbert – Tóth József (2002): **Almanach 1994-2000** A pécsi Földtudományok Doktori Iskola Kiadványa. Pécs.
- [16] Tésits Róbert – Tóth József (1999): **Kommunikáció térben és időben** Pécs.
- [17] Tóth József – Wilhelm Zoltán (1999): **Változó környezetünk**. Pécs.

29. A TERÜLETI VERSENYKÉPESSÉG ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY KAPCSOLATA

Glück Róbert

PhD-hallgató

Pécsi Tudományegyetem

Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

ABSZTRAKT

Napjaink gazdaságában mindennap használt fogalom a versenyképesség. Versenyképességről beszélünk vállalatok, országok, régiók, megyék vagy akár kistérségek és települések szintjén is. Az egyes szintekhez tartozó pontos fogalomhasználat azonban még vitatott. A különböző szerzők különféle aspektusokat emelnek ki a vizsgált kölcsönhatásokból a szerint, hogy milyen szinttel és milyen látásmóddal közelítenek a fogalomalkotáshoz. Lengyel Imre modelljében piramis struktúrába rendezte az általa meghatározott tényezőket, amelyben az egyes aktorok egymásra épülését is szemlélteti.

A versenyképesség fogalommal szemben a magyar szakirodalomban is megfogalmazott egyik kritikai észrevétel, hogy túlságosan a GDP, a GDP termelő képesség oldaláról képez rangsort a vizsgált szintek horizontján. A jövedelemtermelő képesség mellett azonban fontos szerepet tölt be az adott területen élők „jól léte” is. Ez szorosan kapcsolódik a versenyben elfoglalt helyhez és az adott terület lehetőségeihez.

E tanulmányban az egészségüggyel, mint a versenyképességet támogató, az adott terület népességével, gazdasági fejlettségével kölcsönhatásban lévő tényezővel foglalkozunk.

BEVEZETÉS

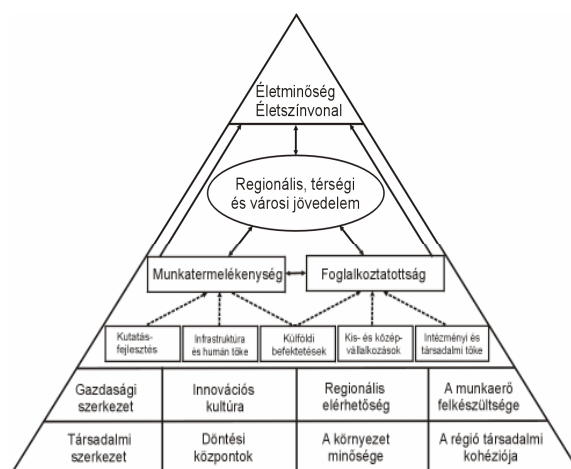
Napjaink gazdaságában mindennap használt fogalom a versenyképesség. Versenyképességről beszélünk vállalatok, országok, régiók, megyék vagy akár kistérségek és települések szintjén is. Az egyes szintekhez tartozó pontos fogalomhasználat azonban még vitatott. A különböző szerzők különféle aspektusokat emelnek ki a vizsgált kölcsönhatásokból a szerint, hogy milyen szinttel és milyen látásmóddal közelítenek a fogalomalkotáshoz.

VERSENYKÉPESSÉG

Általánosságban megemlíthetjük, hogy versenyképességet gazdasági szempontok alapján értelmezik. Lengyel Imre a regionális versenyképességről írott tanulmányában [4] két kérdést fogalmaz meg:

1. „Hogyan definiáljuk a versenyképességet és milyen mutatókkal mérjük?”
2. Milyen tényezőktől, feltételektől függ a versenyképesség javítása?”

Az első kérdésre a szerzők többsége különböző válaszokat fogalmaz meg. KRUGMAN és PORTER [4] szerint a versenyképesség nem makroökonómiai kategória, így a régiókra sem alkalmazható. Mindketten a teljes termelékenységet tartják döntő tényezőnek. Mások szerint a regionális versenyképesség mérhető.

1. ábra: A régiók, térségek és városok versenyképességének piramismodellje
 Forrás: LENGYEL IMRE: A regionális versenyképességről. – Közgazdasági Szemle XLVII. évf., 2000. december, 979. o.

LENGYEL IMRE A régiók, térségek és városok versenyképességének piramismodelljében (1. ábra) foglalta össze a versenyképesség különböző tényezőinek egymásra hatását, egymásra épülését.

A modell alapját képező két sorban (gazdasági szerkezet, társadalmi szerkezet, stb.) a versenyképesség egyes faktorait tünteti fel a szerző. Felettük található a versenyképesség alaptényezői, míg a modell csúcsát az életminőség, életszínvonal foglalja el.

BUDAY-SÁNTHA ATTILA [1] művében több megfogalmazást is összegyűjtött. Ezek főbb pontjait a következő táblázat (1. táblázat) mutatja:

<i>OECD, EU 6. regionális és második kohéziós jelentése</i>	relatív magas jövedelem és relatív magas foglalkoztatási szint
<i>világgazdasági fórum</i>	GDP nagy növekedési ütemének fenntartása
<i>gazdaságra vonatkoztatva</i>	piaci versenyre való hajlam: üzleti sikeresség, piaci részese dés és jövedelme zőség
<i>régióra vonatkoztatva</i>	nyitott gazdaság, egy lakosra jutó jövedelem magas és növekvő, magas és növekvő foglalkoztatás
<i>ágazatra vonatkoztatva</i>	termékei és szolgáltatásai értékesíthetők, magas jövedelme t és nem csökkenő foglalkoztatott létszám
<i>kistérségre vonatkoztatva</i>	egy főre jutó hozzáadott érték és a személyi jövedelem viszonylag magas
<i>LENGYEL IMRE PORTER munkásságára támaszkodva</i>	innovációk kifejlesztése, alacsony tranzakciós költségek , speciális versenylőnyöket nyújtó intézmények, helyi tudásbázisok

1. táblázat: Regionális versenyképesség fogalmak

Saját szerkesztés és kiemelés.

Forrás: BUDAY-SÁNTHA ATTILA: A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben. Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 2004 27–29. o.

Ha ezeket a definíciókat összehasonlítjuk két fő meghatározó tényezőt azonosíthatunk: az egyik a jövedelem (GDP), a másik a foglalkoztatottság. A foglalkoztatottság a humán tőkét, az adott területen, az adott vállalatnál dolgozó embereket jelenti. Azonban ezek a megfogalmazások a humán tőke jövedelemtermelő képességét veszik figyelembe, illetve egyfajta mérőszámként definiálják, amely a gazdaság „egészséges” működését mutatja.

A LENGYEL-modellben szereplő életszínvonal önmagában nem fejezi ki az adott területen élők „jól létét”. A piramis modellben több helyen is megjelenik az adott területen élő ember. Ilyen területek az alaptényezők között található munkatermelékenység, melyet nagymértékben befolyásolhat az adott munkavállaló munkahelyének céljaival és értékrendszerével történő azonosulása. Az emberi erőforrás-menedzsmentben, illetve a HR-kontrollingban alkalmazott mutató a munkavállalók által a munkától távol töltött idő nagysága (betegszabadságok száma, fluktuáció nagysága, stb.), amely az emberi tényező „hatékonyságát” méri, és erősen befolyásolja az adott vállalat termelékenységét, versenyképességét. További megjelenési pontok a társadalmi szerkezet, az infrastruktúra és humán tőke, valamint a környezet minősége faktorok, illetve tényezők. Ezek

olyan nehezen számszerűsíthető, hatásokban mégis erőteljes nyomást kifejtő tényezők, amelyek az emberek testi-lelki jóllétével is összefüggést mutatnak. A társadalmi szerkezet az alsó-, középső- és felső osztályokba tartozók arányát írja le. A szolgáltatásokban valamint a munkapiacra betöltött szerepükön túl azonban az egészségüggyel kapcsolatos igényük is különböző. Másfajta életformájukhoz más fajta fő betegségek is társíthatók, és eltérőek a betegséghez való viszonyuk is. A társadalmi szerkezetet az egyes térségek térszerkezete, a falvak és városok száma is befolyásolhatja. FÜZESI és társai [2] által 2001-ben végzett kutatás a falvakba élők egészségügyi szolgáltatások igénybevételi lehetőségeit vizsgálta. A viszonyítás alap a városiaké lehetőségei voltak.

Az infrastruktúra és humán tőke a közlekedési és távközlési kapacitásokon, illetve a felhalmozódott tudásbázison át szintén lényeges részét képezhetik az egészségügyi ellátórendszerhez való hozzáférhetőségnek. Az az adottság, hogy ki és mennyi idő alatt képes egy számára fontos szolgáltatást nyújtó egységhez eljutni, illetve az adott egység milyen szakemberekkel és eszközzel van felszerelve fontos szempont lehet egy területen élők életminőségének meghatározásakor.

„A környezet minősége: a sikeres régiókban a képzett és kulturális igényekkel is fellépő, gyarapodó középosztály mind a települési környezet (közbiztonság, minőségi közszolgáltatások, esztétikus városépítészet, színvonalas megjelenésű lakások, jó helyi közlekedés stb.), *mind az egészséges, biztonságos természeti környezet iránt fogékony.*” [4 : 982]. Az egészséges környezet szintén sokrétű fogalom, amelybe beleérthető a környezetvédelem, az épített környezet minősége, a hulladékgyűjtés, vízellátás stb. Ezen alkotóelemek a betegségek megelőzésében is fontos szerepet játszhatnak. Példaként említhetjük az allergiás megbetegedések és a városi zöld területek karbantartásának kapcsolatát.

OROSZ ÉVA vizsgálatában [6] szakpolitikai irányból közelít az egészségügy egyenlőtlenségeihez. Egyenlőtlenségnek az egészségi állapot azon különbségeit érti, amelyek „a társadalmi-gazdasági feltételek különbségeiből adódnak” [6]. A gazdasági feltételeknél pedig a megtermelt jövedelmek elosztását is vizsgálhatjuk, azaz mennyit fordít az adott terület az életszínvonal, az életminőség emelésére.

Más szerzők a már említett, a teljesítményt a GDP-vel mérő szemléletmód kiterjesztése mellett érvelnek (TÍMÁR 2003 [7], LENGYEL 2003 [3]). Az egyik lehetséges megoldás, hogy a GDP helyett más főmutató nagyságát figyeljük. Az egyik lehetséges mutató a *HDI (Human Development Index)*, amely elsősorban az adott terület fejlettségét mutatja. Ehhez felhasználja az iskolázottság, a *várható élettartam* és a gazdasági fejlettség mutatóit is. A várható élettartam az a mutató, amelyet általánosan használnak egy ország egészségi állapotának leírására. Ennek a GDP-hez és az iskolázottsághoz való kapcsolásával meg-

szűnik a kizárólag jövedelem alapú elemzés, és helyébe egy komplex szemlélet lép, amely már tartalmazza az egyént, illetve rajta keresztül a terület adottságait leíró a faktorokat (tudás, egészség, gazdaság).

EGÉSZSÉG, EGÉSZSÉGÜGY

A fenti bekezdésekben írottaknak megfelelően ahhoz, hogy az emberi tőke jól működjön, egészségesnek is kell lennie. Az egészség fogalmát ma már nem csak a betegség hiányára értjük. Az 2. táblázat az egészség, illetve az egészségügy definícióit mutatja be.

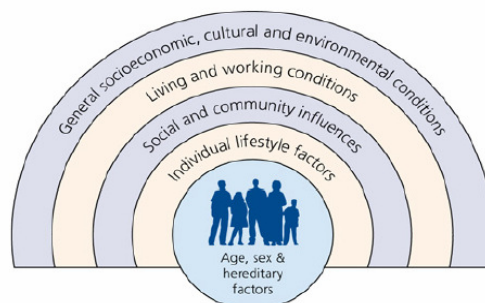
WHO értelmezése:	Nem egyenlő a betegség hiányával, a szociális és mentális tényezők együttes állapota (→ JÓL LÉT)
Általános közgazdasági értelmezés:	Olyan különleges jószág, amelynek nincs ára, és semmi mással nem helyettesíthető (→ KÖZJAVAK)
Általános értelmezésben:	<ul style="list-style-type: none"> – Egy társadalom életét meghatározó nagy rendszer. (→ TÁRSADALOMTUDOMÁNY) – Mindazon egyéni és közösségi elemek összessége, amelyek célja az egészségmegőrzése, helyreállítása, illetve ezek feltételeinek biztosítása. (→ SZAKPOLITIKA) – Célja a lehető legjobb egészségi állapot elérése a lakosság legszélesebb rétegeiben. – Csak a kormányzati politika interszektorális tényezőjeként említhető.
Biológia-, társadalomtudományi, piaci értelemben:	<p>Verseny:</p> <ul style="list-style-type: none"> – cél: képességek, képzések és alkalmazkodás révén sikereket elérni. – szükséglet: versenyképességben talált hiányosságok. – egészség megőrzése és helyreállítása: az emberi tőkébe való további beruházás.

2. táblázat: Az egészség, illetve az egészségügy definíciói
Saját szerkesztés és kiemelés (Forrás: KARNER TAMÁSNÉ: Az egészségügyi marketing szerepe = Marketing & Menedzsment, 2004. év 1. szám, 62–76. o. alapján [5])

A táblázat elemei közül kettőt érdemes kiemelni. Az egyik a már említett WHO értelmezés, amely megemlíti a szociális tényezőket. Ez összefügg a piramismodellben megnevezett gazdasági-, társadalmi szerkezettel, valamint a jövedelemmel is. A másik a táblázat utolsó mondata: „*egészség megőrzése és*

helyreállítás: az emberi tőkébe való további *beruházás*”, amely szintén egyike a fenti piramisban is szereplő alaptényezőknek. DALGREN és WHITEHEAD [8] 1991-ben fogalmazta meg az egészség fő tényezőit (2. ábra).

Figure 8.1 The main determinants of health.

Source: Dalgren & Whitehead – 1991.

2. ábra: Az egészség fő tényezői

Forrás: DALGREN és WHITEHEAD

www.bedsheartlandspct.nhs.uk/Documents/PHR/Section%208.1-%20Prevention%20of%20disease%20etc.pdf 2005.04.16.

A modell szerint az egyes tényezők egymással kapcsolatban vannak, egymással kölcsönhatásban hatnak. Ezek bentről kifelé haladva a következők:

- kor, nem és öröklött faktorok,
- egyéni életmód,
- *társadalmi és közösségi befolyások,*
- *élet- és munkahelyi feltételek,*
- *általános gazdasági-társadalmi, kulturális és környezeti feltételek.* (A szerző kiemelése)

A megjelölt tényezők összhangot mutatnak a piramismodell tényezőivel. Az ott kiemelt tényezők (társadalmi szerkezet, infrastruktúra és humán tőke, környezet minősége) más köntösbe, az egyén oldaláról jelenik meg. Az egyén a saját mikrokörnyezetéből indulva építi fel saját életét. Életminőségét, egészségét mégis sokféle behatás éri. A harmadik félkörnél lép be a társadalmi felelősség, illetve az adott társadalom (ország, de akár kisebb terület) kulturális, illetve információs felelőssége. Milyen feltételeket teremt az adott helyen élők számára, milyen az oktatás, milyen szolgáltatásokat nyújt. Az élet- és munkahelyi feltételek a már említett felelősség mindennapi életben megtapasztalható formái, hiszen a konkrét szabályokban, az adott társadalmi normákon túl egy viszonylag szűk környezet által elfogadott normarendszer is érvényesül. Példaként említhetjük a különféle munkahelyeken dolgozók jövedelem – munkaidő –

vállalati kultúra hármásban felfedezhető különbségeit. A legutolsó félkör elemei pedig mintegy összefoglalják a piramis modellben kifejtett különböző alaptényezőket és faktorokat. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a két modell ugyanazt a teret alkotó tényezőket csoportosítja annak gazdasági és versenyképességi, illetve az ott élő egyén egészségének szemszögéből. Így kijelenthetjük, hogy a versenyképesség és az egészségi állapot között kapcsolat, kölcsönös egymásra hatás van. Az egészségi állapot elősegíti a versenyképesség, a jövedelemtermelés fejlődését, ugyanakkor a jövedelem – megfelelő elosztás és ellátórendszer mellett – tovább javíthatja az ott élők egészségi állapotát. A DALGREN–WHITEHEAD modellt használják többek között az egészségügy területi különbségeinek vizsgálatánál is.

KAPCSOLAT A VERSENYKÉPESSÉG ÉS AZ EGÉSZSÉGÜGY KÖZÖTT

A fentiek alapján levonhatjuk a következtetést, miszerint egy terület versenyképessége és az ott élő-dolgozó emberek egészségi állapota között kapcsolat van. Az egészségi állapot – mint ahogyan már fentebb is említettük – nem csak a betegség hiányát jelenti. Ha egy terület versenyképességét javítani szeretnénk, és a versenyképességbe beleértjük az életszínvonal és életminőség javítását is, akkor feltétlenül foglalkoznunk kell az egészségügyi szolgáltató rendszer kapacitásával is.

Az eddig leírtakból következően elmondhatjuk, hogy területi versenyképességbe nem csak az adott terület vállalatai, hanem az adott területen élőkhez való szolgáltatási rendszerek fejlettsége, valamint azok ellátottsága is beletartozik. Ebből következően az egészségügyi rendszer nem csak támogató funkciókat tölt be, hanem fontos része, fontos támogatója a versenyképességnek. Ennek szerepnek több aspektusa van:

- *gyógyítás*: a tényleges betegségek ellátása. Ide tartozik az alapellátás, a szakellátás, a kórházi ellátás, a sürgősségi ellátás és a krónikus ellátás. A területen élők valamilyen formában találkoznak az ellátási rendszer funkcióival. A versenyképesség szempontjából két tényezőt említhetünk meg. Az első a rendszer hozzáférhetősége, a másik pedig a rendszer hatékonysága (pl.: a rendszerben eltöltött idő).
- *prevenció*: célja az adott területen élők információval ellátása és a betegségek számának, illetve előfordulásuk kockázatának csökkentése.
- *rekreáció*: az egészségügyi ellátórendszer tág értelmezésébe tartozik. Célja az emberek „újrafeltöltése”. Az egészségügyi ellátórendszerrel a kapcsolatot azok az üdülőkörzetek jelentik, amelyek a standard szórakoztatáson túl valamilyen egészségmegőrző, illetve gyógyító funkciót is betöltenek. Ugyanakkor itt kell megemlíteni, hogy bizonyos vállalatok (főleg a tőkeerős multinacionális vállalatok) az egészségmegőrzés

trendjét felismerve és felhasználva lehetőséget biztosítanak munkavállalóiknak arra, hogy fizetésük, jövedelmük részeként sportolási vagy egyéb rekreációs lehetőségeket vegyenek igénybe.

Ahogy az iskolák és más képzési helyek a tudásbázis kiépítését jelentik egy adott területen, úgy a tágran értelmezett egészségügyi szolgáltató rendszer az egészségbázisát jelentheti a vizsgált területnek. A szolgáltató rendszerek területi ellátottsága azonban országonként, és országon belül is eltéréseket mutat.

ÖSSZEGZÉS

Amikor egy terület versenyképességéről beszélünk nem elég a foglalkoztatottságról és a jövedelemtermelő-képességről beszélni. Szükség van az egyes területek életszínvonalát, illetve életminőségét befolyásoló egyéb tényezők vizsgálatára is. Ezek közé tartozik az egészségügyi ellátórendszer is, amely nem csak a humán tőke „karbantartását” látja el, hanem lehetőséget biztosít arra, hogy a már megtermelt jövedelmet az adott területen élők saját „jól létük” növelésére fordíthassák. Az egészségügy így feladatait és tágran értelmezett céljait tekintve a versenyképesség fontos támogatójaként azonosítható. Hatása és a terület más szolgáltató-ellátó rendszereihez való kapcsolata sokrétű és bonyolult, melynek vizsgálata további kutatásokat kíván.

IRODALOM

- [1] Buday-Sántha Attila (2004): **A természeti tőke és az agrárgazdaság szerepe a területi versenyképességben.** Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Pécs
- [2] Füzesi Zsuzsanna (2001), Tistyán László, Péntek Eszter: **Az egészségügyi ellátás területi egyenlőtlenségei.** Fact Intézet, Pécs
- [3] Lengyel Imre (2003): **Verseny és területi fejlődés – térségek versenyképessége Magyarországon.** JATEPress, Szeged, 454. o.
- [4] Lengyel Imre (2000): **A regionális versenyképességről** = Közgazdasági Szemle XLVII. évf., 2000. december, 970–995. o
- [5] Karner Tamásné (2004): **Az egészségügyi marketing szerepe** = Marketing & Menedzsment, 2004. év 1. szám, 62–76. o. alapján
- [6] Orosz Éva – Kovács Katalin – Mogyorósy Zsolt (2001): **Az egészségügyi területi egyenlőtlenségei a 90-es évtizedben.** Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet, Egészség-gazdaságtani Központ
- [7] Tímár Judit: **A városverseny, várossiker elméleti kérdései: kutatási célok, módszerek.** In Várossiker alföldi nézőpontból. (Szerk: Tímár Judit,

Velkey Gábor) MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományintézet, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba–Budapest

[8] Dalgren és Whitehead [www.bedsheartlandspct.nhs.uk /Documents/ PHR/ Section %208.1-%20Prevention%20of%20disease%20etc.pdf](http://www.bedsheartlandspct.nhs.uk/Documents/PHR/Section%208.1-%20Prevention%20of%20disease%20etc.pdf) 2005.04.16.

SUMMARY

In today's economic climate, competitiveness is a most commonly used concept. We can also use the term competitiveness in respect of enterprises, countries, regions, counties or at village-level. However, the use of the concept is still disputed, and a variety of views are promoted by various authors to the effect that the interactions examined depend on the level and standpoints used. IMRE LENGYEL placed the determinants in a pyramidal structure showing relationships among the various actors.

In opposition to the concept of competitiveness, the Hungarian literature has formulated a critical observation to the effect that only GDP creates a hierarchy of the level examined, and in addition to the GDP issue, the concept of the well-being of the population of the area plays an important role.

When we discuss competitiveness, it is not sufficient to use employment or GDP as factors. What is needed is to examine, amongst other things, living standards, and the health-care system is one such factor. The relationships among the health care system and other factors will be examined in the future.

30. A MAGYARORSZÁGI VÁROSOK VERSENYKÉPESSÉGÉNEK MEGÍTÉLÉSE NAPJAINKBAN – AHOGY A LAKOSSÁG LÁTJA

Koltai Zoltán

egyetemi tanársegéd

Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Felnőttképzési és
Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet

„...az a sikeres régió, melyet lakói többsége sikeresnek érez – s ezt az érzést sokféle, s nemcsak gazdasági tényező összjátéka eredményezheti” [4, 409. p.]

RÉGIÓK, VÁROSOK VERSENYKÉPESSÉGE

Ahogy a termékek piacán zajló versenyben a termékek különböző komponensei kerülnek összehasonlításra, a városok esetén sem beszélhetünk egységes egészről, sokkal inkább városi adottságok, részpiacok kerülnek összehasonlításra. Persze ezek az adottságok minden pozitív és negatív sajátosságukkal egy – végül homogénnek egyáltalán nem nevezhető – várost alkotnak.

Ha a verseny célját, tárgyát vizsgáljuk, megemlíthetünk szűkösen rendelkezésre álló funkciókat, intézményeket, beruházásokat, infrastruktúra-fejlesztést, kulturális, sport- és egyéb eseményeket vagy más korlátozott számú tényezőt (fejlesztési forrásokat, információt, értékes munkaerőt stb.), amelyek megszerzése végeredményben valamilyen kedvezőbb gazdasági pozíció elérésének, az életszínvonal növelésének szándékával kapcsolódik össze.

A régiók versenyének keresleti és kínálati oldalát megkülönböztetve azt mondhatjuk, hogy amíg a keresleti oldalon a régiók céljai, addig a kínálati oldalon a régiók adottságai jelennek meg, a kettő együtt, pedig végeredményben a területek általános versenypozícióján keresztül a képződő jövedelmeket, a létrejövő életszínvonalat határozza meg. [5, 9]

Nyugodtan kijelenthetjük, hogy „a régiók és városok akkor versenyképesek, ha gazdaságuk nyitott és az egy lakosra jutó jövedelmük tartósan magas és növekvő, valamint magas szintű és nem csökkenő a foglalkoztatottsági ráta, azaz ebből a jövedelemből a lakosság széles rétegei is várhatóan részesülnek.” [11, 137. p.]

Az egyértelműen kijelenthető, hogy a globalizáció felerősödésével és az e mögött meghúzódó deregulációs politikáknak, valamint az információs társadalomnak a megnövekedett gazdasági szerepével a verseny világpiacon megjelenése, globalizálódása a korábbi évekhez képest elképzelhetetlen méretűvé vált. [8, 12]

A városok versenyképesség szerinti kategorizálása – típusképzési törekvések Magyarországon

Kiinduló megállapításként elfogadhatjuk, hogy „a régiók versenyképességét a városok, mint a gazdasági növekedés motorjai testesítik meg.” [7, 207. p.]

A régiók, városok versenyképességének alakulását szakaszokra bontva, Magyarország esetében leginkább két korszakot lehet elkülöníteni, ami részben a nemzetközi tendenciákkal is összhangban van.

Az első periódus az 1980-as évek végéig terjed, amikor még nem beszélhetünk valódi versenyhelyzetről a városok esetében. [1, 2]

A második periódus kezdete a rendszerváltás időszakához kötődik, 1990 után már sokkal inkább beszélhetünk a városok esetében valódi versenyhelyzetről. Az 1990. évi önkormányzati törvénnyel módosultak a városfejlődés feltételei, változott a települések finanszírozási gyakorlata. „...a gazdaság telephely választása ill. működésének eredményessége jórészt a piacgazdaság törvényszerűsége szerint zajlik, de ugyanez állapítható meg egyes városi intézményekről is”. [1, 3. p.]

A rendszerváltást követően élénk érdeklődés mutatkozott a magyar városhálózatban elfoglalt pozíciók módosulásának értelmezésére, annak szándékával, hogy megismerhetővé válják, melyek voltak az átrendeződés legfőbb magyarázó okai.

Egyes megfigyelések szerint [11], új városi funkcióként egyre nagyobb számban és javuló minőségben, egymáshoz szorosan kapcsolódva jelentek meg a modern üzleti és gazdasági szolgáltatást biztosító intézmények. A kilencvenes évek végére ezek mennyisége és térbeli elterjedése egyaránt hozzájárult ahhoz, hogy meghatározó szerepet játszanak a városok versenyképességében, háttérbe szorítva az évtized elején még determináns funkciónak számító közszolgáltatáshoz kötődő intézményeket. Ez egyben azt is jelenti, hogy a felülről irányított versenyképességet folyamatosan háttérbe szorította egy sokkal inkább piaci alapokra helyezett versenyképesség.

A magyarországi városokat öt csoportba sorolva [11] megállapították, hogy növekedett a *stabil és aktív városok* száma (megyeszékhelyek, nagyvárosok, tradicionális középvárosok). Valódi versenyről – nemzetközi tekintetben alig számottevő módon – talán csak a településhierarchia e szintjén beszélhetünk.

A következő nagy csoportokat az ún. *speciális, egy-egy funkcióval rendelkező városok*, a *pozitív irányba elmozdulni képes, átalakuló városok*, az ún. *köztes átmeneti helyzetben lévők*, végül a *leszakadók csoportja* alkotja.

Egy másik alkalommal [6] kimondottan a regionális innovációs potenciál és megújulóképeség került a kutatók figyelmének középpontjába.

Szintén külön kutatás [3] foglalkozik a városok, mint lakóhelyek versenyképességével. Ebben az esetben harminckét, 2001-re és 2002-re vonatkozó mutató szerint, azok súlyozott vizsgálata alapján rangsorolták a magyarországi megyeszékhelyeket.

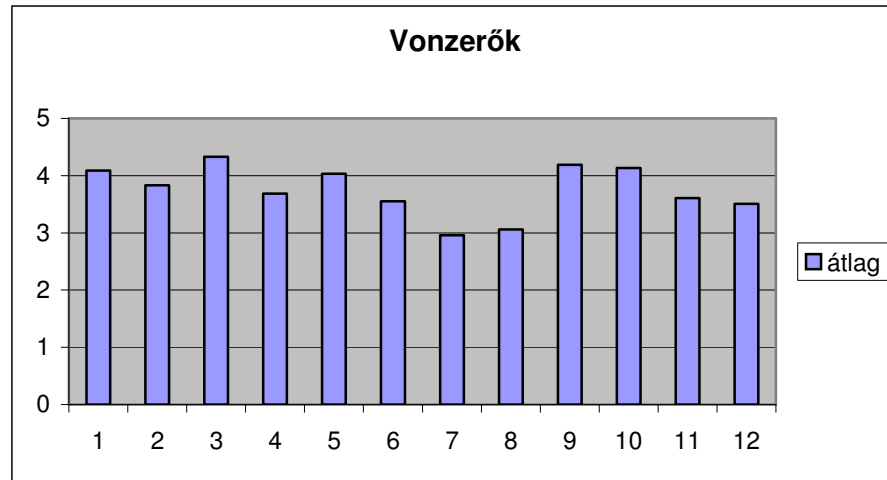
Saját kutatási tapasztalatok

2004. év folyamán vette kezdetét az a kutatás, amely arra a kérdésre keres választ, hogy a magyar lakosság milyen szempontokat részesít előnyben lakóhelyének megválasztásakor, melyik magyarországi településeket tartja leginkább versenyképesnek, melyek azok a központi települések, melyeket vonzásközpontoknak tartanak. A reprezentatív kérdőíves megkeresés (a reprezentativitást biztosító öt szempont: a lakosság régiók és ezen belül településméret szerinti megoszlása, a magyarországi lakosság nemek, korcsoportok és végül iskolai végzettség szerinti tagozódása) eredményeként több mint ezerháromszáz magán-személy adott választ kérdéseinkre.

A kérdőív első kérdése arra irányult, hogy az általunk összegyűjtött tizenkét szempont közül melyek a leglényegesebbek egy lakóhely vonzerejének megítélésében. Arra kértük a válaszadókat, hogy a felsorolt tényezőket fontosságuk szerint egy ötfokozatú skálán értékeljék (*1. ábra*).

A teljes magyarországi lakosságot reprezentáló válaszadók véleménye alapján azt az eredményt kaptuk, hogy a sorrendben legfontosabb tényezők közé a települési és közlekedési infrastrukturális adottságok, valamint a foglalkoztatási körülmények, egészségügyi szolgáltatások és a lakókörnyezet állapota tartoznak, mint a mindennapi élet elválaszthatatlan háttérfeltételei. Valamivel alacsonyabb értékkel jellemezték a megkérdezettek az oktatási feltételeket, a városi szerepkörök szélességét, a szabadidő eltöltésének lehetőségeit, a település természeti adottságait és a lakásállományt jellemző vonzerőt. Végül sorrendben a két legalacsonyabb értéket a település demográfiai adottságai és a lakóhely történelme, tradíciói kapták.

A felsorolt tényezőkön kívül a válaszokban, – mint egyéb, a lakóhely vonzerejét alakító tényező – három szempont fordult elő többször, így az emberi (családi, baráti) kapcsolatok, közösség megléte, a közbiztonság színvonala és végül a lakosság etnikai összetétele. Ezek a szempontok egy következő felmérésnél akár külön, akár az általunk összegyűjtött tényezőkbe beépítve tovább árnyalhatják a lakóhelyek megítélésének pontosságát.

1. ábra: Lakóhelyek vonzerőtényezői
 Forrás: A szerző saját szerkesztése.

1. egészségügyi szolgáltatások (pl.: orvosok, kórházi ágyak, gyógyszertárak száma) 2. oktatási viszonyok (pl.: alap-, közép- és felsőfokú oktatási intézmények száma) 3. települési infrastruktúra (pl.: gázszolgáltatás, csatornázottság, utak állapota, közvilágítás, helyi tömegközlekedés, parkolási rend) 4. városi szerepkörök szélessége (pl.: közintézményekkel való ellátottság, kereskedelmi hálózat szélessége) 5. lakókörnyezet állapota (pl.: zöldterület nagysága) 6. település természeti adottságai (pl.: éghajlat, hegyvidék, folyók) 7. település történelme, hagyományok, tradíciók 8. demográfiai adottságok (pl.: lakosság korösszetétele) 9. közlekedési kapcsolatok (pl.: országos út-, vasúthálózatra csatlakozás, Budapest megközelíthetősége) 10. foglalkoztatási körülmények (pl.: munkanélküliség, bérszínvonal, kvalifikált munkahelyek száma) 11. szabadidős lehetőségek (pl.: művelődés, kultúra, sport, éttermek száma) 12. lakásállomány jellemzői (pl.: lakóépületek kora, típusa, mennyisége)

Részletes vizsgálat alá vontuk az egyes vonzerők és korcsoportok között kimutatható kapcsolatot is. Eszerint, nem meglepő módon a fiatalok (15–29 éves korcsoport) körében az átlagnál magasabb értéket kapott a szabadidő eltöltésének lehetősége mutató, míg a legidősebbeknél az egészségügyi ellátás szerepelt a sorrendben előrébb, a foglalkoztatási feltételek mutatószám pedig valamivel hátrébb került a 60 év felettek rangsorában. Mindössze érdekességként jegyzem meg, hogy az összes lehetséges felbontást figyelembe véve (nemcsak a korcsoportok, de az iskolai végzettség, és a lakóhely mérete szerinti kiscsoportokat is figyelembe véve) ebben a felbontásban szerepel a legalacsonyabb érték, amit a 15–29 év közötti korosztály adott (2,74) a település történelme, tradíciói mutatószámra.

Szintén kíváncsiak voltunk arra, hogy létezik-e szignifikáns kapcsolat az iskolai végzettség és a vonzerőkre adott válaszok között. Tapasztalataink szerint a felsőfokú végzettségű csoportnál az átlagosnál magasabb pontszámot kapott az oktatás, a települési infrastruktúra, a városi szerepkörök szélessége valamint a természeti adottságok mutatószám, melyek a különböző iskolai fokozatúak közül az alacsonyabb végzettségűeknek rendre a legalacsonyabb értéket kapták. A többi mutatószám esetén nem mutatható ki lényeges különbség az iskolai végzettség függvényében. Megjegyzem, hogy az összes lehetséges felbontást figyelembe véve a legmagasabb értéket ekkor kaptuk (4,45), a felsőfokú végzettségű csoport a települési infrastruktúra mutatójára adta ezt a maximumnak számító értéket.

Szintén találtunk kölcsönkapcsolatot a válaszadó lakóhelyének mérete és a kapott pontszámok között. Eszerint az 50 000 főnél magasabb lélekszámú településen élők az átlagot jelentősen meghaladó értékkel jellemezték a városi szerepkörök szélessége, valamint a közlekedési kapcsolatok fontossága mutatókat, de szintén átlag felett értékelték az egészségügyi ellátást, a foglalkoztatási körülményeket, a szabadidős lehetőségeket és a lakásállomány jellemzőit. A 2000–5000 fő közötti lélekszámú települések relatíve nagyobb fontosságot tulajdonítottak a hagyományok-tradíciók mutatóknak, a zöldterület nagyságának és a település természeti adottságainak, míg a legkisebb településeken élők (2000 fő alatti lélekszámmal) az előzőeken felül a demográfiai adottságokat jelölték a többi települméretre képest szintén fontosabbnak.

A kérdőív második és harmadik kérdésében arra kértük a válaszadókat, hogy mondjanak véleményt a magyarországi települések, mint lakóhelyek versenyképességéről. A sorrend felállításán kívül az okokra is kíváncsiak voltunk, ezért a korábban felsorolt tizenkét mutatószám használatát szintén kértük a válaszoknál. Az említések gyakoriságán kívül így lehetővé vált annak megismerése is, hogy milyen vélemény alakult ki egy adott városról országosan, regionálisan és saját településszintjén. (Terjedelmi korlátok miatt az alábbiakban mindössze Közép-Magyarország és Dél-Dunántúl adatait mutatom be részletesebben.)

Az 1000 fős minta alapján, az előfordulás gyakorisága szerint az alábbi sorrendet kaptuk (az 1. táblázatban csak a válaszok legalább 5%-át meghaladóan előforduló településeket tüntettük fel, a súlyozás pedig az egy kérdőívben szereplő városok említési sorrendjét veszi alapul, de ahogy látszik, a súlyozás a rangsort egyáltalán nem változtatja meg).

Kiugróan magas a Budapestre adott válaszok aránya, melyet többnyire vidéki megyeszékhelyek követnek. Ahogy az 1. táblázatból is látszik, az 5%-os említési határt két nem megyeszékhely (Sopron az előkelő 3. és Eger a 8. helyezett) haladta meg, de az első húszban is csak hét ilyen város szerepel (az előzőeken kívül még Siófok, Kőszeg, Hévíz és Szentendre). Vagyis napjaink Ma-

gyarországra kijelenthető, hogy többnyire még csak a relatíve nagyobb városok képesek olyan adottságokat, szolgáltatásokat kínálni, melyek vonzó lakóhellyé teszik őket.

A régiókra lebontott rangsorok néhány érdekes változást eredményeztek. Közép-Magyarországon a válaszadók (279 fő) az országos sorrendhez képest előkelőbb helyet adtak Egernek és megjelent a listán több régióbeli kistelepülés, valamint néhány üdülőváros is (Szentendre, Cegléd, Érd, Esztergom, Visegrád illetve Siófok, Gyula, Hévíz), mintegy reprezentálva a lakóhelyen kívüli leggyakoribb desztinációkat. Nem került viszont a központi régió listájára néhány dunántúli és keleti országrészben lévő város sem (Szombathely, Veszprém, Miskolc, Kecskemét).

	Település	Említés	Súlyozott
1	Budapest	575	2523
2	Pécs	258	830
3	Sopron	238	766
4	Győr	197	644
5	Szeged	182	551
6	Debrecen	164	511
7	Székesfehérvár	125	414
8	Eger	120	396
9	Kecskemét	72	263
10	Veszprém	65	205
11	Miskolc	60	205
12	Szombathely	54	189

1. táblázat: Magyarországi városok versenyképességi sorrendje

Forrás: Saját szerkesztés.

A Dél-Dunántúlon például Pécs került az élre, mint országosan legvonzóbb lakóhely (2. táblázat), az országos listához képest előkelőbb helyezést kaptak a dunántúli városok (Győr, Székesfehérvár), és felkerült a listára több dél-dunántúli és szomszédos régióbeli település is (Kaposvár, Nagykanizsa, Szekszárd, Baja). Ezzel szemben az Alföld és Észak-Magyarország városai kivétel nélkül hátrébb szorultak.

Hasonló, ha nem is ennyire erőteljes regionális hatásokról számolhatunk be a másik öt régió esetében is. A Nyugat-Dunántúlon ha meg nem is előzte, de közvetlenül Budapestet követi Győr, a Közép-Dunántúlon (ahogy a Dél-Dunántúlon Pécs) Székesfehérvár került az első helyre, Budapest a második. Az Észak-magyarországi régióban meglepően nagy Budapest fölénye a sorrendben második Eger, harmadik Debrecen és csak negyedik Miskolccal szemben.

Észak-Alföldön a megyeszékhelyek közül Debrecen a második, viszont Nyíregyháza és Szolnok csupán a nyolcadik-kilencedik helyre került, mint legvonzóbb magyarországi lakóhely. Végül a Dél-Alföldön a második Szeged és a negyedik Kecskemét, Budapest fölénye itt is domináns.

	Település	Említés	Súlyozott
1	Pécs	63	251
2	Budapest	59	250
3	Sopron	29	87
4	Győr	24	73
5	Székesfehérvár	20	62
6	Kaposvár	19	73
7	Szeged	14	35
8	Debrecen	9	23
9	Nagykanizsa	8	21
10	Veszprém	8	19
11	Szekszárd	7	25
12	Baja	6	19

2. táblázat: Versenyképességi sorrend a Dél-Dunántúlon

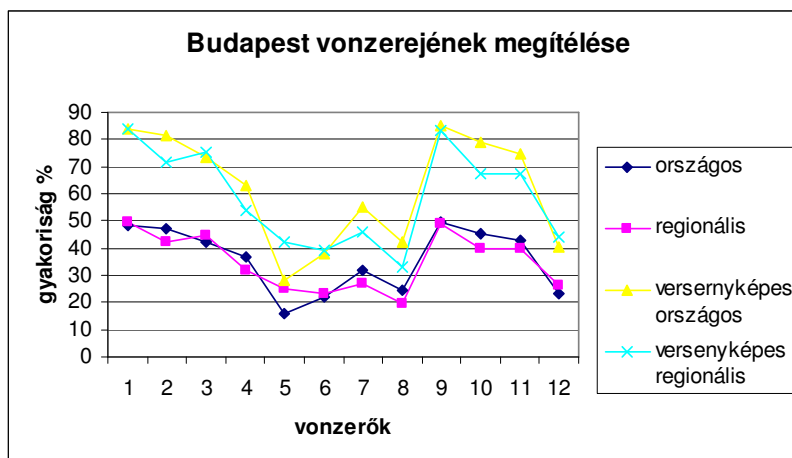
Forrás: A szerző saját szerkesztése.

Érdekes elemzési szempontnak ígérkezett annak megvizsgálása, hogy egy város országos és saját régióbeli megítélése mennyiben esik egybe, hogyan látják a válaszadók az adott települést tágabb és szűkebb földrajzi környezetükben.

Budapest megítélése a válaszadók négy részre bontása alapján (1. az országos reprezentatív mintában szereplő 1000 fő, 2. a közép-magyarországi, reprezentatív 279 fő, 3. az országos mintából Budapestet versenyképesnek tartó 577 fő, 4. a Budapestet saját régiójában versenyképesnek tartó 165 fő), csak kisebb eltéréseket mutat.

Vagyis Budapest elsősorban mint egészségügyi, oktatási és közlekedési központ, valamint kedvező foglalkoztatási körülményekkel, szabadidős szolgáltatásokkal és települési infrastruktúrával rendelkező település számít vonzó lakóhelynek. Az országos és regionális listákat összevetve, lényeges (10 százalékpontot elérő) eltérés négy dimenzióban mutatkozott, az oktatási viszonyok, a városi szerepkörök szélessége és a foglalkoztatási körülmények megítélése a saját régióban valamivel kedvezőtlenebb, míg a főváros lakókörnyezetének állapotot saját régiójában sokkal kedvezőbbnek látják, mint országosan. Kisebb különbség (7–9 százalékpont) még kimutatható a település történelmi megítélés-

se, demográfiai adottságai és szabadidős lehetőségei kategóriáknál is, minden esetben valamivel rosszabb értékkel a régió belüli válaszok esetében.

2. ábra: Budapest vonzerejének megítélése

Forrás: Saját szerkesztés.

Teljesen másként látják viszont a vidéki nagyvárosokat országos szinten és saját régiójukban, ami mögött egyértelműen a szűkebb környezethez képest relatíve kedvezőbb megítélés magyarázó ereje húzódik meg.

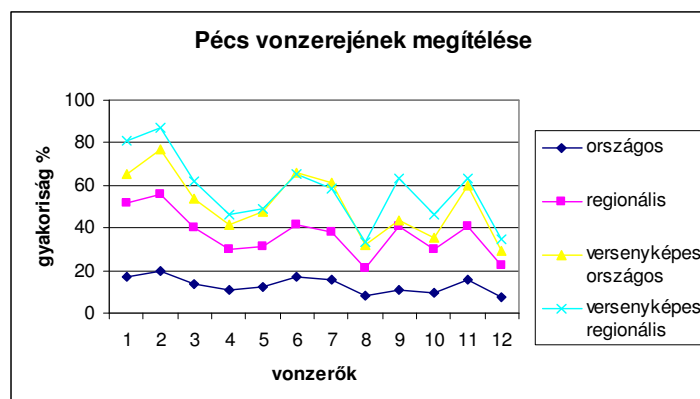
Pécs országosan kedvező megítélése oktatási viszonyainak, természeti adottságainak, széleskörű egészségügyi szolgáltatásainak, valamint történelmének és szabadidős lehetőségeinek köszönhető. Jól látható, hogy a Dél-dunántúli régió válaszadói minden dimenzióban kedvezőbb értékeket adtak a városnak (némely esetben a 30 százalékpontot (!) is meghaladja a régió belüli kedvezőbb válaszok aránya).

Különösen feltűnő, hogy az országosan kedvezőtlennek ítélt (és valljuk be annak is számító) közlekedési kapcsolatok mutató, a város régió belüli megítélésében már vonzerőnek számít, ami a települési versenyképesség relatív jelleget jól érzékelteti. Talán két dimenzió van, ahol a Pécs országosan versenyképesebbnek tartók néhány (0–3) százalékponttal jobb értéket adtak, mint a város saját régióján belül kedvezően megítélők: ez a település történelme, tradíciói valamint a természeti adottságok mutató.

Összefoglalva, a területi verseny célja a térségben élők jólétének fokozása a magas foglalkoztatottságon, a megtermelt jövedelem tartós emelkedésén keresztül. A versenyben való sikeres helytállás eszköze egy speciális, rugalmasan módosítható, az önkormányzatok vagy dinamikus hálózatok által koordinált, gazdaságfejlesztési program, melyet az érintett háztartások és vállalkozások

ismernek és támogatnak. A verseny szereplői pedig az azonos hierarchiaszinten működő területi egységek, melyek érdekeit különféle helyi szervezetek képviselik, eltérő hatások mellett, de mégis közvetlen befolyást gyakorolva a térség gazdasági fejlődésére. [10]

A kutatás célja, pontosan egy ilyen jól átgondolt, a valós helyi igényekre alapozott stratégia kidolgozásához nyújtandó információ, amely jól érzékelteti, hogy a különböző országrészek nem csak különböző adottságokkal, relatíve nagyon eltérő pozícióval, de sokszor meglehetősen differenciált igényekkel és tapasztalatokkal rendelkező lakónépességgel is jellemezhetők.

3. ábra: Pécs vonzerejének megítélése

Forrás: A szerző saját szerkesztése.

IRODALOM

- [1] Beluszky P. (2000a): **A magyarországi városok versenyképessége**, Budapest.
- [2] Beluszky P. (2000b): **Adalékok a városállomány 1990 utáni átalakulásához** – In Horváth–Rechnitzer (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón, MTA RKK 115–129. pp.
- [3] Daniss Gy. (2003): **Hol jobb élni Magyarországon?** Népszabadság, június 28.
- [4] Enyedi Gy. (1998): **Sikeres régiók**. In Tények könyve: régiók. Budapest, Greger-Delacroix 409–411. pp.
- [5] Farkas B. – Lengyel I. (2001): **Regionális versenyképesség és kohézió az Európai Unióban**. Tér és Társadalom 3–4. 231–252. pp.
- [6] Hajba F. (2003): **Városok, szerepek és a gazdasági erő**. Népszabadság, október 9.

- [7] Horváth Gy. (2001): **A magyar régiók és települések versenyképessége az európai gazdasági térben.** Tér és Társadalom 2. 203–231. pp.
- [8] Lengyel I. (1999): **Régiók versenyképessége** (kézirat).
- [9] Lengyel I. (2000a): **A regionális versenyképességről.** Közgazdasági Szemle 12. 962–987. pp.
- [10] Lengyel I. (2003): **Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon.** Szeged, JATEPress
- [11] Lengyel I. – Rechnitzer J. (2000): **A városok versenyképességéről.** In Horváth Gy. – Rechnitzer J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón, MTA RKK 130–152. pp.
- [12] Palkovits I. (2000): **Szempontok a területi versenyképesség értelmezéséhez.** Tér és Társadalom 2–3. 119–128. pp.

SUMMARY

In 2004, research was initiated analysing the preferences of Hungarian people in choosing a place to live. Which Hungarian settlements are favoured? Which towns are considered as places of interest? Which towns can take part in this competition? In this representative survey more than 1,300 people filled in a questionnaire dealing with five topics: the distribution of habitants by region, the size of the settlements within the region, the gender, age and qualifications in relation to national statistics. Although the database is still being processed, we shall try to provide up-to-date information on these questions.

The purpose of the research is to provide exact information on developing a deliberate strategy of development based on local demands. It will show that the different regions of the country possess a different range of opportunities, their own totally unique status, and a variety of experiences and needs on the part of their inhabitants.

31. KONVERGENCIA A FINANSZÍROZÁSI ÁGAZATBAN

Pintér Éva

egyetemi tanársegéd

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar
Vállalati Gazdaságtan és Számviteli Tanszék

A pénzügyi szektorban erősödő konvergencia zajlik. A banki, a biztosítási, a befektetési és a nyugdíjalap tevékenységet érintő konvergencia különböző dimenziókban zajlik, itt mi az üzleti gazdasági aspektust emeljük ki. Kiindulásként azt kell megvizsgálunk, hogy milyen hajtóerők és stratégiai célok mozgatják a finanszírozási intézmények konvergens törekvéseit. A konvergencia nem homogén módon érvényesül, hanem országokon, régiókon, üzletágakon és intézményeken belül is sokféle sajátosságot mutat.

A 20. század végén nagyon sok finanszírozási intézmény a termékek, szolgáltatások széles skáláját kínálja. A 80-as évek deregulációja eredményeként az intézmények jogot kaptak olyan kiegészítő és versenytermékek piacra vitelére, amelyek eredetileg más finanszírozási intézmények kizárólagos privilégiumai voltak. Ez a finanszírozási szektor különböző területei közötti határok elmosódásához és finanszírozási konglomerátumok kialakulásához vezetett. Ezek a konvergencia intézményesülését testesítik meg.

A finanszírozási konvergencia alatt egyrészt a szolgáltató intézmények hasonulását és funkcióbeli közeledését értjük, másrészt a finanszírozási termékek és szolgáltatások iránti kereslet egységesülő intézményekkel szembeni jelentkezését értjük. Finanszírozási konglomerátum alatt finanszírozási intézmények csoporttá szerveződését értjük (bankok, biztosító társaságok, befektetési intézmények). Fontos tapasztalat, hogy a kialakuló konglomerátumokban nem azonnal megy végbe a struktúrák és stratégiák egyesülése, hanem fennmarad a heterogenitás. A finanszírozási szolgáltatók területén a konvergencia a leghamarabb a disztribúció szintjén megy végbe (kereszt értékesítés). Erről a kezdetleges homogenitásról hamar kiderül elégtelensége, s arra a felismerésre jutnak, hogy a tartós versenyelőny elérése érdekében szorosabbra kell fűzni a termékek közvetítését segítő kapcsolatokat. A fő kérdés az, hogy milyen időtávon van lehetőség a bankok, biztosító társaságok és befektetési intézmények integrálásá-

ra. A biztosító társaságok láthatóan nemcsak a termékkála szélesítésére törek-
senek, hanem harcba szállnak a nyugdíjalapok megszerzéséért is.

A konvergencia problémáját a szakmai irodalom több aspektusból is vizs-
gálja. Egyrészt figyelmet fordítanak a folyamat mozgatórugóira, elemzik a kö-
vetett stratégiákat és az alkalmazott szervezeti formákat, másrészt mérlegelik a
konvergencia előnyeit és hátrányait. A 90-es évek legfőbb tapasztalata az volt,
hogy az intézményi egyesülést-közeledést a homogenitás helyett a sokszínűség
jellemzte területi-regionális vagy szakmai értelemben [10].

KAPCSOLAT A DIVERZIFIKÁCIÓS IRODALOMMAL

Sok jelből arra következtethetünk, hogy a finanszírozási szektorban végbemenő
konvergencia a diverzifikáció tipikus példájának tekinthető. A banki, biztosítási
és befektetési intézmények közötti határok megszűnése olyan finanszírozási
konglomerátumok létrejöttéhez vezet, amely üzleti egységek sorát vonja hol-
ding jellegű intézményi forma alá. Az iparvállalatokban végbemenő diverzifi-
káció vonzó analógia lehet, a mechanikus másolástól azonban óvakodni kell.
RUMELT [7] művéből tudjuk, hogy *ha a diverzifikáció kapcsolódó jelleggel
megy végbe, akkor annak eredményei felülmúlják a specializált vállalatokét és a
nem kapcsolódó diverzifikálókét*. Egyúttal azzal is tisztában kell lennünk, hogy
a diverzifikáció multidimenzióális fogalom, amely azt jelenti, hogy a tev-
kenységi portfólió pusztán kiterjesztése nem jár automatikusan az intézményi tel-
jesítmény fokozódásával. A diverzifikációs stratégia sikeréhez több feltétel
együttes érvényesülése járulhat hozzá [6].

- *Diverzitási státusz*: ez jelzést ad a vállalat, intézmény diverzifikáltsági
fokáról. A banki, biztosítási és befektetési profilt magukba olvasztó fi-
nanszírozási konglomerátumok fokozottan diverzifikáltak, egyértel-
műen szélesebb tevékenységi portfóliót tartanak, mint például a ban-
kok vagy azok biztosítási leányvállalatai. E sokoldalú termékínálatra
képes konglomerátumokban nagyobb az esély a szinergikus hatások
kibontakozására, mégsem igazolják empirikus vizsgálati eredmények,
hogy a diverzitási státusz önmagában garancia volna a nagyobb telje-
sítményre.
- *Kapcsolódási fok*: ez megmutatja, hogy az új üzletág milyen szorosan
kapcsolódik a meglévőkhöz. Ha marketing vagy egyéb működési jel-
legű kapcsolódás kimutatható, akkor kapcsolódó diverzifikáció érvé-
nyesül, ellenkező esetben kapcsolódás nélküli. Elvileg a kapcsolódó
fokozottabb esélyt kínál a szinergiák érvényesülésére, mint a kapcsol-
ódás nélküli diverzifikáció. Az empirikus eredmények e feltevést sem
támasztják alá minden kétséget kizáróan.

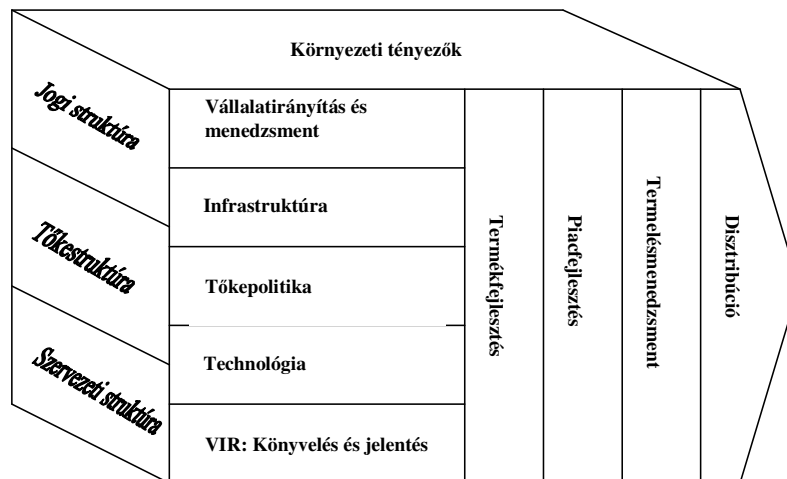
- *Diverzifikáció módja:* a diverzifikáció végbemehet meglévő vállalatban belül, vagy új vállalat alapításával, de ugyanígy fúzióval vagy akvizícióval is. Egyértelmű válasz nem kapható a leghatékonyabb mód megválasztására vonatkozóan sem.
- *Diverzifikáció megvalósítása:* ez az integrálódás területeit és fokát vizsgálva arra a kérdésre keresi a választ, hogy a homogén szervezeti struktúra kialakítására, vagy a menedzseri kultúra egységesítésére irányul-e az integrálódás.

Az intézményi diverzifikáció tipizálása egyaránt végezhető a diverzifikációs státusz, a mód és a megvalósítás alapján [3, 4]. Utóbb említett publikációk arra hívják fel a figyelmet, hogy a relatív sikeresség az integrálódás, összeolvadás fokának függvénye. A teljes intézményi integráció, amely alapulhat fúzióval vagy akvizícióval, nagyobb teljesítményt valószínűsít, mint a holdingban megtestesülő lazább együttműködési formák, vagy a közös vállalatok vagy az együttműködés kezdetleges formáját megtestesítő disztribúciós szövetségek.

Vitathatatlan, hogy az integráltság foka kulcsfontosságú a konvergencia stratégiák különbségeinek magyarázatában. Az említett tipologizálás a probléma részleges bemutatására alkalmas, s ezért szükség van olyan elméleti keret megalkotására, amelyben összekapcsolódik az értéklánc és a szolgáltatások működtetési rendszere. Ez a közelítés alkalmasabb a finanszírozási konglomerátumok struktúrájának, stratégiájának, szinergiáinak és lehetséges kockázatainak jobb megértésére. Ez nyomon követhető az 1. ábrán.

PORTER értéklánc fogalmához az ipari vállalatok értékteremtő keresztszetei szolgáltak absztrakciós forrásként. Ott a fogalom a hozzáadott értékteremtő képesség különbségeit fejezte ki. Abból indulnak ki, hogy minden lépés pénzbe kerül, ugyanakkor értéket teremt. A hozzáadott érték nagysága a versenyelőnyök erősödését és a profitkilátások javulását vonja maga után. Az értéklánc kategóriája csak úgy alkalmazható a finanszírozási konglomerátumok működésére, ha elvégezzük a szükséges adaptációt. Ehhez szükséges azonosítani a konglomerátumokon belüli szinergiák forrásait, mozgatóit, ugyanígy szükség van a kockázatok okainak, mozgatóinak feltárására, és vizsgálni kell a finanszírozási konglomerátumok működésének kapcsolatát az alkotó intézmények és a piac működésével.

Az 1. ábrán látható referencia séma három síkra bontható. A nyílban végződő sík illusztrálja az elsődleges és támogató tevékenységeket, amelyek szinergia forrásai lehetnek. A séma hátsó oldala a strukturális aspektusokat mutatja be (jogi, tőke-, szervezeti struktúra), amelyek ugyancsak befolyásolják a szinergia képződését és a kockázat alakulását. A felső lap síkján környezeti tényezőket ábrázolunk. Ezek a változók ugyancsak fontosak lehetnek a konglomerátum és a konvergencia vizsgálatában.

1. ábra: A pénzügyi konglomerátumok irányítási szintjei
 Forrás: VAN DEN BERGHE, L. A. A. – VERWEIRE, K, 1998

Fontos felismerésként igazolható, hogy a banki, biztosítási és más befektetési termékek egyszerű kapcsolt értékesítése egyazon helyen, csak az első lépés versenyelőnyök létrehozására. Tartós kompetitív előnyökhöz csak akkor lehet jutni, ha teljes körű finanszírozási megoldásokat fejlesztenek ki, amelyhez elemezniük kell a finanszírozási termékek összes változatának teljes marketing ciklusát (termék- és piacfejlesztés és termékmenedzselés).

A VERSENY ERŐSÖDÉSE A PÉNZÜGYI SZOLGÁLTATÓK KÖZÖTT

A diverzifikációs törekvés a kereskedelmi bankok részéről mutatkozott erősebbnek. Amikor egy bank létrehozza saját biztosító részlegét, akkor a bank és a biztosító egymás versenytársa lesz. A bankok diverzifikációs szándéka kezdetben döntően az életbiztosítási termékek kínálatában testesült meg.

A pénzügyi szektor helyzetében bekövetkező változások fokozták a bankok diverzifikációs ambícióit. A népesség gyorsan emelkedő élettartama előregedési tendenciát váltott ki, s a felosztó-kirovó elven működő közszolgáltató nyugdíjrendszerre fokozódó nyomás nehezedett a korábbi kifizetési szint fenntartása érdekében. Ennek a nyomásnak egyre nehezebb volt ellenállni, s ez a helyzet felértékelte a közszolgáltató területen kívüli nyugdíjbiztosítók jelentőségét. Ez utóbbiak egyre több megtakarítást vonzottak magukhoz, s az új biztosítási termékek kínálatából egyre inkább a bankok biztosítási üzletága igyekezett részesedni. Az élet- és nyugdíjbiztosítási termékek relatív jövedelmezősége versenyképebbnek bizonyult a hagyományos betéti termékekénél, és a súly-

ponteltolódás nyomán a megtakarítások növekvő hányada áramlott az új biztosítási termékek felé.

A tartósan alacsony infláció és a nyomában viszonylag magas reálkamat tovább ösztönözte a biztosítási termékekben megtestesülő hosszú távú megtakarításokat. Ennek következtében az élet- és nyugdíjbiztosítási termékek egyre erőteljesebb kizorító hatást gyakoroltak a hagyományos betéti termékekre. A bankok stratégiai terjeszkedését a biztosítási üzletág területére a dereguláción és a növekedési kilátásokon túl az adórendszer könnyítése is ösztönözte.

Az elmúlt egy-másfél évtizedben lezajlott konvergencia bizonyította, hogy a bankok és biztosítók funkcióinak kölcsönös átvétele nem múló divat, hanem tartós realitás. Az országokénti elterjedtség különbözősége többnyire a keresleti oldal fejlettségének függvénye. Ugyanígy nagy szerepe van a piacok szerkezeti különbségeinek. Van olyan vélekedés is, amely szerint a bankok behatolása az életbiztosítási piacra, válaszreakció volt arra a támadásra, amit a biztosítók korábban indítottak a bankok ellen a megtakarítások elszívásával. A bankbiztosítás sikerei az életbiztosítási ágazatban több okkal is magyarázható:

- A bankok széles körű fiókhálózattal rendelkeznek, amely alkalmas biztosítási termékek értékesítésére is;
- A bankok gyakrabban lépnek kapcsolatba ügyfeleikkel, de az információs technológia fejlődésével ez ritkult, és ezt igyekeztek kompenzálni a biztosítási termékek növekvő értékesítésével;
- A bankok részletes adatbázist használhatnak ügyfelek elérésére, továbbá testreszabott termékeket kínálhatnak számukra a „mindent egy helyben vásárlás” kényelmével;
- A bankok megbízhatóbb intézmények hírében állnak a biztosítókkal szemben;
- A bankbiztosítási integrált üzletág általában költséghatékonyabb a hagyományos biztosítási termékértékesítésnél;
- A bankbiztosítást eredendően a bankok jó helyzetfelismerési eredményének tartják, amivel sikeresen behatoltak a biztosítási funkciók területére.

A nem életbiztosítási üzletág területére korántsem volt ilyen sikeres a bankok behatolása. Ennek az is lehet a magyarázata, hogy az életbiztosítási termékek nagyobb hasonlóságot mutatnak a banki termékekkel, mint a nem életbiztosítási termékek. Ez megnehezítette ezen termékek bankon keresztüli értékesítését.

A bankok biztosítási területre történő belépését az Egyesült Államokban sokáig és változatos szabályozási eszközökkel korlátozták, így a bankok közvetett utakat igyekeztek igénybe venni. Ezek a korlátozások Kanadában egészen a 90-es évek végéig még szigorúbbak voltak.

Egyre több finanszírozási konglomerátum rendelkezik sokágú disztribúciós csatornákkal. Számukra közömbös, hogy a konvergenciára irányuló törekvés a banktól vagy a biztosítótól indul ki. Legjobbnek azt a disztribúciós stratégiát tartják, amely felöleli az összes lehetséges csatornát. A cél integrált disztribúciós rendszer kifejlesztése, amelyből az ügyfelek a számukra legmegfelelőbb csatornát választják ki. A termék eladás szempontjából érdektelen, hogy melyik üzletág lép kapcsolatba az ügyfelekkel. A hagyományos disztribúciós csatornák helyét – e folyamatban – egyre inkább az új információs technológián alapuló közvetítő csatornák veszik át. Az egyébként is sokszínű képet tovább árnyalja a kiskereskedelmi láncok behatolása a pénzügyi szolgáltatások területére. Mivel a vevők széles körével közvetlen és nagyszámú kapcsolatot tartanak fenn, könnyű helyzetben vannak a banki és biztosítási termékek közvetítésével.

Mind a bankbiztosítás, mind a biztosítói finanszírozás látszólag a fogyasztásra koncentrál. A feltevés azonban nem helytálló, mivel a vállalati finanszírozási piac is kínál potenciális lehetőségeket. Jó példa lehet erre a nyugdíj- és életbiztosítási intézmények behatolása a vállalati életbiztosítás piacára. Ezeknek az intézményeknek nem volt kapcsolata tömegesen vállalati ügyfelekkel. Emellett az is megfigyelhető, hogy a nem életbiztosítási intézmények beléptek az egyéni biztosítás területére; itt lassúbb haladásra kell számítani, bár a folyamatok itt is várhatóan irreverzibilisek lesznek.

Az amerikai piacon a konvergencia és integrálódás más példái figyelhetők meg. Az üzleti célú biztosító társaságok, a viszontbiztosító intézmények és a beruházási bankok közeledése és együttműködése kezdődött el. Ennek természetes indítéka a finanszírozási védettség iránti igény, a kockázat menedzselésére irányuló szándék. Mivel a forgalmazott termékek kockázatossága széles skálán szóródik, önálló kockázatkezelő divíziók kiépítésére van szükség. A beruházás és a kockázat olyan szerves egybetartozást mutat, mint a fény és az árnyék; a különféle befektetési termékek kockázatát csak tudatos portfóliómenedzseléssel, a kockázat állandó lefedésével és kiegyensúlyozásával lehet hatékonyan kezelni. Az említett három terület konvergenciája és érdekazonosságon alapuló együttműködése az egyik legfigyelemreméltóbb területe a banki-biztosítási-befektetési konvergenciának.

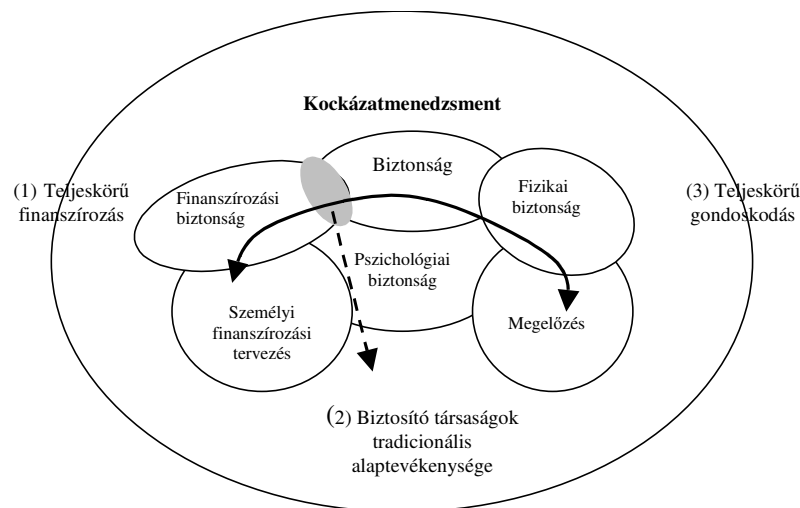
TÖBB MINT KAPCSOLT ÉRTÉKESÍTÉS

A finanszírozási ágazatokban végbemenő konvergencia mélyebb mozgatója az az igény, hogy a finanszírozási intézmények újragondolják alaptevékenységüket, s a stratégiai válaszok általában a mindent finanszírozás szándékában csúcsosodnak ki.

A finanszírozási szolgáltatások piacán hagyományosan a kínált termékre koncentráltak. A termékhatárok és a földrajzi korlátok megszűnésével az alapte-

vékenység tradicionális fogalma használhatatlanná válik. Ennek alternatívája a *funkcionális jellegű ügyfélorientált felfogás* lesz, amely felváltja a termékorientációt. Ahogy O'HARE [6] véleményéből is kiderül, bizonytalan gazdasági környezetben az ügyfelek átértékelik biztosítói kapcsolataikat, új igényeket, szándékokat fogalmaznak meg, s ezekre a biztosítóknak érzékenyen kell reagálni. A reagálás hatékony módja a biztosítók tevékenységi körének bővítése, szélesítése, amely szakítást jelent a hagyományos termékközpontú szemlélettel. E szélesebb perspektíva illusztrálására szolgál a 2. ábra.

Az integráció vélhetően kettős irányban halad, egyrészt a mindent finanszírozás vállalásával, másrészt a mindenről gondoskodásra való törekvéssel. Mind a MERTON [5], mind a CRANE–BODIE [1] cikk a funkcionális szemlélet perspektíváját hangsúlyozza az intézmény- vagy termékközpontú felfogással szemben. A funkcionális jelleg előtérbe kerülése a banki és a biztosítási ágazatban egyaránt nyomon követhető. A funkciók beszámításakor a finanszírozási rendszer alapszükségleteiből kell kiindulni.

2. ábra: A biztosítói tevékenység tág értelmezése
Forrás: SKIPPER (2002)

Ez a funkció halmaz belső összetételét és súlyarányait illetően országonként változhat, de struktúrája általában ugyanaz. CRANE–BODIE [1] szerint a bankok, biztosító társaságok és viszontbiztosítási alapok között a magasabb teljesítmény és a hatékonyság eléréseért folyik a verseny. Láthatóan a hagyományos intézményi szerkezet céljaik elérésére egyre kevésbé alkalmas, és ez az oka a drámai változások kibontakozásának. Ahogy CRANE–BODIE írja [1]: „Rö-

vid távon a bankok folytatják a versenyt, csökkentve a költségeket és igyekezve a hatékonyabb működés elérésére. Hosszú távon döntő okai vannak a funkciók új csomagokba történő újrakombinálásának. A jövő győztesei azok lehetnek, akik a legjobban csomagolják a funkciókat az ügyfelek igényeinek kielégítésére, s nem azok, akik ragaszkodnak a régi intézményes keretekhez...”

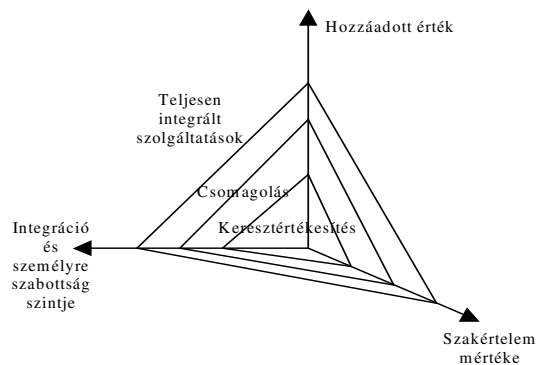
A BANKBIZTOSÍTÁSTÓL A TELJES KÖRŰ FINANSZÍROZÁS FELÉ

A finanszírozási és biztosítási szolgáltatások többségének hagyományos definíciója technikai kritériumokon és intézményi szektorkorlátokon alapul. A finanszírozási intézmények alaptevékenységének elemzése felfedi, hogy a valós piaci igények gyakran nincsenek összhangban a tradicionális termékfogalmakkal. A banki és biztosítási termékek azon kombinációi, amelyek a bankbiztosítás és a biztosítói finanszírozás révén jönnek létre, feltehetően egy átfogó fejlődés első lépését jelentik. A különböző finanszírozási és biztosítási termékek közötti időbeli és térbeli komplementaritás nem csupán kapcsolt értékesítésre és csomagolásra ösztönöz, hanem az innovatív jellegű termékintegrációra is. A csomagolás elmaradása (régi tradicionális) és az újracsomagolás (összhangban valós piaci igényekkel) révén új szolgáltatás csomag jön létre.

A csomagolás tartalmilag többfélélt jelenthet, ezért szükséges részletesen elemezni a csomagolás tárgyát képező elemeket. A csomagolt szolgáltatások a következő kritériumok alapján különböztethetők meg:

- A testreszabás és integráció szintje a csomagolásban foglalt termékek és szolgáltatások között.
- A csomagolásban foglalt termék és szolgáltatás nyújtójának szakértelme.
- A vevő számára nyújtott hozzáadott érték, ami a csomagolás végső célja.

Az elemek kombinálhatók, ahogy VAN DEN BERGHE–VERWEIRE [9] ábrája mutatja.

A csomagolás két szélső esete és közöttük variációk széles skálája látható a sémán. Az egyik szélső pólus a *kereszt értékesítés* az integráció és testreszabás alacsony mértékével, a benne foglalt különböző kompetenciák korlátozott mértékével és a hozzáadott érték viszonylag alacsony szintjével. Itt a szolgáltató stratégiájának hangsúlya a megkötött üzletek számosságán van, s ez a változat a tranzakciós marketing perspektívájából tekinti a végzett üzleti tevékenységet. A másik szélső változat a *teljesen integrált szolgáltatás*, az integráció és testreszabás magas fokával, magas szintű szakértelemmel, s az ügyfelet illető magas hozzáadott értékkel. Itt a szolgáltató a verseny élet keresi a különböző kiegészítő termékek és szolgáltatások testreszabásakor, személyre szabva azokat élettartam perspektívából kiindulva, vagy konkrét igények és események köré építve azokat. *Ez a kapcsolati marketing tipikus szemlélete, amely az ügyfél lojalítására épít.* A két pólus között a csomagolás minden típusa megtalálható, köztes pozíciókkal az integráció, testreszabás, szakértelem és hozzáadott érték alapul vételeivel.

Abból indulhatunk ki, hogy mai formájában a bankbiztosítás és biztosítói finanszírozás nem több kapcsolt értékesítési stratégiánál. Ellenben vannak integrált termékfejlesztési stratégiát alkalmazó vállalatok, s ezt teljes körű finanszírozásnak (mindent finanszírozásnak, allfinance) nevezzük. Ez inkább *termék- és piacorientált szemléleten* alapul, eszerint a különböző intézmények által nem csomagoltan és újra-összekapcsoltan szolgáltatott termékeket testreszabják az ügyfélcsoport igényeinek megfelelően, s ezáltal integrált és személyre szabott megoldást kínálnak.

IRODALOM

- [1] Crane, D. B. – Bodie, Z. (1996): **The transformation of banking: for follows function.** Harvard Business Review, Marc–Apr, 109–117. pp.
- [2] Crooks Gora, J. (1997): **Bancassurance: positioning for affiliations – lessons from Europe, Canada, and the United States.** Atlanta, Loma Publications
- [3] Herring, R. J. – Santomero, A. M. (1990): **The Corporate Structure of Financial Conglomerates.** Journal of Financial Services Research, Dec. 471–497. pp.
- [4] Hoschka, T. C. (1994): **Bancassurance in Europe.** Houndmills, The MacMillan Press Ltd
- [5] Merton, R. C. (1990): **The financial system and economic performance.** Journal of Financial Services Research, 263–300. pp.
- [6] Ramanujam, V. – Varadarajan, P. (1989): **Research on Corporate Diversification: a Synthesis.** Strategic Management Journal, 10, 6, November–December, 523–551. pp.

-
- [7] Rumelt, R. P. (1974): **Strategy, Structure and Economic Performance**. Boston, MA, Graduate School of Business, Harvard University
 - [8] SKIPPER, H. D. (2002): **Financial Services Intergation Worldwide**. Atlanta, Georgia State University, Working Paper
 - [9] Van den Berghe, L. A. A. – Verweire, K. (1998): **Creating the Future with All Finance and Financial Conglomerates**. Boston, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht
 - [10] Swiss R. E. (2003): **World insurance in 2002: high premium growth in non-life insurance**. Sigma 8.

SUMMARY

Following deregulation and globalisation, a number of firms act as financial supermarkets. Financial institutions are increasingly permitted complementary and competing product such as were originally the privilege of neighbouring financial sectors. We will try to prove that financial conglomerates are the most prominent form of institutionalisation of the convergence within the financial services industry. Most financial institutions understand that there is more involved than cross-selling, and that, in order to gain a lasting competitive advantage, firms will have to do more than merely cross-sell the different products of companies within the group.

32. A MAGYAR FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETI KERESKEDELEM SZERVEZETI INNOVÁCIÓJÁNAK ÉS VERSENYKÉPESSÉGÉNEK FŐBB SAJÁTOSSÁGAI A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA

Gérol Imre

dr. univ., főiskolai docens
BGF KVIFK Budapest; MÜTF Tatabánya

A SZERVEZETI INNOVÁCIÓ ÉS VERSENYKÉPESSÉG FOGALMA REGIONÁLIS ASPEKTUSBÓL

Az innováció a vállalati megújulás forrása. Mivel a versenyelőny források mindegyikére jelentős hatása van, ezért a piaci siker elérésének fontos tényezője. A tanulási görbe a munkaerő tapasztalatszerzésével és a termék, illetve technológia tökéletesedésével összefüggő jelenség. A tanulási görbére épített stratégia segítségével eredményesen megakadályozható új versenytársak piacra lépése, és gyorsan növelhető a piaci részesedés.

Az innovációnak számtalan definíciója létezik a szakirodalomban [1]. A legtágabb értelmezés szerint az innováció a fogyasztói igények kielégítésének új, a korábbinál magasabb minőségű módja. Konkrét megjelenési formái az új termékek, új termelési eljárások, új szervezeti formák.

Az innováció versenykörnyezetének jellemzői [2]

A mai dinamikus gazdasági környezetben az új termékek és termelési eljárások kifejlesztése döntő tényezője a vállalati versenynek. E téren ma azok a vállalatok lehetnek versenyképesek, amelyek egyre rövidebb idő alatt képesek kifejleszteni új termékeket a költségek növekedése és a minőség feláldozása nélkül.

A tanulási görbe a felhalmozódó termelési tapasztalat és a költségek csökkentése közötti kapcsolatot írja le.

A keresletorientált regionális stratégia [3]

A keresletorientált regionális fejlesztési stratégia „a térséget egységes egészként kezelve, annak belső sajátosságaiból, a térségen belülről kiindulva, egyre jobban kifelé haladva, mind több külső tényezőt figyelembe véve” [4] kerül meghatározásra és egyben működtetésre. A helyi területi gazdaság megújításánál

nem csupán a külső (exogén) forrásokra támaszkodik, hanem felméri és számba veszi a belső adottságokat, azokat újraértékeli éppen a külső piaci rendszerek által, s így keresi versenyképességük fokozásának lehetőségeit.

A hálózatok

A keresletorientált fejlesztési stratégia egyik meghatározó eleme a helyi-területi hálózatok alakítása. A teljesítmény kényszert csak úgy lehet elérni, ha nem a versenytárs legyőzését tűzik ki célul, hanem keresik az együttműködés, a kooperáció új tereit, amivel az erőforrások körét bővíthetik, s ezzel a megújítás formáit is szélesíthetik. Ez a felfogás szükségessé teszi az egyre „laposabb” vállalati irányítást, a profitcentrumok kialakítását, a helyi-térségi együttműködéseket serkentő vállalati rendszerek terjedését. A régió meghatározásokat célszerű lesz a jövőben hálózatok alapján is értelmezni. A hálózati szemléletre épülő regionális fejlesztési stratégia tehát azt szorgalmazhatja, hogy:

- a területi egységben a belső, újszerű kapcsolatok minél több szinten jöjjenek létre, s ezzel a regionális jelleg szélesedjen (hálózat építés);
- a térségben meglévő hálózatok erősödjenek, új mozgástereket nyerjenek, vagy éppen megújuljanak (hálózat fejlesztés);
- történjen meg a területi egység rákapcsolása egy, vagy több, éppen a hálózati elven működő, vagy azt tükröző régióra, hasznosítva és egyben szélesítve azok hálózati rendszereit (hálózatok összekapcsolása!!!). [5]

Az innovációs miliő

A keresletorientált regionális stratégiában a hálózati jelleg szükségszerűen együtt jár az innovációs miliő kialakulásával. Az innovációs miliő alatt egyik oldalról azoknak – az adott földrajzi területen felismerhető – gazdasági, termelési kapcsolatoknak a csoportját lehet tekinteni, amelyek egységességet alakítanak ki a termelési rendszerben a gazdasági szereplők között és termelési kultúrában. A kollektív tanulással – helyileg meghatározott formában – hozzájárulnak az innovációs folyamatok terjesztéséhez, s egyben csökkentik a piaci kapcsolatok bizonytalanságait, növelik a termelő egységek és a területi gazdaság versenyképességét. Az innovációs miliőt másik oldalról azok a helyi kultúrában, társadalmi kapcsolatokban és az intézményrendszerben meglévő sajátosságok is képviselik, amelyek mind a gazdaságon keresztül, mind a helyi-területi szereplőkön át, folyamatosan hozzájárulnak az újdonságok kialakításához, azok megtelepedéséhez és részben terjesztéséhez.

Az áfészek regionális szerveződésű hálózatainak fontos szerepe volt, van, és lesz a jövőben is a fenti alapelveket szem előtt tartó innovációs miliő fejlesztésében.

tésében, hagyományos szövetkezeti értékeikre és alapelveikre épülő integrált szervezetrendszerük révén.

A szervezeti innováció és versenyképesség szövetkezetekre történő adaptálásához néhány további fontos elméleti kitekintés szükséges. A témával foglalkozó szakirodalomban az utóbbi időben egyre több szakkönyv és tanulmány igyekszik bebizonyítani, hogy a szervezeti kultúra milyen fontos szerepet játszik a szervezetek kiváló teljesítményében [6]. Érdekes gondolatot vetett fel elsőként GHEMAWAT [7] egy újszerű tipológiájával. Véleménye szerint a támadható előny könnyen utánozható, éppen ezért csupán rövid ideig fejt ki hatását. Ezzel szemben a fenntartható előnyt jóval nehezebb utánozni, ezért sokkal tovább hatásos marad. Megállapíthatjuk tehát, hogy annál jobb, minél több fenntartható előnnyel rendelkezünk. COLLIS & MONTGOMERY [8] a versenyelőnyök osztályozására még egy ennél is érzékenyebb tipológiát javasol. Ők az előnyöket azok utánozhatatlansága, időtállósága, helyénvalósága, behelyettesíthetősége és versenyfölénye alapján osztályozzák. Hogy hol és hogyan lehet megszerezni ezeket az előnyöket, erre a tudomány alapvetően két csoportba sorolható választ ad. Az egyik csoportba azok tartoznak amelyek inkább a külső környezetre koncentrálnak (ez a stratégia klasszikus megközelítése), a másik csoportot pedig azok alkotják, amelyek magának a szervezetnek a forrásaira és képességeire helyezik a hangsúlyt (ez a stratégia új megközelítése). A szövetkezeti kereskedelem tekintetében véleményem szerint a szervezeti kultúra alapvető értékeinek és alapelveinek érvényesülése miatt természetes módon az utóbbi, a stratégia új megközelítése érvényesült a magyar szövetkezeti kereskedelem szervezeti innovációs folyamatában. A szervezetfejlesztés BENNIS [9] szerint „a változásra adott válasz, egy komplex oktató stratégia, melynek célja megváltoztatni a szervezet hiedelmeit, attitűdjét, értékeit, struktúráját, annak érdekében, hogy jobban tudjon alkalmazkodni az új technológiákhoz, piacokhoz, kihívásokhoz és a szédítő ütemű változásokhoz”, tehát nem vitás, hogy a szervezetek stratégiáját is érintő folyamat, melyben a beavatkozások célja a problémák megoldása, vagy lehetőségek kihasználása. A szervezetfejlesztés a változás menedzselésének egyik módszere, mely a struktúra átalakítása helyett/mellett nagy hangsúlyt fektet az emberi tényezőre, ezen belül a csoportok és az egész szervezet hatékony működésére [10]. Tehát a fejlesztés iránya ebben az esetben a csoport és az egész rendszer. A szervezetfejlesztési beavatkozások leggyakrabban a kulcs szerepekre, a csoportokra, a csoportok közötti együttműködésre és a szervezet egészére irányulnak [11]. Általánosságban megállapítható, hogy a szervezetek változásának menedzselése a vezetők feladata. Sokféle módon lehet a szervezeteket változtatni. A szervezetfejlesztés, a szervezeti innováció a változás menedzselés ember központú megközelítése. A szervezeti kultúra a szervezet tagjai által közösen vallott és követett értékek, hiedelmek összessége [12]. A kultúra támogathatja, elősegítheti a szervezetfejlesztés módszerének alkalmazását, de

meg is akadályozhatja azt. Nem véletlen, hogy BURKE [13] a szervezetfejlesztést a szervezeti kultúra változtatási folyamataként definiálja.

A FOGYASZTÁSI SZÖVETKEZETI (ÁFÉSZ) KERESKEDELEM SZERVEZETI INNOVÁCIÓJÁNAK EVOLÚCIÓJA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐEN

A rendszerváltás utáni szervezeti innováció főbb jellemzői [14]

Az évtized fordulóján politikai rendszerváltás történt. A szövetkezeti kereskedelem számára minden tekintetben ellentmondásos helyzet alakult ki. Az áfészekben hagyományokra és gazdag tapasztalatokra alapozott a mezőgazdasági termeltetés, felvásárlás és feldolgozás, hiszen korábban hozzájuk kapcsolódtak az alacsonyabb típusú termelői társulások. Tagjainak pótlólagos jövedelmet jelentett a mezőgazdasági aktivitás. Az áfészek számára viszont vásárlóerő-bővülést, tagi kötődést eredményezett a kiegészítő tevékenység, hiszen a falusi lakosság jelentős hányadára kiterjedő kistermelői kooperáció valósult meg. Az áfészek – szinte kivétel nélkül – (helyenként tagérdekből) szervezték ezt a munkát. Kialakították az e tevékenységre szakosodott helyi és országos közös vállalataikat.

Az 1990-es évek elején (a rendszerváltással párhuzamosan) összeomlott a piac, a tulajdonviszonyokban alapvető változások történtek, megszűnt a „keleti kapcsolat. A Kormány rendeleti úton feloszlatta a szakcsoportokat. Sok áfészt a hátramaradt kötelezettségek megrendítettek. Döntő többségük a strukturális változás keretében a mezőgazdasággal összefüggő minden tevékenységből kivonult. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy működési területükön lecsökkent a fogyasztói potenciál. Meglazultak a tagsági kapcsolatok. A napicikk-forgalmazásra történő szakosodás – sok összetevő együttes hatására – leszűkítette az áfészek mozgásterét. Szűk keresztmetszetek és kényszerpályák alakultak ki, régióként eltérések voltak tapasztalhatók. Az áfészek számára ezek a külső körülmények kedvezőtlen háttérrel nyújtottak. Az adott időszakban tehát nem várt korlátok támadtak, s bizonytalan perspektívák mutatkoztak. Ezek a legitimitásra, a státuszra, a szövetkezeti jelleg újraértelmezésére, a szerepkörre, a felelősségmódosításra, a tevékenységi struktúra átrendeződésére, s végül a külső és a belső kapcsolatok korrekciójára egyaránt vonatkoztak. Arra irányultak, hogy a szövetkezeti kereskedelem a megváltozott társadalmi-gazdasági helyzetben is tartsa meg pozícióit, teljesítőképeségét, fokozza a tagsági szolgálatot, s gerjessze a tulajdonosi és a fogyasztói érdekeltséget. A kialakult helyzetben, a növekvő gazdasági versenyben ezek a célok – nagy erőfeszítések árán – az 1990-es években csak részben valósulhattak meg. A szövetkezeti kereskedelemben széles körű racionalizálást hajtottak végre. Az áfészek irányt vettek a korszerű élelmiszer-kereskedelem, az iparcikk-kereskedelem és a mezőgazdasággal kapcsolatos szolgáltatás (gazdaboltlázat) kifejlesztésére. Az évtized elején a korszerűsítés bázisát 11 552

áfész kereskedelmi szervezet (közte 95 áruház, 1012 szupermarket és 6520 élelmiszerbolt) jelentette. Az áfészek mintegy 120 milliárd forintos árbevételének döntő részét (az évtized közepén) a bolti kiskereskedelmi tevékenység adta. Az élelmiszer-, a napicikk-forgalmazás értéke meghaladta a 60 milliárd forintot. Az áfészek ezen nagyságrendjükkel a magyarországi kiskereskedelemről 10% körüli részarányt képviseltek. A kisebb településeken lévő boltjaikat az áfészek – igazodva a körülményekhez, a gazdasági viszonyokhoz – jórészt bérletes formára szervezték át. Ugyanakkor az általuk működtetett nagyobb alapterületű ABC-k, élelmiszerboltok technikai, műszaki megújítását, egységes arculatának kialakítását elvégezték. Ennek érdekében az egyes áfészek tulajdonában lévő egységeket közös érdekből integrálták, ami biztosította az egységes piaci fellépést a beszerzésben, a marketing-, reklámmunkában, az áruválasztékban, a technológiában, a szakértelemben, – a közös beszerzés bővülésével pedig lehetőség szerint – az árpolitikában. Az áfészek az élelmiszer, a napicikkek körére alapozva az évtized derekára befejezték a megyei (regionális) közös szövetkezeti beszerző szervezetek (a Pro-Coopok) létrehozását. Forgalmuk éves szinten ez időszakban mintegy 12 milliárd forintos nagyságrendet tett ki, ami meghaladta az áfészek élelmiszer-, napicikk-forgalmazásának egyötödét.

Integrációs erőfeszítések (1995–97). A piacon maradás, a versenyben való helytállás egyik feltétele a nagybani beszerzés továbbfejlesztése, pénzügyi, technikai hátterének korszerűsítése, logisztikai rendszerbe való foglalása lett az évtized második felében. Annak a célnak a megvalósítása, hogy e rendszer valamennyi térséget átfogjon, ahol szövetkezetek működnek, s ezáltal az áfészek nagyvevőként jelenjenek meg a kereskedelem korszerűsítését támogató kormányprogramban lévő lehetőségek terén, s jó eséllyel pályáztak az állami tulajdonú egyes FÜSZÉRT vállalatok privatizációjában.

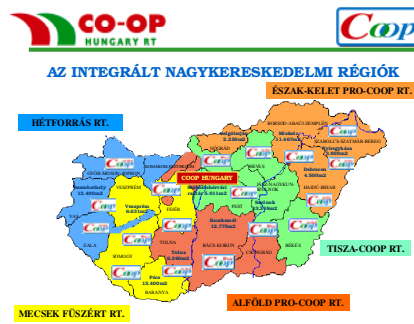
A Pro-Coop-rendszer kiépítése eredményesen fejeződött be, amihez a Coop-bolthálózat sikeresen kapcsolódott. Mindez további ösztönzést adott a szövetkezeti kiskereskedelmi integráció fejlesztéséhez. ("Kis magyar kereskedelmi csoda"-ként említik a láncba szerveződött kisbolthálózat magyarországi integrációját, mint szervezeti innovációt, az EU tekintélyes kereskedelmi szakértői is). Ezzel összhangban az áfészek megyei (regionális) közös beszerzési szervezeteinek, a Pro-Coop-ok-nak az összefogását az Országos Szövetség, az ÁFEOSZ látta el. Koordinálta az egyes régiókban működő közös szervezetek árubeszerző tevékenységét. Az ÁFEOSZ ma is képviseli az áfészeket, azok beszerzési szervezeteit, a nemzetközi szövetkezeti árukapcsolatokban, az import területén. Tagként vesz részt a Szövetkezetek Nemzetközi Szövetségének (az SZNSZ-nek) szakosított beszerzési szervezetében, az Inter-Coop-ban. Ezáltal is erősíti a döntően nyugat-európai szövetkezeti bázison működő szervezettel a magyarországi szövetkezeti kereskedelem kapcsolatait. Ez is részévé vált (az adott időszakban) a gazdasági érdekképviseleti tevékenységnek, amire a kiala-

kult piaci viszonyok között az áfészekben alapvető szükséglet mutatkozott. A formálódó, a privatizáció révén jórészt külföldi tulajdonba került iparcikk-kereskedelemmel folytatott versenyben az áfészek kialakították az áruházak, iparcikk-szaküzletek összefogását, irányítását. Az egyes áfészek tulajdonában lévő mintegy 100 áruház s közel 400 nagyobb alapterületű iparcikkbolt jelentette azt a bázist, amelynek üzletláncá szervezése révén versenypozícióikat erősítették, s ez az adott régióban hozzájárulhatott a tagság, a lakosság színvonalas kereskedelmi ellátásához.

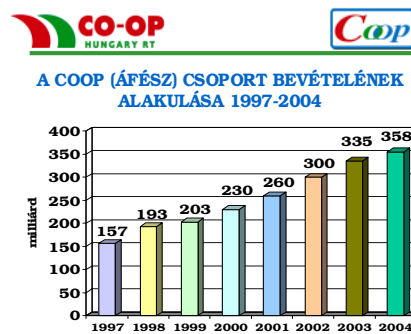
A piaci verseny, az új versenytársak megjelenésének hatására az áfészek célul tűzték ki belső szervezetük innovációját, megújítását a versenyképességük megőrzése érdekében. Ez mindenek előtt a struktúra olyan irányú módosítását s az erőforrások olyan átcsoportosítását jelentette, amelyik előtérbe helyezte az élelmiszer-, a napicikk-kereskedelmet. Magába foglalta a vezetési, a szervezési rendszerek korszerűsítését, a számítástechnikai eszközök széles körű alkalmazását, a hálózati egységek integrált irányítását, a hatáskörök átrendeződését, s végül a központi irányítás szakmai színvonalának, hatókörének növelését.

Az előbbieken túlmenően a szövetkezeti kereskedelem technikájának, technológiájának korszerűsítésére is sor került, amelynek révén az áfészek nagyszámú, 17 000 boltból álló kiskereskedelmi hálózatának jelentős része azonos megjelenést és arculatot kapott. A szövetkezeti kereskedelem egységes nagybani beszerzésének és elosztási rendszerének biztosítása céljából az áfészek 1997-ben országos részvénytársaságot hoztak létre. Ez az új gazdasági szerveződés a régiókban működő Pro-Coopok-kal (1. ábra) megfelelő munkamegosztást alakított ki, s új esélyt biztosított a szövetkezeti kereskedelem számára az erősödő belföldi piacon. A mai gyakorlatot s a jövő programját, az ehhez kapcsolódó érdeket két gyakorlati szempont (realitás) motiválja:

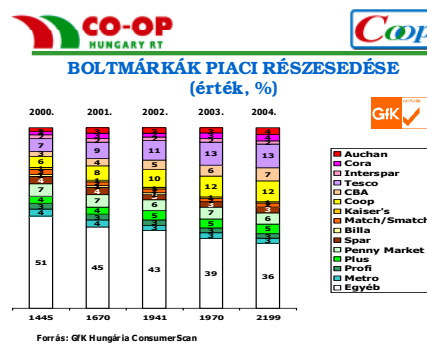
Egyrészt: az, hogy az általános fogyasztási értékesítő és beszerző szövetkezetek (áfészek), illetve struktúrájuk jórészt már kialakult, az új körülményekhez igazodott. Az áfészek jelen vannak a kistelepülésekben éppen úgy, mint a nagyvárosokban. Tevékenységük az élelmiszer- és a napicikkellátás körében racionalizálódott. E feladatok sikeres ellátása érdekében üzlethálózataikat átalakították, beszerzési és értékesítési láncokat és elosztó központokat szerveztek. Az említett áfészek tulajdonlásában 6000 ABC és áruház Mini-Coop, Co-op és Maxi-Coop rendszerben működik (2. és 3. ábra). Emellett nagyrészt korszerűsödött a gazdabolt- és vegyesiparcikk-ellátó hálózat. További 1000–1500 kisüzlet és egyéb ellátó, szolgáltató egység bérleti díjas rendszerben tevékenykedik. A szakosodás ellenére még mindig jelentős élelmiszer-feldolgozó kapacitás áll a mozgalom rendelkezésére.

1. ábra: Az integrált szövetkezeti nagykereskedelmi régiók
(Forrás: COOP-Hungary Rt. 2005. prezentáció)

2. ábra: A COOP (ÁFÉSZ) Csoport bevételének alakulása 1997–2004.
(Forrás Coop-Hungary Rt. prezentáció 2005.)

3. ábra: Boltmárkák piaci részesedése (Coop üzletlánc versenyképessége)
(Forrás: COOP-Hungary Rt. Prezentáció 2005.)

Gondolatok a jövőbeni cselekvés (stratégia) lehetséges irányairól

A fogyasztói értékorientáció – mint paradigmaváltás a marketing diszciplínában – vezérfonalát felhasználva célszerűnek tűnik egy olyan mélyreható kutatás elvégzése, amely válaszokat tudna adni a szervezetiség jelen korunkbeli és a jövő trendjeiből származtatható legfontosabb kérdéseire. Pl.: miért érdemes szervezetet létrehozni és hogyan?; miért érdemes szervezeti tagnak lenni, és milyen feltételekkel?; milyen ténylegesen felmerülő szükségleteit elégíthetné ki – illetve kellene, hogy kielégítse – a fogyasztóknak, a szervezeti tagságnak egy új innovatív modellre épülő fogyasztási szervezeti vállalkozás, s milyen marketing eszközöket kellene alkalmazni ahhoz, hogy az új szervezeti tagság örömmel csatlakozzon ehhez az új szervezeti modellhez?; stb. A szükségleti hierarchiát, mint “értékláncot” kezelve az új marketingkoncepció alapján bizonyítható, hogy teljesen új gondolkodásmódra van szüksége – véleményem szerint – a fogyasztási szervezetek elméletével foglalkozóknak. Példaként említtem meg, hogy a mai magyar fogyasztási szervezeti kereskedelem abszolút versenyhátránya a multinacionális kereskedelmi üzletláncok hipermarketeivel szemben, hogy nem tud “mindent egy helyen kínálni”. Tehát a legújabb marketing koncepció alapján a vevő/szervezeti tag számára olyan új értékeket (vevőértéket) kell létrehozni az új szervezeti modell segítségével, ami vonzóvá teszi számára az új típusú szervezeti formációt és örömmel csatlakozik hozzá. Milyen lehet ez? Például egy lehetséges elméleti modell: egy olyan diverzifikált vállalkozás, (Diver-Coop), amelyben a kereskedelem mellett az agrárgazdaság (agribiznisz), élelmiszertermelés és forgalmazás vertikuma (a vidékfejlesztés integrátoraként), szolgáltatások széles köre, kulturális, egészségügyi, és oktatási szolgáltatások komplex diverzifikált új rendszere alkothatja azt a XXI. századi új szervezeti modellt, amely az Internet (a hálózatok hálózatának) segítségével a szervezeti hálózatokkal analóg módon abszolút versenyképes partnere lehet a globalizált világnak, ugyanis egy olyan újszerű “hálózatok hálózatát” lehetséges létrehozni a szervezés alapgondolatára, alapelveire és alapértékeire alapozva, amely egy teljesen új fogyasztási szervezeti modellként hosszú távra megalapozhatja a szervezeti rendszer versenyképességét és szervezeti innovációjának fejlődését. (E gondolatkörbe szervesen illeszthető a regionális vidékfejlesztés stratégiai kérdésköre, vagy pl. a kistérségek problematikája).

E gondolatok részletes kifejtése azonban már egy másik tanulmány feladata lehet.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- [1] Chikán, A. 1997
- [2] Chikán, A. – Demeter, K. 2003: Az értékteremtő folyamatok menedzsmentje. AULA Kiadó Kft Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.
- [3] Rechnitzer, J. 1998: Területi stratégiák. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- [4] Korompai, A. 1995. p. 69.
- [5] Rechnitzer, J. 1998. p. 32.
- [6] Ben Ami, J. – Farkas, F. M&M XXXVII. Évfolyam, 2003/4. pp. 32–36.
- [7] Ghemawat, P. (1986): Sustainable advantage, Harvard Business Review, 64 September–October, 53–58.
- [8] Collis, D. J & Montgomery, C. A (1995), “Competing on resources – Strategy in the 1990’s, Harvard Business Review, 73 July–August.
- [9] Bennis, W. G. (1969): Organization Development: Its Nature, Origins and Prospects, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company.
- [10] Dobák, M (1996): Szervezeti formák és vezetés. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [11] Miles, M. B. – Schmuck, R. A. (1989): The Nature of Organization Development. In French, W. L., Bell. C. H. – Zawacki, R. A. (eds.): Organization Development : Theory, Practice and Research Third edition, Homewood, Illinois, p. 39.
- [12] Bakacsi, Gy. – Bokor A. – Császár Cs. – Gelei A. – Kováts K. – Takács S. (1999): Stratégiai emberi erőforrás menedzsment, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- [13] Burke, W. W. (1994): Organization Development: A Process of Learning and Changing, Second Edition, Reading, Massachusetts, Addison-Wesley Publishing Company.
- [14] Fekete, J (2002): Az áfészek átalakulása és integrált rendszerre szerveződése az elmúlt évtizedben. Szövetkezés, XXIII. évf. 2002/1–2. sz.

SUMMARY

The General Consumer’s Trade Cooperations are special social and economical formations. The essential values of these formations are determined by the terms of the particular era, so it is approached from differing views these days. The universal belief is still arousing that the Consumer’s Cooperation,’s Trade Organizations are marginalised. This belief could have been seemed to be true ten years ago. Today the facts give the most reliable answer to the syrene voices coming from the competitors and from those who oppose to the cooperation.

According to this the General Consumer's Trade Cooperations and their companies entirely cover with a network the country, their members consist of every classes of society, hopeful formations of enterprising spirit; working only with Hungarian capital; they play an important and prosperous part in the domestic commercial market; competitive with the multinational commercial networks; take part in the Hungarian commercial top 3; give their customer a share in repayment; considered as the school of democracy; their existence, trading and future are linked together by interest in a common cause. The regional problems have social origin, this part of the population have no effective local forces when they might have the same living standards as the inhabitants in the towns. The author examine these aspects as well. The recommendations of the different International Alliances (UNO, ICA ILO e.t.c.) incite the national governments to help the cooperations. In the first part of the study the author makes an examination of the points at issue theoretically as organization, innovation, competitiveness, regions e.t.c.

In the next part the author analyse the organizational evolution of the General Consumer's Trade Cooperations in Hungary. In conclusion the author makes a proposal of the future strategy of the General Consumer's Trade Cooperations.

33. A MAGYARORSZÁGI KERESZTÉNY FELEKEZETEK SZEREPE EGY GLOBALIZÁLÓDÓ TÁRSADALOMBAN

Czagány Gábor

Protestáns Missziói Tanulmányi Intézet

AZ EGYHÁZAK TÁRSADALMI KÜLDETÉSÉNEK TEOLÓGIAI HÁTTERÉRŐL

Miért ragaszkodik az egyház ahhoz, hogy hallassa szavát a társadalom kérdéseiben? Ez a kérdés egy szekularizált világban teljesen jogos, hiszen mind keresztények, mind szabadelvű gondolkodók között közkeletű az a gondolkodás, hogy a vallás magánügy. Jól tudjuk, hogy ez nem mindig volt így, hiszen az európai világ történetének majd 1600 éve során a keresztény egyház nem csak a közélet szereplője, de abszolút meghatározója is volt.

Ez az időszak kétségtelenül a múlté, így mondhatnánk azt, hogy az egyház vonuljon vissza a templomok falai közé és végre az „odafentvalókkal” foglalkozzon a világi dolgok helyett. Azonban pontosan ez az új történeti helyzet tárta fel újra a keresztény küldetés lényegét. A világ mai helyzetét az egyház szempontjából egyedül a kereszténység első három évszázadával lehet összehasonlítani, ezek voltak ugyanis azok az évtizedek, amikor a gyülekezetek nem vezető helyzetben éltek, hanem benne a világban, sokszor üldöztetés közepette.

Ezekben az években a keresztények azonban nem magánügynek tekintették hitüket, hanem keményen politizáltak. Megtagadták a pogány kultuszban való részvételt, a katonai szolgálatot, az Isten képmására teremtett embereket egyenlőnek tekintették, illetve a túlbonyolított és tehetetlen bürokráciával szemben az egyház létrehozta a szeretetszolgálat több tízezer embert felkaroló élő rendszerét.¹

Tették mindezt úgy, hogy ezzel nem törekedtek politikai hatalomra és nem akartak beleszólni az állam irányításába. Megfontolandó példa a jelenkor egyházai számára is.

¹ ENDREFFY, 2000.

Nagy Konstantin császárral és utódával Nagy Theodosiusszal azonban megváltozott a helyzet. A kereszténység elfogadottá, majd pedig uralkodóvá vált a birodalomban, eltorzítva ezzel eredeti felépítését, célját és misszióját.

A világ ma a poszt-konstantini (poszt-keresztény) korbba lépett, mert az állam és társadalom élete nem áll az egyház ellenőrzése alatt. Állam és egyház elváltak egymástól. Nem arról van szó, hogy a kereszténység eltűnőben van, hanem az, hogy helyzete megváltozott.²

Pontosan az a tény ébresztette rá az egyházat küldetésének igazi természetére, hogy levehette magáról azokat a funkciókat, amely alapításakor és fejlődésének első évszázadaiban nem jellemezték.

A teológia arra eszmélt rá, hogy a misszió nem az egyház épületének és struktúrájának exportját jelenti, hanem Jézus küldetésének továbbvitelét, azaz a prédikáció és a szolgálat folytatását új időkben és új helyeken. Isten *egy* misszióra küldte el az egyházat, ám ennek *két* iránya van. Ez egyik az egyházon belülről (*ad intra*) irányul – ez lenne a dolog magánügy része – valamint a világba (*ad extra*). E két irányú misszió három részből tevődik össze a szó (*kerygma*), a tett (*diakonia*) és a létezés (*koinonia és martyria*) egységéből. Ha az egyház ezt nem felejtí el, akkor nem csak igét fog hirdetni, de szavait tettekre fordítja, ill. próféta tanúként jelen is lesz a világban. Az egyház célja az is, hogy prófétaialógust folytasson a világgal a világ érdekében, amelybe hite szerint elküldetett.³

AZ EGYHÁZ FELISMERT PRÓFÉTAI KÜLDETÉSÉNEK TANÚJELEI

A kereszténység, története során többször került olyan helyzetbe, amikor érvényesítette azt a Bibliából kapott parancsot, hogy őrálló legyen a társadalomban. Csak a legújabb korra gondolva, pl. a '30-as és '40-es évek Németországában az egyház felemelte szavát a kirekesztés, a faji ideológia, ill. a társadalom értékeinek eltorzítása ellen (Barmeni Nyilatkozat, 1934).

Ugyanígy így tett az apartheid által megmérgezett Dél-Afrikában esetében is. 1982-ben, Ottawában, a Reformátusok Világszövetségének 21. Nagygyűlésén kimondták, hogy az emberek faj és bőrszín alapján való erőszakos szétválasztása és elkülönítése magát az Evangélium szívét és lényegét sérti. E kezdeményezés sikere példamutató a világban, ahogyan azt a Világszövetség 1997-es nagygyűlésén a szövetség elnöke kiemelte.⁴

A XX. század végének és a XXI. század elejének hatalmas méretű geopolitikai, gazdasági változásai között, egyre többen vannak az egyház képviselői között olyanok, akik úgy vélik, hogy a társadalomban és a környezetben vég-

² PÁSZTOR, 2000. 219. o.

³ BEVANS és SCHROEDER, 2004. 394. o.

⁴ OPOČENSKÝ, 1997. 363. o.

bemenő, széles néprétegekre kedvezőtlen folyamatok ellen az egyházaknak újra tudatos hitvallást kell tenni.

A reformáció terminológiájával élve az egyház a *status confessionis*-hoz, hitvalló állapothoz közelít, azaz késznek kell bizonyulnia újra megvallania hitét miként a hitleri Németországban és a dél-afrikai apartheidtel szemben is megtette.⁵

A potenciális hitvallást megelőző rengeteg jelentős kezdeményezés közül néhány, amely szintén a globalizáció megfékezésére irányult:

- II. János Pál pápa három alkalommal fejtette ki a munkáról és tulajdonról szóló katolikus tanítást a *Laboram exercens* (1981), a *Sollicitudo rei socialis* (1987) és a *Centesimus annus* (1991) körlevelekben.⁶
- *Béke és igazságosság* címmel 1989-ben ökumenikus találkozót szervezett Baselben a KEK és a CEEC (azaz az európai protestáns és katolikus egyházak konferenciája) E találkozón arról tanácskoztak, hogy mi a keresztények feladata az emberiség előtt álló legnagyobb gondok megoldásában. Így került szóba a háború és béke problémája, a társadalmi és gazdasági igazságosság, valamint az a kérdés, hogy milyen életstílus váltás szükséges ahhoz, hogy az emberiség megóvja az őt hordozó és életben tartó természeti környezetet. Az itt elkezdett munka többek között a *Kairos Europa*, a zsinati mozgalom és más kezdeményezések formájában folytatódott.⁷
- A Református Világszövetség 1997-es, Debreceni Nagygyűlésén ajánlást fogalmazott meg a *processus confessionis*-ról, amely az út kezdete egy valódi hitvallás felé. A *processus* a folyamatot fejezi ki és az igényt, hogy a tagegyházak fontosnak tartják a hitvallás tárgyát jelentő témát.⁸

Az 1997-es debreceni állásfoglalás, ill. hasonló tárgyban az *Egyházak Világtanácsának 1998-as hararói ajánlása* a magyar egyházakat, köztük a Magyarországi Református Egyházat is megszólította, hogy legyen kész határozott kiállásra a világban tapasztalható társadalomra kedvezőtlen tendenciák ellen.
- Ezt az üzenetet adta tovább az a tanácskozás, amelyet 2001. június 24 és 28 között rendeztek Budapesten. Ez a konferencia először foglalta össze Közép- és Kelet-Európa egyházainak a globalizáció elleni küz-

⁵ TAMÁS, 2005. 43. o.

⁶ KRÁNITZ, 2005. 32. o.

⁷ ENDREFFY, 2000.

⁸ TAMÁS, 2003. 9. o.

delem alapjait, kijelentve: „*Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak.*”⁹

- A Református Világszövetség 24. Accra-i nagygyűlése továbbgondolta és megerősítette, hogy szükség van arra a szövetségre, amelyet a társadalmi igazságért kell megkötni. Ez a hitünkől következő őszinte magatartás az egyetlen lehetőség arra, hogy tovább élhessünk. Így született meg a téma szempontjából mérőföldkönek számító zárónyilatkozat a „*Szövetségben az igazságért a gazdaságban és az ökológiában*” c. dokumentum.

A STATUS CONFSSIONIS KÜSZÖBÉN

Az Accra-i Dokumentum még nem hitvallás, de annak közvetlen előkészítője lehet, amennyiben a RVSZ tagegyházai kedvező módon nyilatkoznak róla.

A dokumentum negyvenkét cikkelyből áll, ebből az úgynevezett belső rész tekinthető voltaképpen „hitvallásnak” (17–36. cikkely). Terjedelmileg azonban ez csak mintegy kétötöde a teljes dokumentumnak. Ennél terjedelmesebb a bevezető rész, illetve „az idők jelei” című fejezet (1–16. cikkely), melyek a hitvalló helyzet (status confessionis) beálltát, illetve a hitvallás szükségességének felismerését jelzik. A dokumentum záró része pedig (37–42. cikkely) ajánlásokat és útmutatásokat fogalmaz meg a tagegyházak számára.¹⁰

Az idők jeleiről a dokumentum így beszél: „A szenvedő emberek kiáltása és a teremtett világ sebzettsége bennünket is megszólít. Látjuk a drámaian szoros összefüggést az emberi szenvedés és a teremtett világban végbemenő rombolás között. Naponta 24 000 ezer ember hal meg a szegénység vagy alultápláltság következtében. A szegény országok adóssága egyre növekszik, annak ellenére, hogy eredeti tartozásuk többszörösét fizették már vissza. A gazdasági erőforrásokért folytatott háborúk milliók életét követelik, miközben több millióan halnak meg járványok következtében, melyeket megelőzhetnénk.”¹¹

A válság okának a Dokumentum a neoliberális gazdasági globalizációt jelöli meg, mely jelenség a következő meggyőződéseken alapul:

- A korlátlan verseny, a fogyasztói szemlélet, a korlátlan gazdasági növekedés és a vagyonfelhalmozás a leghasznosabb az egész világ számára;

⁹ „*Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak*” c. zárónyilatkozat (2001) In Az Egyházak a globalizációról Közép- és Kelet-Európában című konferencia tanulmánykötete. Budapest, 2003. 153. o.

¹⁰ BOGÁDI SZABÓ, 2005. 17. o.

¹¹ „*Szövetségben az igazságért a gazdaságban és az ökológiában*” c. dokumentum (2004). 5–7. pont. In Confessio. XXIX. évfolyam 1. szám 7–12. o. Továbbiakban: Szövetségben Dokumentum (2004)

- a magántulajdon birtoklása nem jár közösségi kötelezettségekkel;
- a tőkespekuláció, a piac liberalizálása és deregulációja, a köztulajdonban levő termelőeszközök és a nemzeti vagyon privatizációja, a külföldi befektetésekhez és importhoz való korlátlan hozzáférése lehetősége, az alacsony adók és szabályozatlan tőke mozgás hozhat gazdagságot mindenki számára;
- a társadalmi kötelezettségeket, a szegények és a gyengék védelmét, a szakszervezeteket és az emberek közötti szerveződéseket alá kell rendelni a gazdasági növekedés folyamatának és a tőkeakkumulációnak.¹²

Ezeket felismerve a nyilatkozat hitvallásra buzdít:

„Úgy véljük, hogy hitünk integritása forog kockán, ha hallgattunk, vagy semmit sem teszünk a mostani neoliberais gazdaság rendszerrel szemben, ezért kell hitvallást tennünk Isten és egymás előtt.

Ezért elutasítjuk a globális neoliberais kapitalizmus által bevezetett jelen gazdasági rendet, és minden más gazdasági rendszert, beleértve a tervgazdaságokat is, melyek szembeszegülnek Isten szövetségével, kizárva a szegényeket, sebezhetőket és a teremtett világ egészét az élet teljességéből.”¹³

A dokumentum fogadtatása vegyes volt, kiváltképp abban a tekintetben, hogy hitvallásnak nevezhető-e, vagy sem, mégis jelenlegi formájában, konszenzussal elfogadták.¹⁴

Ugyanezen eszmék mellett tett hitet a felszabadítás teológia nézőpontjából a Teológia és Felszabadítás Világfóruma is, amely 2005 január 21. és 25. között került megrendezésre a braziliai *Porto Alegre*-ben. A rendezvény apropóját a január 26-án kezdődő és 31-ig tartó, ugyanitt lezajlott V. Társadalmi Világfórum (*World Social Forum*) adta. Ez utóbbi helyen a korábbi gyakorlatnak megfelelően az egyházak közös, ökumenikus sátorral képviseltették magukat, ill. számos előadást, vitafórumot szerveztek.¹⁵

A MAGYARORSZÁGI KERESZTÉNY FELEKEZETEK PRÓFÉTAI SZEREPE

A kelet-európai szituáció sok tekintetben nagyon érdekes, mivel történelme során már jelentős szerepet játszott egy olyan „birodalom”, amely úgyszintén a totalitaritás igényével lépett fel. Ami egyaránt jellemző a háború után berendezkedő monolitikus, szovjet típusú és az 1989-es rendszerváltást követően kialakulóban levő pluralisztikus társadalmi rendre, az az, hogy mindkettő „jóléti állam”-ként kívánja definiálni önmagát.

¹² Szövetségben Dokumentum (2004) 9. pont

¹³ Szövetségben Dokumentum (2004) 19. pont

¹⁴ ÓDOR, 2005. 14. o.

¹⁵ CZAGÁNY, 2005. 4-6. o.

E „jóléti állam” már nem éri be azzal, hogy örködjön a rend és az emberi együttélés szabályai felett, sokkal többet akar: minden eszközzel biztosítani polgári létfeltételeit és miközben „szekuláris üdvöt kínál” (a jólétet az evilági üdvösséggel azonosítva) észrevétlenül „világnézeti” állammá alakul, azaz „jóléti diktatúrába” torkollik.

Az egyház viszont – még ha úgy érezné is, hogy elvesztette monopol helyzetét, és be kell érnie a számára „kiutalt szereppel” – rádöbbenhet szolgáltatának újabb és páratlan dimenziójára: a világ iránti felelősségre, azaz *prófétai szolgálatára*.¹⁶

Sok kérdés a jövőben fog eldőlni. Vajon „latin-amerikanizálódik-e” Magyarország a következő harminc–ötven évben, vagy inkább a nyugat-európai országokéhoz hasonlít majd a magyar gazdasági és politikai rendszer működése? Vajon maroknyi elit fog-e uralkodni a jogállam és a demokrácia díszleteit fenntartva egy velejéig korrupt államgépezet segítségével (mint ahogy teszi ezt Latin-Amerikában a nagybirtokosok, a kokainbárók, a politikusok és a katonatisztek szövetsége), miközben a lakosság nyolcvan százaléka az új metropoliszok nyomortelegein él majd?¹⁷

A profétai szolgálat előrelátást is igényel. A már meglevő helyzet elemzése mellett a kérdések megelőzését. Ezt az igazságot jól ismerik az egyházak, gyakorlati megvalósulása azonban – a legnagyobb jóindulattal is – még csak folyamatban van.

Hivatalos formában eddig egy kifejezetten a globalizációról szóló körlevél jelent meg a Magyar Katolikus Püspöki kar részéről 1997-ben, amely azonban nem kapott kellő hangsúlyt és nem került be a köztudatba.¹⁸

Kívánatos lenne, hogy a keresztény egyházakban nyilvános eszmecsere folyjon e kérdésekről, aminek feltétele lenne a rendszerváltás az egyházakban is és a szabad egyházi sajtó orgánumainak kibontakozása. Szükséges, hogy ehhez hasonló, naprakész, alapos elemzéseken alapuló dokumentumok lássanak napvilágot az egyes felekezetek szellemi műhelyeiben, de talán még fontosabb az, hogy ezek a bizonyágtételek közösen hangozzanak el.

Ennek alapja mindenképp előtérbe kell hozni a *megalkuvások nélküli teljes ökumené*. Abban a pillanatban, amikor teológiáink képviselői ezt maguk is megélik, majd elfogadják lehetséges lesz egy valódi, ugyanakkor teljesen hiteles közös fellépés *a szegény, az elnyomott és a kizsárolt érdekében*.

Másodsorban tudomásul kell venni, hogy sok szempontból a *hagyományos, intézményes egyház csődöt mondott*, ugyanakkor az „élő egyház” sajnálatos módon sok esetben egyedül elméleti elképzeléseinkben létezik. *Mindenképp*

¹⁶ FAZAKAS, 2000. 180-181. o.

¹⁷ ENDREFFY, 2000.

¹⁸ *Igazságosabb és testvériesebb világot*. Magyar Katolikus Püspöki Kar, Budapest 1997.

szükséges megváltoznunk ahhoz, hogy képesek lehessünk megváltoztatni a minket körülvevő világot.

A belső átalakulás mellett ez egy nyitott, kifelé forduló és legfőképpen toleráns magatartást jelent, mind az egyházi, mint a civil életben. Azt hiszem e két dolgot nem is szabad elválasztani egymástól, hiszen *a legszentebb szertartás végeredményben nem más, mint a szenvedő világ szolgálata.*

A kulcskérdés pont ez: megmaradunk-e egy tiszta, elméleti teológia mellett, amely a világ mellett létezik, vagy újra felfedezzük azt a teológiát, amely a világban tájékozódik?

AZ EGYHÁZ ÉS TÁRSADALOM SZOROS EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Ahogy az Accra-i dokumentum 41. pontja is javasolja rendkívül fontos az egyház és a társadalmi mozgalmak szövetsége. Ez azt jelenti, hogy eljött az idő, hogy belássuk az egyházban, hogy saját hitünk megmaradása függ attól, hogy szövetséget kötünk-e a társadalmi mozgalmakkal, vagy sem. Ez rendkívüli alázatot követel az egyházi vezetők részéről, de más lehetőség nincs.

E társadalmi mozgalmakkal együtt kell ajánlásokat megfogalmazni az állam és a mindenkori kormányok felé. Így tett a 2001-es *Egyházak a globalizációról Közép- és Kelet-Európában* című konferencia is, melynek felhívásában a következő szerepeltek:

- A kormányok törekedjenek a hazai gazdaságok fejlesztésére, különös tekintettel a közép- és kisvállalkozások szerepére.
- Az állami hatóságok minden szinten ragaszkodjanak a szegényeknek nyújtandó szociális támogatáshoz és ne engedjék, hogy ezek pénzügyi nyomásra megszűnjenek.
- A kormányok támogassák azokat az állami és civil szerveződéseket, amelyek a nemzetközi pénzrendszer demokratizálása érdekében arra törekuszenek, hogy szabályozzák a spekulációs nemzetközi tőke beáramlását.
- Kerüljön sor a kulturális sokszínűség védelmére, mert a gazdasági globalizáció jelen formájában veszélyezteti azt.¹⁹

Ezek a célok – pontosítva, szűkítve, megoldási javaslatokkal kiegészítve – számos civil szerveződés zászlajára fel vannak tűzve. Az egyháznak nem kevesebb és nem több feladata van, mint e kérdéseket megvizsgálni a Szentírás mérlegén, majd támogatni, vagy elvetni.

¹⁹ „A népet szolgálják ne a hatalmat” c. felhívás (2001) In *Az egyházak a globalizációról Közép- és Kelet-Európában* című konferencia tanulmánykötete. Budapest, 2003. 162–163. o.

Különösen fontos, ha helyi és országos szinteken is lehetőség nyílik arra, hogy az egyházi testületek és csoportok szakmai vitát folytathatnak e kérdésekről, így keresve és felkínálva a lehetséges megoldási tervezeteket. A szakma ehhez a tudást, az egyház a nyilvánosságot adhatja.

A tényfeltárás és a problémamegoldás mellett hallatlan fontos a megelőzés, azaz a környezeti nevelés, az ember és a teremtett világ kapcsolatának megvilágítása, amely a vallás lényegéből következik. A hívő életmód arra az erkölcsi rendre épül, amelynek ethosza az egyéni felelősségre és tudatos döntésre épülő életvitel, amelyben szerepet kap a környezet és a többi élőlény iránti szeretet és felelősség is. A vallásnak nemcsak tanrendszere, hanem erkölcsi követelményei is vannak.

Ha ez kellőképpen beépül a köztudatba, számos jövőbeli probléma megelőzhetővé válhat. A környezeti nevelés, azonban Magyarországon – a pozitív ellenpéldák dacára – még csak gyerekcipőben jár.

Ennek ellenére az egyház lehet e mozgalom egyik katalizátora, amennyiben ezt tudatosan felvállalja. A vallás ugyanis nem csak tanít, de jó esetben meg is éli az ember, a környezet és a természet szoros kapcsolatát. Ez példa lehet és egyúttal kiindulópontja egy olyan magatartásnak, amely nem egyszerűen a természet védelmével, de a környezet élhetővé tételével is aktívan foglalkozik. Ez vezethet ahhoz, hogy a jövő társadalom tagjai tudatosan tegyenek a igazságosabb és testvériesebb világért.

A rendszerváltás előtt az egyház számára sem a társadalommal való dialógusra, sem pedig a keresztény szellemű nevelésre nem volt mód, vagy legalábbis mindkettő rendkívül mód be volt szűkítve. A hetvenes–nyolcvanas évektől kezdve azonban egyre több lehetőség nyílt az úgynevezett társadalmi missziókra minden felekezetben.

A társadalmi tevékenység fő területei a következők:

- Szeretetszolgálat: az egyház egyik hagyományos szolgálata, amelyet még a pártállami időben sem tiltottak be. Részei: egészségügy, szegénygondozás, a társadalom peremén élők felkarolása, így pl. alkoholisták, drogosok, kallódó fiatalok támogatása.
- Kultúra: az egyházi és nemzeti kulturális örökségek őrzése és gyarapítása nem tartozik ugyan az egyház lényéből fakadó kötelelességei közé, de addig, amíg ezzel saját küldetését nem veszélyezteti fontos szerepe lehet e munkában. Sajnálatos módon azonban az egyház néha erre teszi a hangsúlyt és ezzel eltávolodik rendeltetésétől.
- Közösségteremtés: azok számára, akiknek nincsenek rendezett kapcsolataik az egyház egészséges kiutat kínálhat jól működő közösségeivel és kiscsoportjaival. Isten segítségével igyekszik egybegyűjteni azokat, akik megfáradtak a fogyasztói társadalom kínálatától és egy maradó ügy hirdetésére, megvallásának erejére támaszkodva igyekeznek berendezni szolgáló életüket.

A társadalmi munka hűen bizonyítja, hogy az egyház képes megmutatni az evangéliumból fakadó cselekvő hitét egy egyre személytelenebbé és szeretetlenebbé váló világban. Amennyiben az összes magyarországi keresztény felekezet hűségesen végzi ezt a küldetését ezeken és más területeken is, már sokat tett azért, hogy élő választ adjon a globalizáció minden kihívására.

IRODALOM

- [1] Bevans, S. B. és Schroeder, R. P. (2004): **Constants in Context**. New York, Orbis.
- [2] Bogádi Szabó I. (2005): **Kommentár a „Szövetségben az igazságért a gazdaságban és az ökológiában” c. dokumentumhoz**. In: Confessio. XXIX. évfolyam 1. szám 16–24. o.
- [3] Czagány, G. (2005): **Lehetséges egy másféle világ**. In: Református Tiszántúl. XIII. évfolyam 1. szám 4–6. o.
- [4] Endreffy, Z. (2000) **Keresztények és a politika**. In: Élet és Irodalom. XLIV. évfolyam, 51–52. szám, 2000. december 22.
- [5] Fazakas, S. (2000): **„Új egyház felé?”** Debrecen, DRHE.
- [6] Kránitz, M. (2005): **Kommentár a „Szövetségben az igazságért a gazdaságban és az ökológiában” c. dokumentumhoz**. In: Confessio. XXIX. évfolyam 1. szám 31–33. o.
- [7] Opočenský, M. (1997) **Elnöki jelentés**. In: Theológiai Szemle. XL. évfolyam 6. szám 355–367. o.
- [8] Pásztor J. (2000): **Misszió a XXI. században** Velence.
- [9] **„Nem szolgálhattok Istennek és a Mammonnak” c. zárónyilatkozat** (2001) In: Az Egyházak a globalizációról Közép- és Kelet-Európában című konferenciakötete. Budapest, 2003. 153–157 o.
- [10] Ódor, B. (2005): **Kommentár a „Szövetségben az igazságért a gazdaságban és az ökológiában” c. dokumentumhoz**. In: Confessio. XXIX. évfolyam 1. szám 13–16. o.
- [11] **„Szövetségben az igazságért a gazdaságban és az ökológiában” c. dokumentum**. (2004) In: Confessio. XXIX. évfolyam 1. szám 7–12. o.
- [12] Tamás B. (2003): **Processus Confessionis – Globalizáció**. In: Az Egyházak a globalizációról Közép- és Kelet-Európában című konferencia tanulmánykötete. Budapest. 9–16. o.
- [13] Tamás B. (2005): **Szövetségben az igazságért**. In: Református Egyház. 2005. febr. 43. o.

SUMMARY

The role of the Church has been changed extremely by the power of the Enlightenment. Till the end of the 20th Century the disunity of Church and State became complete. This new status enables the Church to alighted on its own social mission. The root of this apostleship is in the Mission of God (*Missio Dei*). The first task of this mission nowadays is a call of the Christians for fight against the globalization. In the international ecumenical movement each Church denomination works side by side for the economical and social justice. In my paper I show as an example the *processus confessionis*, that trends towards *status confessionis* (state of the confession). This movement was initiated by World Alliance of the Reformed Churches (WARC). In 2004 the 24th Assembly of the WARC in Accra accepted a document, that is a call for a wholeherated confession against neoliberalism and globalization. Furthermore, I pointed out that the work of the Hungarian Christian denominations is the same. They have preach words of God in the special Eastern-European context. This work needs an open dialogue with the society. The three priority of the profetical mission of the Church is diacony, culture, and creation of communions. In addition to these work opportunities need to be found new workplaces. But for this a complete ecumenical covenant and a new spirituality is necessary.

34. AZ EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZER DISZFUNKCIONÁLIS MŰKÖDÉSÉNEK KIHATÁSAI A VERSENYKÉPESSÉGRE

Kőfalvi Tamás

PhD-hallgató

Paper & More Papíripari

Újrahasznosító és Termelő Kft.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI PIAC JELLEMZÉSE, AZ ÁLLAM SZEREPVÁLLALÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

Az egészség különleges „jóságnak” tekinthető, mivel mással nem helyettesíthető, hiánya gátolja az egyén jövedelemszerző képességét, keresletét nem elsődlegesen a fizetőképesség határozza meg, az „újratermelés” iránti igény időpontja, minősége, időtartama többnyire nem tervezhető előre. Az egészség az alapszükségletekhez tartozik, tehát a finanszírozási teher nem hárítható át a végső fogyasztóra (azaz az ellátásban részesülő betegre), vagyis korlátozott az áruszerű viselkedés és a piacosítás lehetősége. Előbbiekből logikusan következik, hogy az egyén szempontjából az élete, az egészsége pótolhatatlan, azaz egy adott beteg esetében az egészség helyreállítása során a kiadásoknak nincs felső határa¹. Az egészséggel történő gazdálkodás fenti tényezők miatt sajátos, korlátozott piaci feltételek között lehetséges.²

E speciális piac jellemzői:

- a tökéletlen verseny,
- a kínálati oldal határozza meg a keresletet,
- többszereplős piac, amelyek közül a finanszírozó a meghatározó,
- előre megfinanszírozott szolgáltatás (pl. TB).

E speciális piac szereplői:

- fogyasztó (azaz az egészségügyi ellátásban részesülő páciens),
- szolgáltató (kórház, klinika, rendelőintézet stb.),

¹ A költség-haszon szemlélet elemeiben ennek ellenére megjelenik az egészségügyben.

² Bizonyos egészségügyi ellátások esetében érvényesülő jelentős externális hatás léte nem indokolja, hogy valamennyi egészségügyi ellátást ki lehet, és ki kell vonni a piaci hatások alól.

- finanszírozó (pl. TB),
- szabályozó-ellenőrző szervezet (állami apparátus, pl. OEP).

E piaci szereplők – csoportjukon belül elsődlegesen egymással – versenyben állnak. Az orvos–beteg relációban sajátos információs aszimmetria érvényesül, de ez nem tekinthető egyedi jellemzőnek. Az orvosi gyógyító tevékenység ún. bizalmi jószágnak tekinthető, hiszen a szolgáltatás eladójának biztosított az információfölénye, a betegnek van lehetősége és ideje a választásra, fontos a szolgáltatás eladója iránti bizalom, továbbá – a szakirányú ismeret hiánya miatt – a betegek szubjektív tapasztalataikra építenek. Közgazdasági szempontból alapprobléma, hogy az egészség értékét még az egyén esetében sem lehet meghatározni, ezért az állami (közösségi, társadalmi) döntéshozatal is bizonytalan makroszinten az erőforrások hatékony allokálásakor. Az állam e speciális piacon meghatározó szerepet tölt be, mivel biztosítania kell a magas színvonalú, de kedvező költségű ellátást, a társadalom minden rétege számára elegendő ellátást és a pénzügyi terhek jelentős részének átvállalását. A modern egészségügyi paradigmák problémája, hogy az alapjaiban nem piaci természetű egészségügyi rendszer egy piaci elvek szerint működő egészségsszektorba van beágyazva. Az előbbi megállapítás egyértelmű következménye az egészségsszektor kettős funkciója, amely ellentétben áll egymással. E sajátos piacot a piaci kudarcok feltételrendszerében lehet megfelelően vizsgálni. A piaci kudarc lehetséges magyarázatai: az egészségügyi szolgáltatások egy része nem magánjóság, hanem közjószág, melynek kínálata piaci alapon nem szervezhető meg hatékonyan. Nem lehet korlátozni a hozzáférést, így díjat sem lehet szedni (potyautas (free-rider) probléma). A szolgáltatók között korlátozott a verseny (oligopólium). Az egészségügyi szolgáltatások heterogén termékek, a fogyasztók alulinformáltak (pl. az alacsonyabb árról nem lehet tudni, hogy jobb piaci feltételeket jelez-e, vagy a gyengébb minőséget fejezi ki). Széles körben érvényesülnek külső gazdasági hatások (negatív externália: fertőző betegségek, pozitív externália: társadalmi szolidaritás). Fontos hipotézisünk, hogy a gazdasági totálkár fogalma sem értelmezhető az egészségügyben, ezzel magyarázható, hogy az adott beteg esetében az egészség-helyreállítás során a kiadásoknak nincs felső határa.

AZ EGÉSZSÉG HOZZÁJÁRULÁSA AZ EU GAZDASÁGÁHOZ

2001-ben a Makrogazdaságtani és Egészségügyi Bizottság (Commission on Macroeconomics and Health – CMH) közzétett egy jelentést az egészség és a gazdasági fejlődés kapcsolatáról és az egészségbe való befektetés szükségességéről a szegény országokban. A dokumentum elősegítette a fennálló paradigmában bekövetkező váltást, mert kimondta: az egészség nem pusztán a gazdasági fejlődés mellékterméke, hanem az egyik fő meghatározója a gazdasági fejlődésnek és a szegénység mérséklésének. Ez a kérdés kis figyelmet keltett a

gazdag országokban, bár számos meggyőző bizonyíték létezik arra, hogy jelentős gazdasági előnnyel jár az egészség javítása nemcsak a fejlődő, de a fejlett országokban is. Szilárd elméleti és gyakorlati alapon nyugszik az az érv, hogy a humán tőke hozzájárul a gazdasági növekedéshez. Mivel a humán tőke lényeges a gazdasági eredmények tekintetében és az egészség a humán tőke fontos komponense, ezért az egészség is fontos súllyal rendelkezik a gazdasági kimenetek terén. Ugyanakkor mindez fordítva is igaz, az egészség és a gazdagság egymást kölcsönösen erősítik. Európai perspektívából tekintve ez a kérdés szorosan kapcsolódik az EU lisszaboni programjához. Egyre inkább elfogadott tétel, hogy a humán tőkébe való befektetés szükségszerű, bár nem elégséges feltétele annak, hogy az európai gazdaság versenyképes legyen a világban. Az egészségnek a gazdaság szempontjából fontos szerepe különös jelentőséggel bír az európai integráció jelen szakaszában a bővítés után. A 10 új tagállam és az EU-15 között fennálló jövedelemkülönbségek igen nagyok, de az egészségben fennálló szakadék még ennél is nagyobb. A jövedelmi különbségek csökkentése és a bővítés sikerének demonstrálása érdekében is szükségszerű ennek a szakadéknak a megszüntetése. Míg a fejlődő országokban a betegségterhet túlnyomóan a fertőző betegségek, az anyasági és perinatális betegségek és a táplálkozási hiányok jelentik, a fejlett országokban a legnagyobb betegségteher a nem fertőző betegségeknek tudható be. A CMH a fertőző betegségek terén tudott azonosítani alapvető beavatkozásokat. Európában az egészséget fenyegető veszélyek azonban jóval komplexebbek, és természetüknél fogva többoldalú interszektorális irányelveket és multidiszciplináris menedzsment stratégiákat igényelnek. Számtaló bizonyíték áll rendelkezésre arra nézve, hogy az egészség gazdasági súllyal bír a gazdag országok munkaerőpiacán. Az egészség meghatározó szerepet játszik több gazdasági kimenetelben: bérezés, munkaórák száma, részvétel a munkaerőpiacon, korai nyugdíjazás, a beteg családtagot ellátók munkaerő kínálata. Az egészségnek a makrogazdaságra gyakorolt hatását illetően kimutatták, hogy a jelen gazdasági bőség nagy része közvetlenül az egészségben elért teljesítménynek tulajdonítható. A várható élettartam és a felnőtt mortalitás mutatószámai egyértelmű előrejelzője az elkövetkezendő gazdasági növekedésnek akkor, amikor a szegény és gazdag országok növekedési különbségeit vizsgálják. Közben közvetlen kapcsolat áll fenn az egészség és a gazdaság között, az egészségügyi rendszer szintén hatással van a gazdaságra, már az egészségügyi szektor gazdasági súlya miatt is. Jelenleg az egészségügyi szektor az EU-15-ben a GDP 7%-át teszi ki, amely nagyobb volument jelent, mint a pénzügyi szolgáltatási vagy a kiskereskedelmi ágazat. Az EU-25 munkavállalóinak kb. 9%-át az egészségügyi és szociális ágazat alkalmazza. Hatalmas összehatása miatt az egészségügyi szektor termelékenységében és hatékonyságában fennálló trendek nagy hatást gyakorolnak az egész gazdaság teljesítmény mértékére. Azok a politikaalkotók, akik érdekeltek a gazdasági kimenetek javításában, igazoltnak

vélhetik az egészségbe való befektetést mint a gazdasági célok egyik eszközét. A kormányok számára fontos egy integrált politikai keret és egy mechanizmus megalkotása, amely lehetővé teszi a lakosság egészségügyi szükségleteinek felmérését, a szükségletekre válaszoló beavatkozások azonosítását és az elért eredmények monitorozását. Az a tény, hogy a fejlett országok betegségterhe főleg a nem fertőző betegségeknek tulajdonítható, és hogy az egészség, a nevelés és a kulturális tényezők szoros kapcsolatban állnak, arra utal, hogy az egészségügyi befektetés szükségszerűen olyan cselekvéseket és intézkedéseket kell tartalmazzon, amelyek a hagyományos egészségügyi rendszereken kívül helyezkednek el.

AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS EGY BELSŐ PIACON

A jóléti államok egy-egy ország lakosságát képviselik, egészségügyi ellátásuk az alapvető kompetenciákhoz tartozik. Az egészségügyi ellátás lakossági szükségletekből kiinduló szervezése, finanszírozása és tervezése az EU-tagországok feladata, mindamelllett, hogy az Európai Unió fokozatosan egyre nagyobb, bár jól körvonalazott szerepet tölt be a szociálpolitikában és az egészségügyben. A belső piac hatásmechanizmusai azonban még sokkal meghatározóbbak, mint az Európai Egyezményben lefektetett bővülő hatásköre. Az EU jogkörének kiterjedése maga után vonja az európai jóléti államok külső határainak fokozatos eltűnését, illetve a felettük autonóm módon gyakorolt felügyelet megszűnését. Az európai törvényalkotás országos egészségügyi rendszerekre kifejtett hatása egyre központibb kérdéssé válik, mivel a betegek mobilitása is alátámasztja, hogy az egészségügyi ellátás egy olyan, az Európai Egyezményben lefektetett szolgáltatás, melyre a szabad forgalom és a verseny szabályai egyaránt vonatkoznak. Az EU egészségügyet érintő törvényhozása nem korlátozódik közegészségügyi kérdésekre, közvetlen hatást gyakorol az egészségügyi ellátás szervezésére és a költségek térítésére is. A határon átívelő ellátás rávilágít arra, hogy az egészségügyi szolgáltatók, a magánbiztosítók és a betegek számára egyaránt előnyös a személyi-szolgáltatási feltételek szabad helyváltoztatása. A tagországoknak nyitniuk kell a külföldi szolgáltatók felé. Az ő szolgáltatásaikat is tartalmazza a Belső Piac Szolgáltatásaira vonatkozó Direktíva. Az egészségügyi szolgáltatók és az egészségbiztosítók vállalkozásnak tekintett tevékenységét a piaci verseny szabályain keresztül lehet tanulmányozni. Az egészségügyi ellátás egyrészt olyan gazdasági piac, melyet elvben felválthatna egy magán-szolgáltatók által nyújtott tisztán kereskedelmi piac, másrészt nem szokványos piac, mivel információs aszimmetria jellemzi: a keresletet nem annyira a tájékozott fogyasztók, mint a szolgáltatók határozzák meg. Az egészségügyi ellátást az európai alkotmányok többsége alapvető jognak nyilvánította, hozzáférhető-

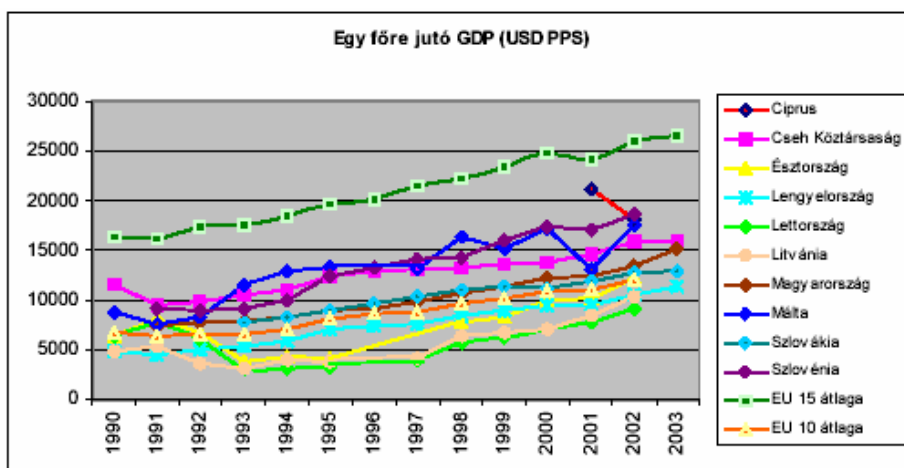
ségét nem befolyásolhatja a fizetőképesség. Az egészségügyi piacot nem lehet teljes egészében szabad versenynek kitenni. A szolidaritás és a szabadpiac gazdasági elemeinek kombinációja részletekbe menő jogi szabályozást igényel, és ebben az Európai Bíróság kiemelkedő szerepet játszik a közös piac és a szolidaritást garantáló tagországok érdekeinek összehangolásával. Az EU egyre inkább elkötelezi magát a következetesen végrehajtott szociálpolitikai intézkedések mellett. A belső piac törvényeinek az egészségügyi szektorban való teljes körű bevezetése helyett előtérbe kerül az egészségügyi ellátás mint általános (gazdasági) érvényű szolgáltatás gondolata.

KELET-EURÓPAI EGÉSZSÉGÜGYI RENDSZEREK A VERSENYKÉPESSÉG SZEMPONTJÁBÓL

Az újonnan csatlakozott országok gazdasága teljesítőképességét tekintve jelentős mértékben elmarad a tizenötöktől. 2004-ben az EU-15-re 2,2%-os reál GDP növekedés volt jellemző, a csatlakozott 10 országban ez a mutató 4,9% volt. A kevésbé fejlett tagállamok növekedése gyorsabb, ami a tagállamok közötti különbségek mérséklődése irányába hat. 2004-ben valamennyi kelet-közép európai új tagországban legalább 4%-os növekedést regisztráltak. Az erőteljes növekedés igen kedvező szerkezetben, átlagosan 15%-ot meghaladó exportvolumenbővülés mellett ment végbe. A beruházási ráták kedvező alakulásának köszönhetően valószínű, hogy az új tagállamok gazdasági felzárkózása középtávon is folytatódik. A felzárkózás azonban a rendelkezésre álló összehasonlítható adatok szerint még sokáig napirenden lesz, hiszen 2002-ben az 1 főre jutó GDP (vásárlóerő paritáson számolva) az EU15 átlagához képest 35% és 72% között mozgott. E mutató a kelet-közép-európai országok közül hagyományosan Szlovéniában a legmagasabb (amely az EU15 átlagának 72%-ának felel meg), második helyen áll Csehország: 61%, majd Magyarország: 51%.

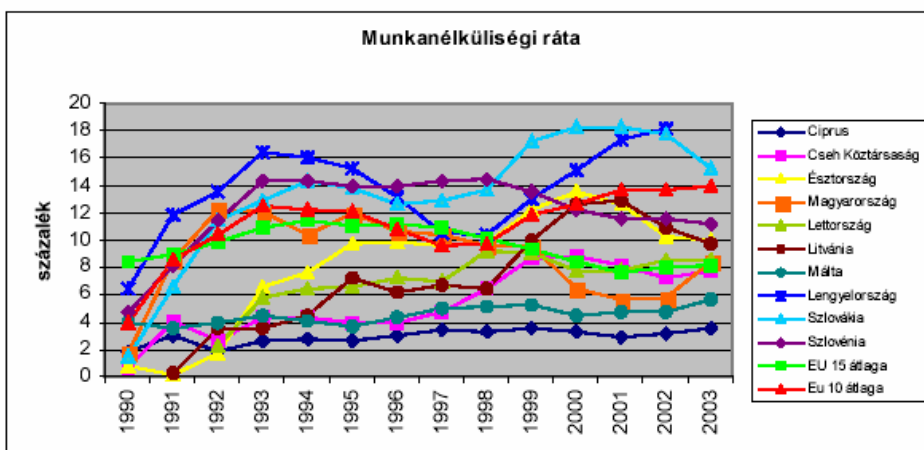
A foglalkoztatás számos csatlakozott országban az elmúlt években csökkent. 2004-ben a munkanélküliségi ráta az EU-15-ben 8,1%, a csatlakozott országokban 6,3% (Szlovénia) és 19% (Lengyelország) között mozgott. A legnagyobb munkaerő-piaci feszültségekkel küszködő országokban is javuló a tendencia, a 20%-ot közelítő munkanélküliség Lengyelországban és Szlovákiában is határozott csökkenésnek indult, miközben szembeötlően javult az észt és a litván munkaerő-piaci helyzet.

Súlyos probléma a fiatalok munkanélkülisége (az országok egy részében ez duplája az átlagos munkanélküliségnek). Két balti ország (Észtország, Litvánia) különösen jó eredményeket ért el a 25 év alattiak munkanélküliségének visszaszorításában. Hasonló probléma a tartós munkanélküliség (12 hónapnál

Forrás: WHO-HFA/2005

1. ábra: Az egy főre eső GDP alakulása Kelet-Európában (USD PPS számítás szerint)

Forrás: WHO-HFA/2005

2. ábra: A munkanélküliség alakulása Kelet-Európában (%)

hosszabb), ami 1-2 ország kivételével (Észtország, Magyarország, Lengyelország), az összes munkanélküli több mint 50%-a. Az euró bevezetéséhez szükséges maastrichti kritériumok az új tagországoktól magas szintű árstabilitást, a pénzügyekben fenntartható szintet követelnek meg. Előírják a stabil árfolyampolitikát, a hosszúlejáratú hitelek átlagos kamatlábának konvergenciáját. Szlovénia, Észtország és Litvánia már tavaly júniusban, Lettország pedig

december végén csatlakozott az euró bevezetéséhez megelőzően szükséges ERM-2 árfolyam-mechanizmushoz. Az újonnan csatlakozott tagországokra jellemző a magasabb, de az országok dezinflációs politikája hatására csökkenő infláció (3,9%, 1,1%-tól 7,4%-ig terjedő sávban). Stabilizálódó olajárak és árfolyamviszonyok esetében a fogyasztói árak a régió valamennyi országában 2,5–3,5% közötti ütemben nőhetnek. A GDP arányos államháztartási hiány feltételének (3%) teljesítése az egyik legnehezebb feladat az általános recessziós időszakban (csökkenő adóbevételek, gazdasági tevékenység élénkítése állami kiadások segítségével). A csatlakozó országok közül ezt a feltételt a balti országok és Szlovénia teljesítette 2004-ben. A költségvetési deficit 5–5,5% közötti Magyarországon, Lengyelországban, Máltán, Csehországban, Cipruson. Az államháztartás hiányát a konvergencia programban vállaltnál gyorsabb ütemben tudta csökkenteni Szlovákia. A GDP arányos államadósság tekintetében Ciprus és Málta haladja a Maastricht-i feltételként szabott 60%-ot, a határon áll Magyarország (59,9%). A balti országok és Szlovénia 20 illetve 30% alatti (jellemzően valamely országból kivált országokról van szó, ahol a korábbi államadósságok legalább egy részétől megszabadultak). A belépő országok az *acquis* értelmében kötelezően részt vesznek a Gazdasági és Monetáris Unióban, nincs kimaradási lehetőség. Ezért a következő években gazdasági, monetáris, költségvetési politikáikat a maastrichti kritériumoknak való megfelelés célja kell, hogy meghatározza. A csatlakozott országok lakossága az országok felében csökkenő tendenciájú (Lettország, Észtország, Magyarország, Csehország, Litvánia). Lengyelországban, Szlovákiában stagnál, Szlovéniában lassan növekszik (0,4%/év). Máltán a növekedés évi 0,8%, Cipruson 1,4%. A trendeket befolyásolják a változó reprodukciós szokások, a magas mortalitás és a vándorlás. A termékenységi ráta az EU-15-ben 1,48, a csatlakozott országokban Ciprus és Málta kivételével mindenütt alacsonyabb (2002). A demográfiai mutatókra a migráció is hatással van. A 90-es évek etnikai eredetű erőteljesebb migrációja után (balti államokból az orosz lakosság elvándorlása, cseh és szlovák lakosság vándorlása a két ország között etc.), a folyamat lelassult. A nettó migráció pozitív egyenlege Magyarországra és Szlovéniára jellemző. Mindezek a folyamatok a társadalmak öregedésével együtt jelentős hatást gyakorolnak az országok társadalombiztosítási rendszereire, a nyugdíjrendszerekre és az egészségügyi ellátásra. A születéskor várható élettartam számos országban növekedett. A legmagasabb Szlovéniában, Csehországban, Máltán és Cipruson, itt az EU15 átlagához képest 1–4 év a lemaradás. Legalacsonyabb a balti államokban és Magyarországon, 6–11 év lemaradással (2002). A születéskor várható átlagos élettartamhoz képest még nagyobb különbség figyelhető meg az EU15 és a csatlakozott országok között az egészségben eltöltött várható életevek mutatójában. Az EU15 átlaga 70,12 év, a csatlakozott kelet-európai országok lemaradása Lettország legrosszabb mutatójával 13 évig terjed. A legkisebb lemaradás Szlovéniá-

ban tapasztalható – 3 év, Málta mutatója pedig az EU15 átlaga feletti (2002). A halálozási rátában szembetűnő a középkorú férfiak magas halálozása, amely 2,5-szerese az EU15 átlagának. A férfiak magasabb mortalitásában jelentős szerepet játszik a dohányzás és az alkoholfogyasztás. Vezető halálokok a kardiovaszkuláris megbetegedések, a belőlük fakadó halálozás az EU-15-ben a halálesetek negyedéért felelős, a csatlakozott országok többségében jóval magasabb (duplája) ez az arány. Tradicionális rizikófaktorok a zsírban gazdag, zöldségben, gyümölcsben szegény táplálkozás, a dohányzás és az alkoholfogyasztás (ez utóbbi riasztó jelenséggé vált a balti országok fiataljai körében terjed). A rosszindulatú daganatok a tizenötöknél és a csatlakozott országokban a halálozások ötödét okozzák. A csatlakozott országokban a tüdő rák okozta halálozás a dohányzás következményeként korábban soha nem látott méreteket öltött. Magas a külső okok, sérülések, öngyilkosságok okozta halálozás (balti országok, Magyarország, Szlovénia). Kiugró a gyermekkori sérülések okozta halálozás. A szovjet modell a védőoltásokkal megelőzhető betegségek, a közegészségügy és járványügy tekintetében sikeresnek bizonyult. Ma viszont újra terjed a TBC (elsősorban a börtönök lakói körében), jellemzőek továbbá a szexuális úton terjedő betegségek. Az időben történő és hatékony egészségügyi beavatkozások a nyugati országok halálozási mutatóiban jelentős eredményeket hoztak. Kutatások szerint a Kelet és Nyugat-Európa közötti halálozási különbségek 25%-át az egészségügyi ellátás nem megfelelő volta magyarázza. Az ellátás hiányosságai tetten érhetők a születési súllyal összefüggő csecsemőhalandóságban, valamint a kemoterápia elérhetőségével összefüggésben lévő rák okozta halálozásban. Az egészségügyi kiadások két meghatározó jellemzője, hogy a források alacsonyabbak, mint az EU-15-ben, valamint a 90-es években drámai módon csökkentek. A csökkenő kiadások okai makroökonómiai összefüggésekben kereshetők: a 90-es évek első felében csökkenő GDP, csökkenő reálbérek, növekvő szegénység, munkaerő piaci gondok (magas munkanélküliség, minimálbérré váló bejelentés, jelentős árnyékgazdaság). Az EU-15 országok átlagban a GDP 9,05%-át (2002) költik egészségügyre. Az újonnan csatlakozott országok egészségügyi kiadásai a GDP arányában átlagosan 6,44%-ot tesznek ki. Szlovénia 8,2%-os, Málta 8,8%-os arányával a legmagasabb, míg Lettország 4,9%-ot, Észtország 5,1%-ot fordított egészségügyre. Az állami kiadások a kelet-közép európai országokban az összes kiadás kb. 78%-át fedezik (Csehországban az arány 90% fölötti, legalacsonyabb Lettországban: 68% és Magyarországon: 70%). Vásárlóerő-paritáson számolva az egy főre jutó egészségügyi kiadások az EU-15-ben átlagosan 2.364 USD-t tettek ki, az újonnan csatlakozott országok átlagában 780 USD-t jelentettek (2002).

Az országok általános problémái közé tartozik az alulfinanszírozottság, az egészségügyi intézmények adósságainak növekedése, a lakosság költségtudatos magatartásának hiánya, továbbá az egyéni felelősség alacsony szintje. Az ellátó-

rendszer szélesebb, mint amelyet a rendelkezésre álló forrásokból finanszírozni lehet, miközben folyamatosan növekvőek a lakossági igények, elvárások. Közép- és kelet-európai országok egészségügyi rendszereinek reformjai késlekedőbbek, mint Nyugat-Európában, a folyamat lassúbb, óvatosabb, mint a gazdasági rendszerek átalakítása. Állandó kérdés a privatizáció problémája, a versenyelemek beiktatása, az informális fizetések, a hálapénz gyakorlatának megszüntetése, a forrásbővítés, vagy akár a prevenció rendszerének kiépítése. A reformok bevezetése politikai „bátorság” kérdése is, ritka az egyes kérdésekben a nemzeti konszenzus, a változó kormányok kevés folyamatosságot képviselnek az egészségügy fejlesztésében hozott döntések továbbvitelében. Rendszerszintű intézkedésekre példa Szlovénia állami és kiegészítő biztosítási rendszerének együttese, Szlovákia co-payment rendszerének bevezetése, majd a legutóbbi időben komplett egészségügyi reformcsomagjának elfogadása az ingyenesen és hozzájárulással nyújtott szolgáltatások definiálásának igényével. Szlovákiában az intézkedések napjaink történései, valódi eredményességük ma még nem mérhető, nem előrelátható.

A reformok irányának jellemzői: – hatékony biztosítási rendszer, – hálapénz rendszer formális csatornába terelése, – reális, finanszírozható szolgáltatáscsomag meghatározása, – hatékony szolgáltatásvásárlás, – kórházi teljesítmények hatékonyságának növelése (menedzsment fejlesztése), – a járó- és fekvőbeteg-ellátás közötti megfelelő interface biztosítása, – az alapellátás fejlesztése, új feladatok felvállalása, – népegészségügy fejlesztése, – hatékony érdekeltiségi rendszerek megteremtése.

A PARADIGMAVÁLTÁS SZÜKSÉGESSÉGE

A korszerű gazdaságok ismérvei: –tudás-intenzív (a hozzáadott érték a meghatározó), – tőke-intenzív, – infrastruktúra-igényes. A XXI. század társadalmainak jellemző alaptendenciái változást mutatnak a megelőző időkhöz képest: – az élettartam meghosszabbodik, a társadalom korfája átalakul, a társadalom előregszik, – a gazdaságilag aktívak és passzívak aránya eltolódik, – az egyes betegségek étellel történő összeegyeztethetővé egyre inkább valósággá válik, – nő az igény a fogyatékossgal élők életminőségének javítása iránt etc. A fejlett országok GNP-jének egyre nagyobb hányadát a szolgáltatások adják, és ezen belül is folyamatosan nő a humán szolgáltatások súlya. A demográfiai és a morbiditási trendek ezen belül is felértékelik az egészségügyi-szociális terület szerepét. A nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyünket alapvetően meghatározza az egészségügyi szolgáltatások minősége, korszerűsége. Fenti tényezők alátámasztják az egészségüggyel kapcsolatban az alapvető szemléletváltás szükségességét, annak felismerését, hogy az egészségügy nem a gazdaság keresztje, fékje, hanem a korszerű gazdaság motorja („gázpedálja”). Az egészségügy a

világban dinamikusan fejlődő húzóágazat, hatása a hadiiparéval vetekszik: stratégiai jelentőségű, innovációigényes, tudás- és tőkeintenzív, és mindezek a hatások korlát nélküli szükséglet mellett jelentkeznek. Tudásalapú társadalomban nemcsak a tudást kell fejleszteni (K+F), hanem a tudás hordozóját, alkalmazóját alapvető erőforrásnak kell tekinteni, és a munkaerő „karbantartását” is meg kell oldani. Az egészségügyi szolgáltatások piaca a fejlett országokban folyamatosan bővül, mert felértékelődik az egészség, az életminőség kérdése, ezért nem mindegy, hogy ezen a nemzetközi piacon Magyarország hogyan pozicionálja magát. Az egészségügy főbb versenyképesség-fokozó hatásai: – A munkaerő hatékonyságának, rendelkezésre állásának javítása, – Gazdaságélénkítés, – a gazdaság terhelésnek csökkentése, – tőkevonzás, tőkebefogadás segítése, – korlátlan foglalkoztatási potenciál, – Magyarország „pozicionálása”: a térségi vezető szerep kialakulásának segítése, – társadalmi kohézió erősítése.

A munkaerő jobb kihasználása lehetséges az aktív korú, magasan képzett munkaerő munkaképességének javulásával, és a munkaképes kor kitolásával az egészségben tartással. A gazdaságélénkítésre (GDP növelésre) vonatkozó tervek kidolgozásánál az alábbi faktorokat is figyelembe kell venni:

1. Munkahelyteremtés (új munkahelyek, elsősorban a határterületeken, pl. gyógyturizmus, ápolás-gondoskodás, egészségipar, háttérpar),

2. Piacbővítés (egészségügyi szolgáltatási piac növelése, termékpiac fejlesztése, egészségipar,

3. A kvalifikált munkaerő itthon tartása.

Magyarország szerepe fokozatosan átalakul a nemzetközi munkamegosztásban, hiszen az olcsó munkaerőre épített stratégia ma már nem lehet releváns, ma a képzett, megbízható rendelkezésre állású (azaz egészséges) munkaerő alapozza meg az új szerepet. Az additív hatások fokozzák a kis-középvállalkozások bekapcsolódását, elősegítik a korszerű technológiák megjelenését, igénylik az oktatás színvonalának emelését, és magas a korszerű informatikai igénye. A gyógy-idegenforgalom fejlődése lehetőséget adhat – a felesleges egészségügyi kapacitások jobb kihasználására, – az egészségügy jövedelempozíciójának javítására, – az innovatív technikák költséghatékony működésére, – az idegenforgalmi kapacitások jobb, négy évszakos kihasználására. A gazdaság terhelésének csökkentése lehetséges az eddigi defenzív taktika (az egészségügy jelenlegi nem hatékony szerkezete és működése melletti utólagos hiányfinanszírozás) feladásával. Az egészségügy korszerű, offenzív szemlélete ad arra esélyt, hogy az egészségügy egy fenntartható fejlődési pályára álljon, és a költségvetésnek ne terhe, hanem támasza legyen. Fontos és megkerülhetetlen kérdéskör a tőkebefogadás problémaköre. A korszerű infrastruktúra meghatározó eleme az egészségügyi ellátás minősége, korszerűsége. A tágabb értelemben vett infrastruktúra meghatározza azt, hogy milyen tőke jön az országba, meghatározza a nemzetközi munkamegosztásban elfoglalt helyünket. Az egészségügy úgy tud hozzájá-

rulni a tőkevonzáshoz, a minőségi befektetések ösztönzéséhez, a térségi központ szerep kialakulásához, hogy hídfőállást teremtsen a tagállamok számára a környező nem EU tag országok felé. Az egészségügy hatalmas foglalkoztatási potenciállal rendelkezik (az egészségügyi és határterületi szükségletek növekedése és a társadalmi változások miatt az igények folyamatosan növekedni fognak, az egészségügyben a technológiai fejlődés nem vált ki munkaerőt, hanem újabb munkaerőigényt generál.) Az egészségügyi rendszer fejlesztése növeli a biztonságérzetet, csökkenti az egyenlőtlenségeket területi vonatkozásban, társadalmi csoportok tekintetében, csökkenti a társadalmi feszültséget. Az egészségügyi finanszírozási pozíciója nem függetleníthető az ország gazdasági folyamataitól. A gazdaság növekedési pályán tartása a befektetők vonzását igényli. A befektetés versenyképességének feltételei: – stabilitás, – kiszámítható gazdasági, politikai környezet, – versenyképesség az infrastruktúrában, – versenyképesség a közterhekben. Az egészségügy szükséges investíciói a szerkezetváltáshoz két részre oszthatóak: egyszeri investíció a szerkezetváltás költségeihez, folyamatos investíció (lakossági tájékoztatás, a központi K+F források kiterjesztése az egészségügyi területre és az egészségiparra, egészség- és biztosításpolitikai kutatások, technológiaértékelés). A szükséges investíció lehetséges forrásai a szerkezetváltás költségeit illetően: – EU források, – Költségvetés, – PPP, a folyamatos investíció forrásai: – NFT pályázati rendszer, hazai K+F alapok, E. Alap meghatározott %-a biztosításpolitikai kutatásokra, technológiaértékelésre stb.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az egészségügy a gazdaságban nem tekinthető visszahúzó erőnek, sokkal inkább alkalmas a fejlődés katalizálására. Az egészségügy megfelelő pozicionálásához szükséges szerkezeti átalakítások, továbbá a finanszírozási források felszabadítása elengedhetetlen ahhoz, hogy Magyarország és a kelet-európai térség országai tudásalapú társadalmakká alakuljanak át, a térségben központi, vezető szerepet játsszon, meghatározó szerepe legyen a K+F-ben, a térség kulturális, humányszolgáltatási, kulturális, turisztikai központjává váljon, továbbá csökkenjenek az egészségügy által közvetlenül befolyásolt társadalmi-gazdasági feszültségek.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1] OECD (1985), *Measuring healthcare, 1960–1983 expenditure, costs and performance*, OECD Social Policy Studies, No 2, Paris: OECD.
- [2] OECD (1990), *Health care systems in transition*, OECD Social Policy Studies No 7, Paris: OECD.

- [3] OECD (2003), *OECD health data 2003: a comparative analysis of 30 OECD countries*, Paris: OECD.
- [4] OECD (2004), *Health data 2004*, CD-ROM, Paris.
- [5] Maarse, H. – Paulus, A. – Kuiper, G.: Supervision in social health insurance: a four country study, *Health Policy*, 2005, 71, 3, 333–346.
- [6] Thomson, S. – Dixon, A.: Choices in health care: the European experience, *Euro Observer*, 2004, 6, 4, 1–4.
- [7] Murthy, V. N. R. (1992), 'Conversion factor instability in international comparisons of health care expenditure: some econometric comments', *Journal of Health Economics*, 11: 183–187.
- [8] Musgrove, P. (2003), 'Judging health systems: reflections on WHO's methods', *Lancet*, 361: 1817–20.
- [9] Navarro, V. (2000), 'Assessment of the World Health Report 2000', *Lancet*, 356: 1598–1601.
- [10] Nolte, E. and McKee, M. (2004), *Does health care save lives? Avoidable mortality revisited*, London: The Nuffield Trust.
- [11] Nordhaus, W. (2003), 'The health of nations: the contribution of improved health to living standards', in M. Moss (ed.) *The measurement of economic and social performance*, New York: Columbia University Press for National Bureau of Economic Research.
- [12] Social protection in 13 candidate countries (a comparative analysis) European Commission Directorate.
- [13] Medical Tribune, Csatlakozó államok sorozata, 2003/17,18,19,21; 2004/1,2,4,5,6.
- [14] Kornai János, Karen Eggleston: Egyéni választás és szolidaritás, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004.
- [15] KOPINT-DATORG: Konjunktúrajelentés 2005/1.

SUMMARY

The article enumerates and examines the influence of the inadequate operation of the health system on the competitiveness of an economy. The author describes the market of health, presents the important role of the state on that specific area. The change in the paradigm of the European Union is also discussed which approached to the recognition that health is not only the byproduct of economic development, but one of the main influencing factors of economic growth, competitiveness, and tool for decreasing of poverty. The article notices the possibilities of approaching the health services on an internal market like the EU. The author presents a synopsis of the Eastern-European region of the point of view of competitiveness. The author emphasises the need of change of the existing paradigm of health markets in Eastern-Europe.

